

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

**WYDZIAŁ STRATEGICZNO – OBRONNY
ZAKŁAD GEOGRAFII**

**GEOGRAFIA BEZPIECZEŃSTWA
I OBRONNOŚCI POLSKI**

Etap II pracy naukowo – badawczej pt:

**GEOGRAFIA
BEZPIECZEŃSTWA I OBRONNOŚCI POLSKI
OPRACOWANIE ANALITYCZNE
(2.26.2.0)**

57872

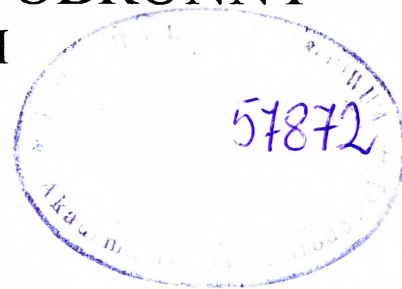
WARSZAWA

2004

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

WYDZIAŁ STRATEGICZNO-OBRONNY

ZAKŁAD GEOGRAFII

**GEOGRAFIA BEZPIECZEŃSTWA
I OBRONNOŚCI POLSKI**

Etap II pracy naukowo-badawczej pt.:

**GEOGRAFIA
BEZPIECZEŃSTWA I OBRONNOŚCI POLSKI
OPRACOWANIE ANALITYCZNE**

(2.26.2.0)

**Zbigniew LACH
Julian SKRZYP
Eugeniusz SOBCZYŃSKI
Andrzej ŁASZCZUK**

Kierownik pracy: płk dr Zbigniew LACH

Zespół autorski:

Zakres opracowania:

płk Zbigniew LACH	Wstęp, 2.1., 2.2., 2.3., 4.15., 4.16., 5.1., 5.2., 5.4., 6.2., 6.3, zakończenie, rysunki
prof. dr hab. Julian SKRZYP	1.1.,1.2., 1.3., 3.1.,3.2., 3.3., 3.5., 4.5., 4.6., 4.7.,4.8., 4.9.,5.3., 6.1, 6.4, załączniki
płk dr Eugeniusz SOBCZYŃSKI	4.1., 4.2., 4.3., 4.4., rysunki
ppłk mgr inż. Andrzej ŁASZCZUK	3.4.,4.10.,4.11., 4.12., 4.13., 4.14., rysunki

Skład komputerowy:
mgr Ewa SZUSTEK-JAGIELSKA

Projekt logo GEOGRAFII BEZPIECZEŃSTWA: A. Łaszczuk

Spis treści

	Strona
WSTĘP	5
1. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE	7
1.1. Podstawowe koncepcje geostrategiczne wybranych państw i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski	7
1.2. Współczesne problemy społeczno-ekonomiczne.....	27
1.3. Uwarunkowania geopolityczne bezpieczeństwa Polski.....	31
1.3.1. Położenie geograficzne.....	31
1.3.2. Siła państwa i jego otwartość polityczna.....	34
2. PRZESTRZEŃ PRZYRODNICZA I JEJ WPŁYW NA BEZPIECZEŃSTWO	39
2.1. Stan środowiska przyrodniczego a koncepcja zrównoważonego rozwoju.....	39
2.2. Zagrożenia środowiskowe i ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu.....	48
2.2.1. Ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu.....	49
2.2.2. Oddziaływania antropogeniczne w układach przyrodniczych...	51
2.2.3. Silne i słabe strony polskiej przestrzeni przyrodniczej.....	52
2.3. Zagrożenie bezpieczeństwa wynikające ze zjawisk przyrodniczych i rozwoju gospodarczego.....	53
2.3.1. Wyzwania gospodarki środowiskowej w Polsce w początku XXI wieku.....	56
3. WARUNKI SPOŁECZNO-EKONOMICZNE	69
3.1. Organizacja terytorialna państwa.....	69
3.1.1. Podział administracyjny.....	69
3.1.2. Podziały pomocnicze i specjalne.....	82
3.2. Terytorialne organizacje niektórych kościołów w Polsce.....	93
3.3. Ludność i jej zróżnicowanie etniczne i demograficzne.....	104
3.3.1. Liczba i rozmieszczenie ludności.....	104
3.3.2. Struktura ludności.....	107
3.4. System osadniczy i jego przekształcenia.....	127
3.5. Przekształcenia przestrzenne przemysłu i rolnictwa.....	133
4. CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTW (REGIONÓW) POLSKI..	140
4.1. Województwo dolnośląskie.....	140
4.2. Województwo kujawsko-pomorskie.....	143
4.3. Województwo lubelskie.....	146
4.4. Województwo lubuskie.....	148
4.5. Województwo łódzkie.....	151
4.6. Województwo małopolskie.....	153
4.7. Województwo mazowieckie.....	157
4.8. Województwo opolskie.....	160
4.9. Województwo podkarpackie.....	163
4.10. Województwo podlaskie.....	166
4.11. Województwo pomorskie.....	169
4.12. Województwo śląskie.....	172
4.13. Województwo świętokrzyskie.....	176
4.14. Województwo warmińsko-mazurskie.....	178
4.15. Województwo wielkopolskie.....	181

4.16. Województwo zachodniopomorskie.....	183
5. INFRASTRUKTURA, JEJ ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE I PRZEKSZTAŁCENIA	187
5.1. Infrastruktura transportowa.....	187
5.2. Rodzaje infrastruktury transportowej.....	192
5.3. Infrastruktura techniczna.....	210
5.4. Infrastruktura narodowa i infrastruktura krytyczna.....	222
5.4.1. System infrastruktury wojskowej.....	224
6. KSZTAŁTOWANIE SIĘ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ KRAJU	228
6.1 Zróźnicowanie przestrzenne Polski i Unii Europejskiej.....	228
6.1.1. Informacje ogólne.....	228
6.1.2. Obszary problemowe.....	233
6.1.3. Fundusze strukturalne i prognoza zmian regionalnych	235
6.2. Współpraca transgraniczna.....	240
6.2.1. Euroregiony na granicach Polski.....	240
6.2.2. Współpraca transgraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego.....	246
6.2.3. Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego (EPRP).....	248
6.3. Prognozowana struktura przestrzenna Polski.....	251
6.4. Granica wschodnia Polski granicą Unii Europejskiej i NATO.....	255
6.4.1. Konsekwencje integracji.....	255
6.4.2. Ochrona granicy wschodniej Polski. Straż Graniczna.....	257
ZAKOŃCZENIE.....	260
Załączniki.....	265
BIBLIOGRAFIA.....	269
Spis rysunków.....	271
Spis tabel.....	275

WSTĘP

Opracowanie niniejsze pt.: *Geografia bezpieczeństwa i obronności Polski – opracowanie analityczne* stanowi efekt badań realizowanych w ramach drugiego etapu zadania badawczego pt.: *Geografia bezpieczeństwa i obronności Polski* – kryptonim pracy *POLGEO*.

Głównym celem tego etapu badań było określenie uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych mających wpływ na bezpieczeństwo Polski, w tym jego obronność oraz przedstawienie stanu szeroko pojmowanego bezpieczeństwa naszego państwa w podstawowych sferach jego funkcjonowania. W wyniku prowadzonych badań Autorzy doszli do wniosku, że temat „*Geografia bezpieczeństwa i obronności Polski*” wykracza nieco poza obszar wiedzy geograficznej. Z tego powodu zaszła konieczność przyjęcia pewnych założeń i ograniczeń. Jako zasadnicze przyjęto założenie, że Polska jest jednym z elementów szeroko rozumianej przestrzeni euroatlantyckiej, a procesy społeczno-ekonomiczne, polityczne i militarne występujące na świecie mają charakter sprzężenia zwrotnego. Oznacza to, że procesy zachodzące w dalszej i bliższej przestrzeni oraz w Polsce oddziałują na siebie wzajemnie. Dotyczy to zwłaszcza procesów gospodarczych i politycznych związanych z podejmowanymi przez poszczególne państwa próbami poprawienia swojego miejsca wśród innych. Nowym zjawiskiem we współczesnym świecie są: globalizacja i regionalizacja, które również wywierają wpływ na ogólne bezpieczeństwo Polski, jak i poszczególne sfery bezpieczeństwa państwa. W tej sytuacji konieczne było, mimo geograficznego charakteru opracowania, przedstawienie chociaż w krótkim zarysie tych procesów i ich wpływu na bezpieczeństwo naszego kraju. Uwzględniając powyższe Autorzy podjęli próbę przedstawienia uwarunkowań geopolitycznych bezpieczeństwa państwa, tj. wybranych koncepcji geostrategicznych niektórych państw i ich wpływu na losy innych narodów i państw, głównie jednak na bezpieczeństwo Polski.

W opracowaniu tym nie można było pominąć współczesnych procesów społeczno-ekonomicznych i problemów cywilizacyjnych, które także warunkują bezpieczeństwo państwa. Na bazie tych dociekań Autorzy podjęli próbę wygenerowania wyzwań dla Polski będących wynikiem nie tylko wyżej zasygnalizowanych procesów,

lecz także konsekwencje położenia geostrategicznego Polski, jej siły w ujęciu geopolitycznym i struktury społeczno-ekonomicznej w wymiarze przestrzennym.

Opierając się na sprecyzowanych wyzwaniach dla Polski podjęta została próba analizy i oceny przestrzeni przyrodniczej, warunków społeczno-ekonomicznych i infrastruktury pod kątem ich wpływu na bezpieczeństwo, gdyż było to głównym celem opracowania.

Oddzielnym problemem było spojrzenie na Polskę przez pryzmat integracji europejskiej i określenie szans oraz zagrożeń wynikających z tego procesu.

Cel opracowania oraz przyjęte założenia i ograniczenia wyznaczyły jego strukturę. Praca składa się z sześciu rozdziałów obejmujących całą problematykę problemu badawczego.

W **rozdziale pierwszym** przedstawiono uwarunkowania zewnętrzne bezpieczeństwa Polski i sprecyzowano stosowne wnioski.

Rozdział drugi poświęcono problematyce środowiska przyrodniczego i jego zagrożeniom.

Rozdział trzeci obejmuje warunki społeczno-gospodarcze, w tym terytorialną organizację państwa, podziały administracyjne działalności różnych struktur oraz wybrane problemy ludności i osadnictwa.

W **rozdziale czwartym** przedstawiono charakterystykę regionalną (województw) z podaniem ich silnych i słabych stron.

Rozdział piąty zawiera podstawowe informacje o infrastrukturze, zwłaszcza jednak infrastrukturze transportu oraz uwarunkowania jej rozwoju i dostosowania do wymagań Unii Europejskiej oraz NATO.

Rozdział szósty poświęcono kształtowaniu się struktury przestrzennej kraju. Przedstawiono w nim zróżnicowanie regionalne Polski, współpracę transgraniczną oraz prognozę rozwoju struktury przestrzennej kraju, ze szczególnym zwróceniem uwagi na kwestie bezpieczeństwa naszego państwa.

Całość opracowania zawiera 275 stron maszynopisu, w tym 124 rysunki, 37 tabel i dwa załączniki. Ponadto przedstawiono 41 pozycji bibliograficznych. W treści odwołano się do 38 przypisów zawierających tytuły bibliografii, w której znajdują się rozwinięcia treści rozważań lub własne uzupełnienia i wyjaśnienia.

1. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE

1.1. Podstawowe koncepcje geostrategiczne wybranych państw i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski

Każde państwo, stosownie do swojej wielkości i siły, realizuje koncepcję swojego bezpieczeństwa, w tym także rozwoju stosunków politycznych, gospodarczych i militarnych z innymi państwami. Państwo dysponujące dużym potencjałem ludnościowym, ekonomicznym i militarnym ma większe możliwości zapewnienia sobie bezpieczeństwa m.in. poprzez uzyskanie swobody dostępu do deficytowych surowców oraz rynków zbytu, w odróżnieniu od państwa nie dysponującego tym potencjałem.

W strategii budowy systemu bezpieczeństwa danego państwa ważną rolę odgrywa jego położenie geograficzne. W przypadku gdy państwo jest położone nad otwartym morzem wówczas ma swobodne „wyjście na świat”. W sytuacji gdy położone jest ono nad morzem wewnętrznym lub wewnątrz kontynentu jego dążenie do zapewnienia sobie swobody dostępu do deficytowych surowców oraz rynków zbytu może natrafiać na opór państw sąsiednich stanowiących dla niego obszar tranzytowy.

Przykładem państw mających doskonałe warunki do rozwoju nieskrępowanych szlaków komunikacji morskiej są Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, Hiszpania i wiele innych. Natomiast mniej korzystne warunki mają Niemcy, Rosja i inne, wśród których jest także Polska. Dlatego, w swych działaniach dążą one do poprawienia swojego położenia poprzez realizację przyjętej koncepcji geopolitycznej.

W sytuacji gdy siła państwa rośnie, poszerza się zasięg zainteresowania jego innymi regionami i w określonej sytuacji przyjmuje ono wymiar regionalny, a nawet globalny. Jednak, aby państwo mogło realizować określone koncepcje w wymiarze globalnym, musi dysponować odpowiednim potencjałem (ludnościowym, ekonomicznym, militarnym), gdyż napotyka opór innego państwa, które stawia sobie podobne cele. Wówczas newralgiczne obszary będące przedmiotem zainteresowania tych państw stają się strefą wstrząsów, gdyż każde z mocarstw dąży do rozciągnięcia kontroli nad tymi newralgicznymi obszarami. Mogą nimi być cieśniny na szlakach komu-

nikacji morskiej, lądowe obszary tranzytowe, zwłaszcza zwężenia między trudno dostępnymi obszarami, a także rejony występowania surowców strategicznych.

Dążenie mocarstw do przejęcia kontroli nad wybranymi obszarami często staje się przyczyną konfliktów międzynarodowych, do których „wciągane” są inne państwa, często wbrew ich woli.

W wyniku nierównomiernego rozwoju społeczno-ekonomicznego, niektóre państwa wyrastają na mocarstwa i wówczas świat staje się wielobiegunowy, dwubiegunowy (np. Stany Zjednoczone i Związek Radziecki) lub jednobiegunowy. Bieguny ulegają zmianie, gdyż poszczególne mocarstwa po okresie rozkwitu (np. Wlk Brytania, Niemcy, Japonia) tracą na znaczeniu a pojawiają się nowe mocarstwa, np. Chiny. Niektóre z tych krajów po chwilowej depresji, ponownie wkraczają na arenę światową jako mocarstwa. Przykładem mogą być Japonia i Niemcy stanowiące dziś drugą i trzecią potęgę gospodarczą świata (po Stanach Zjednoczonych), które obecnie dążą do uzyskania stałego członkostwa w Radzie Bezpieczeństwa.

Należy zdać sobie sprawę, że podstawowe teorie geopolityczne i geostrategiczne dotyczące potęgi kontynentalnej, jak morskiej, półwyspowej, czy też powietrznej, które zdominowały pierwszą połowę XX w., a nawet wywarły wpływ na przebieg tzw. „zimnej wojny”, zostały poddane dyskusji, do czego przyczynił się koniec konfrontacji dwubiegunowej i zmiany „jakościowe” zachodzące przede wszystkim w wyniku intensywnego rozwoju technologicznego, który coraz bardziej – w stosunku do przeszłości – osłabia materialny i terytorialny wymiar siły i bogactwa, a zatem zmienia światową równowagę polityczną, strategiczną i gospodarczą¹.

Koncepcje niemieckie

Za twórcę geopolityki niemieckiej uznawany jest F. Ratzel (1844-1904), autor tezy: *O konieczności konkurencyjnej walki państw, której stawką jest wielki obszar (przestrzeń)*. U podstaw tej teorii legły poglądy G. Fichte (1768 – 1814), który postulował stworzenie takich warunków przestrzennych, w których Niemcy stałyby się samowystarczalne, pod względem środków produkcji i zaspokojenia potrzeb rynku we-

¹ Jean C., *Geopolityka*, wyd. Ossolińskich, Wrocław 2003, s.61.

wewnętrznego. Nie bez wpływu były także poglądy G.W. Hegla², zwolennika silnego państwa, którego zdaniem każdy naród przeżywa swą młodość, dojrzałość i starość, oraz, że narody skazane są na walkę między sobą. Uznał on, że powiększenie obszaru przez naród zwycięski jest podstawowym prawem natury. Powiększenie, korzystnych z punktu widzenia geografii, obszarów miało nie tylko zabezpieczać Niemcy przed ewentualną agresją, ale przede wszystkim miało zapewnić wyżywienie narodu. Stwierdzenie to legło u podstaw sformułowania teorii „*Lebensraum*” (przestrzeni życiowej); rozumianej przez geopolityków w czterech kategoriach:

- geograficznych, kiedy rozmiary „przestrzeni życiowej” utożsamiano z granicami państwowymi, narodowymi lub kontynentalnymi;
- biologicznych, kiedy wielkość „przestrzeni życiowej” uzależniono od rasy, predyspozycji duchowych narodu oraz siły jego działania;
- gospodarczych, kiedy utożsamiano ją z przestrzenią autarkiczną, mającą wyżywić naród i zapewnić mu samowystarczalność gospodarczą;
- polityczną, kiedy „przestrzeń życiową” traktowano jako środek do zdobycia przywództwa w Europie i w świecie³.

Równoległe z pojęciem „przestrzeń życiowa” i „wielka przestrzeń” pojawiło się pojęcie „Wielkogermańska Rzesza” (*Grossgermanisches Reich*) lub „Wielkie Niemcy” (*Grossdeutschland*) oraz „gospodarka wielkiej przestrzeni” (*Grossraumwirtschaft*).

Według Ratzla wynikiem walki o byt jest powiększenie obszaru państwowego przez zwycięski, najsilniejszy naród. Szczególną uwagę Ratzel przywiązywał do granic naturalnych jako najlepszego z zabezpieczeń. Dla Niemców, według Ratzla, granice takie wyznaczały dorzecza i ujścia Wisły, Dunaju i Renu⁴. Ratzel był zwolennikiem niemieckich podbojów kolonialnych na południu Europy oraz ekspansji handlowej i terytorialnej na wschodzie.⁵

² J. Bohdanowicz, M. Dziecielski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998, s. 212.

³ J. Bohdanowicz, M. Dziecielski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Wyd. Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1998, s. 214.

⁴ A. Wolf-Powęska. Doktryna: w A. Żebrowski, *Geostrategia – ewolucja i współczesne znaczenie terminu*. Wyd. AON Warszawa 2002.

⁵ C. Iean, *Geopolityka*, Ossolineum, Wrocław 2003, s.62.

Pierwsza wojna światowa zmieniła zasadniczo kształt mapy politycznej Europy. Między Niemcami a Rosją wyrosły nowe państwa, których granice wytyczono zgodnie z interesami i układem sił w powojennej Europie. Pojawiło się wówczas wiele koncepcji geopolitycznych, dotyczących Europy Środkowej, wśród których na uwagę zasługują koncepcje R. Kjellena (1864-1922) (geopolityk szwedzki, pangermanista) i F. Neumanna.

Rudolf Kjellen sugerował, że państwo jest żywym organizmem terytorialnym, w którym rzeki stanowią układ krwionośny, granice – narządy, regiony polityczne – kończyny. Natomiast charakter wewnętrzny państwa określa porządek prawny, na zewnątrz zaś, państwo jest kierowane przez pęd organiczny.

Według Kjellena Niemcy są tą przestrzenią, która posiada oś dynamizmu pozwalającego skupić wokół siebie wszystkie nowo powstałe kraje europejskie. Stawiał znak równości pomiędzy interesami Niemiec a interesami Europy.

W oparciu o tę koncepcję F. Neumann w książce „*Mitteleuropa*” postawił diagnozę, że aby przeciwstawić się konkurencji takich państw, jak Anglia, USA i Rosja narody zamieszkujące centralną Europę powinny się zjednoczyć i zorganizować nową polityczno-ekonomiczną zintegrowaną przestrzeń. Osią tej przestrzeni byłyby Niemcy, a w jej skład wchodziłyby Austria, państwa naddunajskie, a w perspektywie Francja. Mitteleuropa Neumanna miała być związkiem gospodarczym i militarnym. Poszczególne państwa składowe miały by poczynić pewne ustępstwa na rzecz wspólnoty, ale ich suwerenność pozostałaby nie naruszona⁶ (rys. 1.1). Mitteleuropa w granicach współczesnych według wspomnianej koncepcji obejmowałaby następujące państwa: Niemcy, Polskę, Czechy, Słowację, Austrię, Węgry, Słowenię i Chorwację. (rys. 1.2.).

Karol Haushofer (1869-1946) był zwolennikiem usunięcia bariery w realizacji „*Drang nach Osten*” istniejącej w postaci małych „sztucznych” państw, stworzonych przez traktat wersalski, t.j. „*Kleinstadtengerumpel*” (śmieci małych państw). Ta bariera miała być usunięta przez nowy porządek, zdominowany przez Niemcy.

⁶ J. Pajewski, Mitteleuropa: w A. Żebrowski, *Geostrategia – ewolucja i współczesne znaczenie terminu*. Wyd. AON Warszawa 2002.

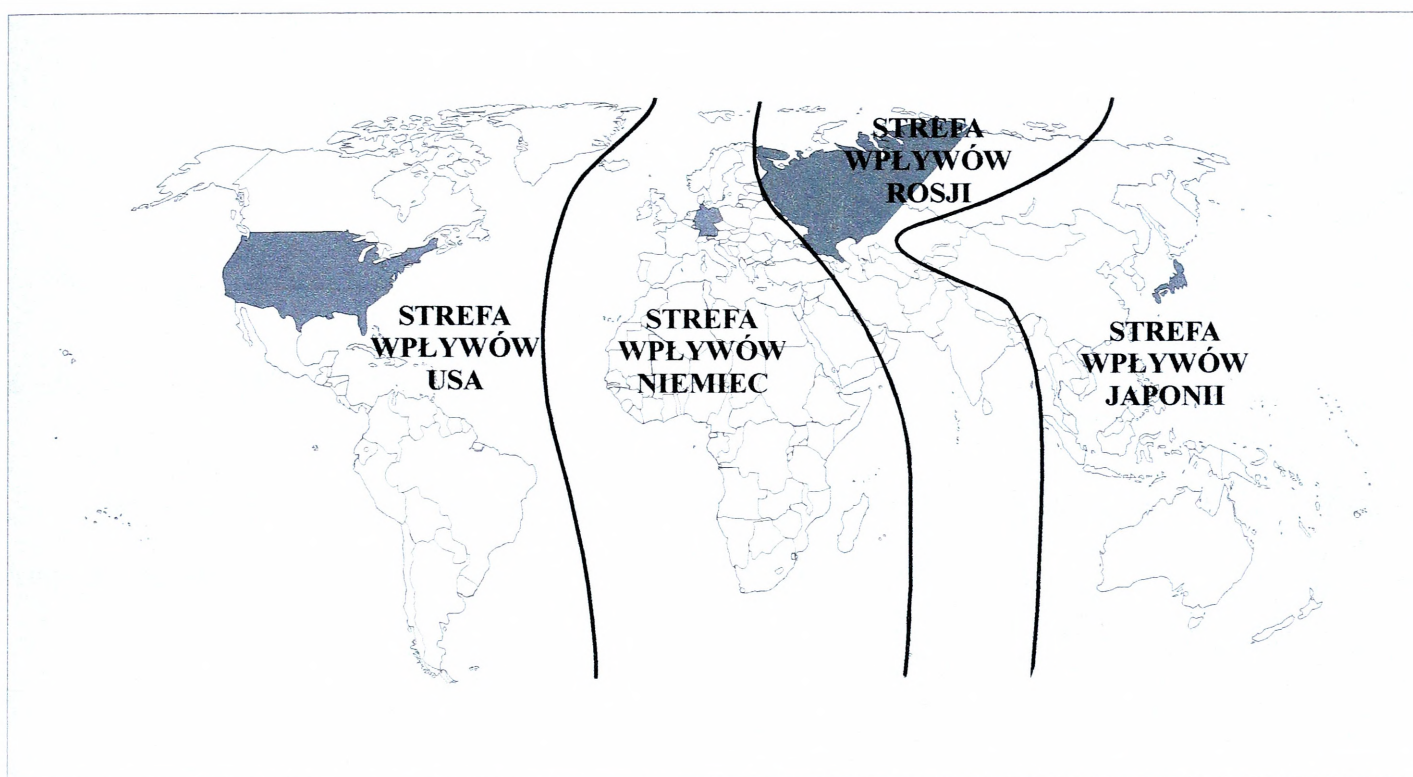
Rys. 1.1. Mittleuropa Neumanna z 1915 r.

Rys. 1.2. Współczesna Mittleuropa

Ostrzegał przed nim Mackinder, który przewidywał unię niemiecko-sowiecką, chronioną przez Japonię, skierowaną przeciwko zachodnim potęgom morskim

Celem geopolityki niemieckiej była globalna dominacja Niemiec w świecie. Studium pośrednie Haushofera obejmowało strefy wpływów mocarstw w „regionach częściowych”: Pan-Europa (włączając Afrykę) i Bliski Wschód, aż do Zatoki Perskiej zdominowana przez Niemcy, Pan-Azja (Pacyfika) zdominowana przez Japonię, Pan-Ameryka (składająca się z obu Ameryk) zdominowana przez Stany Zjednoczone i przynajmniej przez jakiś czas Pan-Rosja. (rys. 1.3.).

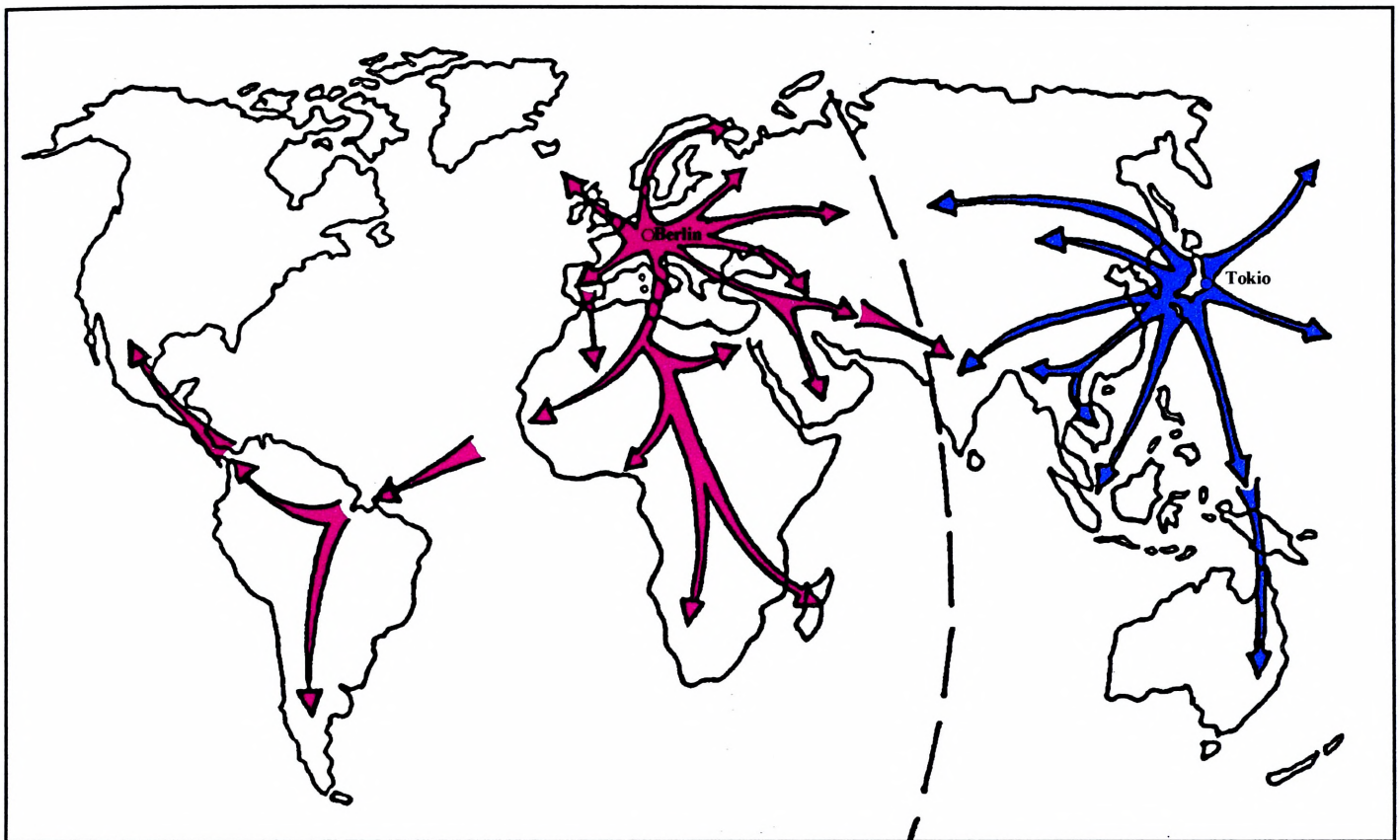

Rys. 1.3. Strefy wpływów według Haushofera

Źródło: L. Moczulski, *Geopolityka*, s. 42.

W dalszej perspektywie zakładano likwidację Związku Sowieckiego na korzyść Niemiec i Japonii (rys. 1.4). Realizacją tej koncepcji rozpoczęta została likwidacja II Rzeczypospolitej, która była przeszkodą dla Niemiec w ich „*Drang nach Osten*”.

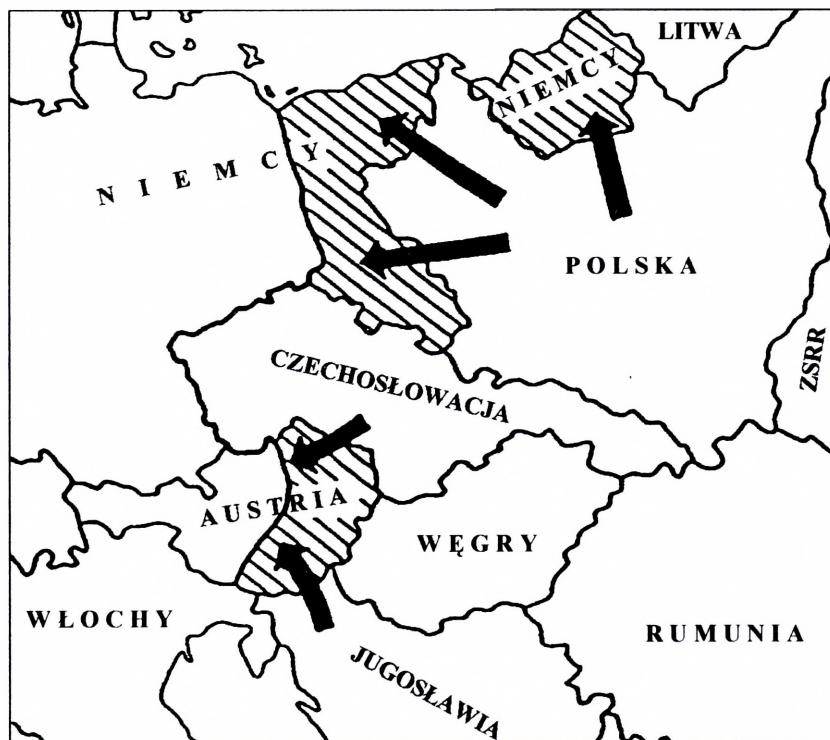
Haushofer przewidywał, że w przypadku klęski Niemiec granica polsko-niemiecka oparta zostanie na Odrze i Nysie Łużyckiej (rys. 1.5).

Rys. 1.4. Podział świata na strefy wpływów Niemiec i Japonii

Źródło: J. Bohdanowicz, M. Dziecielski *Zarys historii współczesnej cywilizacji*. Wyd. Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1998, s.157.

Haushofer przewidywał, że w przypadku klęski Niemiec granica polsko-niemiecka oparta zostanie na Odrze i Nysie Łużyckiej (rys.1.5).

Rys. 1.5. Zachodnia granica Polski antycypowana na mapie K. Haushofera z 1933 r.

Źródło: J. Bohdanowicz, M. Dziecielski. *Zarys historii współczesnej cywilizacji*. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 1998, s.157.

Krytykiem koncepcji K. Haushofera był po wojnie Adolf Grabowsk'y. W *Podstawach geopolityki* z 1960 r. stwierdza, że przestrzeń państwa nie musi być rozszerzana na drodze wojny, lecz także dobrowolnej federacji, dzięki polityce sojuszniczej lub dzięki umowom gospodarczym, jak wspólny rynek czy strefa wolnego handlu.

Zjednoczenie Niemiec otwarło przed „berlińską” geopolityką zupełnie nowy rozdział. Postulat powojennych geopolityków został częściowo zrealizowany, gdyż zjednoczyli oba państwa niemieckie. Nie odzyskali jeszcze Śląska i Prus Wschodnich, ale odzyskali geograficzne centrum – stolicę w Berlinie.

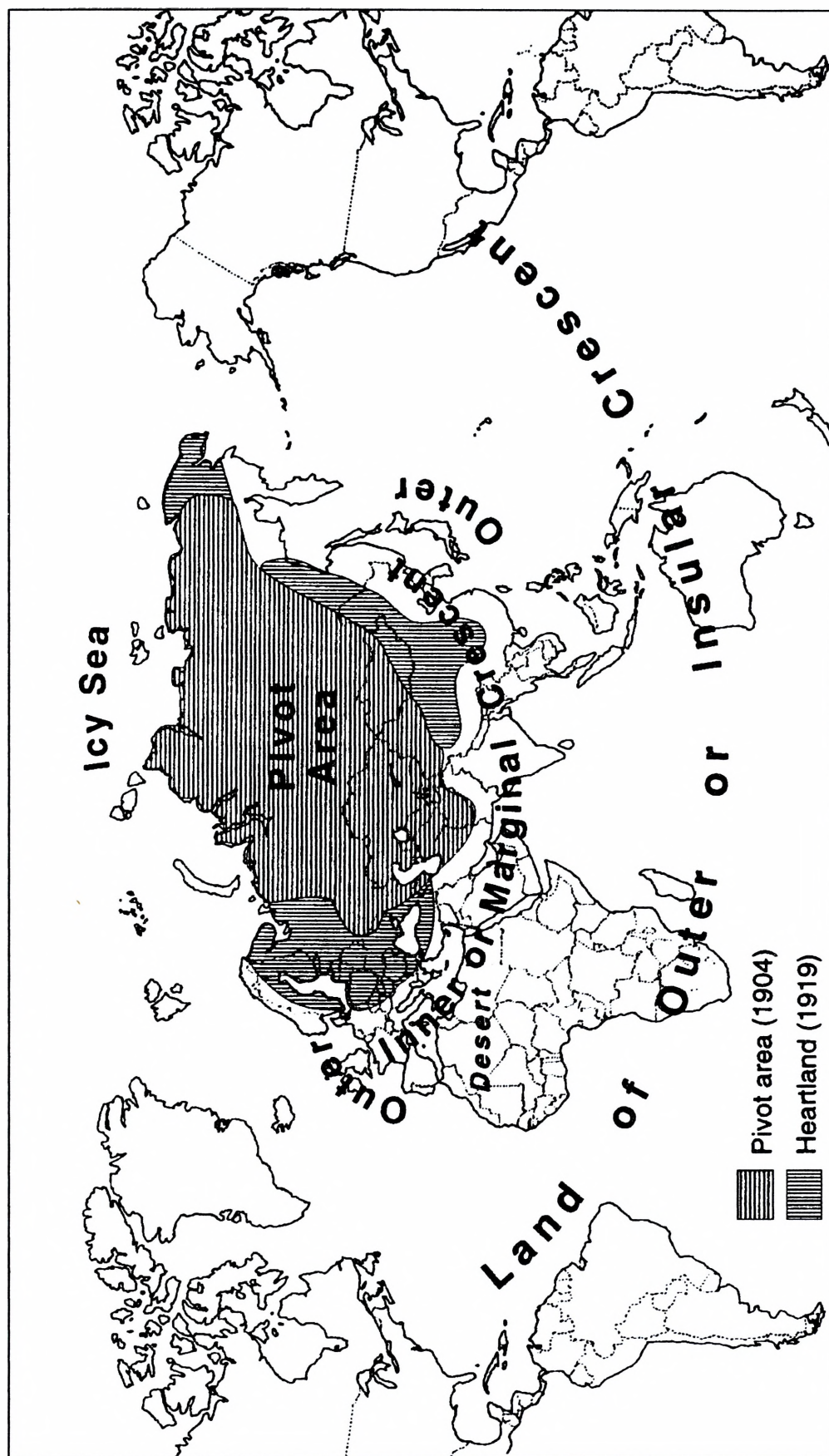
Po zjednoczeniu Niemiec geopolitycy tego kraju akceptują potrzebę „europeizacji” sojuszu atlantyckiego. Natomiast Michael Stürmer w swoich *Granicach władzy* z 1992 r. wyraża pogląd, że „*Wielka światowa scena wymaga od Niemców, aby nie tylko się jej przyglądali, ale żeby też na niej grali*”.

Koncepcje angielskie i amerykańskie

Do głównych przedstawicieli geopolityki angielskiej należy Halford Mackinder (1861-1947)⁷. Wierząc w rozwój technologii, zwłaszcza w transporcie lądowym, uznał, że w międzynarodowym systemie globalnym siła lądowa będzie dominująca. Centrum tej potęgi lądowej będzie Eurazja, którą nazwał Heartlandem (rys. 1.6). Ten centralny obszar jest niedostępny dla sił morskich i w miarę jego rozwoju rozwinie on ekspansję na marginalne ziemie Eurazji. Pozycję strategiczną Heartlandu zajmuje Rosja, która wspólnie z Niemcami może wyjść na obszary peryferyjne. Niebezpieczeństwo takiego rozwoju zmusi Francję do nawiązywania sojuszy z krajami zamorskimi.

Dla Mackindera Europa Wschodnia była bramą do Heartlandu. Geopolityczna teza Mackindera brzmiała: „*kto rządzi Wschodnią Europą – rządzi Heartlandem; kto rządzi Heartlandem – rządzi światem-wyspą; kto rządzi światem-wyspą – rządzi światem*”.

⁷ H. Mackinder, geograf, profesor uniwersytetu w Oxfordzie, a następnie dyrektor London School of Economics.

Rys. 1.6. Heartland – koncepcja Mackindera z 1919 r.

Źródło: J. M. Collins, Military Geography, s.279.

Heartland otaczały dwa „półksiężyce”: morski zewnętrzny, składający się z obu Ameryk, Wielkiej Brytanii, Australii i Afryki oraz częściowo morski wewnętrzny, rozciągający się wzdłuż eurazjatyckiego wybrzeża od Iberii do Syberii, włączając w to

większość kontynentalnej Europy na zachód od Rosji, Maghreb, Środkowy Wschód, kontynentalne południe, Południowy Wschód i Wschodnią Azję. Ten „region marginalny” (wewnętrzna strefa brzegowa) zawierał rozległą większość światowej populacji i był kolebką większości ze światowych cywilizacji, religii i cesarstw. Ze względu na swoje położenie (wg Mackindera) wewnętrzny półksiężyc będzie zawsze strefą konfliktu. W 1924 r. Mackinder poruszył temat możliwości, że Heartland mogła by być zbalansowana przez siły „Śródziemnego Zagłębia”, państw, które otaczały Północny Atlantyk lub „Śródziemny Ocean” – Północną Amerykę i Zachodnią Europę. W 1943 r. twierdził, że Heartland i „Śródziemne Zagłębie” mogłyby się połączyć aby kontrolować Niemcy w przyszłości. A więc strategia sił zewnętrznego półksiężyca polegałaby na tym, aby oderwać maksymalną ilość brzegowych państw od Heartlandu i wpływać na nie siłami morskiej wyspiarskiej cywilizacji.

Spośród wielu amerykańskich koncepcji geopolitycznych na uwagę zasługują koncepcje: Alfreda Thayera Mahana (1840-1914), Nicholasa J. Spykmana, Georga Kennana, Aleksandra de Seversky’ego (1894-1974), Saula B. Cohena (1928- *) i Zbigniewa Brzezińskiego (1928 - *).

A.T. Mahan⁸, geopolityk amerykański, udowodnił, że siła morska jest kluczem do potęgi światowej. Głównym instrumentem polityki państwa jest handel, a działania wojenne mają tylko zabezpieczyć najlepsze warunki dla stworzenia światowej cywilizacji handlowej. Przedstawił następujące elementy geostrategii USA:

- aktywność we współpracy z potęgą morską Anglii,
- niedopuszczenie do rozwoju niemieckich roszczeń morskich,
- śledzenie rozwoju sytuacji i działań Japonii na Oceanie Spokojnym,
- koordynowanie wspólnych działań z Europą przeciwko narodom Azji.

A.T. Mahan realizację swej koncepcji geopolitycznej rozpatrywał w trzech aspektach:

- produkcja i handel (wymiana towarów i usług poprzez wodne szlaki),
- nawigacja (pozwalająca na realizację tej wymiany),
- kolonie (w których lokalizuje się produkcję).

⁸ właściwie był historykiem i badaczem strategii wojny morskiej, Carb Jean, *Geopolityka*, Ossolineum, Wrocław 2003, s.74; Otok S. *Geografia polityczna*, PWN, Warszawa 1999, s. 73.

Wskazał obszary mające kluczowe znaczenie dla globalnej polityki amerykańskiej. Były nimi m.in. obszar karaibski i akwen śródziemnomorski. Przewidział też potrzebę budowy Kanału Panamskiego.

W książce „*The Problem of Asia*” z 1900 r. przepowiedział kontynuację walki pomiędzy „rosyjską władzą lądową i brytyjską siłą morską”. Koncepcja ta znajduje odzwierciedlenie w dzisiejszych „strefach wstrząsów” – terenach niezgody uwięzionych pomiędzy dwiema potęgami: lądową i morską.

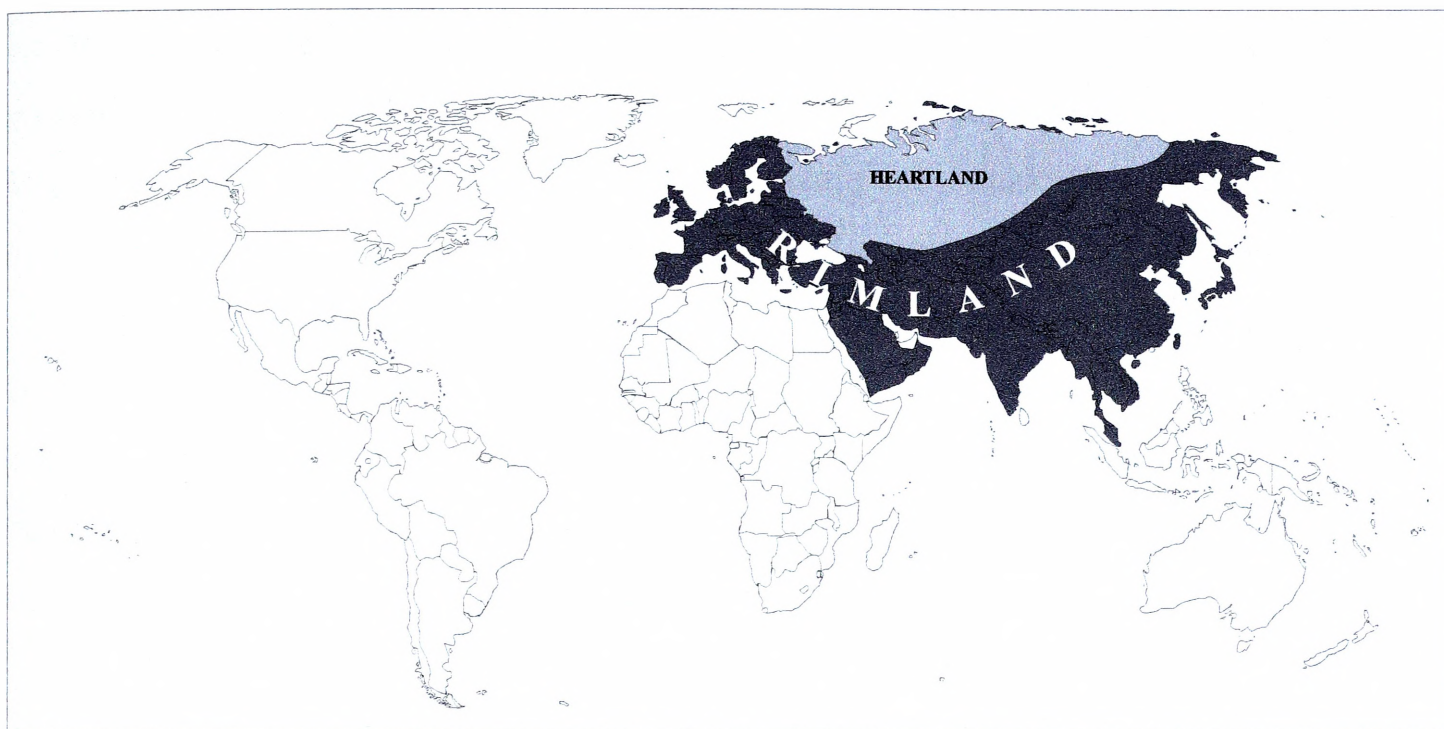
Nicholas Spykman (1893-1947)⁹ przedstawił nieco zmodyfikowaną koncepcję Mackindera uznając, że autor ten przecenił potencjał potęgi Heartlandu. Za krytyczną strefę uznał Rimland, czyli ziemię „obręczy”, tj. wewnętrzną strefę brzegową Mackindera. Rimland wg Spykmana mógł działać zarówno na morzu, jak i na kontynencie, ale był też narażony ze strony morza i lądu.

Sojusze między potęgami na tym terenie lub między Heartland a Rimland i innymi wrogami Stanów Zjednoczonych składały się na prawdziwą geopolityczną groźbę dla Ameryki. Jeśli istniałby slogan dla polityki potęg w starym świecie, musi to być: „ *kto rządzi Rimlandem, kontroluje Eurazję, kto kontroluje Eurazję – kontroluje losy świata*”. Strategicznym rozkazem dla Stanów Zjednoczonych, wynikającym z tezy Spykmana, było: „*zapobiec konsolidacji Rimland przez wrogą potęgę; naszym stałym problemem w czasie pokoju musi być dopilnowanie, aby żadna nacja ani sojusz narodów nie stał się dominującą potęgą na terenie Rimland*”. (rys. 1.7). Rimland został zorganizowany (przynajmniej na pewien czas) w zespół bloków militarnych i wszystkie z udziałem USA (NATO, CENTO, SEATO)¹⁰

Spykman w swoich książkach „*Amerykańska strategia w światowej polityce*” i „*Geografia świata*” określił 11 kryteriów, w oparciu o które należy określać siłę państwa. Są to: powierzchnia kraju, kształt, przebieg granic, liczba ludności, występowanie lub nie złóż surowców naturalnych, ekonomia i rozwój technologiczny, siła finansów, jednorodność etniczna, poziom socjalnej integracji, stabilność polityczna, duch narodowy.

⁹ N. Spykman – dyrektor Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Yale, pracował głównie nad teoretycznymi założeniami polityki amerykańskiej oraz organizacją systemu światowego po wojnie.

¹⁰ L. Moczulski, *Geopolityka*, Bellona Warszawa, 1999, s.29.

Rys.1.7. Model świata Spykmana

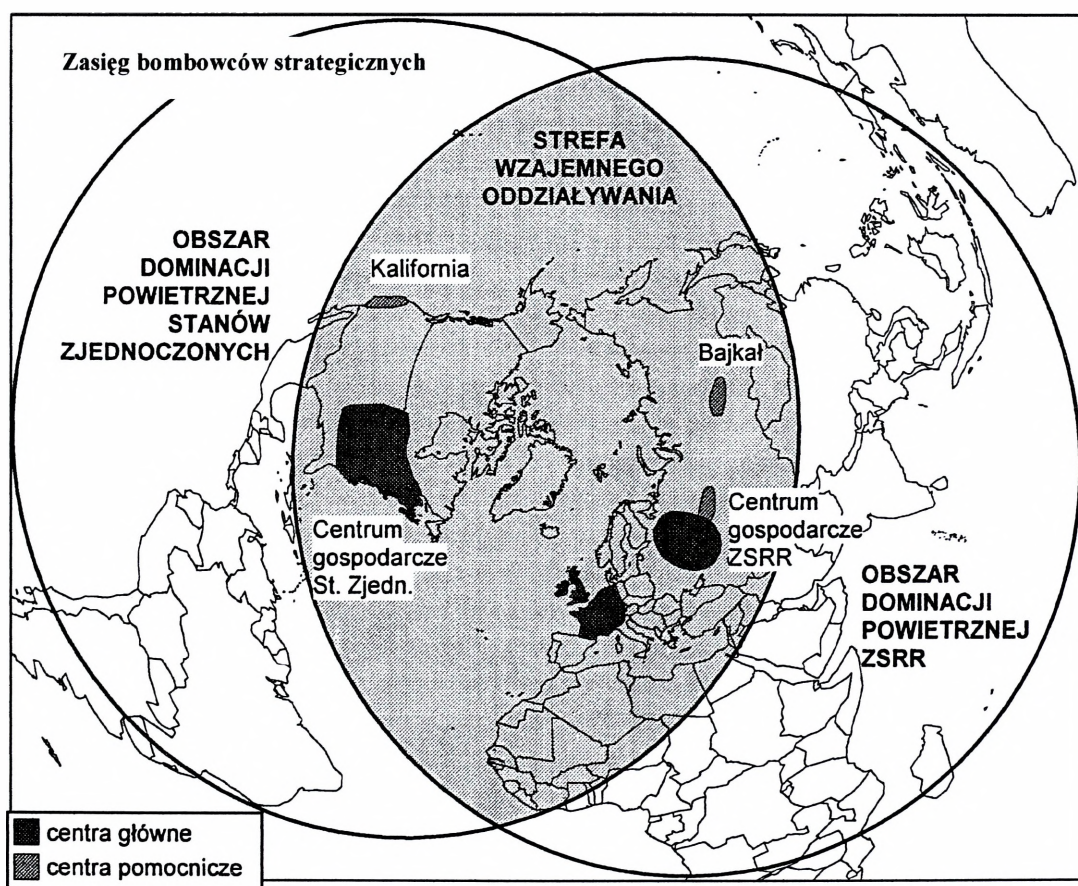
Źródło: L. Moczulski, Geopolityka s. 28

Jeśli suma rezultatów oceny geopolitycznych możliwości państwa według tych kryteriów jest niewysoka, oznaczałoby to, że dane państwo winno wstępować do strategicznych sojuszy poświęcając część swojej suwerenności dla globalnej protekcji strategicznej sojuszu.

Mimo przewartościowania znaczenia Rimlandu przez Spykmana, wniósł on jeszcze jedno ważne uzupełnienie do wizji świata z pozycji morskiej siły, a mianowicie pojęcie „Środkowego Oceanu”. Znaczenie takiego ujęcia sprowadzało się do analogii pomiędzy znaczeniem Morza Śródziemnego w historii Europy, Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, a znaczeniem Oceanu Atlantyckiego w dzisiejszych czasach. Spykman postrzegał Środkowy Ocean (Ocean Atlantycki) w kategoriach rozwoju zarówno kultury, jak i technologii i ekonomii, jako przestrzeń morską spinającą atlantycki kontynent (Amerykę i Europę Zachodnią) ze stolicą tej „nowej Atlantydy” w Nowym Jorku.

Amerykanin George F. Kennan¹¹ jest nazywany ojcem zamknięcia granic. Kennan pisał, że w związku z polityką Związku Radzieckiego Stany Zjednoczone powinny prowadzić politykę „zamknięcia granic”, która miałaby na celu konfrontację Rosjan z niezmienną kontrsiłą na każdym kroku, gdy wykazują oni oznaki chęci zaszkodzenia interesom stabilnego i będącego w pokoju świata. „Zamykanie granic” jest szczególną manifestacją twierdzenia Spykmana, że Stany Zjednoczone miały uniwersalny interes w zapobieganiu hegemonii (przywództwa), pozycji, która pozwoliłaby na dominację wszystkiego w zasięgu lidera. Historia „zamkniętych granic” wskazuje, że rozwój dalekosiężnej potęgi powietrznej nie zmniejszył prawnej ważności geopolityki, chociaż z pewnością zmodyfikował istniejące ramy geopolityki.

Alexander P. de Seversky był jednym z niewielu, który uważał że powietrzna przestrzeń stworzyła inny porządek władzy, co z kolei podsunęło mu pomysł zaproponowania geostrategii sił powietrznych.

Rys. 1.8. Układ geostrategiczny świata według A. Seversky'ego

¹¹ George Kennan, amerykański polityk, sformułował podstawową dla państw zachodnich doktrynę powstrzymywania.

A.P. de Seversky (1894-1974) strateg sił powietrznych podzielił świat na dwa wielkie obszary dominacji sił powietrznych (rys. 1.8) ze środkami w przemysłowych centrach odpowiednio w USA i ZSRR. Zastosowane odwzorowanie azymutalne, równoległościowe z Biegunem Północnym jako głównym punktem odniesienia uzmysławiało bliskość Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego.

Obszary te przecinały się w Północnej Ameryce i północnej Eurazji, które de Seversky nazwał „terenem decyzyjnym”. Na tych terenach USA i ZSRR posiadały mniej więcej równą władzę i ich centra przemysłowe były w minimalnej odległości na uderzenia ich strategicznych bombowców. De Seversky uważał, że USA powinny przeprowadzać swoją obronę z zachodniej Hemisfery, tzn. z wyjątkiem baz w Wielkiej Brytanii: USA powinno opuścić swoje zamorskie bazy i unikać małych wojen, które osłabiały siłę narodu. Chociaż podejście de Severskiego wpłynęło na administracyjną strategię Eisenhowera, polegającą na rozmieszczeniu stacji rozpoznania radiolokacyjnego w północnej Kanadzie oraz utworzenie baz lotniczych, m.in. w Grenlandii, to jednak strategowie w większości odrzucili „powietrzną izolację” utrzymując, że Zachodnia Hemisfera zostałaby narażona na ataki, chyba że USA nie broniłyby krytycznych części Rimland. W praktyce „zamkniętość granic” reprezentowała triumf Mackindera i Spykmana nad de Severskim.

S.B. Cohen wyróżniał dwa typy regionów, które odzwierciedlają porządek światowy okresu dwubiegunowego: geostrategiczny i geopolityczny. Istnieją zatem dwa regiony geostrategiczne; morski świat handlowy i kontynentalny świat euroazjatycki. Dołącza do nich trzeci autonomiczny miniregion geostrategiczny, który tworzy Półwysep Indyjski znajdujący się poza polem rywalizacji obu bloków.

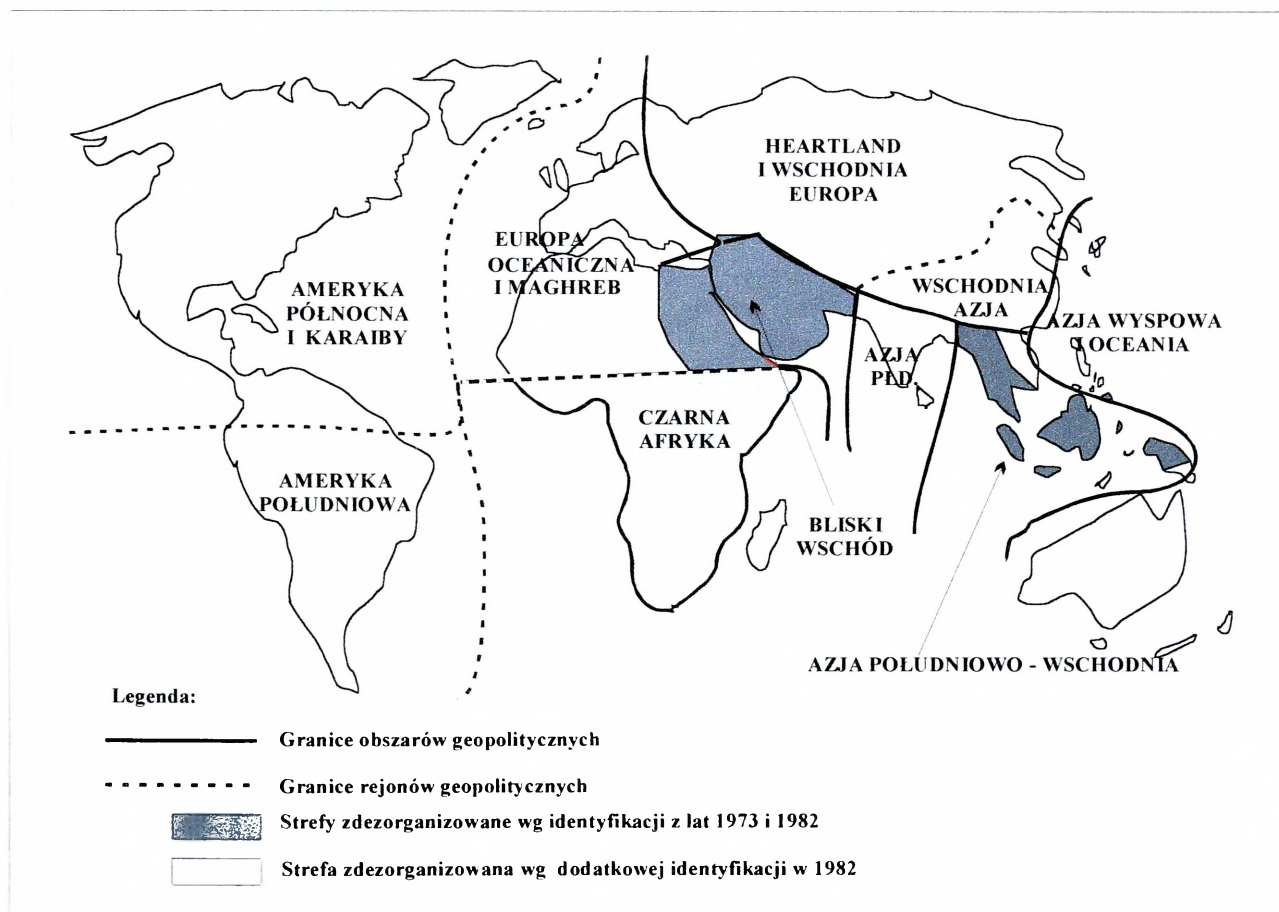
Saul B. Cohen¹² definiuje strefę wstrząsów jako duży strategicznie położony region, który jest zajmowany przez kilka państw, będących w stanie konfliktu i który „uwięziony” jest między sprzecznymi interesami sąsiednich Wielkich Potęg”. Strefy wstrząsów są rozpoznawane dzięki ich fragmentacyjnemu politycznemu i ekonomicznemu charakterowi: „*dzięki fizycznym, środowiskowym, historycznym, kulturowym i politycznym różnicom, strefa wstrząsu wygląda na niezdolną do utrzymania politycznej i ekonomicznej jedności działań. Części strefy wstrząsu szukają czasem*

¹² Saul B. Cohen (1928-*) amerykański geograf

neutralności i prowadzą cały region na tę ścieżkę, ale inne części są związane ze-
wnętrznymi więzami, albo ze względu na ich własne interesy lub z powodu wojskowych
i ekonomicznych presji z zewnętrznymi potęgami”. Cohen zidentyfikował Środkowy
Wschód i Południowowschodnią Azję jako strefy wstrząsu w tzw. „zimnej wojnie”.

Cohen dzielił ponadto świat na regiony geopolityczne, które były właściwie
strefami wpływów Stanów Zjednoczonych, krajów Europy Zachodniej, ZSRR i Chin
(ChRL).

Poniżej regionów znajdują się państwa hierarchicznie ustawione zgodnie z ich
potęgą, geograficznym położeniem i funkcją w światowym systemie (rys. 1.9). Kon-
kretne państwa dominują lub walczą o dominację nad różnymi regionami. USA jest
kontrolującym państwem w morskim geostrategicznym królestwie, strefie. Geopoli-
tyczna analiza sugeruje, że Chiny i Rosja będą walczyć o taką pozycję
w kontynentalnym królestwie Eurazji.

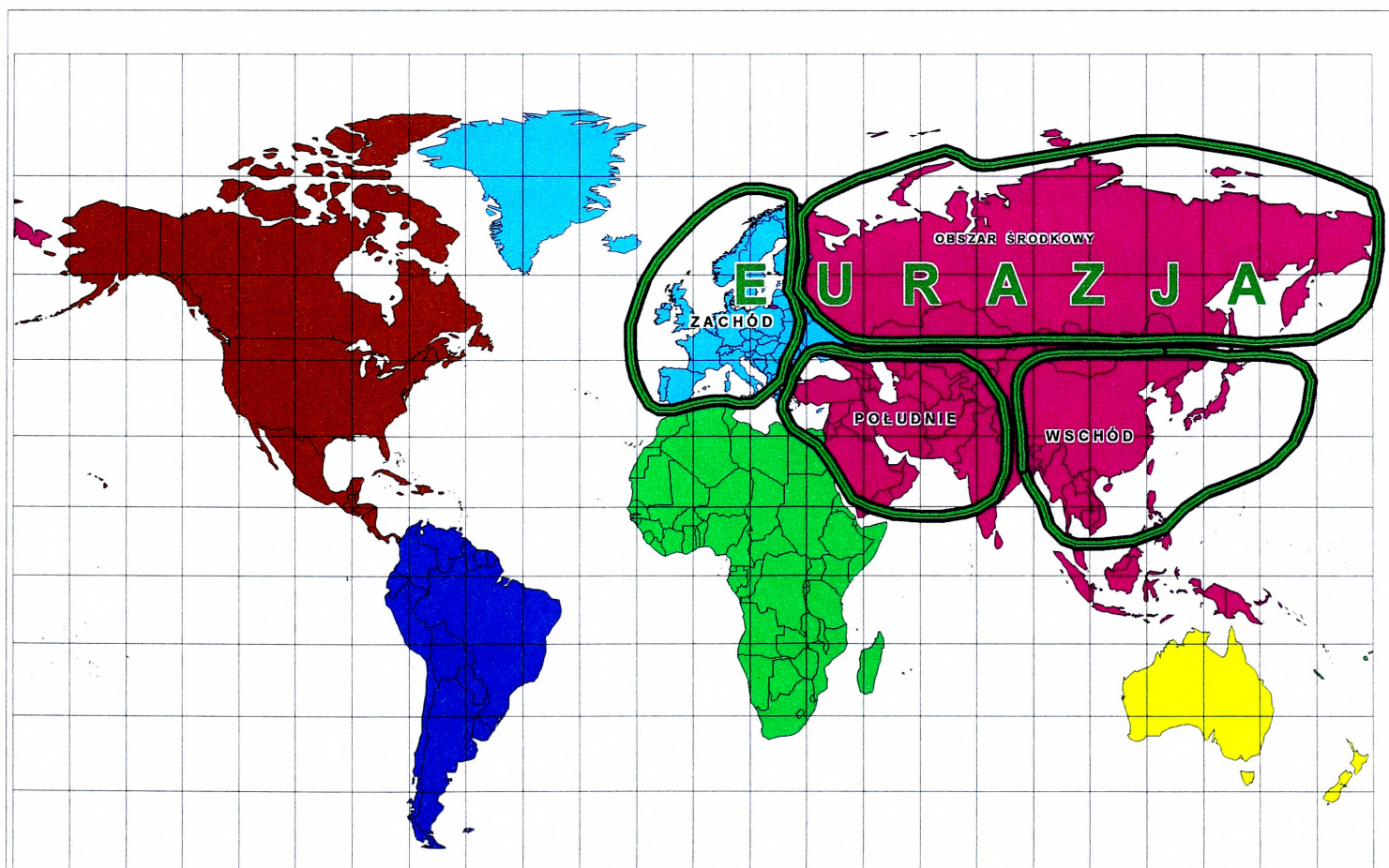

Rys. 1.9. Świat widziany przez Cohena.

Źródło: L.Moczulski, *Geopolityka*, s. 42.

Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego Stany Zjednoczone stały się liderem polityki światowej. Zgodnie z koncepcją Zbigniewa Brzezińskiego Ameryka ma absolutną przewagę w czterech dziedzinach: militarnej, ekonomicznej, kulturowej i politycznej, co czyni Stany Zjednoczone jedynym supermocarstwem światowym. Amerykańska dominacja nad Europą leży nie tylko w interesie Ameryki, ale także w interesie społeczności międzynarodowej. Kontrola nad Eurazją oznacza również autentyczne podporządkowanie Afryki, Oceanii i półkuli zachodniej.

Brzeziński wskazuje państwa, które pełnią rolę graczy geostrategicznych i państwa będące sworzniami geopolitycznymi. Sworznie to państwa, których znaczenie wynika z ich ważnego położenia geograficznego i skutków ich potencjalnej niestabilności dla zachowań graczy geopolitycznych. Do sworzni geopolitycznych Brzeziński zalicza Ukrainę, Azerbejdżan, Koreę Południową, Turcję i Iran. Natomiast do głównych graczy zalicza Francję, Niemcy, Rosję, Chiny i Indie. Ogólnie Eurazję dzieli on na cztery części, tj. Zachód, Środek, Wschód i Południe (rys. 1.10).

Rys. 1.10. Eurazjatycka szachownica

Źródło: Z. Brzeziński, *Wielka szachownica* s.34

Niezależnie jednak od tych koncepcji w latach 1939-45 wypracowano koncepcję, zgodnie z którą Bliski Wschód uznano za „Wielki Obszar” (*Grand Area*), o zasadniczym, strategicznym znaczeniu dla globalnej władzy USA. Zgodnie z tą koncepcją Stany Zjednoczone miały przejąć pod kontrolę państwa „Wielkiego Obszaru” i wypchnąć stamtąd Wielką Brytanię i Francję. ponieważ podobne cele stawiał sobie Związek Radziecki pojawiały się również różne doktryny, w tym *Doktryna Eisenhowera*, zgodnie z którą przewidywano udzielenie pomocy państwom zagrożonym przez komunizm. *Doktryna Nixsona* zalecała szukanie na Bliskim Wschodzie państw „klientów” i „protegowanych”, zaś w okresie prezydentury Cartera Zatokę Perską uznano za strefę żywotnych interesów amerykańskich, które mogą być broniące także za pomocą siły zbrojnej. Natomiast za rządów R. Reagana utworzono tam *Central Command (Centcom)*, czyli dowództwo dla obszaru centralnego obejmującego region od wschodnie Afryki do Afganistanu, w tym Zatokę Perską. W 1997 r. powołano do życia instytucję o nazwie Projekt for *The New American Century* (PNAC), której celem było sformułowanie i propagowanie strategii dla osiągnięcia globalnej hegemonii USA¹³.

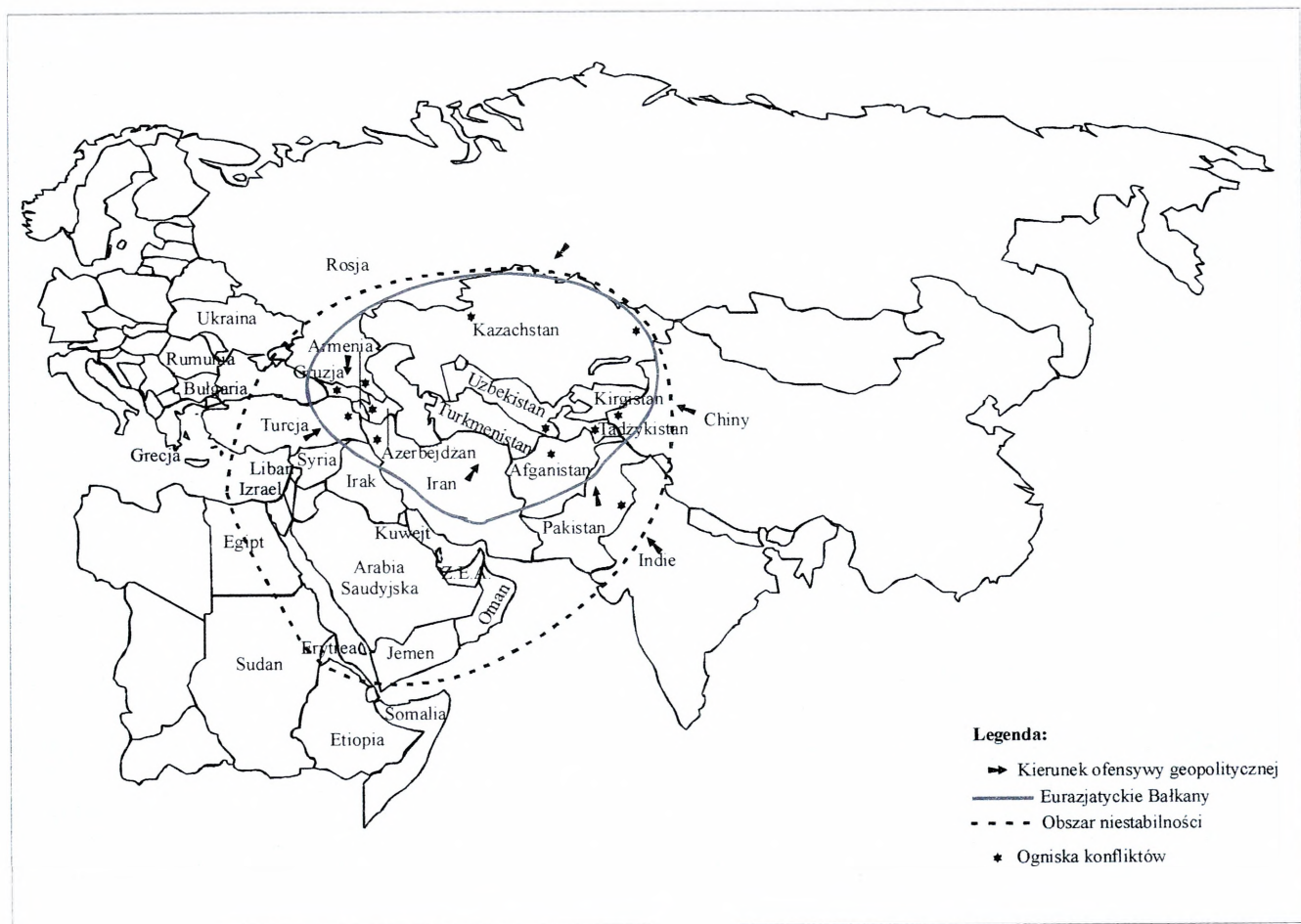
Globalna strategia Stanów Zjednoczonych, jak już wspomniano, realizowana jest od ponad 100 lat. Stany Zjednoczone po opanowaniu półkuli zachodniej rozpoczęły walkę o panowanie nad „starym światem” od zachodu. Na wschodzie zajęły Filipiny (1898 r.), a następnie Hawaje (1900 r.). Na zachodzie wzięły udział w pierwszej wojnie światowej (1914-1918), poparły Ententę i nie dopuściły do zdominowania Europy przez Niemcy. Po raz kolejny wzięły udział w drugiej wojnie światowej (1941-45) stając po stronie Wielkiej Brytanii i Związku Radzieckiego, aby pokonać Niemcy i uniemożliwić podział Eurazji pomiędzy Rzeszę Niemiecką i Japonię. Natomiast po drugiej wojnie światowej zapobiegły temu żeby Rosja zdominowała zachodni kraniec Eurazji a Chiny wschodni.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego, czyli „wygranej” z tym państwem na froncie europejskim Stany Zjednoczone uderzyły na Irak, tj. wchodząc do środka „Wielkiego Obszaru”.

¹³ Tamże

W 1992 r. Paul Walfowicz i Lewis Libby opracowali dokument Pentagonu „*Defense Planning Guidance*”, w którym postulowali zastąpienie doktryny odstraszania nową strategią globalnej hegemonii, czyli ustanowienia poprzez dominację w Eurazji amerykańskiego imperium światowego.

Na krańcach wschodnich i zachodnich tej szachownicy leży kilka silnych państw o względnie małej powierzchni i dużej gęstości zaludnienia. Strefa środkowa jest tu największa, lecz obecnie bardzo niestabilna politycznie i ekonomicznie. Pod nim leży bogaty w surowce energetyczne region o wielkim znaczeniu dla państw

Rys. 1.11. Bliski i Środkowy Wschód jako wielki obszar geostrategiczny

leżących na zachodzie i wschodzie Eurazji. Dylematy amerykańskich strategów w rozgrywce o Eurazję z innymi przeciwnikami sprowadzają się do wyboru odpowiednich metod w tej walce. Broń jądrowa nie jest już tak skuteczną bronią jak dawniej.

Szantaż gospodarczy jest również coraz mniej skuteczny z uwagi na rosnącą współzależność gospodarczą. Stąd też, kluczowymi metodami tej szachowej geostrategii USA w walce o prymat w Eurazji są według Brzezińskiego: manewry dyplomatyczne, budowa koalicji, pozyskiwanie sojuszników do NATO i EU oraz przemyślane użycie aktywów politycznych Ameryki.

Koncepcje rosyjskie

Według rosyjskich rozważań Rosja utożsamiana jest z Heartlandem, gdyż jej ziemia, ludność i przemysłowo-technologiczny kompleks są dostatecznie duże, żeby być bazą niepodległości kontynentalnej, autarkii i służyć za podstawę dla pełnej kontynentalnej integracji. Według takiego odniesienia wszystkie inne eurazjatyckie państwa w stosunku do Rosji – Heartlandu mają położenie państw brzegowych – Rimlandu. Ze strategicznego punktu widzenia Rosja jest samodzielną terytorialną strukturą, od której suwerenności i bezpieczeństwa zależy suwerenność i bezpieczeństwo całego kontynentu. Spośród wielu rosyjskich koncepcji geopolitycznych na szczególną uwagę zasługuje koncepcja A. Dugina i W. Chaczaturowa.

Aleksander Dugin w *Podstawach geopolityki*¹⁴ przedstawił projekt budowy Imperium Syberyjskiego od Wysp Brytyjskich po Władywostok, którego sercem są olbrzymie tereny Azji Środkowej i Syberii. Z północy na południe imperium to sięgać by musiało od Przylądka Północnego Morza Barentsa do wybrzeży Oceanu Indyjskiego. Sercem tego imperium będzie Rosja.

Imperium Euroazjatyckie jako imperium lądowe o charakterze tradycyjnym, stałym i pierwotnym Dugin utożsamia z Ziemią i przeciwstawia innej cywilizacji – cywilizacji Morza, którą jest kontynent amerykański. Morze zdaniem Dugina to „*element będący cały czas w ruchu, spoglądający pragmatycznie i realistycznie przed siebie, a więc zwalczający wszelką stałość, odwieczność i tradycję. Dąży też do narzucenia reszcie świata swojej własnej drogi myślenia*”¹⁵.

¹⁴ A. Żebrowski, *Geostrategia – Ewolucja i współczesne znaczenie terminu*. Wyd. AON. 2002, s.55.

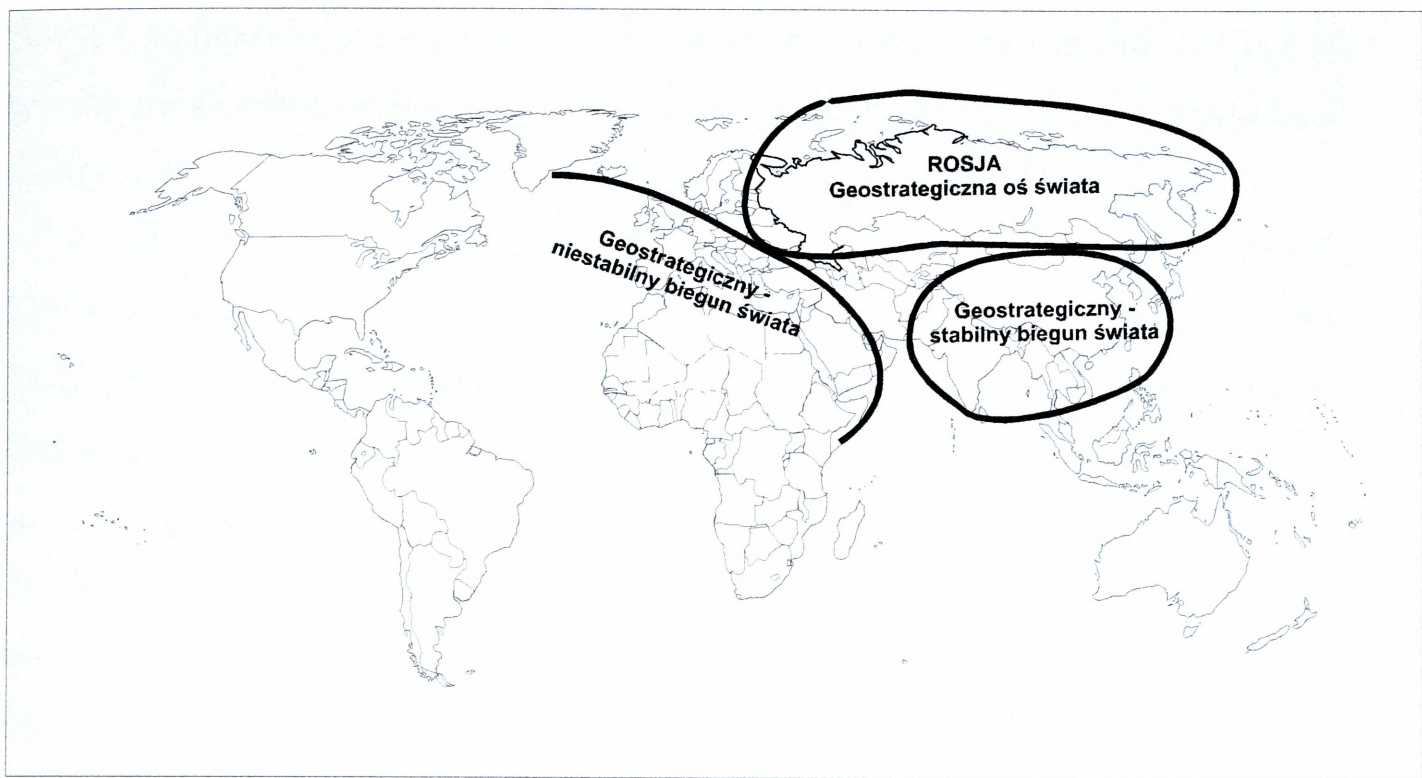
¹⁵ Tamże

Antytradycyjna cywilizacja „Morza” i „Zachodu”, reprezentowana przez USA i ich sojuszników, stara się według Dugina narzucić światu swój punkt widzenia, a więc globalizm, filozofię kartezjańską i oświeceniową, indywidualny styl życia, kapitalizm, materializm i dominację pierwiastka ekonomicznego w życiu, hierarchię opartą tylko na sile ciała z pominięciem ducha. Eurazja i Wschód to dokładne przeciwieństwo Zachodu – to społeczeństwo tradycji a nie demokracji czy „praw człowieka”, to przewaga ducha nad materią, kolektywu i wspólnoty nad jednostką, ekonomicznej równowagi, racjonalizmu i życiowej aktywności, hierarchii zasług ducha i intelektu a nie ciała i materii.

Inna interesująca koncepcja geopolityczna powstała w 1997 r. z uwagi na malejącą rolę Rosji w polityce światowej. Przedstawił ją Władimir Chaczaturow (rys. 1.12). Opisuje on porządek świata w sposób następujący:

- przestrzeń geograficzna zajmowana przez Chiny i Indie jest geopolitycznym centrum świata;
- globalne procesy geopolityczne na planecie są inicjowane przez geopolityczne centrum świata;
- w przebiegu globalnych procesów geopolitycznych formują się dwa bieguny – stabilny, obejmujący geopolityczne centrum świata i niestabilny;
- w okresie istnienia sformowanych biegunów istnieje okres geopolitycznej stabilności na planecie;
- ze zmianą choćby jednego bieguna, świat wchodzi w okres geopolitycznej niestabilności (globalne wojny i rewolucje).

Rosja w tej koncepcji zajmuje miejsce zarówno w stabilnym, jak i niestabilnym biegunie, co sprowadza ją do roli geopolitycznej osi świata. Stąd też, polityka Rosji winna być ukierunkowana na wzmocnienie roli tej osi poprzez odtworzenie jednego państwa (obejmującego obszar byłego ZSRR), a także zacieśnieniu związków z państwami kształtującymi stabilny biegun, tj. Chinami i Indiami.

Rys. 1.12. Koncepcja geostrategiczna według Chacaturowa.

Źródło: Julian Skrzyp, *Geostrategiczne aspekty bezpieczeństwa Polski*, wyd. AON, 2000, s.15.

1.2. Współczesne problemy społeczno-ekonomiczne Globalizacja i integracja oraz ich skutki

Globalizacja prowadząc do uwolnienia rynku od barier granicznych dokonuje jakościowe zmiany w zakresie konkurencji, gdyż gospodarka dostosować się musi do dwóch zasadniczych zmian. tj. wzrostu zakresu konkurencji zewnętrznej oraz jakościowej zmiany podmiotów konkurencji zewnętrznej. Natężenie konkurencji z reguły rośnie, natomiast pozycja odbiorców i dostawców krajowych słabnie, gdyż w warunkach uwolnienia rynku i alokacji poza granicami odbiorcy (dostawcy) krajowego może zastąpić odbiorca (dostawca) zewnętrzny.

Globalizacja prowadzi także do ograniczenia tych funkcji państwa, które chronią pewne gałęzie i pewne przedsiębiorstwa.

Proces globalizacyjny uruchomi procesy wyrównywania cen czynników produkcji i ujednolicenie działania w sferze gospodarczej.

Zasada równania w dół i konkurowanie w jakość walorów lokalizacyjnych dla kapitału narzuca współzawodnictwo o niskie podatki, malejące wydatki państwa i re-

zygnację z socjalnych programów wyrównawczych. Żaden kraj bowiem, nie jest tak silny, aby mógł sobie pozwolić na odpychanie kapitału zewnętrznego i wypychanie kapitału rodzimego.

Zasada równania w dół i proces „podatkowego głodu państwa” jest szczególnie dotkliwy dla krajów słabiej rozwiniętych, które muszą odrobić dystans cywilizacyjny. W takich państwach wymogiem staje się zwiększenie nakładów na infrastrukturę i edukację. Tu występuje sprzeczność bo są to inwestycje przyszłościowe a potrzeby doraźne są bardzo duże. Kraj nasz jest tego żywym przykładem.

W procesie globalizacji dokonuje się destrukcja instytucji państwa tak poprzez ograniczanie ceł i innych sposobów ochrony granicznej, jak i przez narzucanie przez międzynarodowy kapitał finansowy wymogów ujednolicenia reguł polityki gospodarczej. Szczególnym czynnikiem osłabienia państwa jest działanie zasady równania w dół w zakresie podatków i regulacji rządowych, jako konsekwencji narzuconej przez proces globalizacji, konkurencji a tworzenie jak najkorzystniejszych warunków lokalizacji kapitału na terenie kraju, czy jego regionu. W ten sposób rząd pozbawiony jest jednocześnie dochodów i instrumentów kształtowania polityki gospodarczej. O sile firm globalnych świadczy uzyskiwana przez nie wielkość obrotów z produktem krajowym brutto wybranych państw (tabela 1).

Tabela 1

Porównanie finansowego obrotu i PKB

1) General Motors	178,2 mld \$	Szwecja	184,3
2) Ford	153,6 mld \$	Austria	157,9
3) Shell	128,2 mld \$	Portugalia	122,1
4) Mitsui	126,4 mld \$	Polska	90,0

Źródło: *Business Week* (1998 w A.K. Koźmiński, *Zarządzanie*, s.59.

Skutkiem procesu globalizacji jest integracja. Oznacza to, że o integracji Polski decydowały nie tylko nasze interesy, ale przede wszystkim interes UE. Interes Polski jest ekonomiczny, interes UE przede wszystkim polityczny. Integracja Europy to odpowiedź na globalizację. W sytuacji, gdy zagrożone są funkcje państw, wartości duchowe, gdy nieokreślony jest kształt przyszłej cywilizacji informacyjnej zadaniem Europy jest obrona i krzewienie wspólnych wartości. Wiele krajów członkowskich chce

by Unia była narzędziem, które pomoże Europie stawić czoła wyzwaniom globalizacji gdyż droga do aktywności w polityce światowej jest osiągnięcie potęgi gospodarczej. Z punktu widzenia Polski problemem jest kwestia Niemiec. To one trzykrotnie były sprawcami wojen w Europie (1870, 1914, 1939). Zjednoczenie Niemiec zburzyło równowagę, gdyż stały się one zbyt silne i duże, zarówno pod względem ekonomicznym, jak i ludnościowym oraz militarnym. Integracja Polski z UE miała więc na celu przywrócić tę zachwianą równowagę.

Poszerzanie Unii Europejskiej leży w interesie Europy by mogła się ona stać partnerem Stanów Zjednoczonych.

Obecnie wg Zbigniewa Brzezińskiego *Europa nie jest partnerem, lecz protektorem Ameryki (...)* *Europa jest głównym geopolitycznym przyczółkiem Ameryki na kontynencie euroazjatyckim – Europa, jego zdaniem, jest zbyt słaba, aby z przyczółka przeobrazić się w rzeczywistego partnera*¹⁶. Dla elit europejskich jest to wyraz wyzwania jakie stoi przed Europą w zakresie integracji i nadania jej odpowiedniego bytu ekonomicznego politycznego i militarnego.

Biegunowość świata

W wyniku procesów społeczno-gospodarczych odbywających się w XIX w. na największym i najważniejszym kontynencie świata Eurazji powstał układ dwubiegunowy. Stanowiły go Wielka Brytania jako potęga morską i Rosja jako potęga lądową. W XX wieku rolę Wielkiej Brytanii przyjęły Stany Zjednoczone a Rosji – Związek Radziecki. Układ ten polegał na rywalizacji dwóch supermocarstw (morskiego i lądowego). Do współpracy między nimi dochodziło wówczas gdy trzecie państwo rzucało im wyzwanie. Przykładem może być Francja Napoleona oraz Niemcy Wilhelma II i Hitlera. Obydwie potęgi jednoczyły się wówczas by odnieść korzyści dla siebie.

Po upadku Związku Radzieckiego ukształtował się układ jednobiegunowy z jednym supermocarstwem Stanami Zjednoczonymi. Mają one przewagę militarną i ekonomiczną nad Unią Europejską, Rosją, Chinami, Japonią i Indiami. Dążąc do rozciągnięcia strefy wpływów na obszary ważne z ich punktu widzenia napotykają jednak opór poszczególnych państw i narodów.

¹⁶ Z. Brzeziński, referat wygłoszony w Wiedniu w 1989.

W czasie wojny w Afganistanie stronę USA trzymały UE i Japonia, zaś Rosja, Chiny i Indie chciały tworzyć przeciwwagę dla potęgi amerykańskiej. Po „11 września” wszystkie te państwa stanęły po stronie Stanów Zjednoczonych. Jednak po ich ataku na Irak po stronie USA znalazły się Wlk. Brytania i Japonia a po stronie przeciwnej Francja, Niemcy, Rosja i Chiny, czyli główne potęgi Eurazji. Oznacza to, że potęgi lądowe kontynentu euroazjatyckiego przeciwstawiły się potędze morskiej.

Potęgi lądowe Eurazji tworzące trójkąt Niemcy-Francja, Rosja i Chiny są jednak zróżnicowane pod wieloma względami i dotychczas nie stanowią drugiego bieguna świata. Każde mocarstwo wspomnianego trójkąta ma własne interesy globalne.

Spośród wymienionych państw na uwagę zasługują Chiny, które z pomocą swej rosnącej potęgi gospodarczej zmierzają do stworzenia azjatyckiej wspólnoty zbiorowego bezpieczeństwa. Poważną przeszkodą w realizacji tej koncepcji jest jednak związanie Japonii ze Stanami Zjednoczonymi ścisłym sojuszem obronnym.

Chiny szukają sposobu rozwiązania problemu Korei Północnej a następnie gruntu pod zredukowanie amerykańskiej obecności wojskowej na Półwyspie Koreańskim. Można więc przyjąć, że rozwijanie obecnie przez Chiny współpracy ze Stanami Zjednoczonymi przekształci się w rywalizację między tymi państwami.

O kształtowaniu się drugiego bieguna mogą świadczyć prognozy banku Goldman Sachs, zgodnie z którym do 2050 r. ukształtują się nowe potęgi. W pierwszej szóstce nadal znajdować się będą Stany Zjednoczone i Japonia ale pozostałe dzisiejsze potęgi: Włochy, Wielka Brytania, Niemcy i Francja zostaną zdystansowane przez zupełnie nowe państwa: Brazylię, Rosję, Indie i Chiny.

Spośród wymienionych państw Rosja dysponować będzie najmniejszym potencjałem ludnościowym, co stanowić będzie znaczne ograniczenie odgrywania przez nią roli bieguna światowego. Chiny natomiast, dysponujące olbrzymim potencjałem ekonomicznym i ludnościowym, rozciągają strefy wpływów na różne obszary.

Ponadto, Chiny rozpoczęły podbój kosmosu i planują zbudowanie w ciągu najbliższego dwudziestolecia stałej bazy na Księżycu oraz wyprawę na Marsa zdobywać kolejne atrybuty mocarstwowe.

Ponadto, wiele krajów azjatyckich zrzeszonych w ASEAN jest zaniepokojonych hegemonią i widzi potrzebę znalezienia przeciwwagi dla USA. Przeciwwagę tę mogą właśnie stanowić Chiny.

Oddzielnym problemem jest terroryzm będący konsekwencją zmiany biegunów. Podczas kształtowania się świata dwubiegunowego Stany Zjednoczone i Związek Radziecki rozciągały swoją strefę wpływów na państwa będące wcześniej koloniami państw europejskich (Wlk. Brytanii, Francji, Portugalii, Włoch). Po rozpadzie Związku Radzieckiego strefa wpływów rosyjskich została zawężona na korzyść Stanów Zjednoczonych.

Państwa biedne, dążące do niezależności, obrały strategię walki z mocarstwami światowymi według reguł, zgodnie z którymi nowoczesna technologia, w tym broń raketowo-jądrowa stały się bezużyteczne. Strategią tą jest wojna terrorystyczna, obliczona nie tylko na zniwelowanie przewagi technologicznej mocarstw, lecz także przewagi ekonomicznej poprzez zmuszenie państw zaatakowanych do stopniowego odchodzenia od liberalizmu prawa w celu utrudnienia ich penetracji przez terrorystów, a także stosowania coraz kosztowniejszych zabezpieczeń przed ewentualnymi atakami.

Drugim sposobem niwelowania przewagi ekonomicznej narodów dominujących jest zmuszanie do rozciągania swojej wojskowej obecności w coraz to nowych miejscach globu. Jest to więc długookresowa strategia biednych przeciw bogatym. Rozwiązanie tego problemu będzie więc procesem bardzo złożonym i długotrwałym.

1.3. Uwarunkowania geopolityczne bezpieczeństwa Polski

1.3.1. Położenie geograficzne

Położenie geograficzne danego państwa w zasadzie nie ulega zmianie. Mają miejsce zmiany graniczne. Są one często konsekwencją realizacji polityki zagranicznej sąsiadów dostosowujących przestrzeń geograficzną i zasięg terytorialny kraju do aktualnych potrzeb. Polska jest przykładem państwa, którego granice uległy radykalnej zmianie w wyniku II wojny światowej. Niezależnie jednak od tego zarówno II Rzeczpospolita jak i Polska po drugiej wojnie światowej ma położenie specyficzne gdyż jej terytorium zajmuje część Nizy Środkowoeuropejskiego rozciągającego się od Karpat i

Sudetów na południu i do Bałtyku na północy. Terytorium to wciśnięte jest między Niemcy na zachodzie i Rosję (obecnie Białoruś i Ukrainę) na wschodzie. Zrodziły się więc poglądy o przejściowym i pomostowym położeniu Polski w Europie.

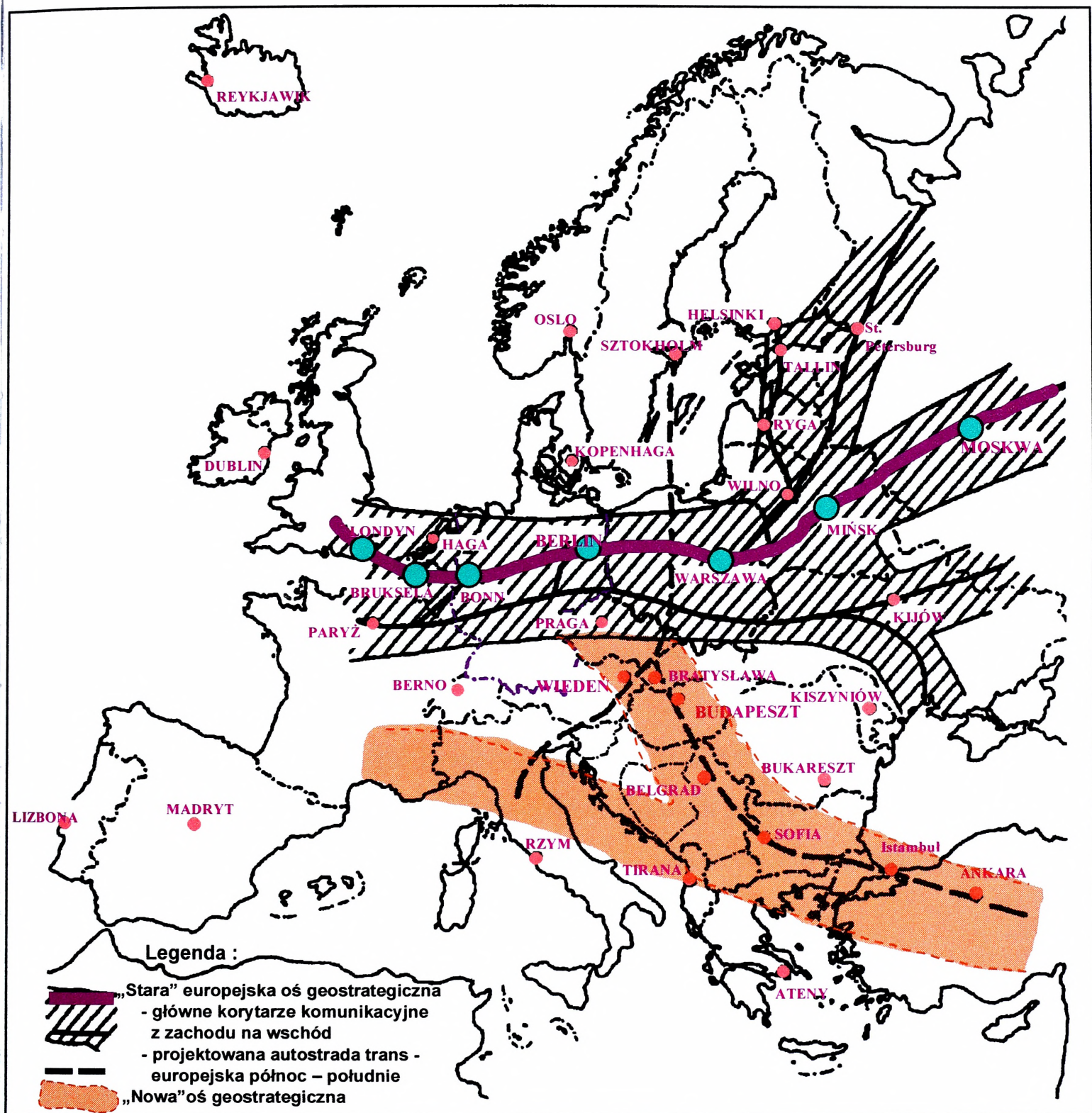
Ze względu na swoje specyficzne położenie Polska była przedmiotem zainteresowania nie tylko jej sąsiadów, Niemiec i Rosji, ale także i Wielkiej Brytanii, ale także Francji. Zainteresowanie to zależało od roli jaką te państwa odgrywały w polityce światowej, a właściwie euroazjatyckiej.

W ostatnim stuleciu terytorium Polski stanowiło obszar, przez który przechodziły wielomilionowe armie z zachodu na wschód i odwrotnie. Wynikało to z faktu, że po upadku imperium osmańskiego przez kilka stuleci w Europie istniało pięć mocarstw tj. Wielka Brytania, Francja, Rosja, Austro-Węgry i Niemcy. Wielka Brytania tradycyjnie zainteresowana była obrzeżami kontynentu euroazjatyckiego, Francja Afryką a w mniejszym stopniu Europą wschodnią (poza okresem Napoleona), zaś Austro-Węgry i Niemcy pały na wschód Europy natomiast Rosja na zachód.

Dochodziło więc do wojen między tymi państwami, a przez terytorium Polski przebiegała główna oś geostrategiczna Europy. Zachowała ona swoją aktywność także po drugiej wojnie światowej, w okresie dwubiegunowego podziału świata i Europy. Dla Związku Radzieckiego terytorium Polski stanowiło strefę komunikacyjną dla przerzutu armii drugiego rzutu strategicznego stacjonujących na Ukrainie, Białorusi i Obwodzie Kaliningradzkim.

Dla państw zachodnich terytorium naszego kraju stanowiło bramę do europejskiej części Związku Radzieckiego a Polska postrzegana była jako kraj o nieocenionym znaczeniu strategicznym. Jednak po rozpadzie Związku Radzieckiego i zbliżeniu rosyjsko-amerykańskim główna oś geostrategiczna przebiegająca przez terytorium Polski straciła na znaczeniu. Można więc domniemywać, że tym samym w oczach Białego Domu kraj nasz stracił nieco na znaczeniu, gdyż przestał być potrzebny do konfrontacji z Rosją. Natomiast może on być przydatny w ich stosunkach z Unią Europejską. Niezależnie od tego terytorium Polski zachowało określone znaczenie w wymiarze regionalnym, w stosunkach gospodarczych Niemiec z Rosją. Może więc ono pełnić rolę bramy lub bariery w ich stosunkach wzajemnych. Predysponowane jest

jednak do roli bramy, gdyż jako bariera jest łatwa do obejścia poprzez Czechy i Słowację oraz drogą morską przez Bałtyk lub Półwyspy Skandynawski i Jutlandzki.

Rys. 1.13. Stara i nowa oś geostrategiczna

W ostatnim stuleciu, w związku z olbrzymim zapotrzebowaniem na ropę naftową i gaz ziemny, obszarem szczególnego zainteresowania wszystkich mocarstw stał się Bliski i Środkowy Wschód. W tej sytuacji w Europie ukształtowała się nowa oś geostrategiczna łącząca państwa Europy Zachodniej oraz Stany Zjednoczone z Bliskim Wschodem (rys.1.13). W nowej sytuacji uwzględniając dominującą rolę Stanów Zjednoczonych i umocnienie się tego państwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie dla USA wzrosło znaczenie strategiczne takich państw jak Bułgaria, Rumunia i państw akwenu śródziemnego jak Albania, Jugosławia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina). Państwa te są także przedmiotem zainteresowania państw Europy Zachodniej, głównie Niemiec i Francji. W tej sytuacji za główną oś geostrategiczną Europy można uznać korytarz transportowy wiodący na Bliski i Środkowy Wschód.

1.3.2. Siła państwa i jego otwartość polityczna

Aby dokonać oceny siły państwa i jego otwartości niezbędne jest sprecyzowanie odpowiednich kryteriów, przy czym mogą one być ilościowe (wielkość obszaru, liczba ludności, zasoby naturalne, potencjał gospodarczy i militarny), jakościowe (kształt, cechy fizyczne terytorium, poziom życia ludności, innowacyjność gospodarki, stan kultury i świadomości narodowej) i strukturalne (ustrój, organizacja społeczeństwa, typ gospodarki).

Spośród wielu z nich na uwagę zasługują kryteria Margaret Ball i Hugh Kilough. Wymieniają oni aż dwadzieścia kryteriów, które ich zdaniem „*mogą być opisane z dużą precyzją i mierzone z dużą dokładnością*”, a które stanowią „*aliaż, tworzący potęgę państwa*”:

1. Wielkość i położenie terytorium;
2. Liczba, stan zdrowotny, poziom wykształcenia i skład ludności;
3. Zdolności techniczne i organizacyjne, wykorzystywanie w produkcji;
4. Zasoby naturalne;
5. Dostępność zewnętrznych dostaw materiałów strategicznych;
6. Rozmiary przemysłu ciężkiego;
7. Stabilność instytucji politycznej państwa;
8. Stabilność ekonomiczna;

9. Zdolność zapewnienia ludności dostatniego życia;
10. Siła finansowa, pozwalająca na tworzenie kapitału rodzinnego i jego ekspansja na zewnątrz;
11. Poziom technologii w dziedzinach najbardziej nowoczesnych, związanych ze zbrojeniami;
12. Rozmiary sił zbrojnych;
13. Poziom myśli strategicznej;
14. Zdolność utrzymywania strategicznych baz wojskowych;
15. Zdolność panowania nad strategicznymi szlakami morskimi i drogami lądowymi;
16. Rozmiary floty handlowej;
17. Stan transportu wewnętrznego;
18. Doświadczenie i umiejętność w prowadzeniu rokowań międzynarodowych;
19. Zdolności propagandowe;
20. Zakres przyjaznego poparcia, jakim państwo cieszy się w społeczności międzynarodowej.¹⁷

Siła państwa, określona wg przedstawionych wyżej kryteriów, stanowi jedynie wskaźnik ogólny, gdyż w sytuacji danego państwa każdy z elementów siły odgrywa inną rolę. Ponadto, są one zmienne w czasie. Dodać należy, że opracowano je w latach sześćdziesiątych wieku ubiegłego i ze względu na zmiany technologiczne niektóre z nich straciły na znaczeniu, inne zaś – zyskały.

Otwartość każdego rodzaju należy rozumieć jako związki między państwami rozpatrywane w kontekście powiązań w sferze politycznej, gospodarczej lub społecznej.

Otwartość państw świata można określić na podstawie różnych wskaźników. Należą do nich min.:

1. Przynależność do organizacji międzynarodowych;
2. Liczba ratyfikowanych konwencji międzynarodowych;
3. Liczba przedstawicielstw dyplomatycznych;
4. Liczba wizyt dyplomatycznych w badanym roku;
5. Udział eksportu w tworzeniu dochodu narodowego;

¹⁷ M. Ball i H. Killough, *International Relations*, London 1956, s. 86.

6. Liczba turystów zagranicznych w stosunku do liczby mieszkańców.

Przynależność do organizacji międzynarodowych świadczy o aktywności politycznej państw na forum międzynarodowym, dbanie o jego prestiż i rolę jako członka społeczności międzynarodowej daje dla tego kraju korzyści zarówno w zasięgu regionalnym, jak i międzynarodowym. Ocenia siły państwa i jego otwartości, wykracza jednak poza temat niniejszego opracowania. Na podstawie wstępnej analizy poszczególnych czynników można jednak przyjąć założenie, że kraj nasz lokuje się w grupie państw średniej wielkości.

Wnioski dla Polski wynikające z realizacji przez mocarstwa ich koncepcji geostrategicznych

1. Z koncepcji niemieckich wynika, że terytorium Polski i państwa Europy Środkowej powinny znajdować się w strefie wpływów Niemiec z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, terytoria Niemiec i państw Europy Środkowej stanowiły wielki obszar, który miał zapewnić temu państwu autarkię gospodarczą, a po drugie umożliwiał mu swobodne wyjście do państw Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej, w tym nad Morze Śródziemne oraz na Bliski Wschód.
2. Niemcy na przestrzeni historii miały ograniczone możliwości wyjścia na ocean światowy, gdyż newralgiczne rejony z Morza Północnego przez wieki były strzeżone przez Wielką Brytanię i Francję. To właśnie skłaniało Niemcy do skierowania swoich zainteresowań marszem na wschód, drogą lądową a nie morską. Sprzyjał temu upadek Imperium Otomańskiego gdyż wówczas Turcja zaczęła się stawać terytorium powierniczym Niemiec, zainteresowanych także Irakiem i Afganistanem.
3. Terytorium Polski w koncepcjach politycznych Niemiec i Rosji stanowiło obszar tranzytowy w ich planach wojennych. W określonej sytuacji politycznej działały wspólnie w celu likwidacji państwa polskiego, w innej jedno z nich rozciągało kontrolę na całym terytorium naszego państwa.

4. Rosja mająca niekorzystne położenie geostrategiczne dążyła na przestrzeni setek lat do jego poprawienia. Przejawem tego było zdobycie wyjścia nad Bałtyk oraz nad Morze Czarne, a także próby wyjścia na Morze Śródziemne oraz Ocean Indyjski (Afganistan) i Ocean Spokojny (Wyspy Kurylskie).

W ramach globalnej strategii Związek Radziecki rozciągnął strefę wpływów na Karaiby, Polinezję i Akwen Śródziemnomorski, a także Bliski Wschód i Środkowy Wschód, czyli na te same obszary, którymi zainteresowane były Stany Zjednoczone.

5. Ze względu na zainteresowanie ZSRR i Stanów Zjednoczonych tymi samymi regionami świata, ważnymi z punktu widzenia ich polityki globalnej, dochodziło do różnych wstrząsów i wojen lokalnych prowadzonych przez te mocarstwa za pośrednictwem wybranych państw. Dzięki temu świat uniknął otwartego starcia dwóch super mocarstw, dysponujących bronią masowego rażenia.

6. Koncepcja Mackindera była próbą uratowania Wielkiej Brytanii jako mocarstwa globalnego. Głównego przeciwnika upatrywał on w Rosji i z tego względu w jego koncepcji z 1919 r. Europa Środkowa, w tym terytorium Polski stanowiły bramę do wnętrza Eurazji. Jednak większe znaczenie przypisywał on obszarom brzegowym Eurazji i one stały się głównym obszarem zainteresowania Brytyjczyków i tworzenia tzw. szlaków imperialnych.

7. Na przełomie XIX i XX w. w Stanach Zjednoczonych uznano, że USA są spadkobiercą brytyjskich tradycji morskich i określono najważniejsze z punktu widzenia ich polityki globalnej regiony świata, na które należy rozciągnąć kontrolę. Za obszary te uznano Karaiby, Morze Śródziemne i Archipelag Polinezji. W tych newralgicznych obszarach Stany Zjednoczone umocniły swoją pozycję kosztem Hiszpanii, Francji, Wielkiej Brytanii a następnie Związku Radzieckiego.

8. Umacnianie się Stanów Zjednoczonych na Bliskim i Środkowym Wschodzie jest częścią planu globalnej strategii polegającej na odizolowaniu Europy (Unii Europejskiej) od ropy bliskowschodniej, zneutralizowaniu Rosji w tym regionie i okrażeniu Chin. Do realizacji tego planu USA będą potrzebować sprzymie-

rzeńców, wśród których prawdopodobnie będzie Polska, Rumunia, Bułgaria a także państwa powstałe po rozpadzie Jugosławii.

2. PRZESTRZEŃ PRZYRODNICZA I JEJ WPŁYW NA BEZPIECZEŃSTWO

2.1. Stan środowiska przyrodniczego a koncepcja zrównoważonego i trwałego rozwoju

Koncepcja zrównoważonego¹ i trwałego rozwoju

Koncepcja zrównoważonego i trwałego rozwoju rozpowszechniona została podczas konferencji w Rio de Janeiro w 1992 r. Wyniki tej konferencji zostały zawarte w *Dekretacji z Rio* oraz *Globalnym programie działań na wiek XXI* nazwanym *Agenda XXI*. Do najważniejszych zasad wdrażania zrównoważonego rozwoju można zaliczyć:

1. Traktowanie środowiska jako nierozłącznej części procesów rozwojowych,
2. Eliminowanie modeli produkcji i konsumpcji zakłócających trwały i zrównoważony rozwój,
3. Wolny przepływ osiągnięć nauki i techniki, zwłaszcza nowych technologii i systemów organizacji,
4. Dostęp obywateli do informacji ekologicznej,
5. Dostosowanie prawnych standardów środowiska i ograniczeń w jego korzystaniu do możliwości przyrodniczych,
6. Odpowiedzialność prawną i finansową za zanieczyszczenia, bądź zniszczenie środowiska,
7. Ciągłą ocenę oddziaływania na środowisko i powstrzymywanie się przed realizacją projektów działań, które mogą wywoływać nieodwracalne zmiany w ekosystemach,
8. Zanieczyszczający oraz użytkownik zasobów naturalnych płaci,
9. Eliminowanie sfer ubóstwa i niedopuszczanie do ich powstawania,
10. Wykorzystanie lokalnej kultury i tożsamości mieszkańców w programowaniu rozwoju lokalnego,

W oparciu o przesłanie zawarte w deklaracji został opracowany i przyjęty program *Agenda 21* zawierający zadania, terminy i koszty ich wdrażania.

¹ **Rozwój zrównoważony** (*sustainable development*) i **ekorozwój** (*ecodevelopment*) to kategorie uznawane powszechnie za nowe paradygmaty rozwoju. Zrównoważony rozwój to pojęcie o najszerszym zakresie określone cechami trwałości i samopodtrzymywania się, ekorozwój przyjmuje się za pojęcie węższe oznaczające rozwój oparty na poszanowaniu środowiska przyrodniczego (ochrona tego środowiska).

Nieco wcześniej, bo w maju 1991 r. Sejm RP przyjął *Uchwałę w sprawie polityki ekologicznej państwa*, w której uznano ochronę środowiska za sprawę o najwyższej doniosłości, a dokument „*Polityka ekologiczna państwa*” opublikowano w 1993 r.

Najważniejsze zasady polityki ochrony środowiska określone w tym dokumencie to: praworządność, likwidacja zanieczyszczeń u źródła, ekonomizacja, zanieczyszczający płaci, regionalizacja, wspólne rozwiązywanie, etapowość i uspołecznienie².

Kolejnymi dokumentami były *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, II Polityka Ekologiczna Państwa oraz Polska 2025 – Długookresowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju*. Ponadto, przyjęto wiele aktów prawnych wcielających w życie koncepcje zmierzające do konsekwentnej realizacji polityki zrównoważonego rozwoju. Stworzone więc zostały podstawy prawne do ciągłej poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

Stan środowiska przyrodniczego

Elementami środowiska przyrodniczego są lasy, gleby, wody powierzchniowe i podziemne.

Lasy według *Raportu o stanie lasów w Polsce (1999)* zajmują około 28,1 % powierzchni kraju, w tym 60,6% to bory, zaś 39,4% stanowią siedliska lasów mieszanych, wśród których 3,9% to łągi i olsy. W składzie gatunkowym drzewostanów dominują gatunki iglaste (76,8% powierzchni lasów), głównie sosna.

Struktura wiekowa lasów jest niekorzystna, gdyż liczące powyżej 100 lat zajmują powierzchni 6,1% a wzrost udziału drzewostanów w wieku powyżej 80 lat jest bardzo powolny. Najwięcej jest lasów o drzewostanie w wieku 21-40 lat (23,8%) i 41-60 lat (22,5%).

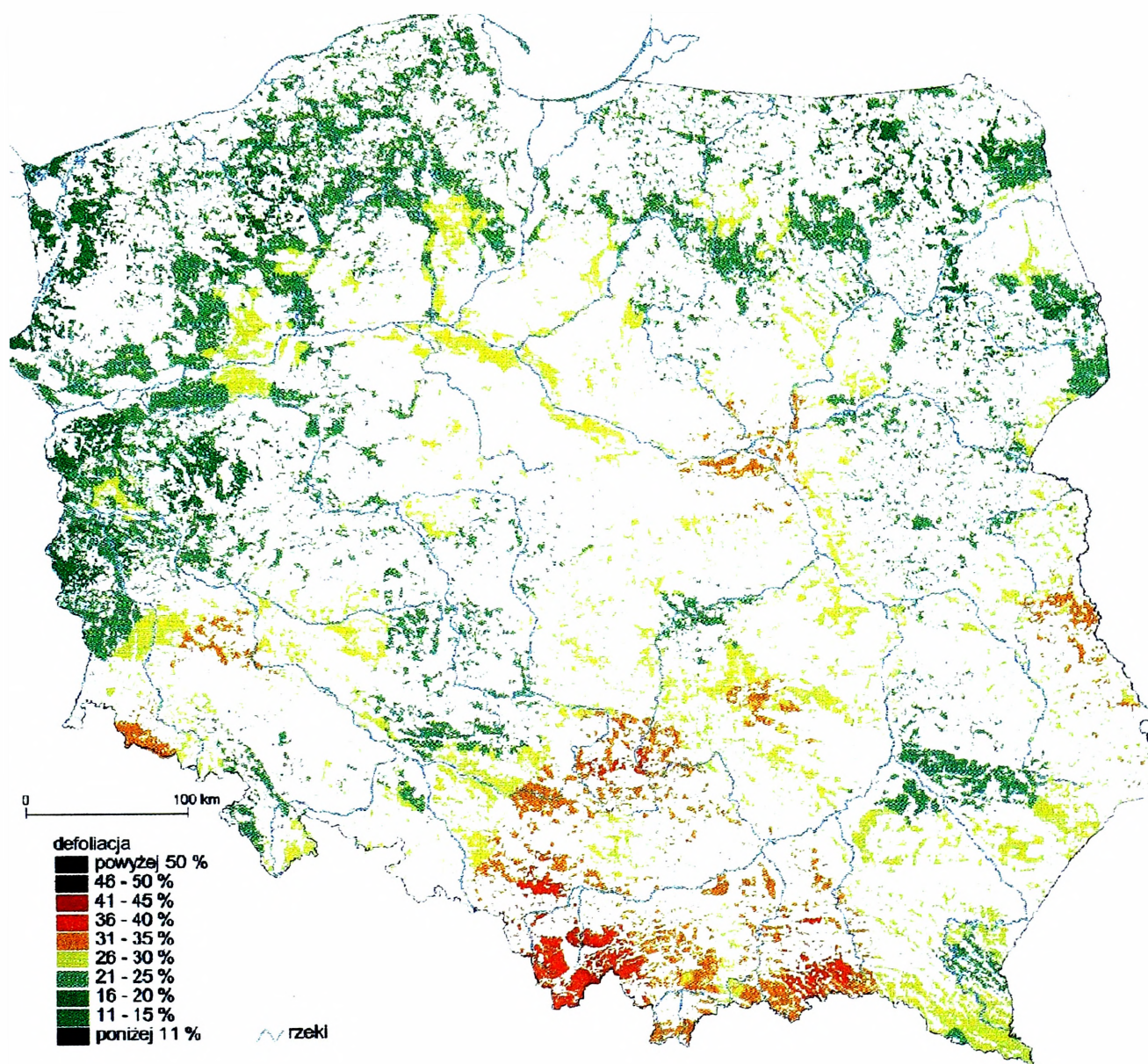
Przeciętny wiek drzewostanów administrowanych przez PGL Lasy Państwowe wynosi 57 lat, a w lasach prywatnych tylko 40 lat.

W ostatnich latach dokonuje się zalesień i zgodnie z programem przyjętym przez Radę Ministrów 23 czerwca 1995 r. do 2020 r. powierzchnia lasów powinna się powiększyć o 700 tys. ha.

Negatywnym zjawiskiem jest zły stan lasów. W roku 2000, w grupie drzewostanów młodszych udział drzew zdrowych (defoliacja³ do 10%) wynosił średnio 23%

² *Polityka ekologiczna państwa*. MOŚZNiL, Warszawa 1993 r.

(25,4% w drzewostanach liściastych i 21,6% w drzewostanach iglastych) W drzewostanach starszych stan zdrowotności drzewostanów liściastych wynosi 12,9% a dla drzewostanów iglastych 9,5% (rys. 2.1.)

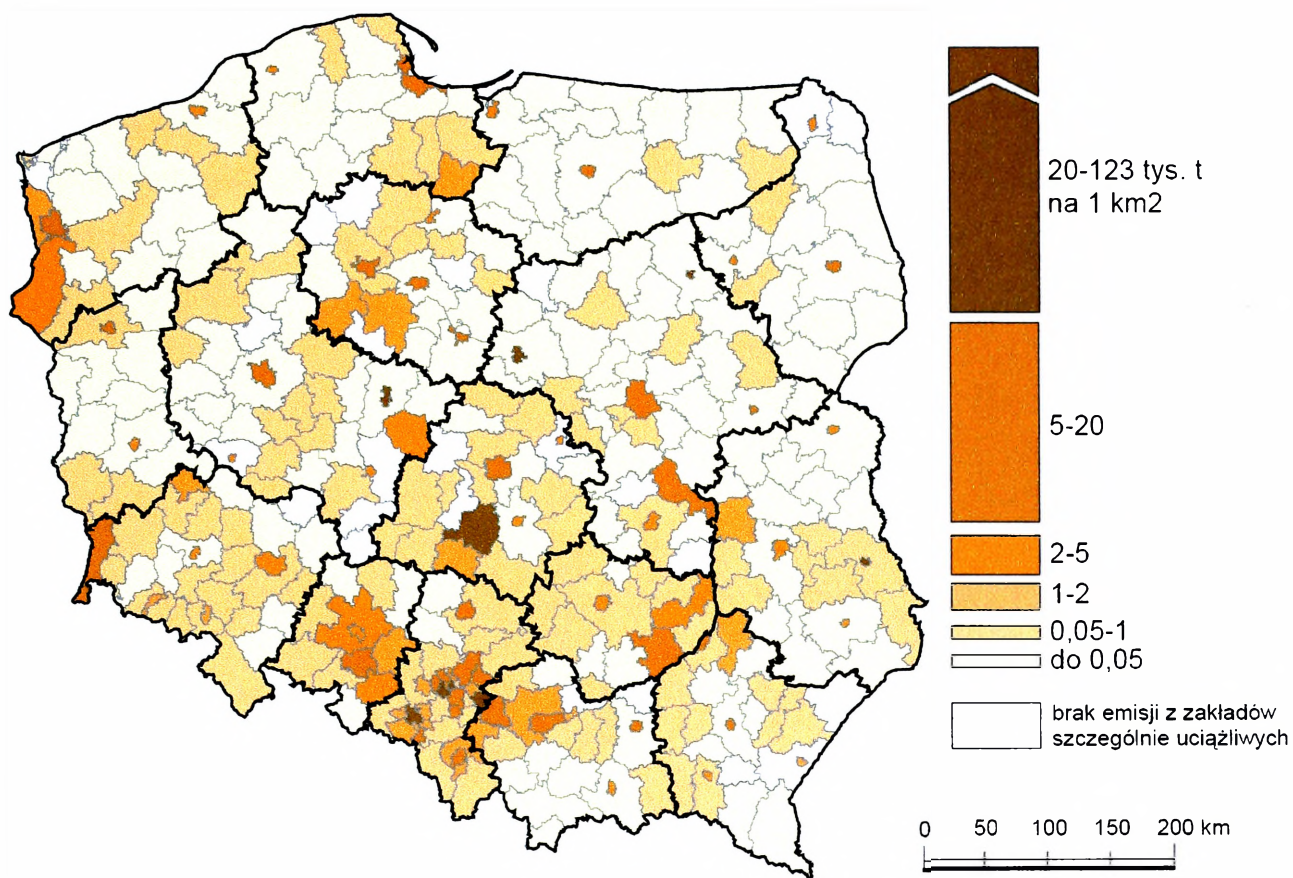

Rys. 2.1. Poziom uszkodzenia lasów na podstawie oceny defoliacji na stałych powierzchniach obserwacyjnych w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu s.11.

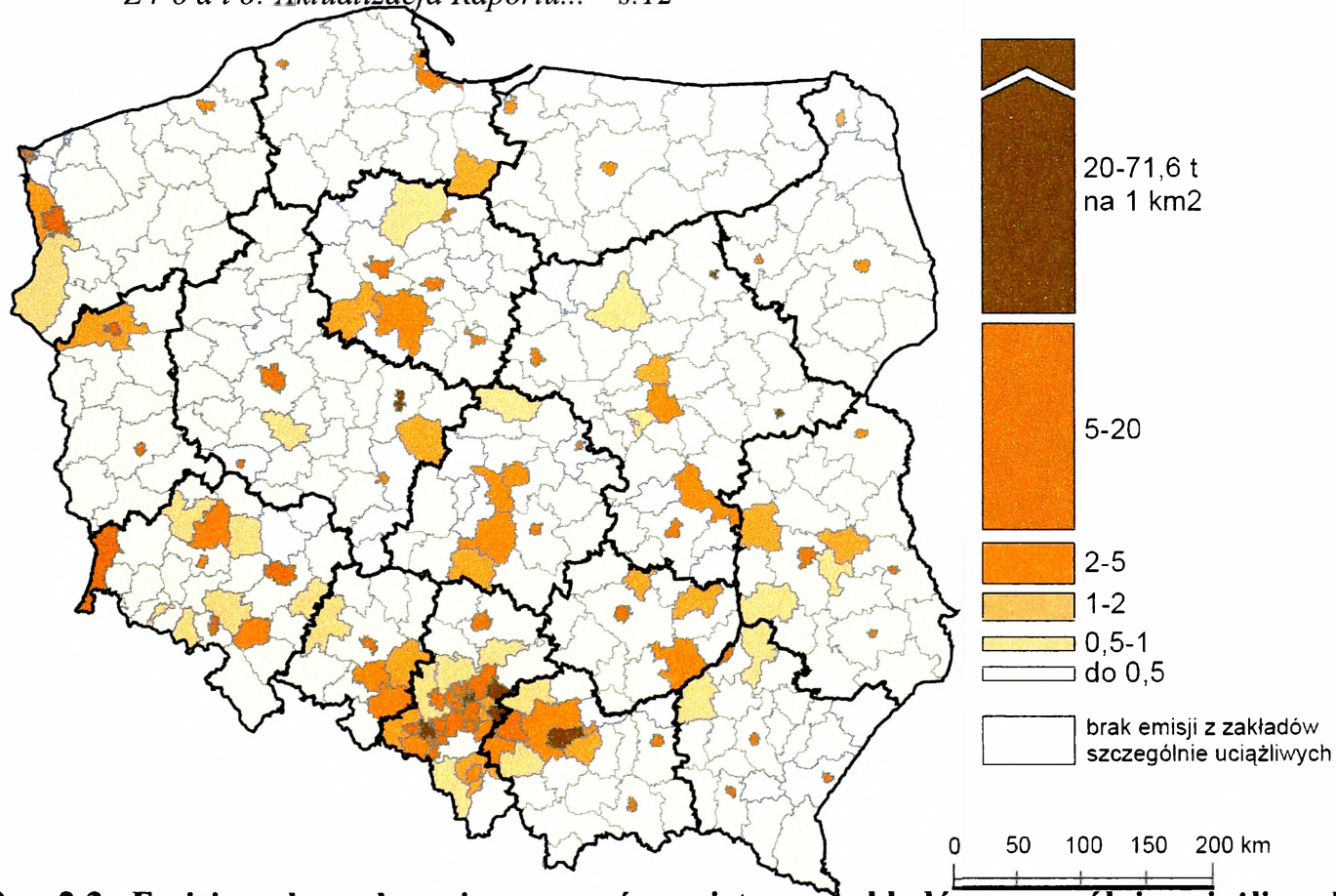
W ostatnich latach następuje poprawa stanu zdrowotności lasów, co wynika z poprawy stanu sanitarnego powietrza. Przyczyniły się do tego inwestycje proekologiczne, w tym instalowanie urządzeń ograniczających emisję pyłów, dwutlenku węgla i tlenu azotu. Emisja pyłowych zanieczyszczeń powietrza jest jednak nadal znacząca co ilustrują rys. 2.2. i 2.3.

³ Defoliacja to proces zmniejszania się powierzchni asymilacyjnej, drzew, w konsekwencji do pozabawienia

Rys. 2.2. Emisja gazowych zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych ogółem w powiatach na 1 km² w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu... s.12

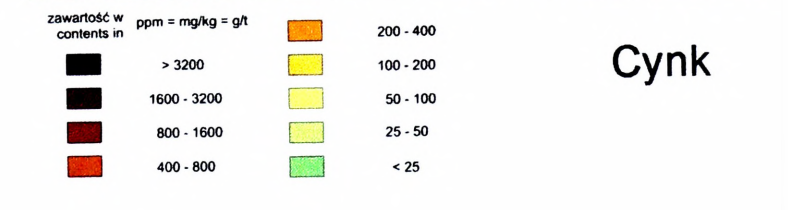
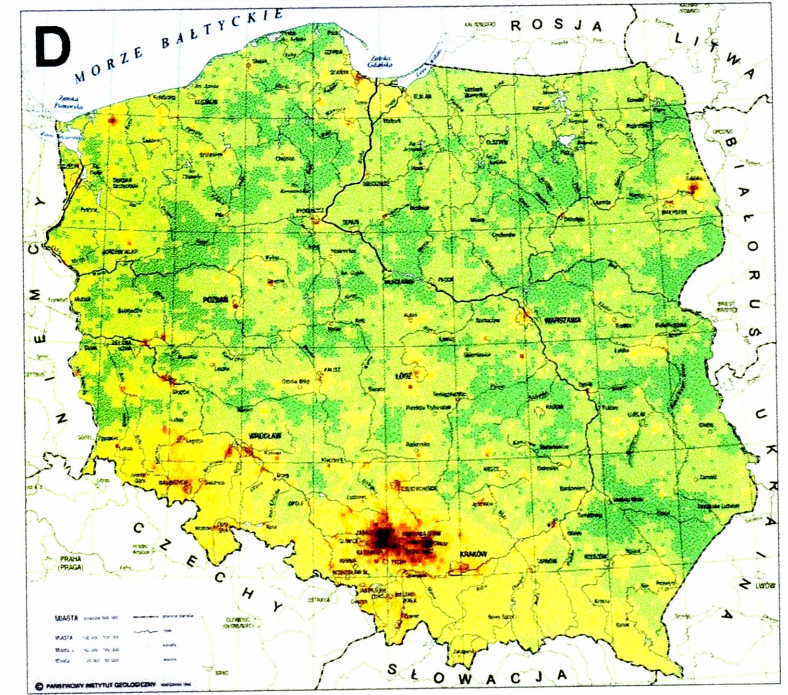
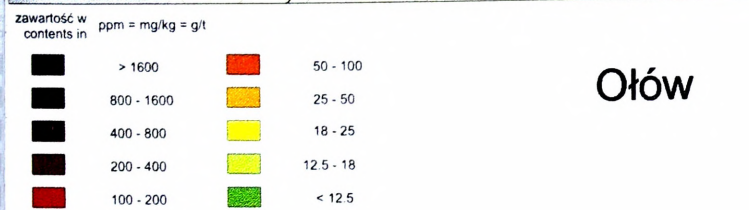
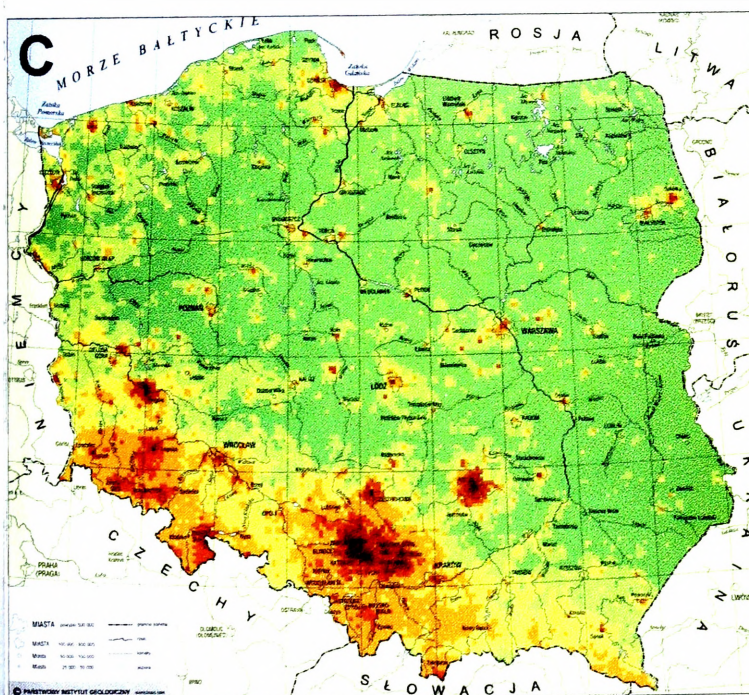
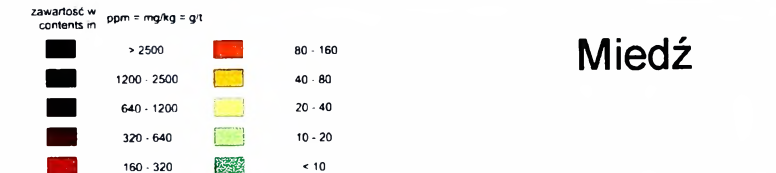
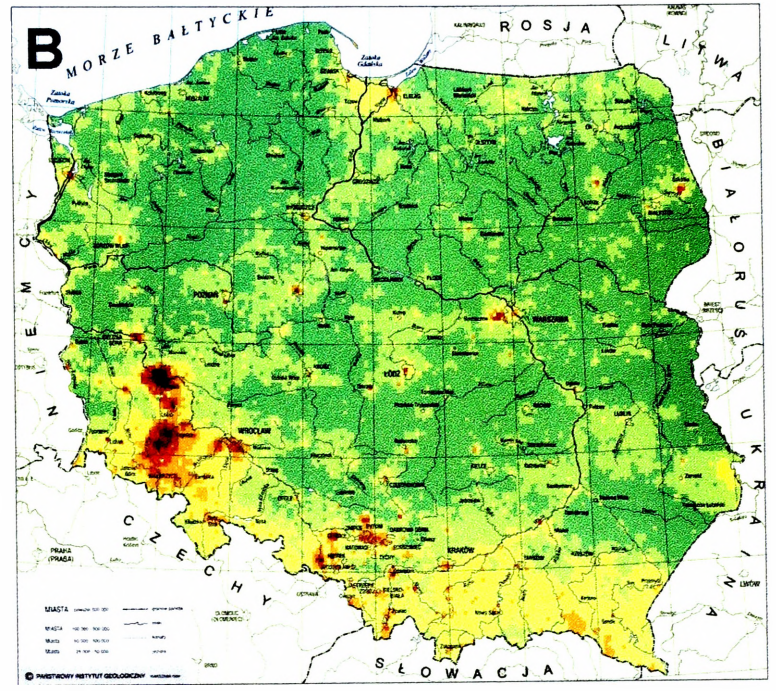
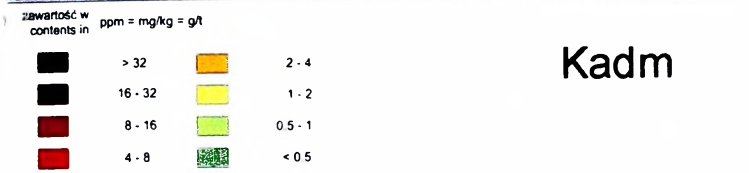
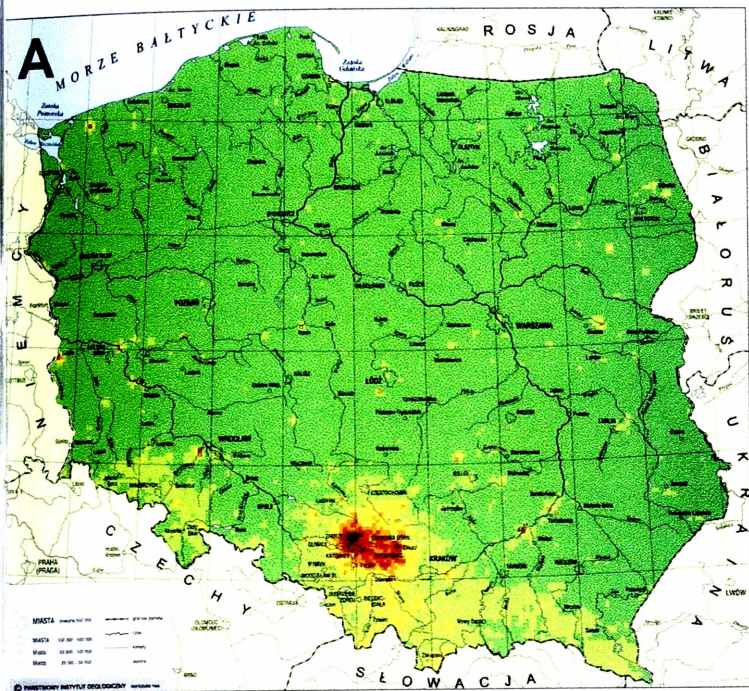

Rys. 2.3. Emisja pyłowych zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych ogółem w powiatach na 1 km² w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu ... s.14

rośliny ulistnienia i jej obumierania.

Pokrywa glebowa , podobnie jak lasy, jest również zagrożona. Degradacja gleby powodowana jest głównie przez:

Rys. 2.4. Zanieczyszczenia gleb metalami ciężkimi
Źródło: Atlas geochemiczny Polski, wyd. PIG, Warszawa 1995.

- oddziaływanie gazów i pyłów emitowanych ze źródeł przemysłowych i motoryzacyjnych;
- działalność górniczą;
- składowanie odpadów;
- niewłaściwe rolnicze użytkowanie gruntów podatnych na erozję wodną i wietrzną;
- stosowanie nieodpowiednich chemicznych środków produkcji roślinnej.

Zagrożenia spowodowane są głównie erozją eologiczną (wietrzną) i przestrzenną (erozją wodną) oraz zanieczyszczeniami metalami ciężkimi (ołowiem, cynkiem, miedzią, niklem i kadmem). Ogólnie jednak, stan sanitarny gleb Polski jest dobry gdyż około 99% powierzchni gleb klasyfikuje się w grupie zanieczyszczenia 0 lub I⁴. W IV i V stopniu zanieczyszczenia (duże i bardzo duże) gleby występują tylko w kilku województwach (udział gleb zdegradowanych w Polsce wynosi 2,7% powierzchni kraju), w tym:

- ołowiem i cynkiem – małopolskie i śląskie,
- miedzią – dolnośląskie, lubelskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie, pomorskie, wielkopolskie,
- kadmem – małopolskie, mazowieckie, opolskie, śląskie, świętokrzyskie, wielkopolskie.

Przy tym degradacja gleb w stopniu dużym i bardzo dużym (IV i V stopień) obejmuje 0,5% powierzchni kraju.

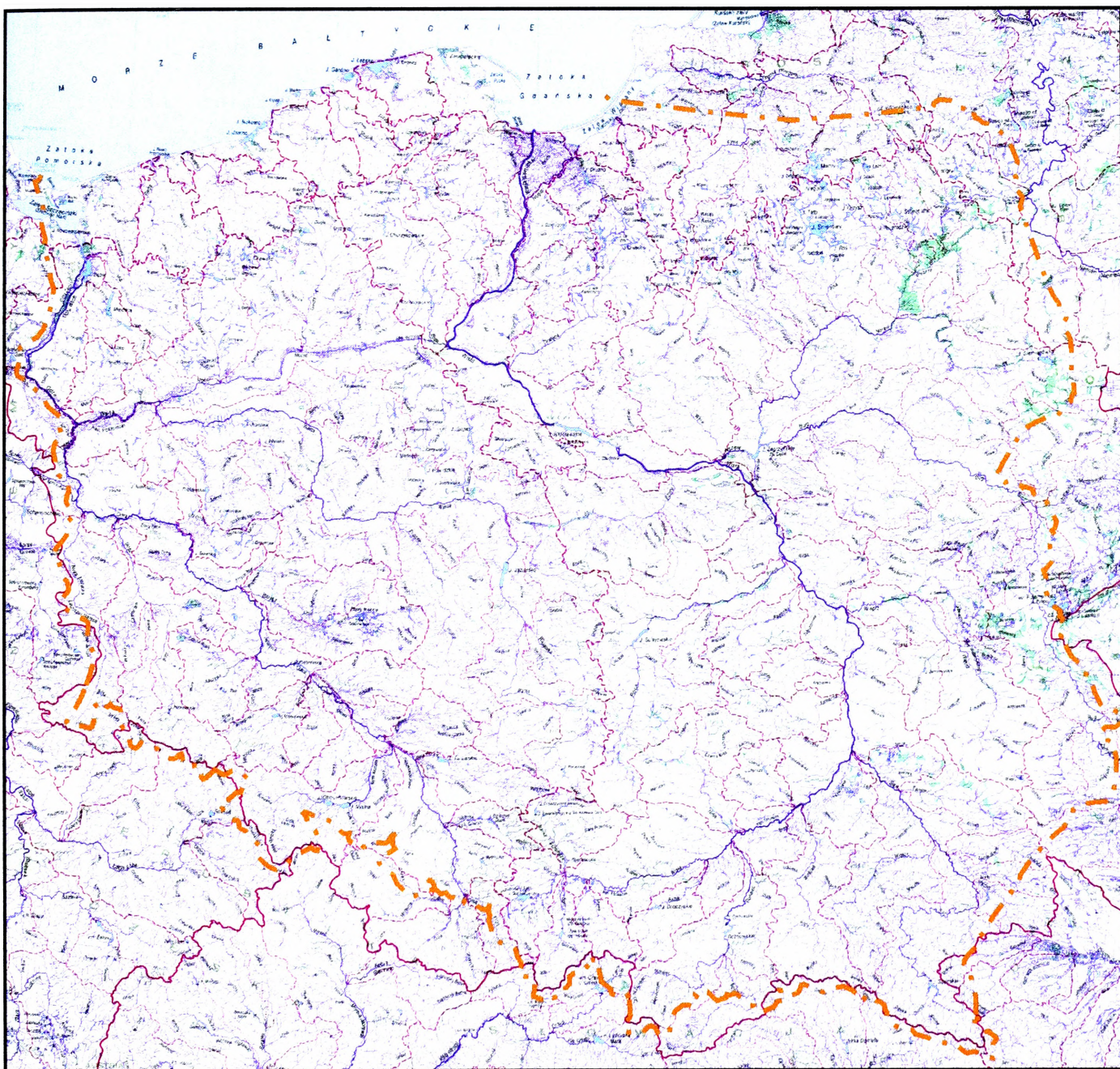
Stan wód powierzchniowych w Polsce zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym jest niekorzystny. Polska dysponuje ubogimi zasobami wodnymi w porównaniu z innymi krajami europejskimi, gdyż w przeliczeniu na jednego mieszkańca zapas ten wynosi tylko 1 390 m³/rok wobec 4 560 m³/rok dla państw europejskich. Ponadto, mała retencja sztucznych zbiorników wodnych (3,6 km³) utrudnia racjonalne gospodarowanie wodą (rys. 2.5).

⁴ *Ochrona środowiska 2001.*

Ze względu na potrzeby (przede wszystkim elektrowni, hut, przemysł celulozowo-papierniczy), a także powtarzające się coraz częściej anomalie pogodowe i zjawiska powodziowe konieczna jest budowa zbiorników retencyjnych.

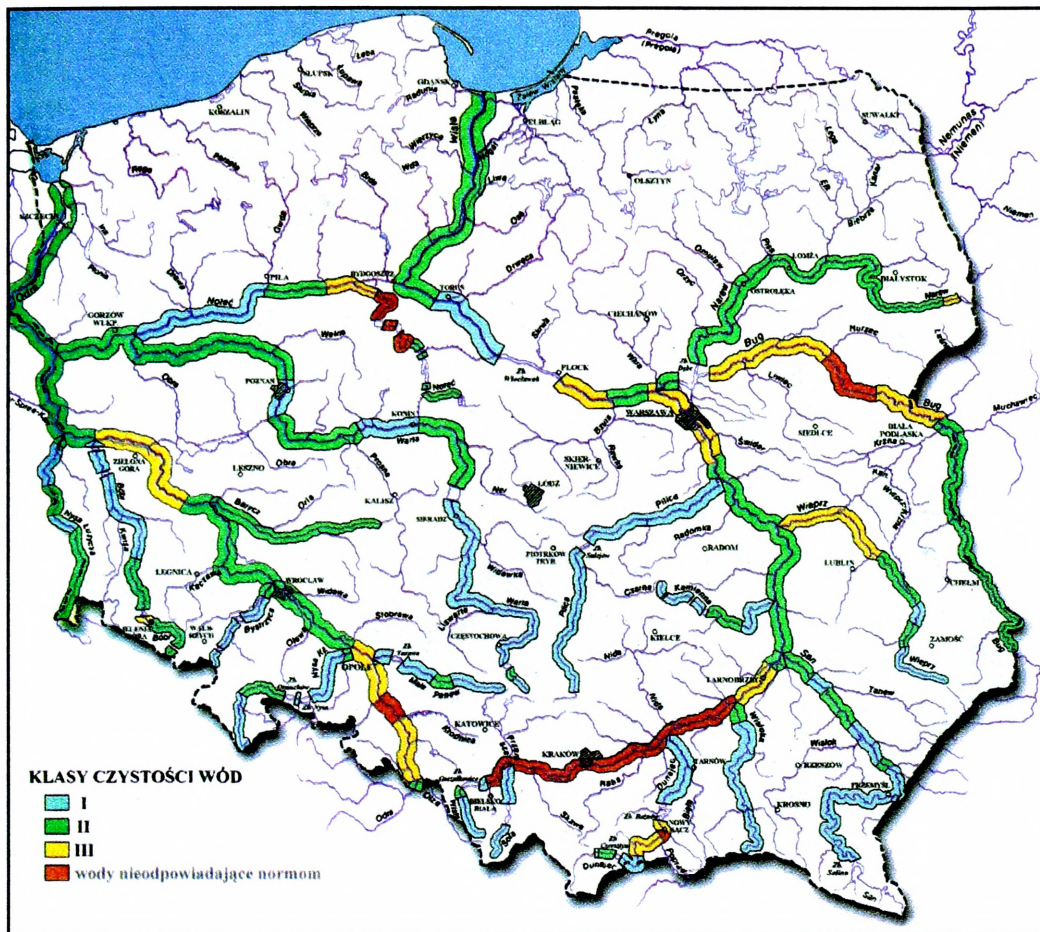
Występujące powodzie wykazały błędy popełniane w gospodarce wodnej, w tym:

- niedostateczną zdolność retencyjną zbiorników wodnych w dorzeczu górnej i środkowej Wisły i Odry;
- zły stan techniczny wałów powodziowych;
- niewłaściwe zagospodarowanie i użytkowanie terenów zagrożonych powodzią, szczególnie dolin rzecznych.

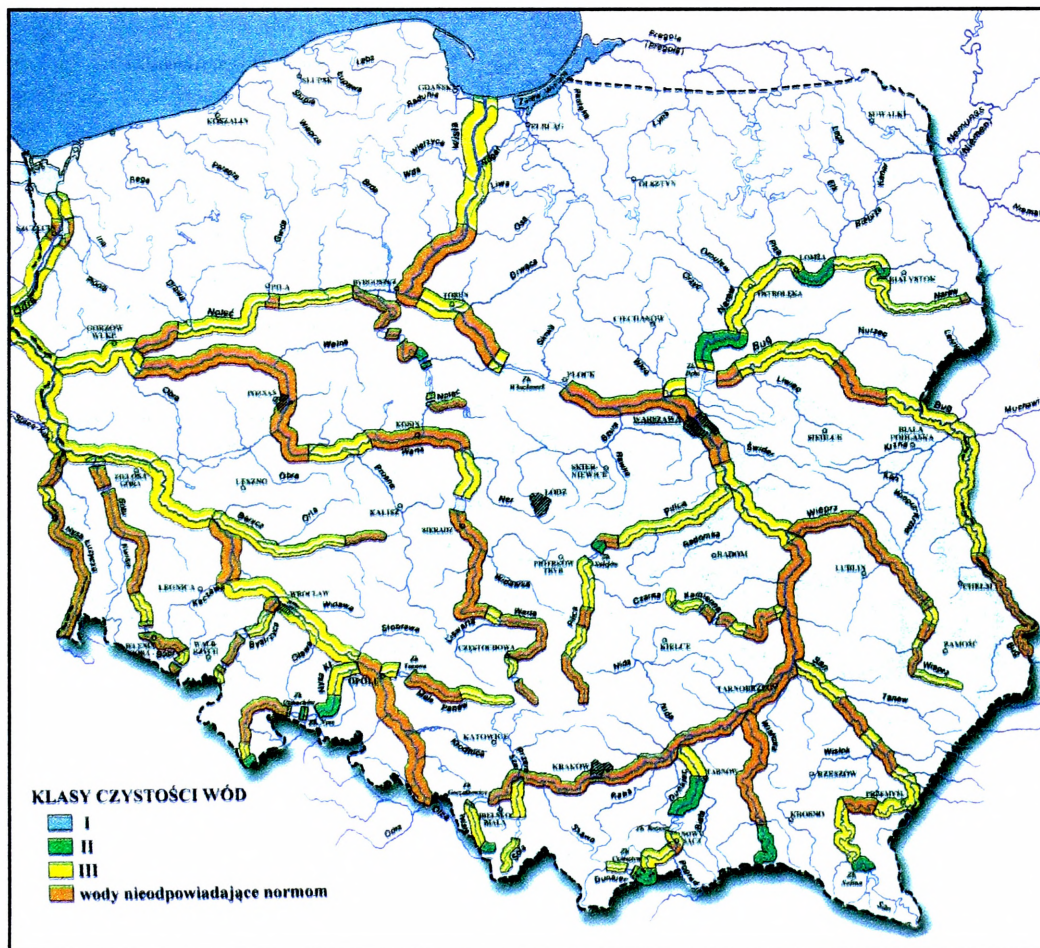

Rys. 2.5. Zasoby wodne powierzchniowe (rzeki i jeziora) naturalne i sztuczne

a)

b)

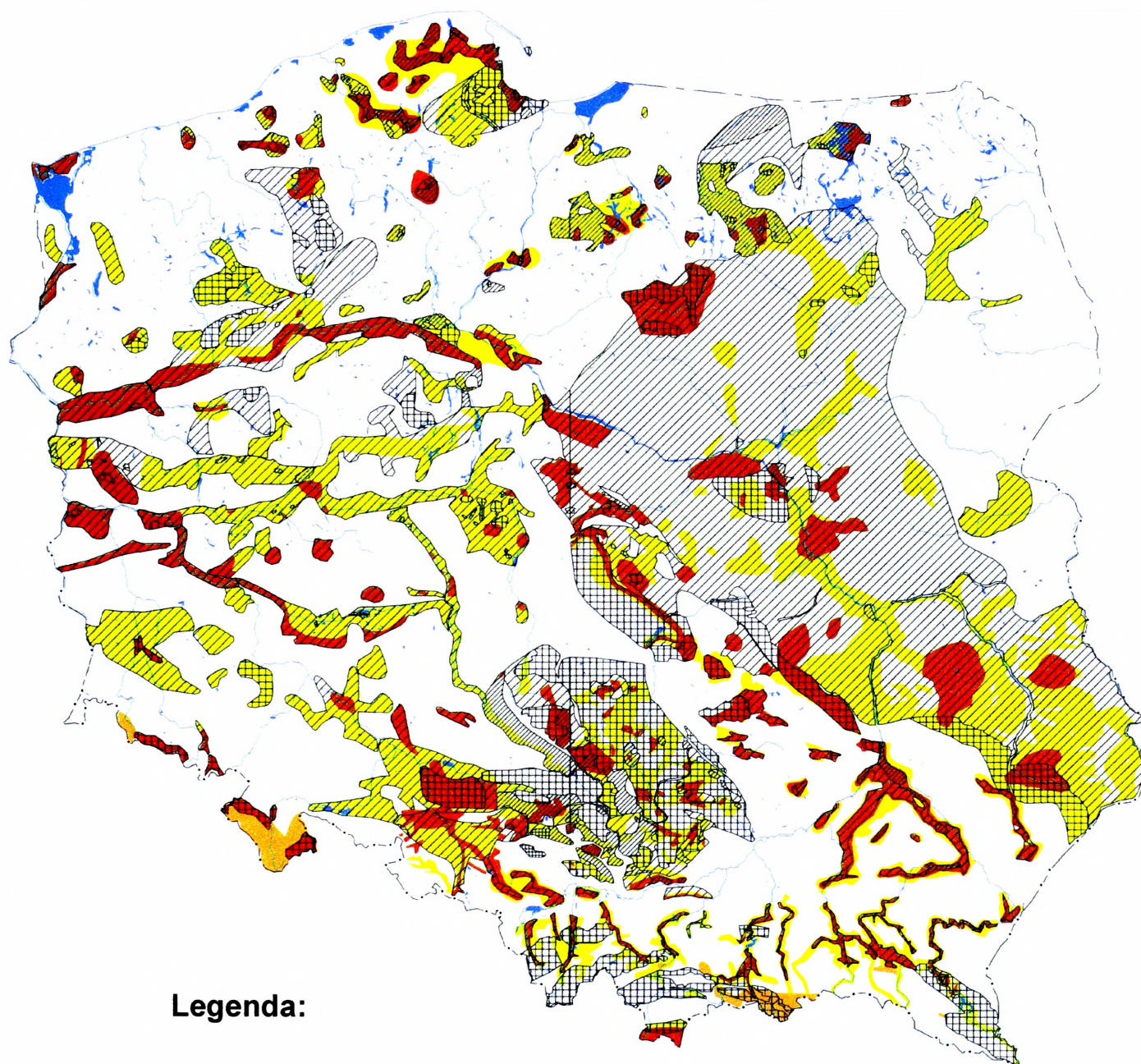
Rys. 2.6. Klasyfikacja jakości wód powierzchniowych w 2002 r.

a) na podstawie parametrów obligatoryjnych;

b) na podstawie kryterium fizykochemicznego i bakteriologicznego

Źródło: Stan czystości rzek, jezior i Bałtyku. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2003 r.

Równoległe z małą ilością wód powierzchniowych występuje ich duże zanieczyszczenie (rys. 2.6.). Dotyczą one zarówno wód płynących (rzeki, potoki) jak i jezior (naturalnych i sztucznych).

Legenda:

OBSZARY OCHRONNE GZWP

- obszary najwyższej ochrony
- obszary najwyższej ochrony (Masyw Karpacki i Sudecki)
- obszary wysokiej ochrony

JAKOŚĆ WÓD W GZWP

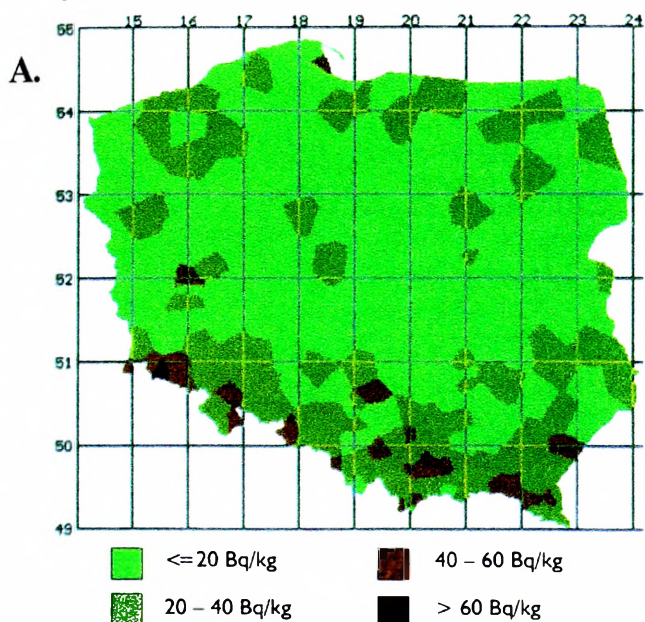
- bardzo czyste i czyste
- nieznacznie zanieczyszczone
- zanieczyszczone
- niezdatne do picia

Rys. 2.7. Klasyfikacja jakości wód podziemnych w 2002 r.

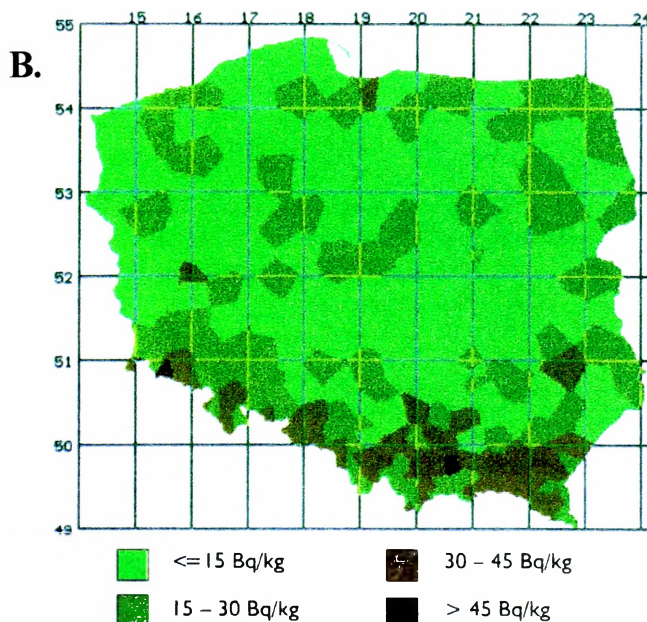
Stosunkowo korzystniej przedstawia się stan wód podziemnych (gruntowych i wgłębnych), których zasoby szacuje się na 16,1 km³ (rys. 2.7). W roku 2000 w klasie I sklasyfikowano prawie 61% wszystkich wód.

2.2. Zagrożenia środowiskowe i ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu

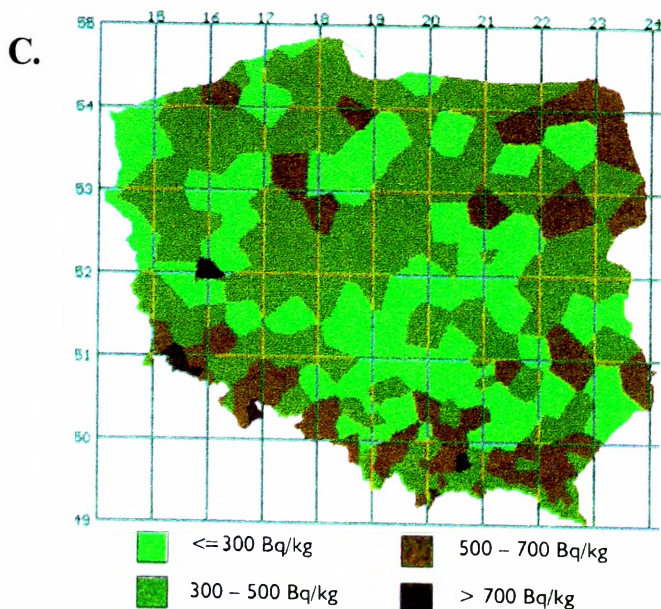
Do najważniejszych zagrożeń środowiskowych zalicza się promieniowanie jonizujące (rys. 2.8), hałas i składowanie odpadów (rys 2.9). Spośród nich składowanie

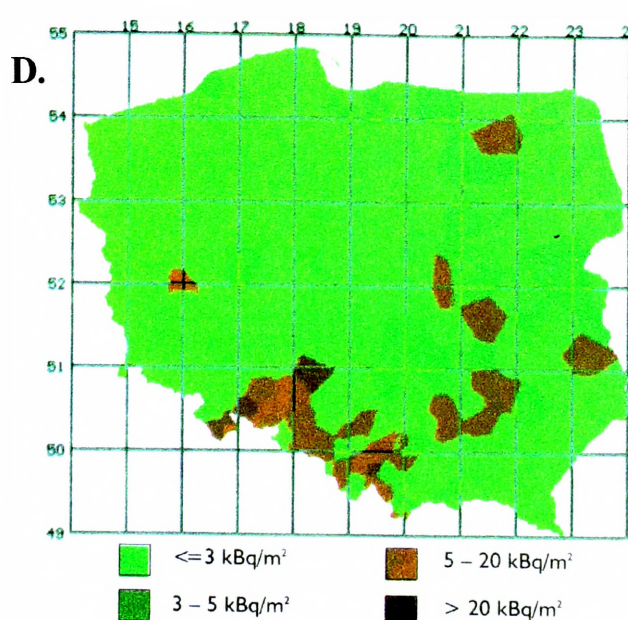
Rozkład stężenia Ra-226 w glebie na terenie Polski. Mapa wykonana na podstawie pomiarów próbek pobranych we wrześniu 1996 roku z powierzchniowej warstwy gleby (0-10 cm)

Rozkład stężenia Ac-228 w glebie na terenie Polski. Mapa wykonana na podstawie pomiarów próbek pobranych we wrześniu 1996 roku z powierzchniowej warstwy gleby (0-10 cm)

Rozkład stężenia K-40 w glebie na terenie Polski. Mapa wykonana na podstawie pomiarów próbek pobranych we wrześniu 1996 roku z powierzchniowej warstwy gleby (0-10 cm)

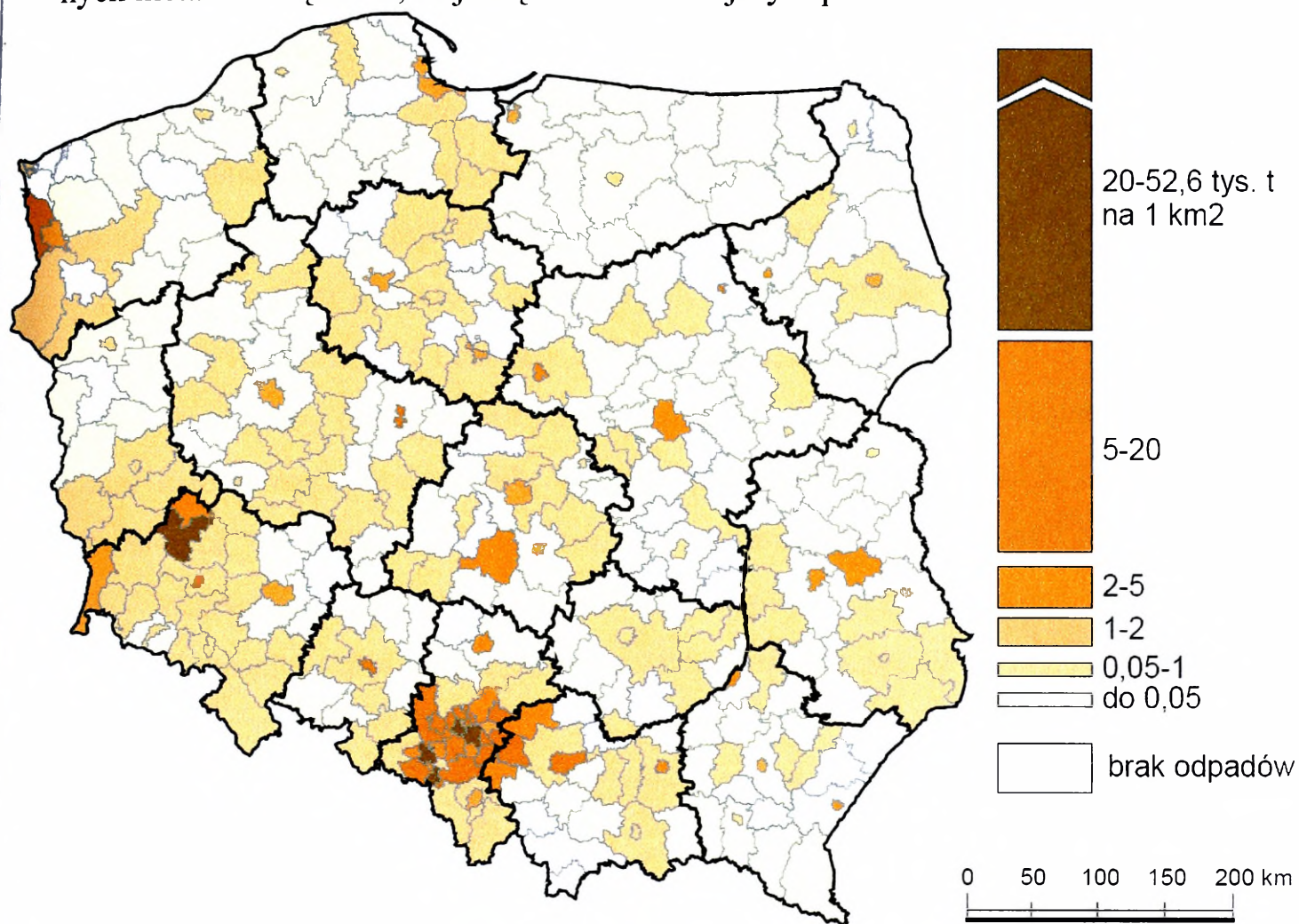

Rozkład stężenia Cs-137 w glebie na terenie Polski. Mapa wykonana na podstawie pomiarów próbek pobranych we wrześniu 1996 roku z powierzchniowej warstwy gleby (0-10 cm)

Rys. 2.8. Promieniowanie jonizujące

Źródło: Stan środowiska w Polsce. Raport Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska. Warszawa 2002 r.

odpadów, a zwłaszcza przeterminowanych pestycydów w tzw. mogielnikach oraz składowanie odpadów hutniczych, które zagrażają zanieczyszczeniu wód podziemnych metalami ciężkimi, staje się coraz ważniejszym problemem.

Rys. 2.9. Odpady wytworzone (z wyłączeniem odpadów komunalnych w powiatach na 1km²)

Źródło: Aktualizacja Raportu ... s.22.

2.2.1. Ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu

Ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu wynika min. z takich dokumentów jak:

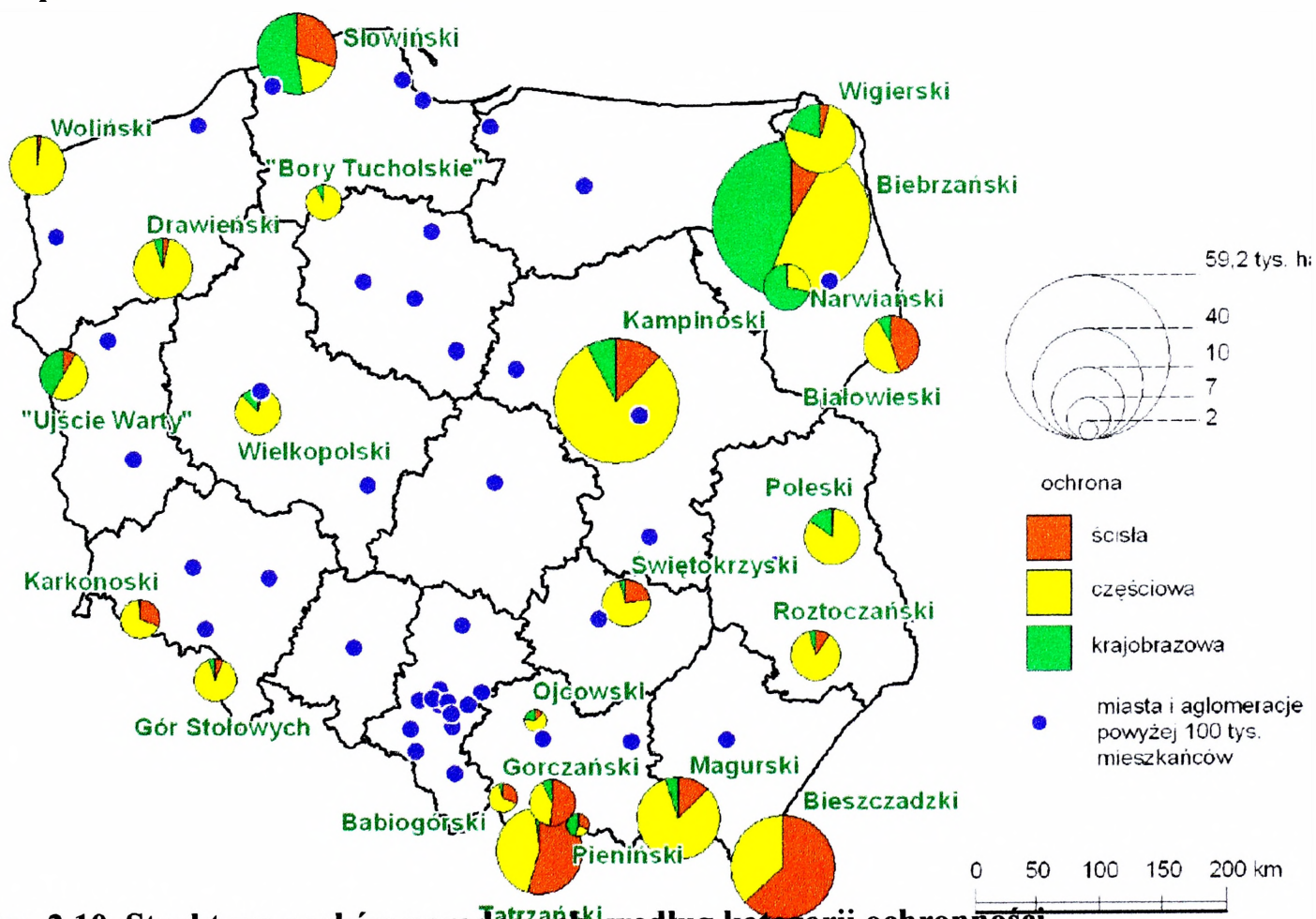
- „Globalna Agenda 21”;
- „Deklaracja z Rio de Janeiro”;
- Dyrektywa UE dotycząca ochrony naturalnych siedlisk fauny i flory (1992);
- V Program Ochrony Środowiska i Rozwoju Zrównoważonego Unii Europejskiej (1993),
- Proeuropejska Strategia Rozwoju Krajobrazu i Różnorodności Biologicznej (1995);

- Europejska Konwencja Krajobrazowa (2000)
- Spójny system ochrony przyrody w Europie NATURA 2000⁵

Różnorodność biologiczna w Polsce należy do najbogatszych w Europie Środkowej. Jednak z uwagi na szybki rozwój obszarów zurbanizowanych, infrastruktury technicznej, komunikacji i zanieczyszczenia środowiska istnieje ryzyko zmniejszenia się tej różnorodności. Z tego względu, podjęto szereg działań zapobiegawczych temu zagrożeniu. Jednym z nich jest obszarowa ochrona prawna.

Krajowy system obszarów chronionych obejmuje parki narodowe, rezerwy przyrody, parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu.

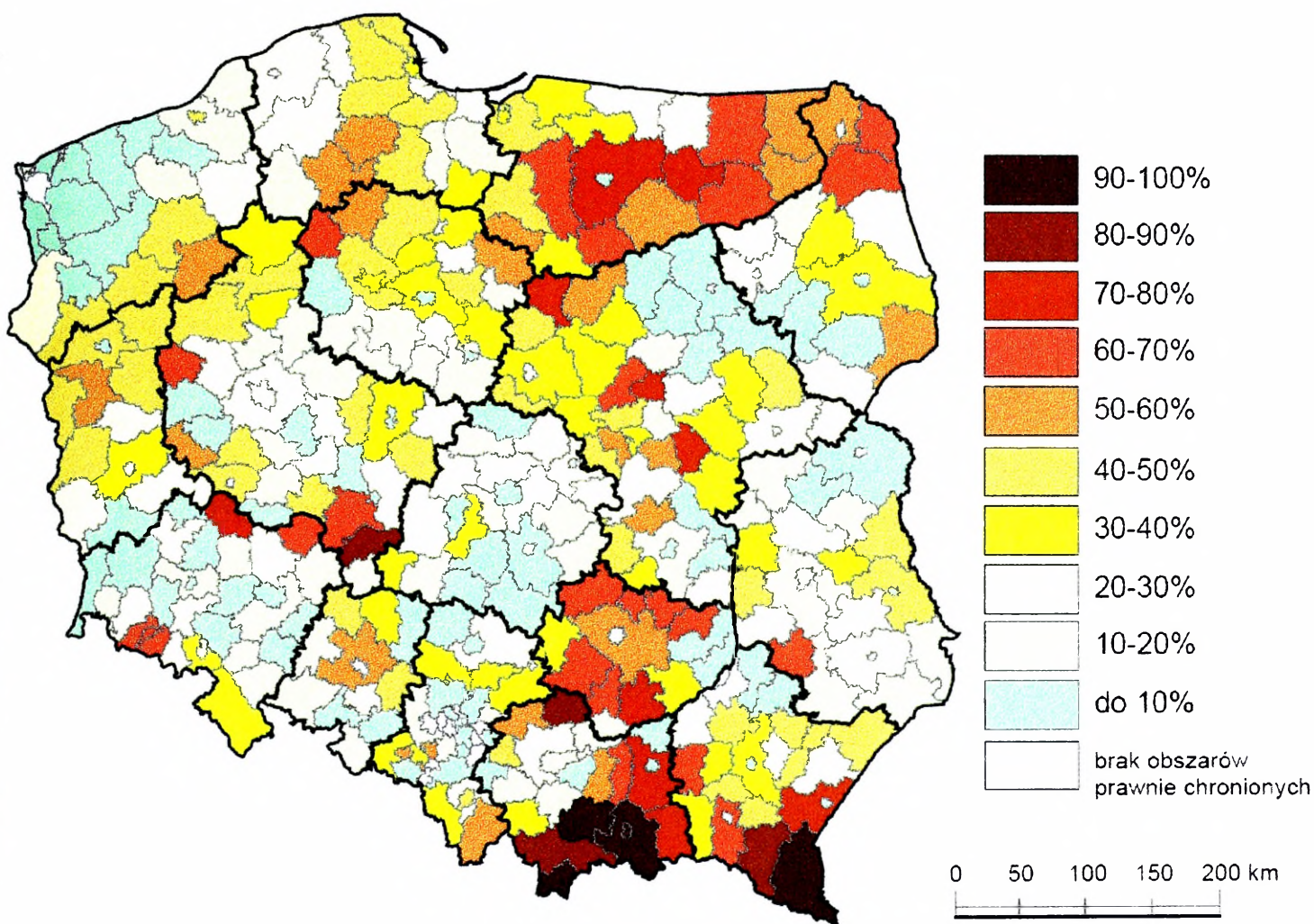
Formy ochrony obszarowej tworzą na terenie kraju jednolity system. W roku 2001 sieć tego systemu obejmowała 23 parki narodowe (3,0 tys. km²), 120 parków krajobrazowych (24,5 tys. km²), 47 obszarów chronionego krajobrazu 72,1 tys. km² oraz 1307 rezerwatów (1,5 tys. km²). Struktury parków narodowych oraz udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni powiatów przedstawiono na rys. 2.10 i 2.11.

Rys. 2.10. Struktura parków narodowych według kategorii ochronności

Źródło: Aktualizacja Raportu ... s.26

⁵ G. Węclawowicz, Aktualizacja Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju, PAN, Warszawa 2002, s. 24.

Rys. 2.11. Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni powiatów w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu ... s.27

2.2.2. Oddziaływania antropogeniczne w układach przyrodniczych

W przestrzeni geograficznej od wieków istnieje sprzeczność między koniecznością zachowania środowiska w nienaruszonym stanie, a presją człowieka, który z niego korzysta. Rozrastające się miasta, rozbudowa dróg, linii kolejowych i różnych obiektów związanych z życiem i funkcjonowaniem człowieka sprawiają, że coraz więcej obszarów zajmuje sieć osadnicza i komunikacyjna oraz obiekty przemysłowe i usługowe (tabela 2.1.)

Tabela 2.1.

Użytkowanie ziemi w 2000 r.

Pozycja	Powierzchnia (tys. ha)	Udział procentowy	Powierzchnia na 1 mieszkańca
Użytki rolne	18 504	59,2	0.48
Lasy	9 122	29,2	0.24
Wody	834	2,7	0.02
Tereny komunika- cyjne	954	2,9	0.02
Tereny osiedlowe	1 061	3,4	0.03
Użytki kopalne	38	0,1	0.001
Nie użytki	499	2,5	0.01

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS, 2001

Na terytorium Polski ogólne oddziaływanie antropogeniczne nie jest tak silne jak w państwach Europy Zachodniej. Lokalnie jednak presja człowieka na środowisko jest znaczna, co powoduje zachwianie równowagi przyrodniczej. Przykładem tego może być Górny Śląsk oraz obszary wydobywania węgla brunatnego, siarki i innych kopalin.

Nowym problemem jaki pojawił się w ostatnich latach to rozwój turystyki, który pociąga za sobą duże inwestycje obiektów turystycznych w obszarach prawnie chronionych. Proces ten prawdopodobnie będzie narastał, gdyż władze lokalne i regionalne chcąc pozyskać inwestorów i zwiększyć atrakcyjność swojego regionu mogą pójść na różne ustępstwa w sferze gospodarki przestrzennej.

2.2.3. Silne i słabe strony polskiej przestrzeni przyrodniczej

Polska przestrzeń przyrodnicza stanowi element, który może generować rozwój społeczno-gospodarczy, a który nie w pełni jest jeszcze wykorzystywany. Do najważniejszych silnych i słabych stron polskiej przestrzeni przyrodniczej oraz jej zagrożeń należą⁶:

Silne strony:

- urozmaicona rzeźba terenu,
- znaczny udział powierzchni leśnych w ogólnej powierzchni kraju,
- duża różnorodność biologiczna ekosystemów leśnych, łąkowych i polnych,

- duża różnorodność typologiczna pokrywy glebowej,
- wysoki stopień czystości gleb z uwagi na zawartość metali ciężkich,
- duża liczba jezior,
- piaszczyste i długie wybrzeże morskie,
- różnorodność krajobrazowa (z licznymi obiektami dziedzictwa kultury materialnej jako elementem nie przyrodniczym oraz obiektami przyrodniczymi prawnie chronionymi).

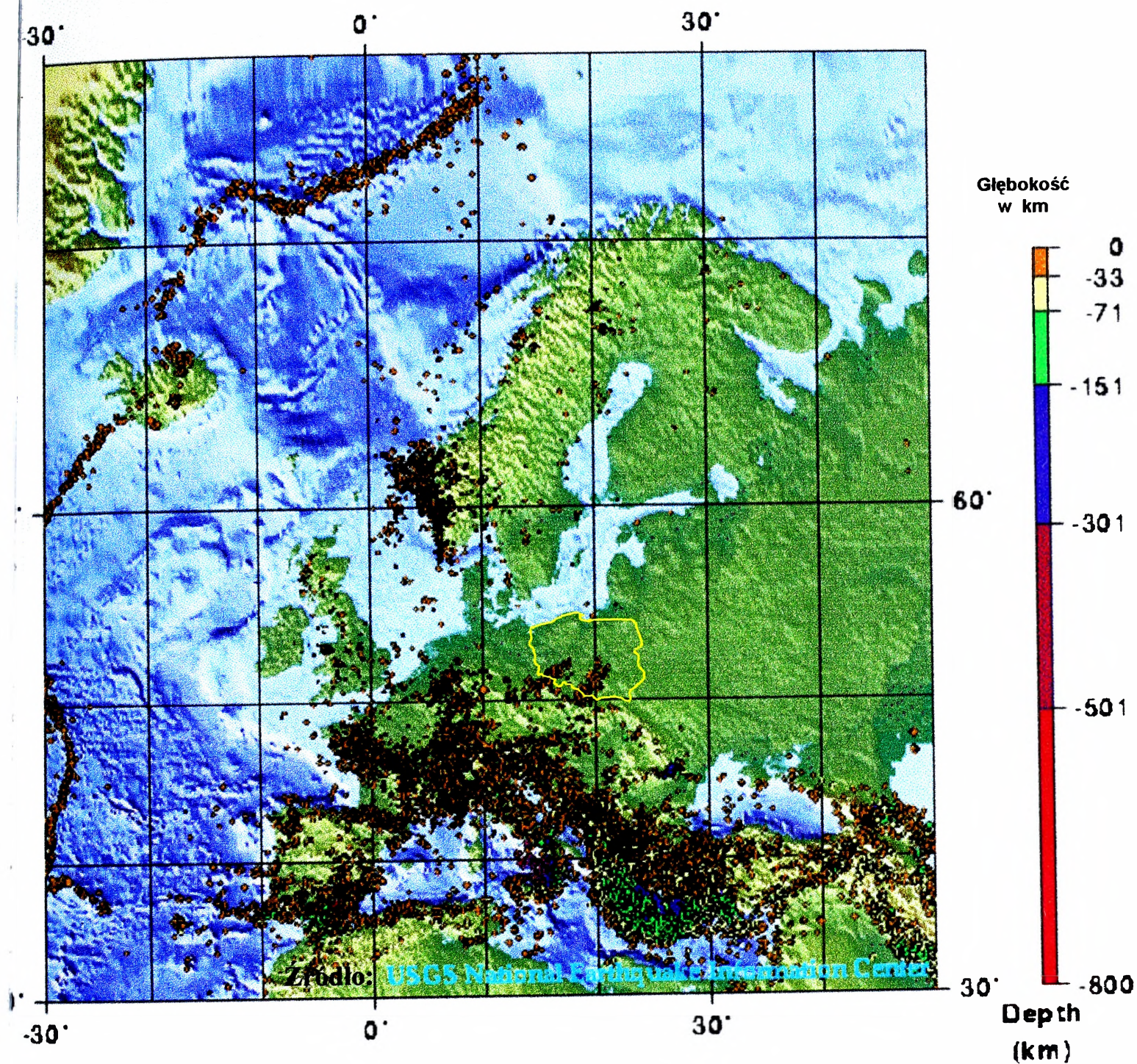
Słabe strony

- zły stan sanitarny wód powierzchniowych,
- małe wykorzystanie odnawialnych źródeł energii i silna eksploatacja surowców nieodnawialnych,
- zły stan zdrowotny drzewostanów,
- młody drzewostan,
- mała spójność kompleksów leśnych,
- duże potencjalne zagrożenie erozją eoliczną i wodną gleb,
- niska wartość buforowa dużej części pokrywy glebowej,
- zagrożenia wynikające ze składowania odpadów (mały procent utylizacji i wtórnego przerobu odpadów),

2.3. Zagrożenie bezpieczeństwa wynikające ze zjawisk przyrodniczych i rozwoju gospodarczego

Zagrożenie bezpieczeństwa wynikające ze zjawisk przyrodniczych (powodzie, pożary, trzęsienia ziemi, zasy i oblodzenia oraz burze i huragany) nie jest zjawiskiem nowym. Jednak ekstremalne zjawiska pogodowe w ostatnich latach powtarzają się coraz częściej. Coraz częściej i coraz intensywniej występują w Europie, w tym także w Polsce gwałtowne nawałnice, huragany powalające setki hektarów lasu (np. Puszcza Piska), trąby powietrzne burzące domy, katastrofalne ulewy, powodzie, osuwiska, rekordowo wysokie temperatury, czy nawet trzęsienia ziemi, np. 21 września 2004 r. na Bałtyku w pobliżu naszych granic (rys.2.12.).

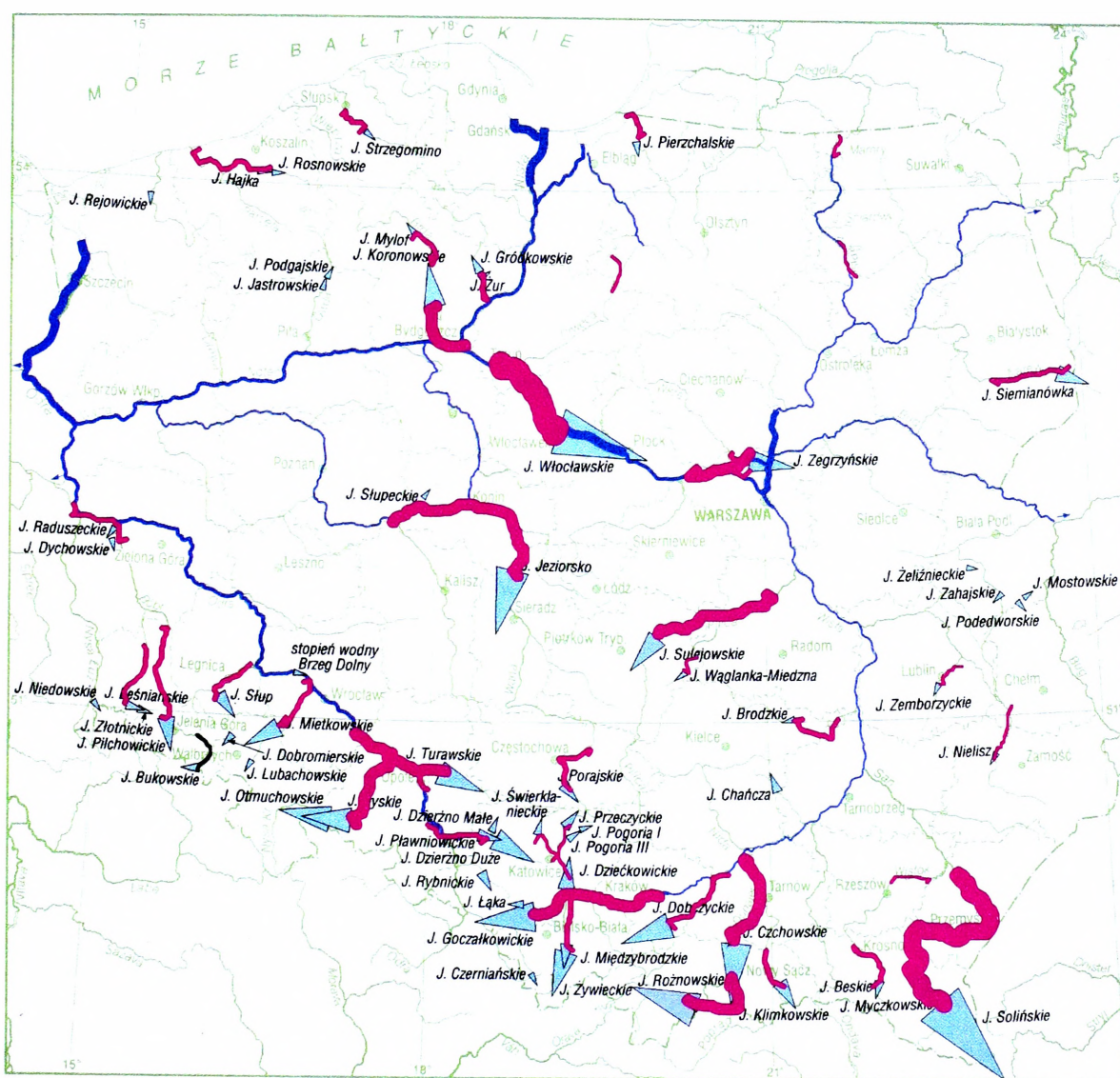
⁶ Aktualizacja Raportu ... s.29

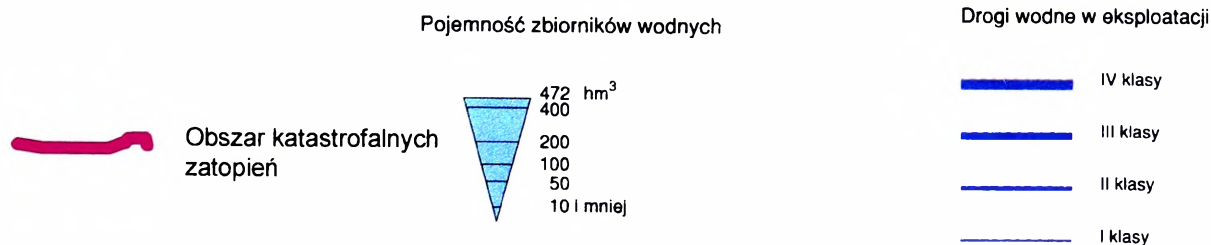
Rys.2.12. Epicentra trzęsień ziemi w Polsce na tle Europy w latach 1975-1995

Narastanie tych ekstremalnych zjawisk pogodowych jest skutkiem zachwiania równowagi przyrodniczej zwłaszcza jednak globalnego ocieplenia. Według naukowców zjawiska te będą się nasilać. W związku z powyższym, konieczne jest edukowanie społeczeństwa o możliwościach wystąpienia ekstremalnych zjawisk i potrzebie przeciwdziałania tym zjawiskom.

Niezależnie jednak od zjawisk przyrodniczych i omówionych wcześniej katastrof ekologicznych współcześnie coraz częściej występują katastrofy przemysłowe, związane z rozwojem przemysłu. Są one konsekwencją ilości przerabianych, magazynowanych i przewożonych substancji szkodliwych oraz ich odpadów. Mogą one wystąpić z powodu awarii urządzeń (np. elektrowni jądrowych), katastrof kolejowych, drogowych, powietrznych i morskich, eksplozji zbiorników, cystern itp.

Legenda :

Rys. 2.13. Zbiorniki wodne oraz zagrożenie obszaru kraju katastrofalnymi zatopieniami

Awarie produkcyjne, pożary, powodzie i inne katastrofy mogą być skutkiem oddziaływania czynników zewnętrznych np. klęsk żywiołowych, a także celowego działania określonych osób. W tej sytuacji zachodzi konieczność ochrony określonych obiektów i ciągłego monitorowania środowiska. Do obiektów wymagających monitorowania i ochrony należą między innymi urządzenia hydrotechniczne, magazyny materiałów łatwopalnych i toksycznych, gdyż katastrofy przemysłowe w połączeniu ze zjawiskami przyrodniczymi (np. wiatr) mogą potęgować zniszczenie.

W Polsce największymi zbiornikami są: Solina, Włocławek, Otmuchów, Jezioro, Rożnowski, Goczałkowicki (rys. 2.13). Zapory o największej wysokości spiętrzenia to: Solina, Pilchowice, Rożnów i Tresna. Łącznie na obszarze kraju zagrożony jest obszar o powierzchni prawie 3 tys. km², na którym zamieszkuje 1,2 mln. osób, znajduje się około 500 zakładów produkcyjnych, 800 mostów, 1300 km dróg i 400 km linii kolejowych. Całkowitemu lub częściowemu zatopieniu może ulec 70 miast oraz setki wsi i osad.

Trzeba tu wskazać na możliwość uszkodzenia zapór wodnych przez czynniki przyrodnicze, które w ostatnich latach występują w różnych częściach kraju. Przykładem może być osunięcie skarpy zbiornika elektrowni wodnej Dychów na Bobrze. Inne zniszczenia wyrządziła wspomniana już „trąba powietrzna”, której skutkiem były olbrzymie straty w drzewostanach Puszczy Piskiej.

2.3.1. Wyzwania gospodarki środowiskowej w Polsce w początku XXI wieku

Problematyka nieskażonego środowiska w tym szczególnie wody, gleby, powietrza oraz zaopatrzenia w surowce mineralne ze szczególnym uwzględnieniem surowców energetycznych ma znaczenie priorytetowe dla każdego kraju. Państwo nie może z powodzeniem rozwiązywać swoich problemów gospodarczych bez rozwiązywania zaopatrzenia we wspomniane surowce oraz problemów społecznych bez zapewnienia odpowiedniego stanu środowiska i wymienionych jego komponentów.

Część surowców mineralnych jest i może być w przyszłości pozyskiwana z własnych złóż pod warunkiem, że ich eksploatacja i gospodarowanie pozyskanymi surowcami będzie się odbywało zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Z wielu zasobów ziemi, szczególnego znaczenia nabierają woda i powietrze oraz nośniki

energii. Woda i powietrze są najważniejszymi komponentami środowiska ziemskiego. Bez nich życie w obecnej formie nie mogłoby istnieć. Odgrywają one także, łącznie z nośnikami energii, podstawową rolę w procesach warunkujących funkcjonowanie cywilizacji.

Wyzwania gospodarki wodnej⁷

Gospodarka wodna jest funkcją wielu zmieniających się w czasie warunków i ograniczeń: społecznych, ekonomicznych, technicznych i przyrodniczych. Procesy decyzyjne powinny uwzględniać związane z tym sytuacje konfliktowe. Szczególne znaczenie posiada jakość wody konsumpcyjnej, która w zasadniczy sposób wpływa na zdrowie ludzi. Wbrew powszechnemu przekonaniu to nie rozwój medycyny ale rozwój inżynierii sanitarnej, dzisiaj zwanej inżynierią środowiska, poprzez poprawę jakości dostarczanej wody i odprowadzanie ścieków, przyczynił się do gwałtownej poprawy zdrowia populacji ludzkiej, likwidując wywoływane przez wodę złej jakości epidemie na znacznych obszarach globu.

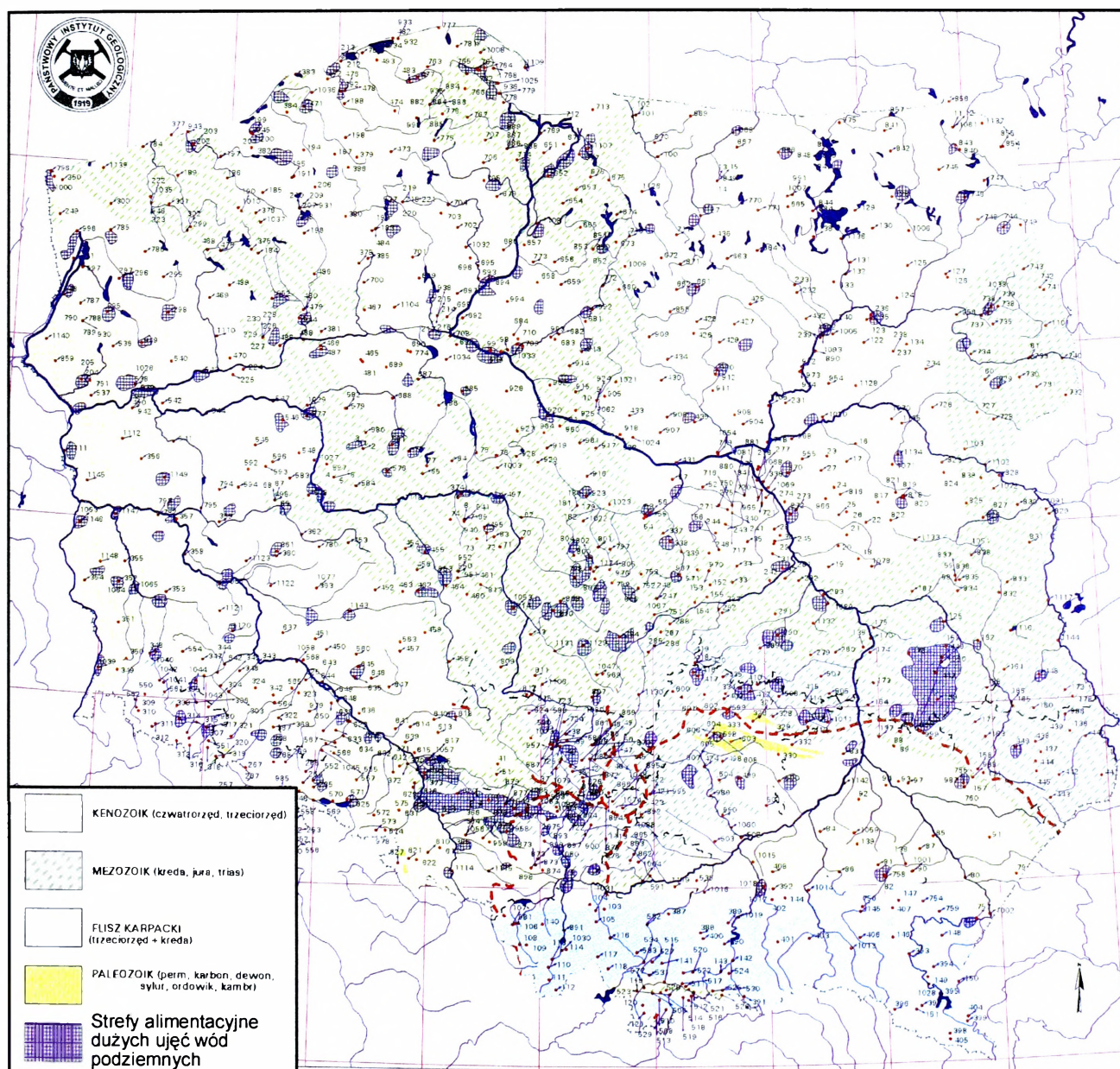
Polska należy do państw o niewielkich zasobach wodnych, nierównomiernie rozłożonych w czasie i przestrzeni. W niektórych zlewniach rzek Niziny Polskiej są one mniejsze niż $1000 \text{ m}^3 / (\text{mieszkańca, rok})$, co w porównaniach międzynarodowych jest traktowane jako zagrożenie okresowymi niedoborami wody. Zaspokajanie potrzeb wodnych ludności i przemysłu utrudniają zanieczyszczenia wód powierzchniowych i podziemnych. Gospodarkę wodną w Polsce charakteryzują:

- lokalne trudności zaopatrzenia w wodę, wynikające z niezadowalającej jakości wód, nadmiernego wykorzystywania zasobów wód podziemnych (rys. 2. 14.), nieracjonalnego użytkowania wody i niezadowalającego stanu infrastruktury technicznej;
- ograniczone możliwości gromadzenia i przemieszczania, zgodnie z potrzebami, nierównomiernie rozłożonych w czasie i przestrzeni zasobów wód powierzchniowych;

⁷ Wykorzystano opracowania Komitetu Gospodarki Wodnej PAN oraz różne cytowane w tekście lub niepublikowane materiały dotyczące badań w dziedzinie gospodarki wodnej.

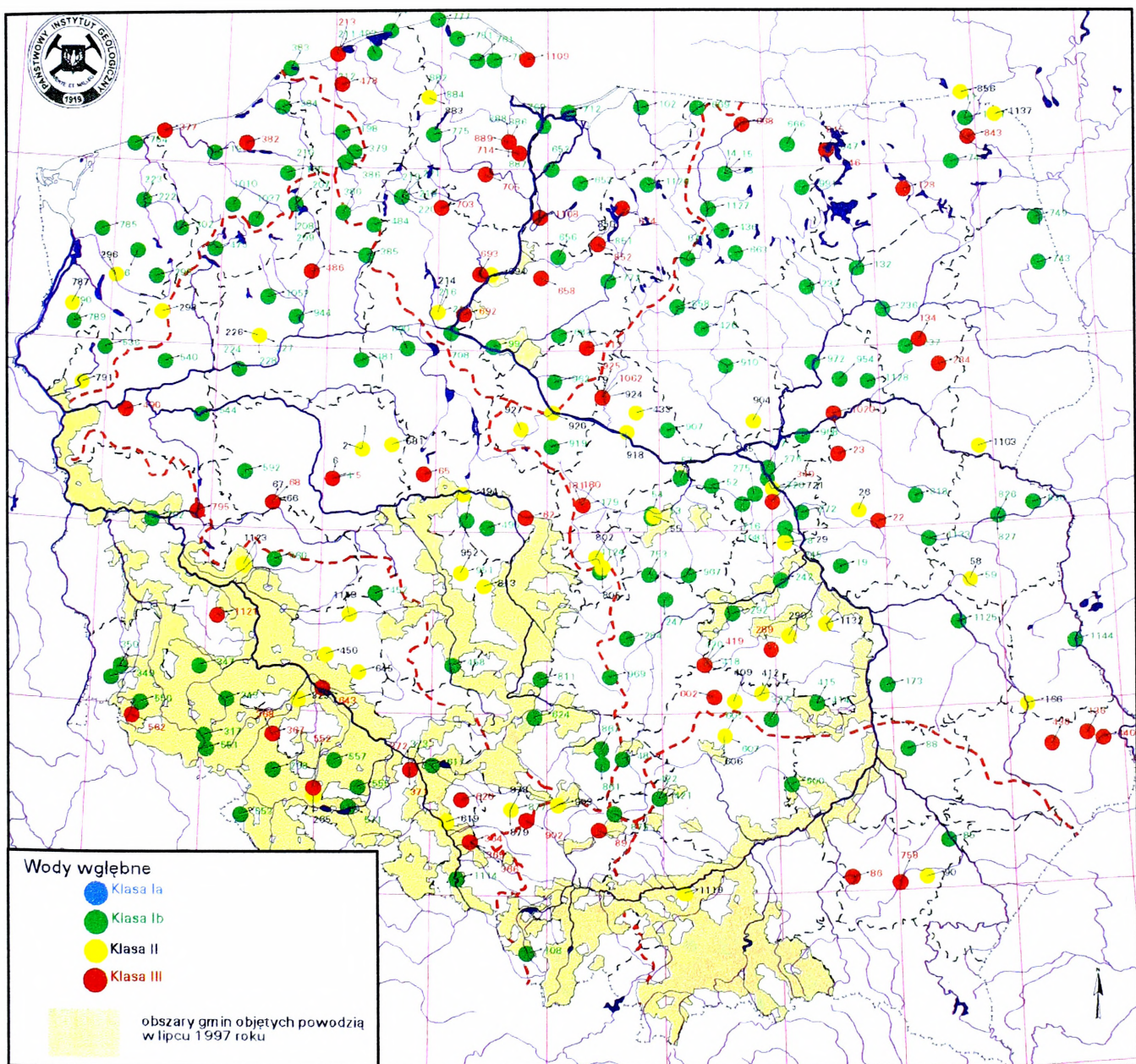
- niedostateczne zabezpieczenie znacznych obszarów kraju przed stratami powstającymi w wyniku katastrofalnych powodzi (rys. 2.15.). W dorzeczu górnej Wisły w XX wieku wystąpiło 41 znaczących wezbrań, wywołanych intensywnymi opadami. Straty powodziowe w dolinie Odry w 1997 r. przekroczyły wszelkie wyobrażenia.
- niewielkie wykorzystanie potencjału energetycznego i żeglugowego rzek.

Pomimo tych niedomagań naszemu krajowi nie grozi w perspektywie najbliższych dziesięcioleci poważniejszy kryzys zaopatrzenia w wodę, jeżeli jej zasoby będą wykorzystywane właściwie.⁸ Konieczne w tym względzie jest sformułowanie nowej strategicznej koncepcji rozwiązywania problemów gospodarki wodnej, uwzględniającej

Rys. 2.14. Duże ujęcia wód podziemnych i ich strefy alimentacyjne

zasady polityki ekologicznej państwa i stan finansów publicznych. Do przyczyn uzasadniających potrzebę ponownego opracowania zasad gospodarowania wodą należy zaliczyć: zmiany strategii rozwoju kraju i wynikające z nich ograniczenia potrzeb wodnych w stosunku do wcześniejszych przewidywań; aktualizacje prognoz demograficznych; możliwość wykorzystania nowych wyników badań hydrologicznych dla oszacowania zasobów wód podziemnych i powierzchniowych; dostosowanie zasad prawnych do norm stosowanych w ramach Unii Europejskiej oraz konieczność przygotowania rozwiązań zmniejszających wrażliwość gospodarki wodnej wobec możliwości zmian klimatycznych.

Rys. 2.15. Ogólna ocena jakości wód podziemnych według badań wykonanych w 1997 r.

⁸ Z. Karczmarek i inni, *Gospodarka wodna – stan i perspektywy*, referat wygłoszony na Konferencji VII Wydziału PAN w 2004 r.

Wnioski wynikające z wykonanych w Polsce i w innych krajach studiów regionalnych, dotyczących możliwych konsekwencji zmian klimatu dla gospodarki wodnej, można ująć w następujący sposób:

- istnieje duży stopień niepewności, wynikającej z niedoskonałości modeli klimatycznych, po części zaś z trudności oszacowania efektywności działań adaptacyjnych;
- czynniki poza-klimatyczne (demograficzne, rozwój gospodarczy i urbanizacja) odgrywają często bardziej znaczącą rolę, niż dynamika procesów hydrologicznych;
- w państwach dobrze zorganizowanych można łatwiej dostosować gospodarkę wodną do zmieniających się warunków, niż w krajach o niskim poziomie wiedzy, kultury technicznej i niedostatecznie rozwiniętej infrastrukturze hydrotechnicznej;
- działania bez-inwestycyjne (zmiany zasad prawnych i ekonomicznych, sprawna organizacja oraz umiejętne sterowanie systemami wodnymi w sytuacjach ekstremalnych zagrożeń) decydują o skuteczności adaptacji do zmian procesów hydrologicznych.

Wyzwania gospodarki surowcowej

Górnictwo węgla kamiennego od wielu lat odgrywa niezwykle istotną rolę w polskiej gospodarce, a w szczególności w sektorze paliwowo-energetycznym. Przykładowo w 2003 roku udział elektrowni opartych na węglu kamiennym w strukturze produkcji energii elektrycznej wynosił 42,7%, natomiast w strukturze zużycia paliw w elektroenergetyce zawodowej dominacja węgla kamiennego była jeszcze bardziej wyraźna i wynosiła 62,4%. Nie podlega zatem dyskusji, że węgiel kamienny wraz z węglem brunatnym stanowią podstawę bezpieczeństwa energetycznego Polski. Przemawiają za tym, między innymi, następujące względy:

- zdecydowanie najniższe koszty wytwarzania energii elektrycznej z paliw węglowych;
- dostępność i wielkość krajowych zasobów zapewniająca ich jeszcze długą wystarczalność;

- przygotowanie techniczno-organizacyjne do kontynuowania eksploatacji już zagospodarowanych złóż;
- realna możliwość zagospodarowania zasobów perspektywicznych;
- możliwość ciągłej poprawy sprawności wytwarzania energii z paliw węglowych;
- wdrożenie technologii czystego węgla, czyniących węgiel paliwem przyjaznym dla środowiska.

W procesie restrukturyzacji polskiego górnictwa węgla kamiennego doprowadzono do zmniejszenia liczby czynnych kopalń z 70 jakie były czynne w 1989 r. do 41 w 2003 r. Wydobycie uległo również ograniczeniu z 177,4 mln ton w 1989 r. do 100,4 mln ton w 2003 r. Wzrosła przy tym wydajność z 426 ton/prac./rok w 1989 r. do 735 ton/prac./rok. Złóża węgla kamiennego w Polsce, będące przedmiotem ekspansji górniczej, występują aktualnie w dwóch zagłębiach, a mianowicie w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym (GZW) i w Lubelskim Zagłębiu Węglowym (LZW). Zasoby geologiczne węgla kamiennego są szacowane na około 73,5 mld ton. Natomiast udokumentowane zasoby bilansowe węgla kamiennego, według stanu na 1.01.2003 r. wynoszą 44,085 mld ton, z czego ponad 2/3 to węgle energetyczne i nieco mniej niż 1/3 węgle koksujące. Zasoby w złożach zagospodarowanych stanowią obecnie 35,9% zasobów bilansowych i wynoszą 15,9 mld ton. Z tych zasobów do zasobów przemysłowych zaliczono 7,381 mld ton i praktycznie wszystkie znajdują się w złożach zagospodarowanych. Podkreślić należy, że eksploatacja kopaliny podstawowej jaką jest węgiel kamienny, towarzyszy powstawanie znaczącej ilości odpadów górniczych. Przykładowo w 2002 roku, przy wydobyciu 102,2 mln ton węgla powstało około 20 mln ton odpadów, z czego 15,5 mln ton zostało zagospodarowanych do różnych celów, a około 4,5 mln ton składowane na własnych składowiskach kopalń lub na składowiskach centralnych. Globalizacja gospodarki powoduje, że górnictwo węgla kamiennego dla dalszego efektywnego funkcjonowania na otwartym rynku pierwotnych źródeł energii musi spełniać warunki konkurencyjności, bezpieczeństwa pracy, być przyjaznym dla środowiska naturalnego, a także gwarantować stabilność dostaw paliwa węglowego.

Górnictwo węgla brunatnego dysponuje wyjątkowo bogatą bazą zasobową. Rozpoznano ponad 150 złóż i obszarów węglonośnych, udokumentowano ponad 14

mld ton zasobów węgla brunatnego w złożach pewnych i ponad 60 mld ton węgla w zasobach oszacowanych⁹. Ponadto wielkość zasobów węgla brunatnego występujących w obszarach potencjalnie węglonośnych ocenia się na 140 mld ton. Tak więc węgiel brunatny powinien być w Polsce jednym z podstawowych źródeł energii w XXI wieku. Aktualnie Polska jest na 7 miejscu w świecie pod względem produkcji węgla brunatnego. Roczne wydobycie wynosi około 60 mln ton i w ostatnich latach wykazuje niewielki trend spadkowy od 62,82 mln ton w 1998 roku do 58,24 mln ton w 2002 roku. Produkcja węgla oparta jest na czterech zakładach górniczych, które prowadzą eksploatację w 9 kopalniach. Są to duże jednostki produkcyjne, odpowiednia o wydobyciu (dane za 2002 rok): KWB Bełchatów S.A. – 34,00 mln ton; KWB Turów S.A. – 8,72 mln ton; KWB Konin S.A. – 10,78 mln ton; KWB Adamów S.A. – 4,71 mln ton.

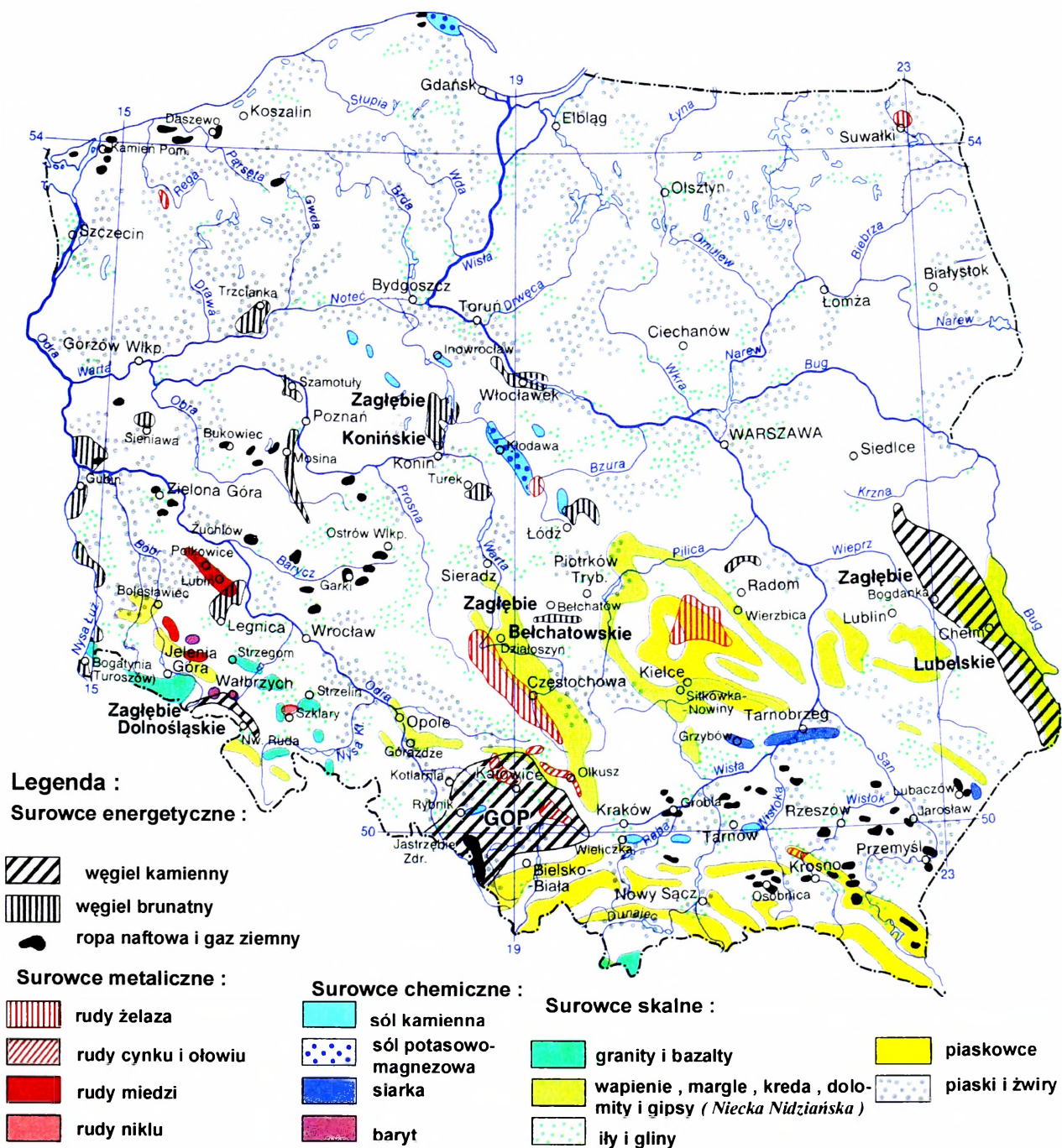
Strategia rozwoju górnictwa węgla brunatnego zakłada kontynuowanie eksploatacji w obecnie czynnych kopalniach i jej uruchomienie w nowych złożach. Planuje się eksploatację z kopalni Adamów do 2024 roku, w kopalni Bełchatów (odkrywki Bełchatów i Szczerców) do 2038 roku, w kopalni Konin do 2040 roku i w kopalni Turów do 2048 roku. Scenariusz utrzymania znaczącego wydobycia węgla brunatnego w dalszej przyszłości przewiduje zagospodarowanie złoża położonego w rejonie Legnicy, którego zasobność przekracza dwukrotnie zasobność wszystkich eksploatowanych złóż węgla brunatnego w Polsce. Planuje się w latach 2020-2075 wydobycie z rejonu legnickiego ponad 2,8 mld ton węgla brunatnego.

Górnictwo złóż surowców płynnych – gazu i ropy naftowej stanowi podstawę współczesnej gospodarki energetycznej Świata i nadal jeszcze będzie decydowało o jego dalszym cywilizacyjnym rozwoju, przynajmniej w XXI stuleciu. Polska jest krajem posiadającym własne złoża gazu ziemnego o udokumentowanych zasobach w ilości ok. 120 mld m³. Są to obszary Karpat i Przedgórze, Niziny Polskiej, a także na szelfie Bałtyckim. Natomiast prognostyczne zasoby są znacznie większe, bo określone na około 780 mld m³. Pozwala to na dość optymistyczne przewidywania zwiększenia wydobycia gazu w kraju z obecnych ok. 4,1 mld m³/rok do ok. 5-6 mld m³ po 2006 r. Całkowite roczne zużycie gazu w Polsce oscyluje wokół 12 mld m³/rok z lekką tendencją wzrostową, co stanowi ok. 12% udziału gazu w strukturze energii pierwotnej.

⁹ W. Trutwin i inni, *Metody i technologie wydobywania i przetwarzania surowców oraz problemy zapewnienia*

Polski system gazowniczy pozostaje na średnim poziomie pod względem nowoczesności i korzysta z sześciu podziemnych magazynów gazu, w tym pięciu w szcerpanych złożach gazu ziemnego oraz w jednej kawernie solnej. Magazyny mają łączną pojemność ok. 1,5 mld m³. Posiadanie krajowych zasobów gazu ziemnego jest bez wątpienia ważnym elementem podniesienia poziomu bezpieczeństwa energetycznego kraju. Są to tzw. zasoby konwencjonalne gazu, natomiast niekonwencjonalne zasoby gazu, przewyższające znacznie odkryte i potwierdzone zasoby w złożach, to:

- gaz ziemny o niskiej jakości lub znajdujący się w złożach trudno dostępnych, zaniechanych;

Rys. 2.16. Złoża surowców mineralnych

- metan z pokładów węgla;
- gaz w warstwach o niskiej i bardzo niskiej przepuszczalności ;
- gaz ze złóż znajdujących się na dużych głębokościach (3000 do 7000 m o temperaturze 150°C oraz nasycający zmineralizowane wody złożowe;
- gaz w postaci hydratów.

Ropa naftowa jest drugim ważnym nośnikiem energii pierwotnej wydobywanym technikami górnictwa otworowego. Polska z własnym wydobyciem 475 tys. ton w 2002 roku nie jest znaczącym producentem ropy naftowej. Natomiast zużycie ropy naftowej w tym roku wynosiło około 19,7 mln ton (co stanowiło 20% udziału w energii pierwotnej). Zasoby udokumentowane ropy na obszarze Polski są niewielkie, wynoszą 17,6 mln ton. Ponadto, na szelfie Bałtyckim polskiej strefy ekonomicznej znajdują się również złoża ropy naftowej o zasobach geologicznych w ilości 30 mln ton, z których w latach 1992-2002 wydobyto 2,28 mln ton ropy. Progностyczne zasoby ropy naftowej można ocenić na około 300 mln ton, co powinno pozwolić na zwiększenie wydobycia do około 800 tys. ton/rok, a nawet powyżej 1 mln ton/rok. Obecne wydobycie z 3 złóż ropy naftowej to około 400-500 tys. ton/rok.

Górnictwo rud metali (rys. 2.16.) koncentruje się w Polsce w dwóch rejonach, a mianowicie: rejon Legnicko-Głogowskiego Okręgu Miedziowego (LGOM), gdzie podstawową wydobywaną kopalnią są rudy miedzi, którym towarzyszą także rudy innych metali;

rejon Olkusza i Trzebini, gdzie wydobywane są rudy cynku i ołowiu. Począwszy od 1965 roku do eksploatacji wchodziły kolejno kopalnie „Lubin”, „Polkowice”, „Rudna” i „Sieroszowice”. Aktualnie kopalnia „Polkowice” jest połączona z kopalnią „Sieroszowice”. Z górnictwem rud miedzi związane są huty Głogów I, Głogów II, Cedynia i w znacznym stopniu zmodernizowana huta Legnica. Górnictwo rud cynku i ołowiu jest związane obecnie głównie z Zakładami Górniczo-Hutniczymi „Bolesław” i w mniejszym stopniu z kopalnią „Trzebionka”. W przeciwieństwie do górnictwa rud miedzi znajduje się w schyłkowej fazie swojej działalności i powoli przechodzi do historii.

Złoże rud miedzi i towarzyszących jej rud innych metali obejmuje obszar o powierzchni ponad 550 km². Zasoby rud miedzi w tym rejonie zostały rozpoznane do

głębokości 1500-1600 m, a lokalnie nawet większej. Jednak przyjmuje się, że głębokość 1250 m wyznacza obszar złóż możliwych do zagospodarowania w aktualnym stanie uwarunkowań technicznych i gospodarczych. Według stanu na 1.01.2003 r. zasoby bilansowe wynosiły 2 369 mln ton rudy o zawartości 47,1 mln ton miedzi i 134,78 tys. ton srebra. Geologiczne zasoby bilansowe rudy w złożach udostępnionych czynnymi kopalniami wynoszą 1 451 mln ton rudy o zawartości 28,2 mln ton miedzi i 74,66 tys. ton srebra, co stanowi 61,2% ogólnej ilości zasobów bilansowych. Natomiast zasoby przemysłowe tych złóż wynoszą 809,75 mln ton rudy. Złóża posiadają zmienną miąższość od kilkudziesięciu centymetrów do kilkunastu metrów. Pod względem bazy zasobowej rud miedzi Polska zajmuje 4 miejsce w świecie.

Wydobycie rudy miedzi oscyluje około 28 mln ton rocznie i przykładowo w 2002 roku wyniosło 28, 785 mln ton rudy, w tym 536 tys. ton miedzi metalicznej oraz 1 457 ton srebra. Ponadto odzyskano następujące wielkości innych metali towarzyszących: nikiel (siarczan niklu) – 1955 ton; ołów metaliczny 17 552 tony; selen metaliczny – 68 kg; złoto metaliczne – 296,5 kg. Baza zasobowa złoża przy aktualnie stabilnej rocznej produkcji rudy pozwala na jej utrzymanie do 2020 roku, potem będzie się obniżać¹⁰. Istnieje możliwość czasowego wydłużenia powyższego stabilnego wydobycia do co najmniej 2030 roku i utrzymanie zmniejszającej się produkcji do 2060 roku¹¹.

W 2002 roku ilość odpadów przeróbczych górnictwa miedziowego, które są składowane w zbiorniku osadnikowym „Żelazny Most” wyniosła 26,263 mln ton. Z kopalń rud miedzi odprowadzono także 26,05 mln m³ wód, w tym znaczącą ilość wód zasolonych i solanek, z których znaczna ich ilość 23,64 mln m³ została gospodarczo wykorzystana.

W przypadku górnictwa rud cynku i ołowiu (rys.2.16.) wydobycie jest prowadzone aktualnie ze złoża Balin-Trzebionka w rejonie Chrzanowa i ze złóż Olkusz i Pomorzany w rejonie Olkusza. Bilansowe zasoby rud cynku i ołowiu według stanu na 1.01.2003 r. wynosiły 179,3 mln ton rudy zawierającej 7,3 mln ton cynku i 3,2 mln ton ołowiu. Natomiast zasoby przemysłowe wynoszą 32,3 mln ton rudy zawierającej 1,39 mln ton cynku i 0,56 mln ton ołowiu. Wydobycie rud cynku i ołowiu w Polsce wyno-

¹⁰ tamże, s.19.

¹¹ pod warunkiem rozszerzenia bazy zasobowej, a więc udostępnienia i prowadzenia eksploatacji na głębokościach około 1250 m i poniżej (tzw. obszar „Głogów Głęboki Przemysłowy”).

siło w 2002 roku 4,73 mln ton rudy, zawierającej 170 tys. ton cynku i 73 tys. ton ołowiu. Przewiduje się, że przy istniejących uwarunkowaniach geologicznych i rynkowych posiadane zasoby tych kopalń mogą zapewnić ich funkcjonowanie do 2008 r. – ZG Trzebionka i do 2012 r. – ZGH Bolesław. Głębokość prowadzenia eksploatacji jest w tych kopalniach niewielka, około 150-250 m. Niewielka głębokość eksploatacji powoduje, że ważnym problemem jest oddziaływanie eksploatacji na powierzchniowe środowisko naturalne (duże osiadanie, możliwość powstawania deformacji nieciągłych – tapnięcia itp.). Ponadto, w procesie przeróbki rud cynku i ołowiu powstaje znaczna ilość odpadów przeróbczych. Przykładowo w 2002 roku wytworzono 2,83 mln ton odpadów, z czego 0,48 mln ton wykorzystano, a pozostałą część składowano w stawach osadnikowych. Kopalnie te wymagają także odwadniania i w 2002 roku odprowadzono z nich 201,3 mln m³ wód kopalnianych, z czego tylko 31,9 mln m³ została wykorzystana gospodarczo, pomimo iż są to wody pitne i przemysłowe o słabej mineralizacji.

Górnictwo surowców skalnych dostarcza surowca dla potrzeb takich sfer gospodarki narodowej jak: budownictwo, drogownictwo, energetyka, zakłady metalurgiczne, chemiczne i wiele innych. Surowce skalne są w Polsce wydobywane głównie metodą odkrywkową. W uproszczonej klasyfikacji surowców skalnych wyróżnia się sześć podstawowych grup:

- kamienne surowce drogowe i budowlane, w skład których wchodzi rozmaite kruszywa łamane, kamień budowlany i drogowy;
- kruszywa naturalne (budowlane i drogowe);
- piaski przemysłowe (podsadzkowe, szklarskie, formierskie, do betonów i silikatów);
- surowce ilaste (gliny i iły ceramiczne, ogniotrwałe, hydroizolacyjne itp.);
- surowce węglanowe i siarczanowe (cementowo-wapiennicze, gips, kreda, anhydryt);
- surowce pozostałe tzw. uzupełniające (kwarc żyłowy, magnezyty, skalenie, łupki ogniotrwałe, kwarcytowe, łuszczkowe itp.).

Łącznie w Polsce prowadzi działalność górnictwem 3 386 odkrywkowych zakładów górniczych¹². Aktualnie polskie górnictwo surowców skalnych jest w zdecydowanej części sprywatyzowane. I tak, prawie w całości jest sprywatyzowany przemysł cementowo-wapienniczo-gipsowy, który wykupiły światowe koncerny: Lafarge, Heidelberg, Dyckehoff, CRH, Lhoist i inne.

Prognozy rozwojowe górnictwa surowców skalnych wskazują, że w najbliższych latach w związku z przewidywanym rozwojem budownictwa, zwłaszcza drogowego, nastąpi znaczny wzrost zapotrzebowania na różnego typu kruszywa i kamienie. Za dynamicznym rozwojem górnictwa surowców skalnych w Polsce przemawiają także analizy wskaźników określających wielkości wydobycia w przeliczeniu na jednego mieszkańca. W rozwiniętych krajach UE i USA wskaźnik ten wynosi średnio 7,4 tony/mieszkańca, natomiast w Polsce jest on 4 razy mniejszy. Największe różnice występują w produkcji kamieni budowlanych i drogowych, bowiem eksploatacja tego surowca w przeliczeniu na jednego mieszkańca jest ponad 6 razy mniejsza od średniej w Unii Europejskiej. Tak więc prognozuje się, że w najbliższych kilku latach poziom produkcji kamienia budowlanego i drogowego oraz kruszyw naturalnych zbliży się do poziomu 400 mln ton.

Górnictwo surowców chemicznych w Polsce w okresie ostatnich dziesięcioleci ulega systematycznemu i stopniowemu ograniczaniu związanemu z głębokimi procesami restrukturyzacyjnymi. Między innymi, likwidacji uległy kopalnie fosforytów w Annopolu i Chałupkach, barytu i fluorytu w Boguszowie i Stanisławowie, łupków filitowych w Głucholazach, ochry w Fodrze. Ponadto, eksploatacja ujęcia solanek jodowo-bromowych w Łapczycach została ograniczona, kopalnie anhydrytu i gipsu zostały sprywatyzowane i produkują obecnie surowce budowlane. W 1977 r. nastąpiło awaryjne zatopienie kopalni soli w Wapnie, w 1992 r. zakończono planowe zatopienie kopalni soli w Inowrocławiu, zlikwidowano nowo zbudowaną kopalnię soli Siedlec-Moszczenia. Otworowe kopalnie soli w Łęzkowicach i w Baryczy są obecnie w końcowej fazie likwidacji. Likwidacja objęła częściowo również przemysł siarkowy. Zakłady Przetwórcze Siarki w Tarnobrzegu ulegną likwidacji do 2009 r. W bieżącym 2004 roku rozpocznie się zatopienie odkrywki w Machowie, kontynuowane są prace

¹² Liczba ta obejmuje tylko zakłady kopalni pospolitych nadzorowane przez WUG, a rzeczywista liczba zakła-

rekultywacyjne na zwałowiskach w Machowie i Piasecznie. Zlikwidowana została otworowa kopalnia siarki w Jeziórku i Grzybowie. Pomimo tych znaczących zmian górnictwo surowców chemicznych nadal dostarcza polskiej gospodarce takich surowców jak: baryt i fluoryt, siarka, sól kamienna i potasowa, surowce ilaste i inne.

Górnictwo siarkowe jest aktualnie ograniczone do jednej kopalni Osiek-Niekrasów, gdzie od 1993 r. jest ona wydobywana metodą podziemnego wytapiania, przy wykorzystaniu wody zrzutowej ciepłej z Elektrociepłowni Połaniec. Produkcja siarki w ilości około 1 mln t/rok kierowana jest na potrzeby krajowego przemysłu chemicznego i eksport. Należy podkreślić, że jest to obecnie jedyna kopalnia siarki w świecie. Systematyczny wzrost zapotrzebowania na siarkę zaspakajany jest przede wszystkim przez siarkę otrzymywaną z oczyszczania ropy naftowej i gazu ziemnego.

Górnictwo soli kamiennej obejmuje trzy regiony: małopolski z średniowiecznymi kopalniami w Wieliczce i Bochni; kujawski z otworowymi kopalniami w Mogilnie, Górze, które wydobywaną solankę kierują do zakładów chemicznych w Mątwach (sodownia) w Włocławku i Bydgoszczy oraz warzelni w Jankowie oraz Zachodni gdzie złoża solne zalega nad złożem rud miedzi, szczególnie w obrębie Zakładu Górniczego „Polkowice-Sieroszowice”. W podziemnej kopalni w Kłodawie sól kamienna wydobywana w okruchach podlega zmieleniu i sprzedawana jest zakładom chemicznym, dystrybutorom soli spożywczej i drogownictwu dla zwalczania gołoledzi. W 2002 r. łączne wydobycie soli wyniosło 3,31 mln ton. Kopalnie w Wieliczce i Kłodawie zagrożone są zalaniem z uwagi na wycieki wód. Podstawowym kierunkiem wykorzystania złóż soli kamiennej, który aktualnie dominuje w świecie jest podziemne magazynowanie i składowanie różnego rodzaju mediów. Dla uzyskania rezerw strategicznych paliw płynnych (wymogi Unii Europejskiej) zbudowany został w 2002 r. kolejny podziemny magazyn w kawernach kopalni Góra. Planuje się wykorzystanie części złoża solnego w Kłodawie na składowisko odpadów niebezpiecznych.

dów wydobywających surowce skalne jest znacznie większa.

3. WARUNKI SPOŁECZNO-EKONOMICZNE

3.1 Organizacja terytorialna państwa

3.1.1. Podział administracyjny

Polska należy do krajów o niestabilnym podziale administracyjnym (tabela 3.1). Aby tę stabilizację zwiększyć każdy podział powinien być dokonywany według określonych kryteriów. Zalicza się do nich nie tylko warunki terenowe, rozmieszczenie form osadniczych, sieć komunikacyjną, wielkość i strefę oddziaływania miasta będącego regionalną siedzibą władzy i administracji, lecz także zdolność mającej powstać jednostki terytorialnej do podejmowania i realizowania zadań. Zdolność tę określają m.in. następujące czynniki: układ przestrzenny, potencjał gospodarczy, poziom wykształcenia oraz świadomość społeczna i polityczna mieszkańców.

Biorąc pod uwagę powyższe czynniki oraz zadania do spełnienia, wyodrębnia się pewne obszary zainteresowań i możliwości realizacji zadań przypisywanych dla różnych szczebli. Podział zadań z uwzględnieniem ich hierarchii traktuje się jako wyznacznik obszarów jednostek, które mają je realizować. Hierarchia tych zadań umożliwia określić zasięg terytorialny różnych zjawisk społeczno-gospodarczych a tym samym wyodrębnić jednostkę terytorialną skupioną wokół pewnego centrum. Zawodzi ona jednak przy dokonywaniu podziału miasta na mniejsze jednostki terytorialne.

Sprawa terytorialnej organizacji państwa nabrała szczególnej wagi w odradzającej się Polsce. Odrodzone państwo polskie początkowo utrzymywało podział administracyjny byłych państw zaborczych. Był on co prawda w latach 1919-1921 (rys. 3.1) wielokrotnie modyfikowany jednak z punktu widzenia regionalizacji kraju okazał się sztuczny.¹ Mimo to przetrwał do 1938 r.

Zasadniczą wadą tego podziału było utrzymanie granic wojewódzkich stanowiących wcześniej granice państw zaborczych, co utrudniało integrację terytorialną państwa.

¹ Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, wyd. s. 169.

Rys. 3.1. Podział administracyjny Polski z lat 1921-1938

Źródło: Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, wyd. Ossolineum

Powierzchnia województw II Rzeczypospolitej

Tabela 3.1.

Lp.	Nazwa województwa	Powierzchnia km ²	Lp.	Nazwa województwa	Powierzchnia km ²
1	Białostockie	32 313	9	Pomorskie	16 386
2	Kieleckie	25 741	10	Poznańskie	26 528
3	Krakowskie	17 448	11	Stanisławowskie	18 368
4	Lubelskie	31 123	12	Śląskie	4 230
5	Lwowskie	27 024	13	Tarnopolskie	16 240
6	Łódzkie	19 034	14	Warszawskie	29 342
7	Nowogródzkie	22 829	15	Wileńskie	29 109
8	Poleskie	42 280	16	Wołyńskie	30 274

Źródło: A. Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, wyd. Ossolineum

Kolejny podział administracyjny kraju wprowadzono we wrześniu 1939 r. Polegał on na korekcji granic poszczególnych województw, przy zachowaniu ich liczby, to jest 16 (rys. 3.2).

Rys.3.2. Podział administracyjny Polski z 1939 r.

Źródło: A. Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, wyd. Ossolineum

Po utracie przez Polskę niepodległości okupanci wprowadzili na zajętych obszarach własny podział administracyjny. Po odzyskaniu niepodległości terytorium Polski uległo znacznej zmianie, gdyż granice wschodnią przesunięto do rzeki Bug, a zachodnią oparto na Nysie Łużyckiej i Odrze. Nowe terytorium Polski podzielono na 14 województw (rys. 3.3).

W latach 1949-50 podział administracyjny Polski uległ kolejnej zmianie w zakresie liczby województw oraz granic pomiędzy nimi. W wyniku tych modyfika-

cji w terytorialnej organizacji państwa wydzielono dodatkowo trzy województwa (rys. 3.4), tj. koszalińskie, opolskie i zielonogórskie. Utworzenie trzech nowych województw miało być pierwszym krokiem na drodze ku 29 województwom Polski.

Rys. 3.3. Podział administracyjny Polski z 1 lipca 1946 r.

Źródło: *Historia Polski w liczbach – ludność i terytorium*, wyd. GUS, Warszawa 1993

Reorganizacja podziału administracyjnego Polski (rys. 3.4) wprowadzona w życie z dniem 6 lipca 1950 roku znosiła także rządowe nazwy województw: pomorskiego na bydgoskie oraz śląskiego na katowickie. Odtąd wszystkie województwa Polski nosiły nazwy utworzone od nazwy miasta, będącego siedzibą władz wojewódzkich.

Rys. 3.4. Podział administracyjny Polski z lat 1950-1975 na 17 województw

Źródło: Historia Polski w liczbach – ludność i terytorium, wyd. GUS, Warszawa 1993

Kolejne przekształcenie podziału administracyjnego Polski nastąpiło 1 czerwca 1975 r. kiedy to przyjęto dwuszczeblową organizację terytorialną państwa. Przystały więc funkcjonować powiaty a gminy podlegały bezpośrednio województwom, których było 49 (rys. 3.5).

W wyniku reformy z 1975 r. przeciętna powierzchnia województwa uległa zmniejszeniu z 18,4 tys. km², do 6,4 tys. km². Skutkiem tego było ograniczenie powierzchni województwa warszawskiego, łódzkiego i krakowskiego do rozmiarów niewiele wykraczających poza obszar zurbanizowany tych miast.

Rys. 3.5. Podział administracyjny kraju na 49 województw

Źródło: Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej, wyd. Główny Geodeta Kraju

Aglomeracje te zostały odcięte od ich bezpośredniego zaplecza rolniczo-hodowlanego, które zostało powiązane sztucznie z nowymi miastami wojewódzkimi. Niezależnie jednak od tego podział ten przyczynił się do likwidacji nonsensów geograficzno-historycznych polegających na dowolnym przypisywaniu poszczególnym województwom z lat 1950-1975 nazw regionalnych nieuzasadnionych historycznie.

Kwestia podziału terytorialnego w okresie transformacji ustrojowej ponownie stała się przedmiotem zainteresowania nie tylko władz administracyjnych, lecz także placówek naukowych zajmujących się przestrzennym zagospodarowaniem kraju. W wyniku prowadzonych dyskusji zwrócono uwagę, że podział terytorialny z istoty swojej jest wtórny w stosunku do zadań aparatu samorządowego i państwowego. Oznacza to, że jego podstawą powinna być jasna koncepcja organizacji państwa i podziału kompetencji pomiędzy organy różnych szczebli. Podjęta reforma administracji

publicznej polegająca na decentralizacji władzy wykonawczej, uporządkowaniu struktur administracji centralnej, terenowej administracji rządowej i systemu terytorialnego, decentralizacja zadań publicznych stała się więc zasadniczym czynnikiem, przebudowy organizacji terytorialnej państwa. Punktem wyjścia w zakresie kształtowania podziału terytorialnego państwa stała się ustawa o ustroju politycznymi zadaniach organów władzy i administracji działających na obszarze odpowiadających im jednostek terytorialnych.

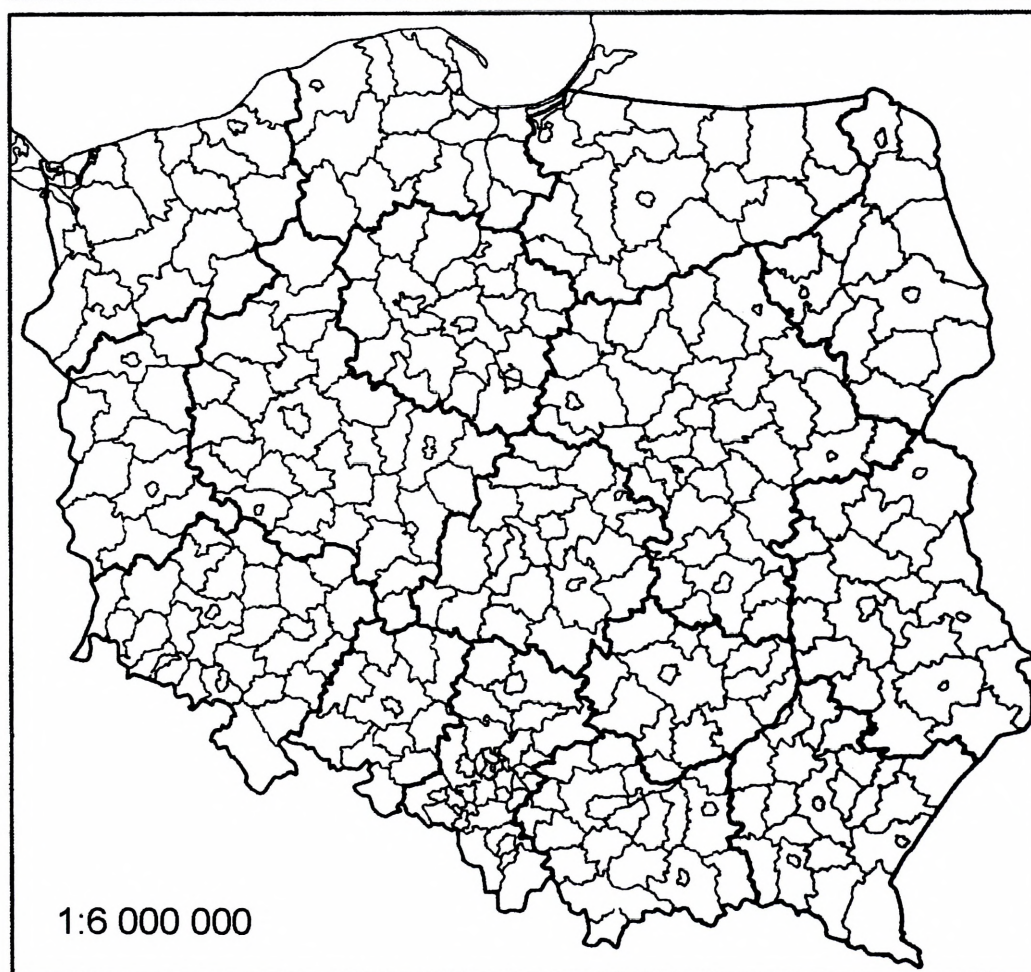
Nowy podział administracyjny (rys.3.6) wprowadzono na podstawie Ustawy z 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz. U. nr 96, poz. 603 oraz nr 104, poz. 656). Równoległe z tą ustawą ukazała się Ustawa z 24 lipca 1998 r. o wejściu w życie Ustawy o samorządzie powiatowym, Ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy i administracji rządowej w województwie (Dz. U. nr 99, poz. 631).

Zgodnie z wymienioną wyżej ustawą z dniem 1.01.1999 r. wprowadzono nowy, trójszczeblowy podział administracyjny Polski, który obejmował 16 województw, 373 powiaty (w tym 65 miast na prawach powiatu) i 2489 gmin (rys. 3.6). Ustawa dopuszczała także możliwość pewnej korekty podziału administracyjnego. Podstawowe informacje o województwach i powiatach w latach 1921 – 2002 w tabeli 3.2.

Tabela 3.2.

Podstawowe dane o województwach i powiatach Polski

	Województwa		Powiaty	
	liczba	średnia wielkość	liczba	średnia wielkość
1921	16	24,3	281	1400
1939	16	24,3	290	1340
1945	14	22,3		
1950	17	18,4		
1974	49	6,4	-	-
1998	16	19,5	380	823

Rys. 3.6. Podział administracyjny Polski na województwa i powiaty z 1998 r.
Ź r ó d ł o: Główny Geodeta Kraju. Warszawa 1999.

Po upływie trzech lat dokonano niewielkiej korekty nowowprowadzonego podziału. Z dniem 1.01.2002 r. dokonano zmiany granic dwóch województw: małopolskiego i śląskiego, co było związane z wyłączeniem gminy miejskiej Sławków z powiatu olkuskiego (woj. małopolskie) i przyłączenia jej do powiatu będzińskiego (woj. śląskie).

Według stanu na 1.01.2002 r. jest w Polsce 16 województw, 315 powiatów, 65 miast na prawach powiatu oraz 2489 gmin. W porównaniu ze stanem na 1.01.1999 r. zwiększyła się o 7 liczba powiatów. Nowo utworzone powiaty to:

- wschowski w woj. lubuskim,
- brzeziński w woj. łódzkim,
- leski w woj. podkarpackim,
- sztumski w woj. pomorskim,
- gołdapski i węgorzewski w woj. warmińsko-mazurskim,
- łobeski w woj. zachodniopomorskim.

Nowe powiaty utworzone zostały z 29 gmin, które utworzono z 9 powiatów, tj.:

- nowosolskiego w woj. lubuskim,
- łódzkiego wschodniego w woj. łódzkim,
- bieszczadzkiego w woj. podkarpackim,
- malborskiego w woj. pomorskim,
- giżyckiego i oleckiego w woj. warmińsko-mazurskim,
- goleniowskiego, gryfickiego i starogardzkiego w woj. zachodniopomorskim.

Z dniem 1.01.2002 r. wprowadzono także szereg zmian w podziale terytorialnym dotyczących granic gmin, granic miast leżących na terenie gmin o tych samych nazwach, a także nazw powiatów, gmin oraz miast w gminie miejsko-wiejskiej. Uległy zmianie nazwy dwóch powiatów olecko-gołdapski na olecki, jednego miasta (Dobrzyniewo Kościelne na Dobrzyniewo Duże). oraz 9 gmin.

W oparciu o przedstawiony trójstopniowy podział kraju z dniem 13.07.2000 r. wprowadzono Nomenklatury Jednostek Terytorialnych do celów statystycznych (NTS). Nomenklatura ta bazuje na obowiązującym podziale terytorialnym kraju, przy czym jednostki poziomu (NTS-3), tj. podregiony nie mają wprost odpowiednika w

obowiązującym podziale terytorialnym. Podregiony grupują jednostki szczebla powiatowego w ramach województw. Łącznie jest 45 grup powiatów².

Z dniem 19.04.2002 r. wprowadzono zmiany w podziale na podregiony. Utworzono wówczas podregion rybnicko-jastrzębski, do którego włączone zostały, należące dotąd do podregionu bielsko-bialskiego, powiaty: raciborski, rybnicki, wodzisławski oraz miasta na prawach powiatu: Jastrzębie Zdrój, Rybnik i Żory. Zmianie uległy także nazwy niektórych podregionów oraz przesunięcie niektórych powiatów z jednego podregionu do drugiego.

Przy opracowywaniu koncepcji podziału administracyjnego kraju uwzględniono wiele wcześniej wymienionych czynników. Jednym z nich był podział fizycznogeograficzny Polski, obowiązujący przy sporządzaniu opisów geograficznych. Podział administracyjny kraju na tle wspomnianego podziału fizycznogeograficznego Polski przedstawiono na rysunkach 3.7 i 3.8.

² Podział Polski na podregiony statystyczne (NTS-3) przedstawiono w rozdziale 6

Liczbami oznaczono:
Key to numbers:

- 1 - Obniżenie Dolnołużyckie
- 2 - Wzniesienia Łużyckie
- 3 - Kotlina Ostrawska
- 4 - Brama Krakowska
- 5 - Obniżenie Orawsko-Podhalańskie
- 6 - Płaskowyż Chyrowski
- 7 - Kotlina Pobuża

- Granice prowincji
Boundaries of provinces
- Granice podprowincji
Boundaries of sub-provinces
- Granice makroregionów
Boundaries of macroregions

Pojezierze Pomorskie = Pojezierze Zachodniopomorskie + Pojezierze Wschodniopomorskie + Pojezierze Południowopomorskie

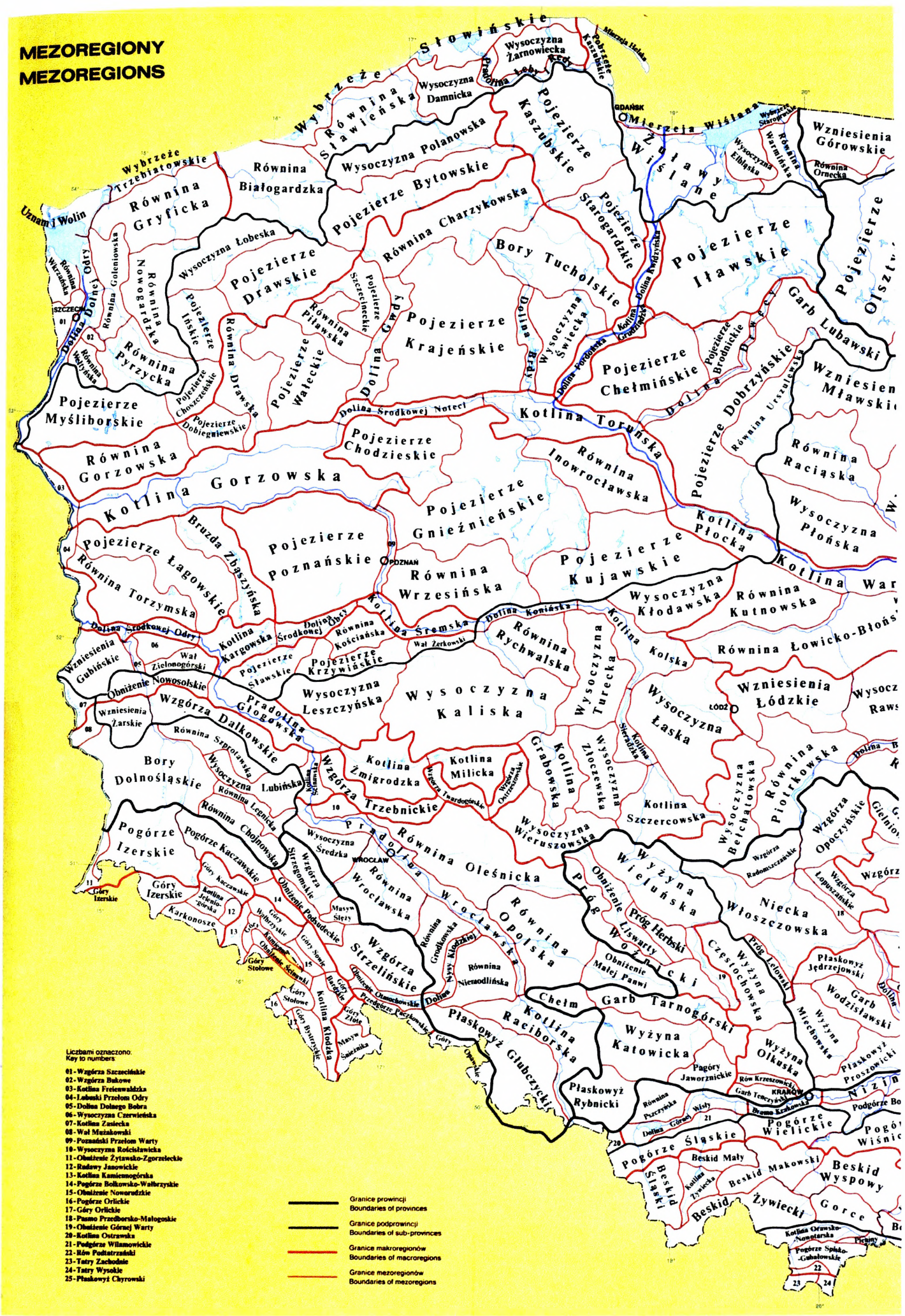
Nizina Mazowiecka = Nizina Północnomazowiecka + Nizina Środkowomazowiecka + Wzniesienia Południowomazowieckie

Pogórze Karpackie = Pogórze Zachodniobeskidzkie + Pogórze Środkowobeskidzkie

Beskidy = Beskidy Zachodnie + Beskidy Środkowe + Beskidy Wschodnie

Rys. 3.7. Podział administracyjny Polski na tle podziału fizycznogeograficznego

**MEZOREGIONY
MEZOREGIONS**

Rys. 3.8. a) Podział obszaru Polski na mezoregiony

3.1.2. Podziały pomocnicze i specjalne

Niezależnie od podziału administracyjnego omówionego w podrozdziale 3.1. istnieje wiele innych podziałów pomocniczych i specjalnych o charakterze funkcjonalnym. Związane są one z zarządzaniem wybraną dziedziną gospodarki, np. transportem, energetyką, telekomunikacją, służbą zdrowia itp. Ogólnie można przyjąć, że na potrzeby różnych resortów wydziela się regiony, w obrębie których ruchy ładunków, ludzi, informacji, kultury, religii łączą poszczególne miejscowości w zorganizowaną całość.

Podziały pomocnicze odnoszą się do jednostek o charakterze niesamodzielnym, wspierających jednostki podziału zasadniczego. Są to sołectwa, dzielnice i osiedla (w stosunku do gminy) oraz w administracji rządowej – urzędów marszałkowskich i delegatury urzędów wojewódzkich a w województwach zespolone służby, inspekcje i straż.

Podziały specjalne, najczęściej nie pokrywające się z podziałem zasadniczym (pkt 3.1) i pomocniczym, są tworzone na potrzeby terenowych organów administracji niezespolonej. Ogólnie podziały te bazują na administracyjnym podziale kraju, jednak w wielu przypadkach ich granice nie pokrywają się z obszarem województwa. Przykładem może być system organizacji urzędów i izb skarbowych. Granice zasięgu izb skarbowych pokrywają się z obszarem województw, natomiast zasięgi oddziaływania urzędów skarbowych nie mają nic wspólnego z rejonami administracji państwowej, gdyż na obszarze wielkich miast występuje kilka urzędów skarbowych (dzielnicowych), do których są najczęściej przypisane również gminy spoza miast.

Podziały specjalne są wewnętrzną strukturą administracyjną naczelných i centralnych urzędów, administracji a także tworzone są przez organizacje społeczne o różnym zakresie merytorycznym i różnym przestrzennym zasięgu działania. W Polsce okresu międzywojennego podziały specjalne stanowiły m.in. okręgi: wojskowe, skarbowe, dyrekcji celnych i urzędów celnych, sądowe, szkolne, wyższych i okręgowych urzędów górniczych, urzędów probierczych, urzędów legalizacji narzędzi mierzniczych, dyrekcji dróg wodnych, inspekcji pracy, urzędów ubezpieczeń społecznych, kolejowe, ziemskie, pocztowo-telegraficzne i inne.

Ponadto na potrzeby administracji państwowej, istniały jeszcze wówczas podziały specjalne kraju na: okręgi straży celnej, okręgi wojewódzkie policji państwowej, okręgi wojskowych sądów okręgowych i na wojskowe rejony sądowe, rejony intendenty (dla celów wewnętrznych administracji pieniężnej i zaopatrzenia wojska) oraz okręgi lasów państwowych i okręgi nadleśnictw. Podstawowe dane o wybranych podziałach specjalnych okresu międzywojennego przedstawiono w tabeli 3.3.

Pojęcie podziału terytorialnego specjalnego nabrało nowego znaczenia w okresie powojennym po wprowadzeniu w życie z dniem 1 czerwca 1975 r. dwustopniowego podziału terytorialnego kraju. Wówczas to nowe województwa okazały się zbyt małe na potrzeby tych jednostek organizacyjnych. Zaczęto więc ustalać dla nich odrębne od podziału zasadniczego jednostki terytorialne o zasięgu ponad wojewódzkim lub ponadgminnym.

Pojęcie podziału terytorialnego specjalnego w systemie prawnym okresu powojennego wprowadziła ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. Natomiast podstawowe elementy i kryteria tego pojęcia znalazły odzwierciedlenie w *Ustawie z dnia 22 marca 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej*, zgodnie z którą tworzenie podziału specjalnego na potrzeby określonych dziedzin administracji państwowej mogą przewidywać ustawy szczególne, przy czym terytorialny podział specjalny nie powinien naruszać granic jednostek podziału zasadniczego.

Do czasu reformy administracji, która weszła w życie dn. 1 stycznia 1999 r. w kraju funkcjonowało ogółem 76 podziałów specjalnych, w tym:

42 na szczeblu ponadwojewódzkim,

20 na szczeblu wojewódzkim,

14 na szczeblu ponadgminnym.

Tabela 3.3.

Wybrane podziały resortowe Polski z okresu międzywojennego

Resorty	Liczba	Siedziby okręgów
Okręgi wojskowe	10	Brześć n. Bugiem, Grodno, Kraków, Lublin, Lwów, Łódź, Poznań, Przemyśl, Toruń, Warszawa
Okręgi administracji skarbowej	14	Białystok, Brześć n. Bugiem, Grudziądz, Katowice, Kielce, Kraków, Lublin, Lwów, Łódź, Łuck, Poznań, Warszawa Grodzka, Warszawa Okręgowa, Wilno
Okręgi administracji resortu sprawiedliwości (okręgi sądów apelacyjnych – w nawiasie liczba sądów okręgowych w danym okręgu)	8	Katowice (2), Kraków (6), Lublin (6), Lwów (11), Poznań (8), Toruń (4), Warszawa (13), Wilno (4)
Okręgi szkolne	11	Kraków, Lublin, Lwów, Łódź, Brześć n. Bugiem, Toruń, Poznań, Równe, Katowice, Warszawa, Wilno
Okręgi celne	6	Gdańsk, Lwów, Mysłowice, Poznań, Warszawa
Okręgi probiercze	4	Kraków, Lwów, Warszawa, Wilno
Okręgi dyrekcji dróg wodnych	4	Kraków, Toruń, Warszawa, Wilno
Okręgi ubezpieczeń	3	Lwów, Poznań, Warszawa
Okręgi pocztowo-telegraficzne	8	Bydgoszcz, Katowice, Kraków, Lublin, Lwów, Poznań, Warszawa, Wilno

Źródło: Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, wyd. Ossolineum.

Ze względu na wykonywane funkcje i charakter jednostek będących podmiotami tych podziałów można było wówczas wyodrębnić:

- a) organy państwowe (np. sądy i prokuratury),
- b) organy administracji państwowej (np. administracja specjalna),
- c) przedsiębiorstwa i zakłady administracyjne,
- d) jednostki samorządowe.

Do grupy organów państwowych zaliczane były wówczas jednostki wymiaru sprawiedliwości, spraw wewnętrznych i obronności kraju. Podziały specjalne, których podmiotami były organy administracji państwowej, czyli tzw. administracja specjalna, np. policja, straż pożarna, inspekcja sanitarna, administracja finansów i wiele innych.

Grupę podziałów będących przedsiębiorstwami reprezentowały Polskie Koleje Państwowe a grupę jednostek samorządowych – izby (lekarzy, pielęgniarek, radców prawnych i wiele innych).

Wśród podziałów specjalnych na poziomie ponadwojewódzkim wyróżniono wówczas cztery zasadnicze kategorie:

- 1) funkcjonujące w granicach naturalnych,
- 2) zarządzania infrastrukturą,
- 3) cechujące się względną autonomią
- 4) mające charakter usługowy.

Podziały te przedstawiono w tabeli 3.4.

Zmiany ustrojowe i wprowadzanie gospodarki rynkowej doprowadziły jednak do rewizji podziałów specjalnych. W wyniku reformy administracji publicznej wprowadzono nowe podziały specjalne, nie pokrywające się z podziałem zasadniczym i pomocniczym. Utworzono je na potrzeby terenowych organów administracji niezespólonej (na przykład podział dla wojska, urzędów górniczych), a także dla innych organów państwowych (na przykład sądownictwa). Należy jednak dodać, że terenowe organy administracji niezespólonej działają zazwyczaj w ramach podziału podstawowego.

Zupełnie inny charakter ma podział terytorialny służb celnych. Obsługują one głównie przejścia graniczne, stąd większość siedzib urzędów celnych zlokalizowanych jest na obrzeżach kraju. Ogółem jest 18 urzędów celnych a zasięgi ich działania są obszarowo bardzo zróżnicowane. Przeważnie obejmują one całe województwa, lecz są wyjątki, a województwo pomorskie jest podzielone między urzędy w Gdyni i Gdańsku. Przykładowe podziały specjalne przedstawiono na rysunkach 3.9, 3.10 i 3.11.

Tabela 3.4.

Podziały specjalne na poziomie ponadwojewódzkim

Lp.	Podziały o charakterze	Jednostki podziału specjalnego	Liczba
1	Funkcjonujące w granicach naturalnych	Regionalne Zarządy Gospodarki Wodnej	7
		Regionalne Dyrekcje Lasów Państwowych	17
		Okręgowe Urzędy Górnicze	14
2	Zarządzania infrastrukturą	Dyrekcje Okręgowych Kolei Państwowych	8
		Okręgowe Inspektoraty Krajowego Dozoru Technicznego	7
		Inspektoraty Dozoru Technicznego	7
		Okręgowe Dyrekcje Dróg Publicznych	17
		Inspektoraty Dozoru Technicznego Żeglugi Morskiej	3
		Inspektoraty Żeglugi Śródlądowej	9
		Urzędy Morskie	3
		Oddziały Państwowej Inspekcji Telekomunikacyjnej	10
		Zarządy Okręgowe Agencji Radiokomunikacyjnej	16
		Okręgowe Inspektoraty Gospodarki Energetycznej	8
		Urzędy Celne	14
		Oddziały Straży Granicznej	12
		3	Grupa względnej autonomii
Wojskowe Organy Emerytalne	16		
Naczelny Sąd Administracyjny	10		
Sądy apelacyjne	10		
Wydziały pracy w sądach apelacyjnych	21		
Prokuratury apelacyjne	10		
Delegatury Najwyższej Izby Kontroli	17		
Delegatury Urzędu Ochrony Państwa	14		
Biuro Planowania Regionalnego	9		
Agencja Własności Rolnej Państwa	15		
Delegatury Ministerstwa Skarbu Państwa i Archiwów Państwowych	13		
	26		
4	Usługowe		
		Regionalne Izby Obrachunkowe	17
		Okręgowe Urzędy Miar	9
		Okręgowe i Obwodowe Urzędy Probiercze	9
		Delegatury Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów	9
		Agencja Rynku Rolnego	7
		Okręgowe Inspektoraty Pracy	17
		Okręgowe Inspektoraty Inspekcji Nasiennej	17
		Państwowe Inspektoraty Skupu i Przetwórstwa Artykułów Rolnych	17
		Okręgowe Inspektoraty Państwowej Inspekcji Handlowej	17
		Okręgowe Izby Lekarskie	17
		Okręgowe Izby Aptekarskie	17
		Okręgowe Izby Lekarsko-Weterynaryjne	17
		Okręgowe Izby Radców Prawnych i Izby Rzemieślnicze	17

Od 1 stycznia 1999 r. powołane zostało i funkcjonuje pod zwierzchnictwem wojewodów 14 zespolonych służb, inspekcji i straży, z których 13 funkcjonuje na zasadzie odrębnych jednostek organizacyjnych. Są to m.in.: Policja, Państwowa Straż Pożarna oraz różne Inspekcje (Sanitarna, Budowlana, Ochrony Środowiska, Handlowa, Ochrony Zabytków i inne). Podziały specjalne (funkcjonalne) administracji niezespolonej i zespolonej przedstawiono w tabelach 3.5 i 3.6.

Rys. 3.9. Oddziały Straży Granicznej

Rys. 3.10. Okręgowe Urzędy Górnicze

3.11. Okręgowe Urzędy Miar

Tabela 3.5.

Jednostki terytorialne podziału specjalnego Administracji zespolonej

Lp.	Resort	Jednostki terytorialnego podziału specjalnego	Podstawa prawna
1.	Ministerstwo Gospodarki	<p>Oddział Centralny Urzędu Reg. Energetycznego</p> <p>Oddziały terenowe</p> <ul style="list-style-type: none"> - północno-zachodni z siedzibą w Szczecinie - północny z siedzibą w Gdańsku - zachodni z siedzibą w Poznaniu - wschodni z siedzibą w Lublinie - środkowo-wschodni z siedzibą w Łodzi - południowo-zachodni z siedzibą we Wrocławiu - południowy z siedzibą w Katowicach - południowo-wschodni z siedzibą w Krakowie 	Rozporządzenie Ministra Gospodarki z 4 lipca 2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 107, poz. 942)
2.	Ministerstwo Gospodarki	<p>Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumenta</p> <p>Delegatury: Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Warszawa, Wrocław</p>	Ustawa z 15 grudnia 2000 r. (Dz. U. z 2003 r., nr 86, poz. 804)
3.	Ministerstwo Infrastruktury	Urząd Dozoru Technicznego	Ustawa z 21 grudnia 2000 r. (Dz. U. z 2000 r. nr 122, poz. 1321) Rozporządzenie z 15 marca 2001 r. (Dz. U. z 2001 r., nr 30, poz. 345)
4.	Ministerstwo Infrastruktury	Transportowy Dozór Techniczny 7 oddziałów terenowych TDT	Rozporządzenie z 1 marca 2001 r. (Dz. U. z 2001 r., nr 16, poz. 184)
5.	Ministerstwo Obrony Narodowej	Wojskowy Dozór Techniczny 6 delegatur WDT (Bydgoszcz, Gdańsk, Kraków, Olsztyn, Warszawa, Wrocław)	Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z 29.10.2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 189, poz. 1584)
6.	Ministerstwo Finansów	Izba celna Urząd celny	Dz. U. z 2002 r., nr 41, poz. 365
7.		Urzędy morskie – nie pokrywają się z zasadniczym podziałem terytorialnym kraju	Dz. U. z 1991 r., nr 98, poz. 438 z późniejszymi zmianami
8.	Prezes Głównego Urzędu Statystycznego	Urzędy statystyczne	Dz. U. z 1995 r., nr 88, poz. 439

9.	Ministerstwo Infrastruktury	Urzędy Żeglugi Śródlądowej – nie pokrywają się z podziałem terytorialnym kraju (siedziby urzędów: Bydgoszcz, Gdańsk, Grzycko, Kędzierzyn-Koźle, Kraków, Szczecin, Warszawa, Wrocław)	Rozporządzenie z 10 lipca 2001 r. (Dz. U. z 2001 r., nr 77, poz. 831)
10.	Straż Graniczna	Komendy oddziałów strażnic granicznych, placówek kontrolnych i strażnic – nie pokrywa się z podziałem terytorialnym kraju	Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 11 grudnia 2001 r. (Dz. U. z 2001 r., nr 152, poz. 1733)
11.	Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi	Okręgowe inspektoraty rybołówstwa morskiego (Gdynia, Słupsk, Szczecin)	Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 14 lutego 2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 25, poz. 259 – terytorialny zakres działań)
12.	Ministerstwo Zdrowia	Powiatowe i graniczne stacje sanitarno-epidemiologiczne	Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 19 lipca 2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 133, poz. 1124)
13.	Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi	Powiatowy i graniczny inspektorat weterynarii	Rozporządzenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2 stycznia 2003 r. (Dz. U. z 2003 r., nr 7, poz. 85)

Jednostki terytorialne podziału specjalnego Administracji niezespólonej

Lp.	Resort	Jednostki terytorialnego podziału specjalnego	Podstawa prawna
1.	Ministerstwo Obrony Narodowej	Okręgi wojskowe Wojewódzkie sztaby wojskowe Wojskowe komendy uzupełnień	Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z 18 maja 2002 r., (Dz. U. z 2002 r., nr 73, poz. 670)
2.	Ministerstwo Finansów	Izba Skarbowa Urzędy Skarbowe – nie pokrywają się z podziałem terytorialnym państwa Urzędy kontroli skarbowej	Rozporządzenie Ministra Finansów z 20 grudnia 2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 237, poz. 2002 oraz Rozporządzenie Ministra Finansów z 7.12. 1998 r.
3.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	Wyższy Urząd Górniczy Okręgowe urzędy górnicze Specjalistyczne urzędy górnicze – nie pokrywają się z zasadniczym podziałem terytorialnym kraju.	Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 25 czerwca 2002 r.
4.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	Okręgowy Urząd Miar (wg województw) Obwodowy Urząd Miar (powiaty oraz miasta na prawach powiatu)	Rozporządzenie Ministra Gospodarki z 20 grudnia 2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 241, poz. 2083)
5.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	Okręgowy urząd pobierczy Obwodowy urząd pobierczy	
6.	Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej	Obszar dorzeczny Region wodny (7 regionalnych zarządów gospodarki wodnej)	Rozporządzenie Rady Ministrów z 20 grudnia 2002 r. (Dz. U. z 2002 r., nr 232, poz. 1953)
7.	Ministerstwo Infrastruktury	Urząd Transportu Kolejowego	(Dz. U. Nr 86, poz. 789) Ustawa z 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym
8.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	Archiwa Państwowe - o charakterze centralnym, - nie posiadające charakteru centralnego	(Dz. U. z 2002 r., nr 171, poz. 1396)

9.	Ministerstwo Infrastruktury	<p>Urząd Lotnictwa Cywilnego Delegatury terenowe:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Północna z siedzibą w Gdańsku - Południowa z siedzibą w Krakowie - Zachodnia z siedzibą w Poznaniu - Południowo-Zachodnia z siedzibą we Wrocławiu - Południowo-Wschodnia z siedzibą w Rzeszowie 	Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z 14 listopada 2002 r. (M.P. z 2002 r. nr 55, poz. 754)
10.	Ministerstwo Finansów	Zakład Ubezpieczeń Społecznych - terenowe jednostki organizacyjne	Ustawa z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. z 1998 r., nr 137, poz. 887)
11.	Ministerstwo Finansów	Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego - oddziały regionalne 49	Rozporządzenie Rady Ministrów z 1 marca 1994 r. (Dz. U. z 1994 r. nr 33, poz. 120)
12.		Regionalna Izba Obrachunkowa - 16 regionalnych izb obrachunkowych	Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 14 stycznia 2000 r. (Dz. U. z 2000 r., nr 3, poz. 34)
13.		Samorządowe Kolegium Odwoławcze	

3.2. Terytorialne organizacje niektórych kościołów w Polsce

Podziały specjalne wprowadzone przez różne kościoły w Polsce odbiegają od podziału administracyjnego.

Obowiązujący obecnie podział terytorialny kościoła rzymskokatolickiego wprowadzony został bullą papieża Jana Pawła II z 25 marca 1992 r. Ustanowiła ona nową organizację kościelną, dostosowaną do obecnych granic państwowych. Obowiązujący poprzednio podział w niektórych obszarach nosił jeszcze ślady decyzji Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. Na większości terytorium granice diecezji ustalone zostały konkordatem z 1925 r. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Bulla papieża Pawła VI z 1972 r. uregulowała sprawę prowincji kościelnych na ziemiach zachodnich i północnych oraz zlikwidowała spory kompetencyjne i formalne między episkopatami Polski i Niemiec. Ostatnia zmiana usunęła problem prowincji wschodnich. Ponadto, w bulli Jana Pawła II diecezja łódzka została podniesiona do godności archidiecezji, bezpośrednio podporządkowanej Stolicy Apostolskiej. Podział terytorialny kościołów o największej w Polsce liczbie wiernych: rzymskokatolickiego, autokefalicznego kościoła prawosławnego oraz kościoła ewangelicko-augsburskiego przedstawiono na rys. 3.12 - 3.13.

Kościół rzymskokatolicki

Podstawową jednostką kościoła rzymskokatolickiego jest diecezja, która dzieli się na parafie. Parafie łączą się w dekanaty oraz większe jednostki terytorialne zwane prowincjami lub metropoliami.

W ramach kościoła istnieją 4 obrządki charakteryzujące się odmienną liturgią i tradycją: łaciński (główny), bizantyjsko-ukraiński (duże diecezje), ormiański i neounicki. Łączną liczbę wiernych 3 obrządków wschodnich szacuje się na 100 tys.

Łącznie w Polsce kościół rzymskokatolicki dzieli się na 41 diecezji, w tym 14 w randze metropolii. Do tego dochodzi ordynariat polowy oraz dwie diecezje greckokatolickie.

Podział terytorialny kościoła rzymskokatolickiego w Polsce przedstawia rys. 3.12 wykaz diecezji tabela 3.7. W tabeli tej znajdują się dwie nowe diecezje - w Świdnicy i Bydgoszczy, nie uwidocznione na rys. 3.12. Biskupstwo w Świdnicy utworzono z terenów archidiecezji wrocławskiej i częściowo legnickiej a diecezję

w Bydgoszczy wydzielono z archidiecezji gnieźnieńskiej, pelplińskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej.

Tabela 3.7.

Wykaz diecezji kościoła rzymskokatolickiego

Diecezje	Wierni w % ogółu ludno- ści Polski	Parafie	Diecezje	Wierni w % ogółu ludno- ści	Parafie
Ogółem: 2000 r.	95,7	9833	łódzka	94,8	212
2001 r.	95,6	9901	olsztyńska	96,2	253
2002 r.	95,4	9928	opolska	95,7	396
białostocka	84,0	105	pelplińska	94,4	301
bielsko-żywiecka	96,1	203	płocka	96,3	243
bydgoska			poznańska	96,2	421
częstochowska	96,2	305	przemyska	99,2	384
drohiczewska	70,7	95	radomska	99,6	299
elbląska	97,0	156	rzeszowska	96,2	226
ełcka	94,8	151	sandomierska	97,2	236
gdańska	93,8	184	siedlecka	98,5	243
gliwicka	90,8	152	sosnowiecka	98,7	157
gnieźnieńska	96,5	324	szczecińsko- kamieńska	93,0	267
kaliska	98,6	279	świdnicka		
katowicka	97,1	313	tarnowska	98,6	442
kielecka	97,4	300	toruńska	94,8	191
koszalińsko- kołobrzeska	92,2	227	warszawska	94,2	210
krakowska	96,6	410	warszawsko- praska	93,9	160
legnicka	93,5	294	włocławska	97,0	256
lubelska	97,2	254	wrocławska	93,0	410
łomżyńska	98,5	177	zamojsko- lubaczowska	97,1	178
łowicka	99,7	163	zielonogórsko- gorzowska	92,7	261
			Ordynariat po- łowy WP		90

Rys. 3. 12. Archidiecezje i diecezje kościoła rzymskokatolickiego

Źródło: Wyznania religijne, Redakcja L. Adamczuk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS. Warszawa 2003, s.28.

Kościół greckokatolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego obejmuje dwie jednostki administracyjne. Archidiecezję Przemysko-Warszawską (terytorium po prawej stronie Wisły) i Diecezję Wrocławsko-Gdańską (terytorium po lewej stronie Wisły). W obecnej strukturze metropolia składa się z 10 dekanatów, posiada 136 parafii (tabela 3.8).

Tabela 3.8.

Diecezje i dekanaty oraz parafie kościoła greckokatolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego

Archidiecezja Warszawsko-Przemyska		Diecezja Wrocławsko-Gdańska	
dekanaty	parafie	dekanaty	parafie
przemyski	17	wrocławski	15
krakowsko-krynicki	15	zielonogórski	13
sanocki	17	koszaliński	13
elbląski	12	słupski	14
olsztyński	10		
węgorzewski	10		

Źródło: Wyznania religijne. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.30

Kościół neounicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego posiada trzy parafie neounickie: w Pawłowie Starym koło Janowa Podlaskiego, w Kodniu i w Kostomłotach.

Kościół polskokatolicki w RP należy do rodziny kościołów starokatolickich Unii Utrechckiej. Odrzuca zwierzchnictwo nieomylności papieża. W podziale terytorialnym wydzieliła się diecezje (rys. 3.13) obejmujące 83 parafie (tabela 3.9).

Rys. 3.13. Kościół polskokatolicki RP

Źródło: Wyznania religijne. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.33

Tabela 3.9.

Parafie kościoła polskokatolickiego w poszczególnych województwach

Województwa	Wierni	Parafie
Ogółem: 2000	23031	81
2001	22422	83
2002	21938	83
dolnośląskie	3589	9
kujawsko-pomorskie	571	3
lubelskie	3938	17
lubuskie	678	7
łódzkie	210	1
małopolskie	4667	8

mazowieckie	760	5
w tym Warszawa	584	3
opolskie	21	2
podkarpackie	687	6
pomorskie	120	2
śląskie	1780	5
świętokrzyskie	1325	7
warmińsko-mazurskie	185	3
wielkopolskie	2759	5
zachodniopomorskie	648	3

Źródło: Wyznania religijne. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.32

Prawosławie

Prawosławie jest najliczniejszym po rzymskokatolickim wyznaniem w Polsce. Podstawa struktury organizacyjnej są diecezje (rys. 3.14), których Kościół ma aktualnie 6. Ponadto działa Prawosławny Ordynariat Polowy WP, który posiada 7 parafii. Funkcje katedry polowej pełni katedra diecezji białostocko-gdańskiej. Podstawowe dane o diecezjach przedstawia tabela 3.10.

Tabela 3.10

Podstawowe dane o autokefalicznym kościele prawosławnym

Diecezje	2002			
	Parafie	Świątynie	Duchowni	Wierni
Łącznie:	224	245	300	509700
białostocko-gdańska	57	57	73	221000
lubelsko-chełmska	29	32	18	12300
łódzko-poznańska	11	13	16	30600
przemysko-nowosądecka	16	34	17	20300
warszawsko-bielska	65	65	120	183700
wrocławsko-szczecińska	39	40	31	41800
ordynariat polowy WP	7	4 stałe/ 3 cywilne	25	

Źródło: Wyznania religijne. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.40

W Polsce działa też wschodni kościół starobrzędowy, głównie na Podlasiu (3 parafie) i na Warmii i Mazurach (1 parafia). Osadnictwo starobrzędowców sięga okolic Augustowa, Sejna, Suwałk oraz Wojnowa, Pizy i Mrągowa.

--- granica diecezji
boundary of diocese

WARSZAWA siedziba metropolity
seat of metropolitan

WROCLAW siedziba ordynariusza
seat of ordinary

Siemiatycze dekanat
decanate

Rys. 3.14. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny

Źródło: Narodowy Atlas Polski. Wyd. PAN.

Wyznania protestanckie

Wyznania protestanckie obejmują wiele nurtów, z których do najważniejszych można zaliczyć:

- luterński (kościół ewangelicko-augsburski),

- kalwiński (kościół ewangelicko-reformowany),
- pietystyczno-metodystyczny,
- baptystyczny,
- adwentystyczny,
- zielonoświątkowy
- kościołów lokalnych.

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce skupia około 80 tys. wiernych. Na terenie kraju istnieje 6 diecezji (rys. 3.15): Cieszyńska, Katowicka, Mazurska, Pomorsko-Wielkopolska, Warszawska i Wrocławska.

Rys. 3.15. Parafie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego
Źródło: Narodowy Atlas Polski. Wyd. PAN.

Inne kościoły protestanckie

Kościół ewangelicko-reformowany w RP skupia około 3,5 tys. wiernych, przy czym najwięcej w woj. łódzkim i mazowieckim. Podstawową jednostką organizacyjną kościoła określoną terytorialnie jest parafia. Rozmieszczenie parafii tego kościoła przedstawia rys. 3.16.

Rys. 3.16. Parafie kościoła ewangelicko-reformowanego

Źródło: Wyznania religijne. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.46

Kościół ewangelicko-metodystyczny

Skupia około 4,5 tys. wiernych. Podzielony jest na dwa okręgi: wschodni z siedzibą w Warszawie i Zachodni z siedzibą w Poznaniu (rys. 3.17). Okręgi te dzielą się na dwa regiony ewangelizacyjne: Wschodni na półn-wsch i półd-wsch, Zachodni na półn-zach i półd-zach .

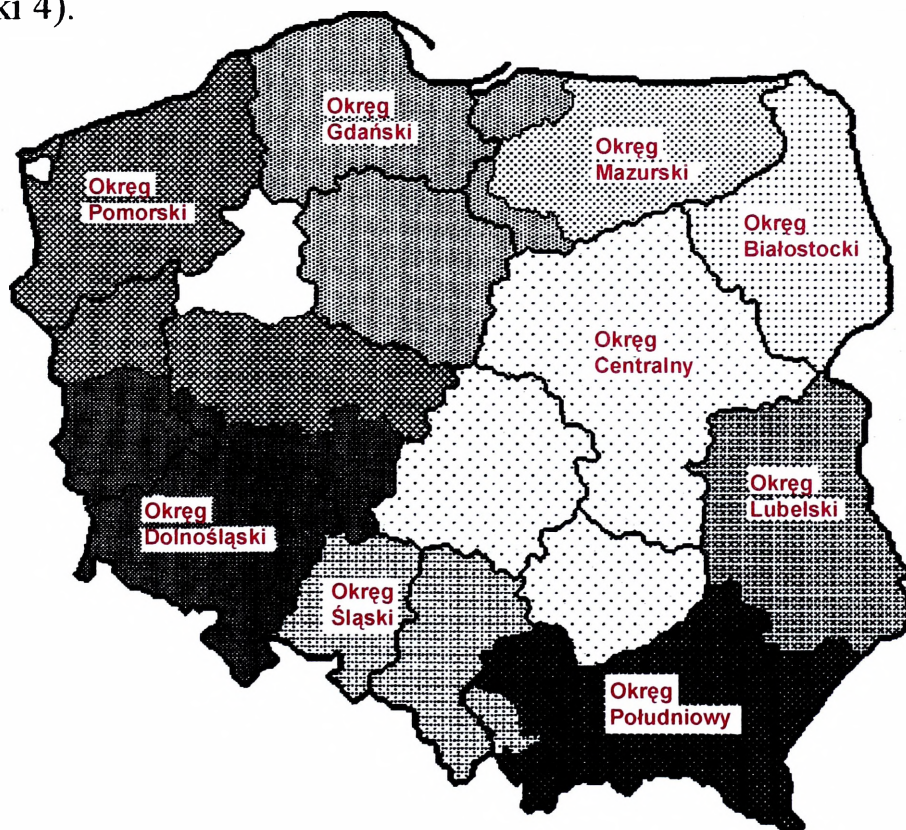

Rys. 3.17. Okręgi kościoła ewangelicko-metodystycznego

Źródło: *Wyznania religijne*. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.48

Kościół Chrześcijan Baptystów

W Polsce skupia ponad 4,5 tys. wiernych. Kościół stanowi unię zrzeszającą autonomiczne zbory. Ogółem w Polsce jest 9 okręgów skupiających 72 parafie (centralny 9, białostocki 9, mazurski 8, gdański 8, pomorski 10, dolnośląski 10, śląski 8, południowy 6, lubelski 4).

Rys. 3.18. Okręgi Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP

Źródło: *Wyznania religijne*. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.50

Adwentyści Dnia Siódmego

Skupia prawie 10 tys. osób w 148 parafiach. Administracyjnie dzieli się na trzy diecezje: wschodnia z siedzibą w Warszawie, zachodnia w Poznaniu i diecezję południową w Krakowie (rys. 3.19).

Rys. 3.19. Diecezje Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego

Źródło: Wyznania religijne. Redakcja L. Adamczyk, G. Gudarzewski. Wyd. GUS s.52

Wyznania tradycji islamskiej

Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej swoją naukę opiera na Koranie i sunnie. Struktury organizacyjne Związku tworzą gminy wyznaniowe: Białostocka, Bohonicka, Gdańska, Gorzowska, Kruszyniańska i Warszawska. Centrum islamu w Polsce znajduje się w Białymstoku.

Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej

Jest wspólnotą szyicką, która opiera swoją naukę na Koranie, sunnie i naukach imamów szyickich. Stowarzyszenie liczy nie całe 100 osób.

Islamskie Zgromadzenie Ahl-al Bayt (dawniej Stowarzyszenie braci Polskich) jest organizacją fundamentalistów islamskich. Źródłem wiary jest Koran i sunna. Liczba wiernych jest niewielka (52 osoby).

Stowarzyszenie Muzułmańskie „Ahmadiyya”

Liczy poniżej 50 osób. Od ortodoksyjnego islamu różni go przekonanie, że założyciel ruchu jest mesjaszem.

Wyznania tradycji judaistycznej

W judaizmie wyróżnia się obecnie cztery podstawowe odłamy:

1. ortodoksyjny - podkreślający konieczność ścisłego przestrzegania zasad prawa,
2. reformowany - głoszący, że niektóre z nakazów należy dostosować do zmieniających się warunków życia a judaizm jest tylko religią,
3. konserwatywny - uznający potrzeby zmian, lecz podkreślający zasady tożsamości religijno-etnicznej żydów,
4. liberalny - o najsilniejszych tendencjach asymilacyjnych zarówno w sensie religijnym jak i etnicznym.

Z wyznań tradycji judaistycznej w Polsce działają:

1. Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich,
2. Karaimski Związek Religijny;
3. Havutah Lelimud Jahadut – Bractwo Dla Poznania Judaizmu.

Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich obejmuje 9 gmin i 12 filii, które tworzą część integralną gmin. Współpracuje z krajowymi organizacjami i towarzystwami żydowskimi (5 stowarzyszeń w Warszawie) uczestniczy w pracach światowej organizacji żydowskiej.

Karaimski Związek Religijny podzielony jest na trzy gminy (dżymaty) z siedzibami w Warszawie, Gdańsku i Wrocławiu.

Bractwo Dla Poznania Judaizmu zajmuje się kultywowaniem obrzędów i zwyczajów żydowskich, pomaga w samoidentyfikacji swych członków jako żydów, sprawuje opiekę nad dziedzictwem żydowskim i występuje przeciwko przejawom antysemityzmu.

Religie orientalne

Wśród religii orientalnych w Polsce działają związki wyznaniowe wywodzące się z tradycji hinduistycznej i buddyjskiej. Należą do nich m.in.: Szkoła Zen Kwan Um, Buddyjska Wspólnota Zen Kannon, Związek Buddyjski Karma Kagyu, Stowarzyszenie Buddyjskie Sangha, Związek Buddyjski Tradycji Karma Kamtzang, Misja Buddyjska „Trzy Schronienia”, Instytut Wiedzy o Tożsamości „Misja Czaitanii”, Światowy Uniwersytet Duchowy „Brahma Kumaris”. Skupiają one nieliczną grupę wiernych- od kilkudziesięciu osób do kilku tysięcy.

3.3. Ludność i jej zróżnicowanie etniczne i demograficzne

3.3.1. Liczba i rozmieszczenie ludności

Wyniki Narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań 2002 r. wykazały, że liczba ludności Polski wynosiła 38 080 tys. osób. Oznacza to, że od ostatniego spisu powszechnego (6 grudnia 1988 r.) ludność kraju zwiększyła się o 351 tys. mieszkańców, tj. niespełna o 1%. W miastach przybyło 435 tys. osób, natomiast liczba mieszkańców wsi zmniejszyła się o 84 tys. osób.

Zwiększenie liczby ludności w miastach na niekorzyść wsi w dużej mierze było spowodowane zmianami administracyjnymi, polegającymi na nadawaniu praw miejskich miejscowościom wiejskim oraz na rozszerzaniu granic miast poprzez włączanie do nich terenów wiejskich. W 2002 roku ludność miejska stanowiła 61,8% ogółu ludności (1988 r – 61,2%), ludność wiejska 38,2% (1988 r. – 38,8%).

Gęstość zaludnienia, tj. liczba osób przypadająca na 1 km² powierzchni kraju wynosiła 122 osoby; w miastach 1116, na wsi 50 osób.

W 2002 roku najwięcej ludności liczyły województwo: mazowieckie – 5124,0 tys. mieszkańców (13,4% ludności kraju), śląskie – 4742,9 tys. (12,4%), wielkopolskie – 3351,9 tys. (8,8%) i małopolskie – 3232,4 tys. (8,5%). Najmniejsze województwa to: lubu-

skie- 1008,9 tys. (2,7%), opolskie – 1005,1 tys. (2,6%) oraz podlaskie – 1208 . Liczbę ludności według płci i województw przedstawia tabela 3.11.

W 2002 roku (podobnie jak w 1988) najbardziej zurbanizowane województwa to: śląskie – 79,1% ogółu ludności województwa to mieszkańcy miast, dolnośląskie (71,4%), zachodnio-pomorskie (68,1%). Najmniejszą liczbę ludności miejskiej odnotowano w województwach: lubelskim (46,6%), świętokrzyskim (45,9%) i podkarpackim (40,5%).

Gęstość zaludnienia w poszczególnych regionach Polski – mierzona liczbą osób przypadających na 1 km² – przedstawia rysunek 3.20.

Tabela 3.11

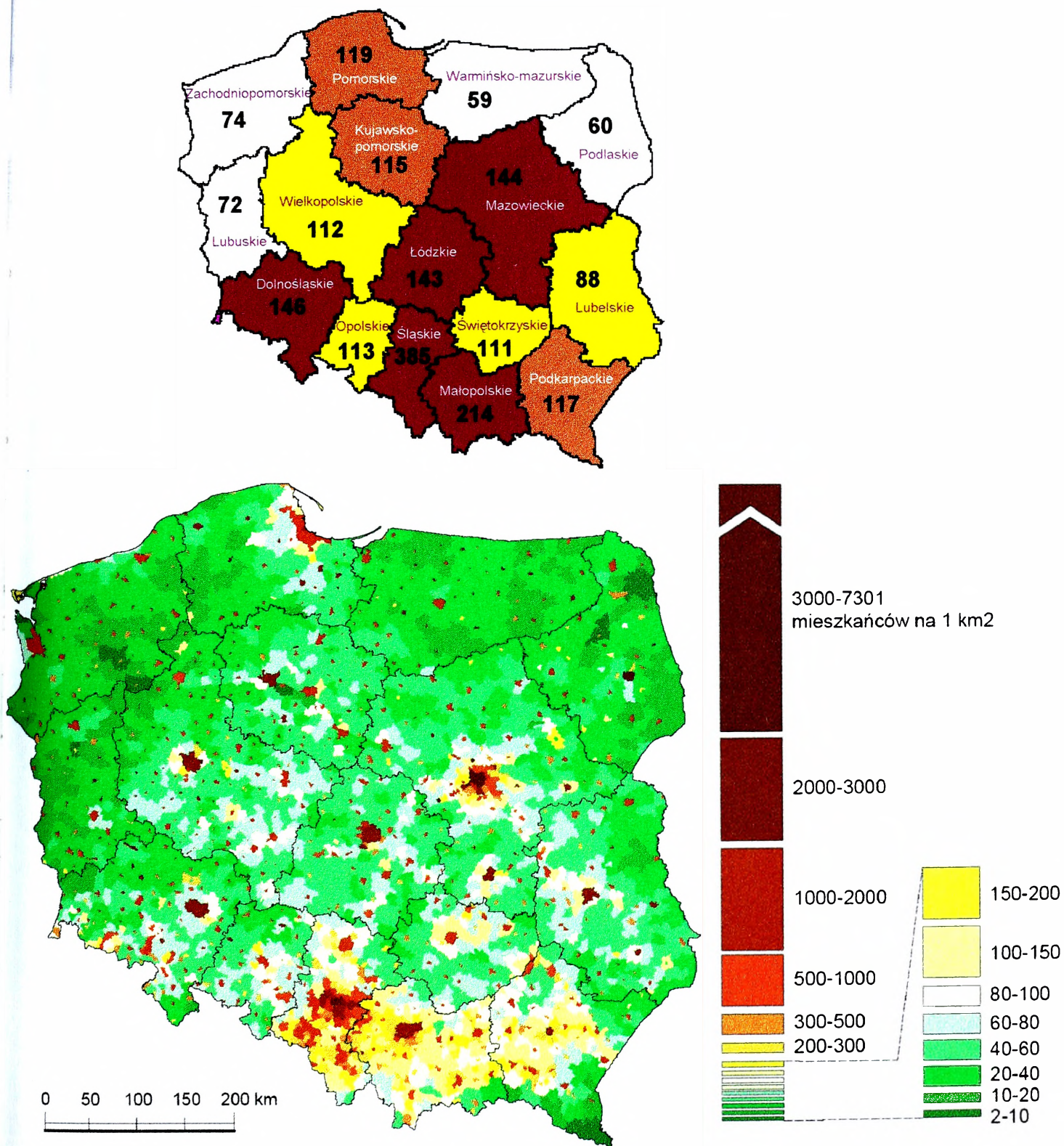
Ludność województw według płci

Województwo	1988			2002		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
POLSKA	37879,1	18464,6	19414,5	38230,1	18516,4	19713,7
dolnośląskie	2948,2	1432,9	1515,3	2907,2	1397,3	1509,0
kujawsko-pomorskie	2044,0	990,2	1053,8	2069,3	999,8	1069,5
lubelskie	2209,2	1080,1	1129,1	2199,1	1068,8	1130,3
lubuskie	982,9	481,9	501,0	1008,9	490,1	518,8
łódzkie	2703,7	1296,2	1407,5	2612,9	1246,6	1366,3
małopolskie	3087,5	1501,1	1586,4	3232,4	1569,6	1662,8
mazowieckie	4997,8	2414,6	2583,3	5124,0	2462,3	2661,7
opolskie	1080,7	527,7	553,0	1065,1	517,1	548,0
podkarpackie	2018,9	986,8	1032,0	2103,8	1029,5	1074,3
podlaskie	1188,4	586,0	602,4	1208,6	591,2	617,4
pomorskie	2095,1	1028,6	1066,6	2179,9	1061,7	1118,2
śląskie	4907,9	2410,5	2497,4	4742,9	2296,2	2446,7
świętokrzyskie	1317,6	645,2	672,3	1297,5	633,8	663,7
warmińsko-mazurskie	1398,2	688,9	709,3	1428,4	698,1	730,3
wielkopolskie	3236,4	1573,9	1662,5	3351,9	1626,7	1725,2
zachodniopomorskie	1662,6	820,2	842,4	1698,2	827,6	870,6

Źródło: Ludność, stan i struktura demograficzno-społeczna. Wyd. GUS. Warszawa 2002, s.25

Zmiany w rozwoju ludności, jakie zaobserwowano w latach 1989-2002, były zróżnicowane w poszczególnych województwach. W sześciu odnotowano spadek

liczby ludności; największy w woj. śląskim i łódzkim (po 3,5%) co można wiązać z sytuacją na rynku pracy. Z bieżących badań wynika, że w pierwszej połowie lat 90-tych nastąpiły migracje z województwa śląskiego do województw leżących we wschodniej części Polski. Z kolei najwyższy przyrost ludności wystąpił w woj. małopolskim (o 4,5%), podkarpackim (4,0%) i pomorskim (3,9%), tj. w województwach o wysokim przyroście naturalnym (tabela 3.12).

Rys. 3.20. Gęstość zaludnienia w gminach w 2000 r. oraz w województwach w 2002 r.

Źródło: *Ludność, stan i struktura demograficzno-społeczna*. Wyd. GUS. Warszawa 2002, s.25

Tabela 3.12.

Przyrosty/ubytki ludności według województw w latach 1988-2002

Województwa	Przyrost / ubytek					
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
	w tysiącach			w %		
POLSKA	+ 351,0	+435,3	-84,3	+0,9	+1,9	-0,6
dolnośląskie	-41,0	-14,6	-26,4	-1,4	-0,7	-3,1
kujawsko-pomorskie	+25,3	+38,2	-13,0	+1,2	+3,1	-1,6
lubelskie	-10,2	+69,9	-80,1	-0,5	+7,3	-6,4
lubuskie	+26,0	+24,0	+2,1	+2,6	+3,8	+0,6
łódzkie	-90,8	-30,8	-60,0	-3,5	-1,8	-6,2
małopolskie	+144,9	+41,4	+103,5	+4,5	+2,6	+6,9
mazowieckie	+126,2	+151,7	-25,5	+2,5	+4,8	-1,4
opolskie	-15,6	+8,0	-23,7	-1,5	+1,5	-4,5
podkarpackie	+85,0	+56,8	+28,2	+4,0	+7,1	+2,3
podlaskie	+20,2	+68,3	-48,0	+1,7	+10,6	-8,8
pomorskie	+84,8	+38,6	+46,1	+3,9	+2,7	+7,1
śląskie	-165,0	-217,3	+52,2	-3,5	-5,5	+5,6
świętokrzyskie	-20,1	+28,4	-48,5	-1,5	+5,0	-6,5
warmińsko-mazurskie	+30,2	+53,8	-23,6	+2,1	+6,7	-4,0
wielkopolskie	+115,5	+86,9	+28,6	+3,4	+4,7	+2,1
zachodniopomorskie	+35,6	+32,0	+3,7	+2,1	+2,8	+0,7

3.3.2. Struktura ludności

Ludność według wieku

Od początku lat 90-tych obserwowany jest spadek dzietności oraz wydłużanie się przeciętnego trwania życia. Powoduje to duże zmiany w strukturze wieku ludności.

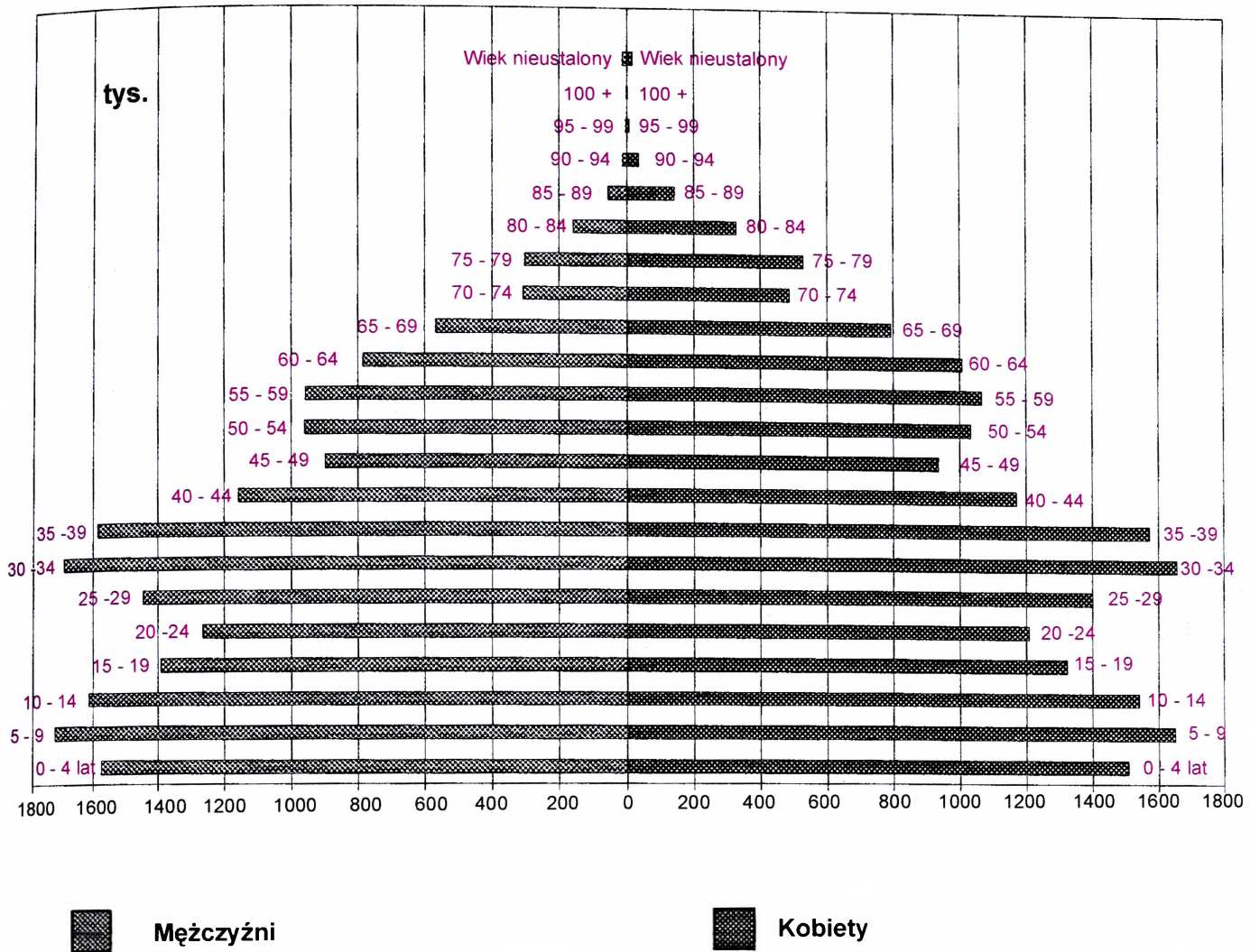
W okresie międzypisowym liczba osób w wieku 15 lat i więcej zwiększyła się o ponad 3 mln (10,7%), natomiast liczba dzieci (0-14 lat) zmniejszyła się o prawie 2,7 mln osób. Tym samym zmniejszył się odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym. Stan i struktury ludności według wieku przedstawiono w tabeli oraz na rysunku 3.21.

Tabela 3.13

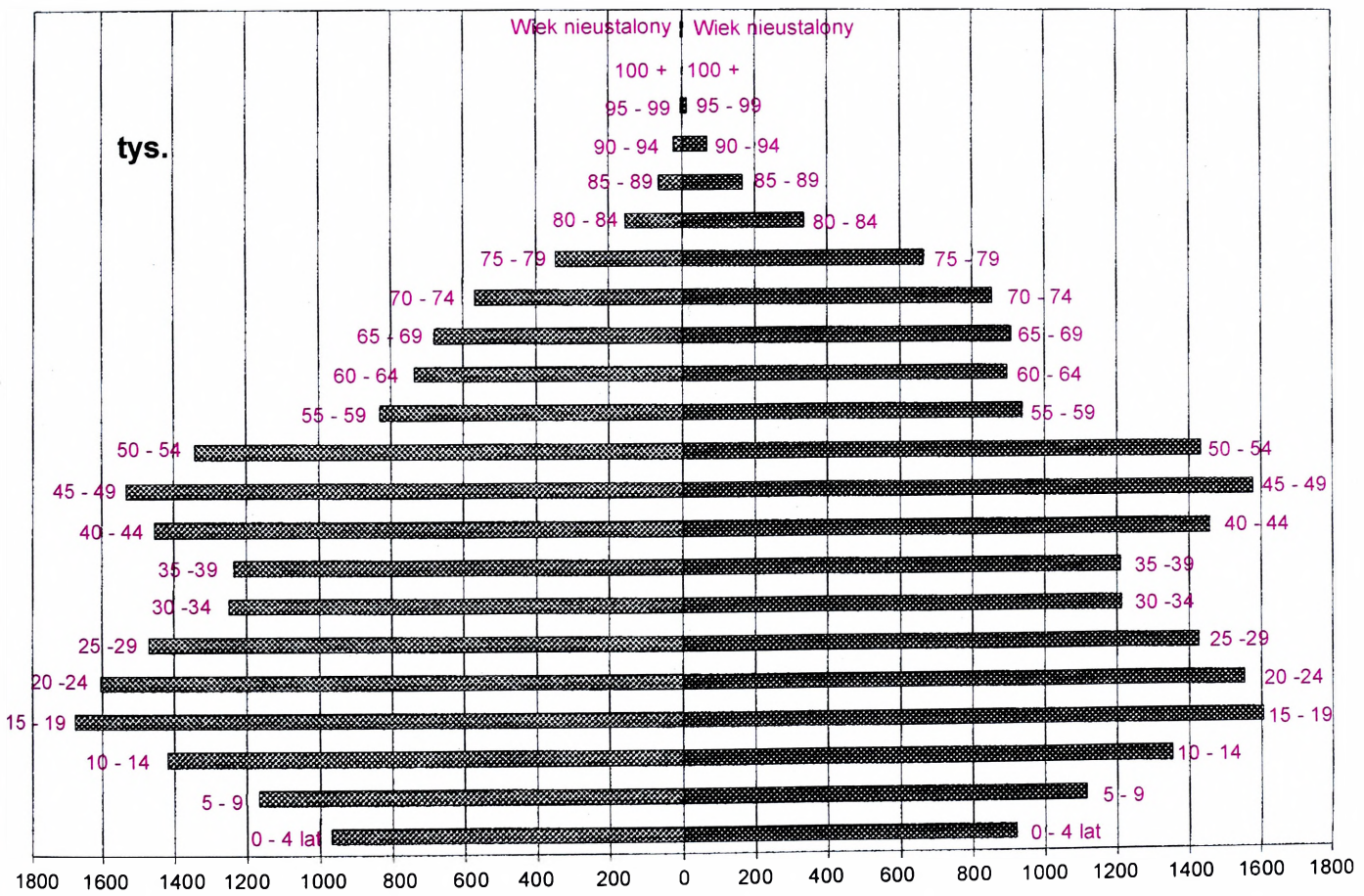
Stan i struktura ludności według wieku

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku					
		przed- produk- cyjnym (0-17 lat)	produkcyjnym (mężczyźni 18-64, kobiety 18-59 lat)			poproduk- cyjnym (mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej)	
			razem	mobilnym (18-44 lata)	niemobil- nym (męż- czyźni 45- 64 lata, kobiety 45-59 lat)		
w tysiącach							
1988	Ogółem	37879,1	22310,3	21803,7	15167,7	6636,0	4734,8
	Miasta	23175,1	6769,4	13801,4	9703,8	4097,6	2585,3
	Wieś	14704,0	4540,7	8002,3	5463,9	2538,4	2149,5
2002	Ogółem	38230,1	8850,7	23625,7	15241,2	8384,5	5749,1
	Miasta	23610,4	4974,2	15169,8	9560,6	5609,2	3462,4
	Wieś	14619,7	3876,5	8455,9	5680,6	2775,3	2286,7
w odsetkach							
Ogółem	1988	100,0	29,9	57,6	40,1	17,5	23,5
	2002	100,0	23,2	61,8	39,9	21,9	15,0
Miasta	1988	100,0	29,2	59,6	41,9	17,7	11,2
	2002	100,0	21,1	64,2	40,5	23,7	14,7
Wieś	1988	100,0	30,9	54,5	37,2	17,3	14,6
	2002	100,0	26,5	57,9	38,0	19,0	15,6

6.12.1988 r.

20.05.2002 r.

Rys. 3.21. Piramidy wieku ludności w latach 1988 oraz 2002 (stan w dniu spisu)

Podstawowy wpływ na liczebność grupy osób w wieku przedprodukcyjnym miała zmniejszająca się z roku na rok liczba urodzeń żywych (od 564,4 tys. urodzeń w 1989 r. do 368,2 tys. oraz 353,8 w 2002 r.), a także osiągnięcie pełnoletności przez osoby urodzone w pierwszej połowie lat 80-tych, tj. w okresie ostatniego wyżu demograficznego, np. w 1983 r., który był „wierzchołkiem” tego wyżu, urodziło się ponad 720 tys. dzieci.

W stosunku do 1988 roku wzrosła zarówno liczebność (o ponad 1,8 mln osób) jak i odsetek (o 4,2 punktu) ludności w wieku produkcyjnym. Przy czym, grupa wieku mobilnego (18-44 lata) pozostała prawie bez zmian, a istotnie zwiększyła się liczba (o 1748 tys. osób) i odsetek (o 4,4 punkty) grupy ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym (45-64 lata mężczyźni oraz 45-59 lat kobiety). Jest to związane z przejściem do wieku niemobilnego, osób urodzonych w okresie wyżu demograficznego w połowie lat 50-tych, czyli osiągnięciem przez nie co najmniej 45 roku życia.

Zwiększył się także – do 15% - udział ludności w wieku poprodukcyjnym (w 1988 r. wynosił 12,5%). W stosunku do poprzedniego spisu liczba osób w wieku emerytalnym wzrosła o ponad 1 mln.

Na skutek zmian w grupach wieku ludności obniżył się współczynnik obciążenia ekonomicznego, to znaczy, że w 2002 roku na każde 1000 osób w wieku produkcyjnym przypadało 618 osób w wieku nieprodukcyjnym – o 118 osób mniej niż miało to miejsce w 1988 r.; w miastach o 122 osoby mniej, na wsi o 107. Wskaźnik ten wykazał spadek w odniesieniu do mężczyzn o 114 punktów oraz o 124 – dla kobiet (tabela 3.14).

Tabela 3.14.

Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym

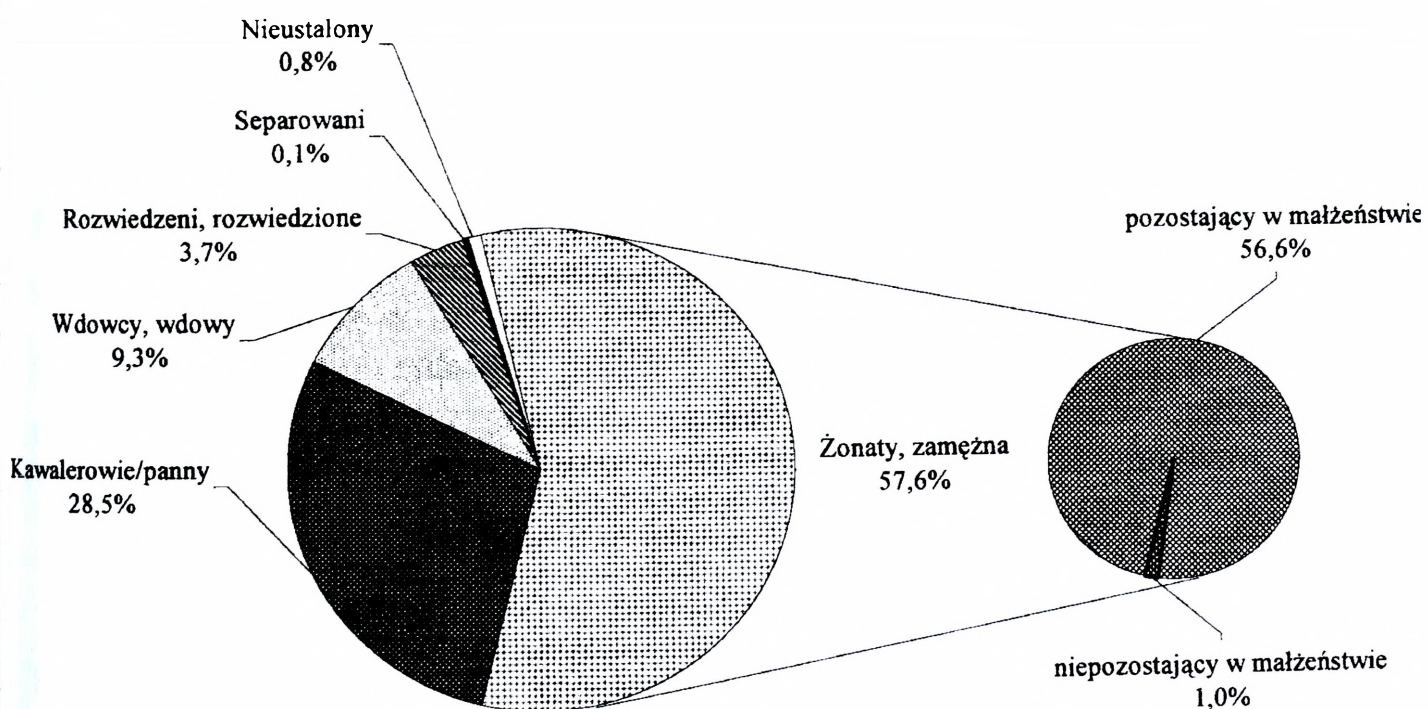
Wyszczególnienie		Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Ogółem	1988	736	638	841
	2002	618	524	717
Miasta	1988	678	602	755
	2002	556	476	637
Wieś	1988	836	696	1001
	2002	729	606	871

Ludność według stanu cywilnego

Struktura ludności według stanu cywilnego uwarunkowana jest: czynnikami demograficznymi - liczbą osób w poszczególnych grupach wieku, liczbą zgonów i rozwodów, a także sytuacją społeczno-ekonomiczną kraju, wpływającą na podejmowanie decyzji rodzinnych.

Tabela 3.15.
Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego prawnego i płci w 2002 r.

Stan cywilny	Mężczyźni		Kobiety	
	w tys.	w odsetkach	w tys.	w odsetkach
Ogółem	14962,1	100,0	16326,3	100,0
Kawalerowie, panny	4965,5	33,2	3966,1	24,3
Żonaci, zamężne	8963,7	59,9	9054,1	55,5
pozostający w małżeństwie	8823,4	59,0	8880,4	54,4
nie pozostający w małżeństwie	140,3	0,9	173,7	1,1
Wdowcy, wdowy	434,5	2,9	2473,2	15,1
Rozwiedzeni, rozwiedzione	461,2	3,1	695,2	4,2
Separowani, separowane	10,7	0,1	14,5	0,1
Nieustalony	126,5	0,8	123,2	0,8

Rys. 3.22. Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego prawnego w 2002 r.

Blisko 1/3 mężczyzn w wieku 15 lat i więcej stanowią kawalerowie; odsetek panien nie przekracza 1/4 populacji. Ta różnica wskaźnika wynika z wieku nowożeńców - kobiety są przeciętnie o 2 lata młodsze w chwili ślubu w porównaniu z mężczyznami.

Wskaźnik żonatych mężczyzn jest nieco wyższy (59,9%) w porównaniu z kobietami zamężnymi (55,5%), co wynika z wyższej umieralności mężczyzn, powodującej owdowienia kobiet. Większość osób żonatych i zamężnych pozostaje w związku małżeńskim, ale 0,9% mężczyzn i 1,1% kobiet zrezygnowało z życia we wspólnocie małżeńskiej - są to osoby żyjące w separacji faktycznej lub tworzące związki z innymi partnerami.

Odsetek wdów jest ponad pięciokrotnie wyższy (15,1 %) w porównaniu z odsetkiem wdowców (2,9%). Ta różnica wynika z wyższej umieralności mężczyzn, nasilającej się w miarę przechodzenia do starszych grup wieku. W rezultacie starsi mężczyźni - w zdecydowanej większości - do końca życia pozostają żonaci, a starsze kobiety najczęściej są wdowami.

Rozwiedzeni stanowią w Polsce nieliczną grupę osób (3,1% mężczyzn i 4,3% kobiet). Odsetek osób rozwiedzionych wzrasta w kolejnych grupach wieku, ale w grupie osób starszych (tj. w wieku 60 lat i więcej) obniża się.

W NSP 2002 po raz pierwszy wyodrębniono osoby separowane. Sądy orzekają separację od 2000 roku, wobec czego grupa ta jest nieliczna.

Z punktu widzenia rozwoju ludnościowego kraju najważniejsza jest liczba osób żonatych i zamężnych, decydujących o liczbie ludności kraju, ponieważ dzieci rodzą się głównie w małżeństwie. Z bieżących badań wynika, że obecnie odsetek dzieci urodzonych ze związków pozamałżeńskich wynosi 13% rocznie, na początku lat 90-tych - 6%.

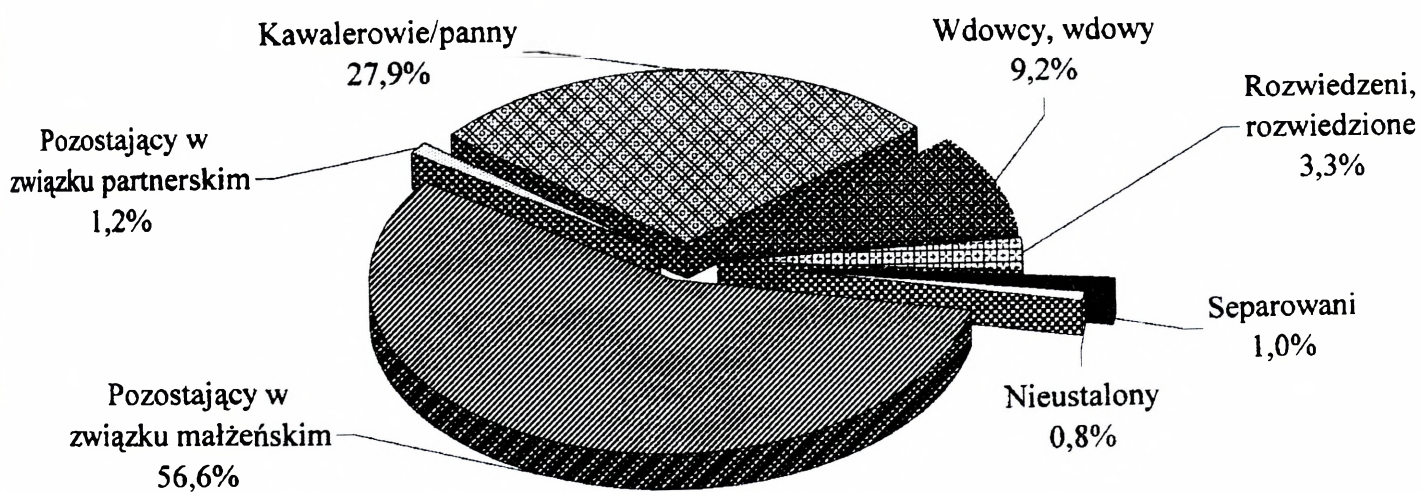
Stan cywilny faktyczny

W dotychczasowych spisach osoby tworzące związki nieformalne wykazywane były łącznie z osobami będącymi w związkach małżeńskich formalno-prawnych. W związku ze zwiększaniem się liczby związków partnerskich (oraz prawnym uznaniem związków innych typów w niektórych krajach) ONZ zaproponowała, aby

w spisie przeprowadzonym około 2000 roku ukazać odrębnie liczbę małżeństw i związków partnerskich. Podobnie ma się sytuacja z osobami żyjącymi w separacji małżeńskiej. W dotychczasowych spisach osoby te były w zasadzie włączane do osób rozwiedzionych, a obecnie wykazywane są odrębnie. Należy zaznaczyć, że są to zarówno osoby separowane prawnie, jak i faktycznie, tj. bez orzeczenia sądowego dotyczącego separacji.

W okresie blisko 14 lat, które upłynęły od ostatniego spisu, nastąpiły istotne zmiany dotyczące struktury ludności według stanu cywilnego faktycznego. Zauważa się przede wszystkim znaczny przyrost liczby kawalerów i panien, a zmniejszenie się łącznej liczby par małżeńskich i partnerskich. Zdecydowała o tym zmniejszająca się liczba zawieranych małżeństw; na początku lat 90-tych zawierano ponad 250 tys. małżeństw rocznie, a w ostatnich latach ok. 190 tys.

Zwiększyła się liczba wdowców w miastach, a wdów zarówno w miastach, jak i na wsi. Znacznie zwiększyła się liczba osób rozwiedzionych, zarówno w miastach, jak i na wsi.

Rys. 3.23. Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego faktycznego w 2002 r.

Na podstawie wyników NSP 2002 po raz pierwszy można porównać liczbę ludności według stanu cywilnego prawnego i faktycznego.

Z danych wynika, że ponad 140 tys. żonatych mężczyzn i blisko 174 tys. zamężnych kobiet zrezygnowało z życia w prawnie zawartym związku małżeńskim, przy czym - spośród nich - ok. 17 tys. mężczyzn (12%) i 13 tys. kobiet (7%) stworzyło związki partnerskie, a pozostali żyją w separacji faktycznej.

Tabela 3.16

Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego prawnego i faktycznego oraz płci w 2002 roku

Stan cywilny	Mężczyźni według stanu cywilnego			Kobiety według stanu cywilnego		
	prawnego	faktycznego	różnica	prawnego	faktycznego	różnica
	w tysiącach					
Ogółem	14962,1	14962,1	x	16326,3		x
Kawaler, panna	4965,5	4863,0	- 102,5	3966,1	3869,1	- 97,0
Żonaty, zamężna	8963,7	8823,4	- 140,3	9054,1	8880,4	- 173,7
Partner, partnerka	x	198,0	x	x	198,0	x
Wdowiec, wdowa	434,5	424,7	- 9,8	2473,2	2446,3	-26,9
Rozwiedzeni	461,2	394,2	- 67,0	695,2	635,8	-59,4
Separowani	10,7	134,0	+ 123,3	14,5	175,2	+ 160,7
Nieustalony	126,5	124,8	-1,7	123,2	121,5	- 1,7

Dla pozostałych kategorii stanu cywilnego różnica (ze znakiem minus - patrz tablica powyżej) między liczbą osób o stanie cywilnym prawnym i faktycznym wskazuje ile osób o danym stanie cywilnym prawnym stworzyło związki partnerskie. Największą grupę partnerów tworzą kawalerowie (102,5 tys.) i panny (97,0 tys.) oraz osoby rozwiedzione (67 tys. mężczyzn i 59,4 tys. kobiet), a stosunkowo rzadko osoby owdowiałe (odpowiednio 9,8 tys. i 26,9 tys. osób).

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w ostatnich latach jest stały wzrost poziomu wykształcenia ludności. W okresie od spisu 1988 roku odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym wzrósł z prawie 55% do około 67% w 2002

roku. Znacznie zmniejszył się udział osób z wykształceniem podstawowym, niepełnym podstawowym i bez wykształcenia szkolnego.

Tabela 3.17

Ludność w wieku 15 lat i więcej według płci i poziomu wykształcenia

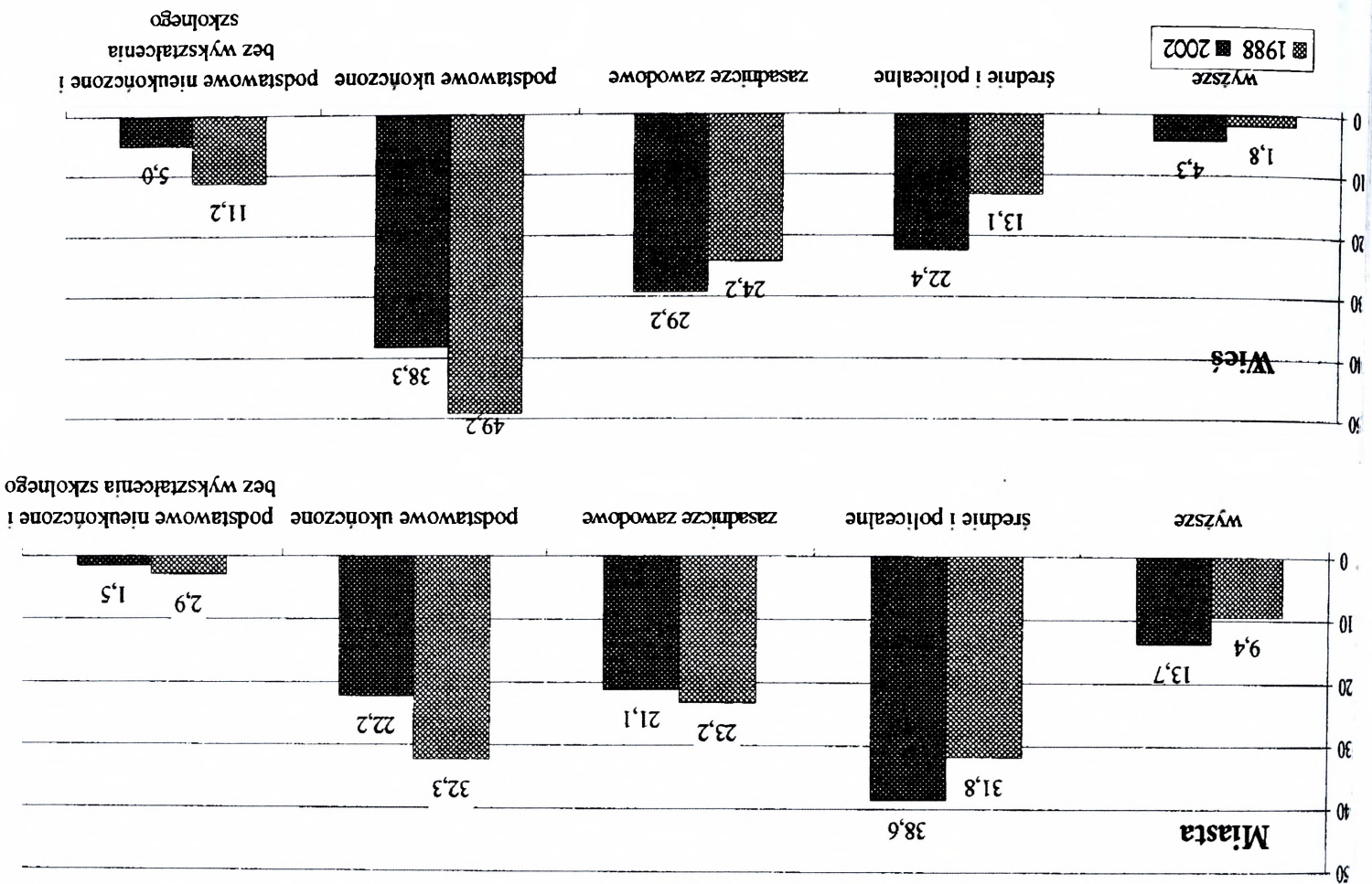
Poziom wykształcenia	1988		2002		1988	mężczyźni		kobiety	
	w tys.	w %	w tys.	w %	= 100	1988	2002	1988	2002
ogółem	28269,1	100,0	31288,4	100,0	110,7	100,0	100,0	100,0	100,0
tym:									
wyższe	1838,3	6,5	3203,5	10,2	174,3	7,2	9,7	5,9	10,8
średnie i policealne	6979,6	24,7	10208,4	32,6	146,3	20,6	28,7	28,4	36,3
zasadnicze zawodowe	6665,8	23,6	7539,8	24,1	113,1	31,5	31,3	16,3	17,5
podstawowe ukończone	10961,4	38,8	8808,5	28,2	80,4	35,9	26,2	41,5	29,9
podstawowe nieukończone, bez wykształcenia szkolnego i nieustalony poziom wykształcenia	1823,7	6,5	1528,2	4,9	83,8	4,8	4,2	8,0	5,5

W omawianym okresie najbardziej dynamiczny przyrost charakteryzował grupę osób z wykształceniem wyższym, których udział zwiększył się z 6,5% do ponad 10% ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej.

Stosunkowo wysoki wzrost poziomu wykształcenia dotyczy kobiet. W 1988 roku tylko połowa z nich legitymowała się wykształceniem ponadpodstawowym, obecnie już ponad 62 % (analogiczne wskaźniki dla mężczyzn wynoszą 59% w 1988 roku i 67% w 2002 roku). Kobiety częściej niż mężczyźni mają ukończoną szkołę co najmniej średnią i prawie 11% kończy studia wyższe; wśród mężczyzn najwyższy jest udział z wykształceniem zasadniczym zawodowym (ponad 41 %), a niecałe 6% ma wykształcenie wyższe.

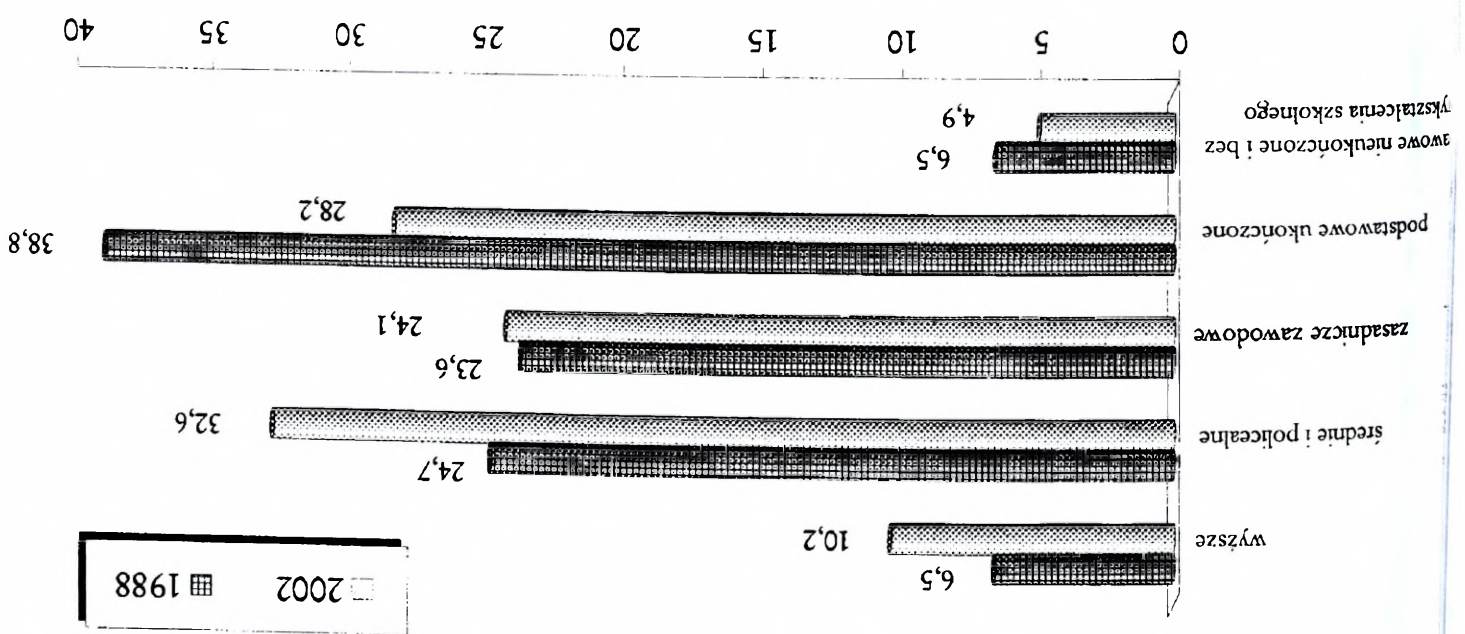
Największe zmiany wystąpiły w grupie wieku do 34 lat, zanotowano tu najwyższy przyrost odsetka osób z wyższym wykształceniem i spadek udziału osób z wykształceniem podstawowym, niepełnym podstawowym i bez wykształcenia szkolnego; co było również charakterystyczne dla najstarszych roczników wieku, ale tu główną przyczyną zmian była umieralność osób w starszym wieku (w poprzednim spisie grupa ta charakteryzowała się relatywnie niskim poziomem wykształcenia).

Rys. 3.25. Ludność w wieku 15 lat i więcej wedlug poziomu wykształcenia i miejsca zamieszkania

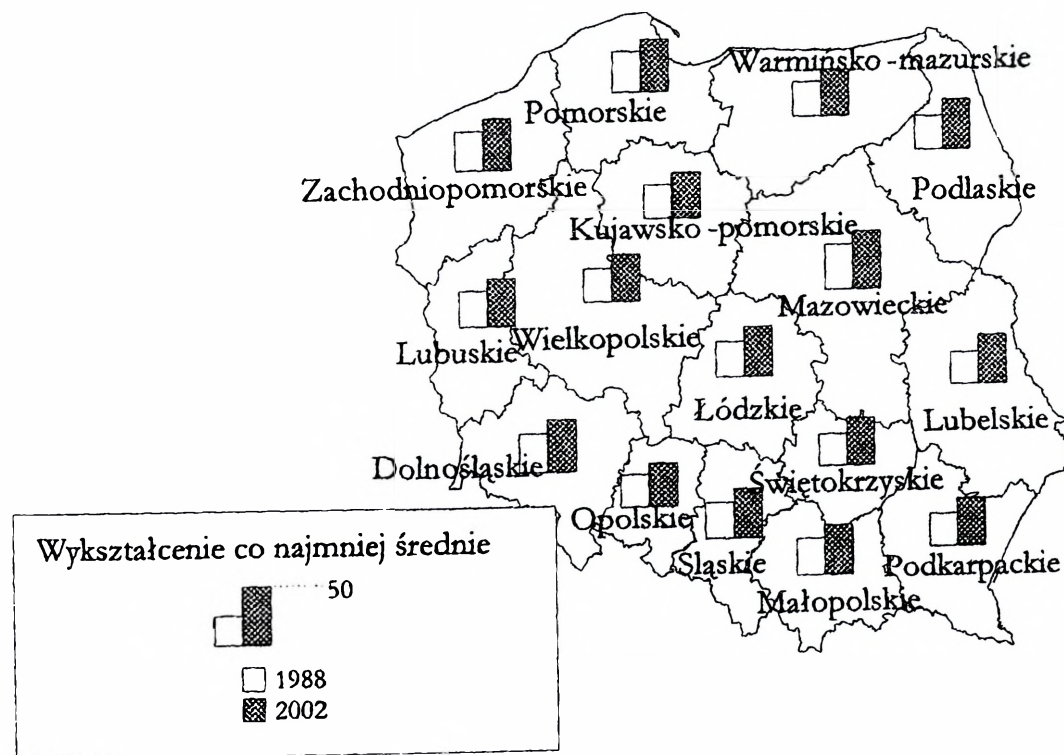
Czynnikami różniącym strukturę ludności wedlug poziomu wykształcenia jest również miejsce zamieszkania.

Rys. 3.24. Ludność w wieku 15 lat i więcej wedlug poziomu wykształcenia (w %)

Mieszkańcy miast charakteryzują się zdecydowanie wyższym odsetkiem osób z wykształceniem ponadpodstawowym, który w 2002 roku wyniósł 73% (64% w 1988 r.) w tym z wykształceniem wyższym 14% wobec 9% w poprzednim spisie. Bardziej istotne zmiany nastąpiły wśród ludności wiejskiej, która podnosi swoje wykształcenie w zdecydowanie szybszym tempie niż ludność miast. Odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym wzrósł na wsi z 39% w 1988 roku do prawie 56% w 2002 roku, w tym z wykształceniem wyższym z niecałych 2% do ponad 4%. Ponad dwukrotnie zmniejszył się na wsi odsetek osób bez wykształcenia szkolnego.

Poziom wykształcenia ludności jest silnie zróżnicowany regionalnie. W 1988 roku najniższy odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym odnotowano w województwie lubelskim - 48%, najwyższy w woj. śląskim - 61%. W 2002 roku wskaźnik ten kształtował się od 61% dla województw: podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, do 70% dla województw pomorskiego i wielkopolskiego (przy średnim wskaźniku dla Polski wynoszącym około 67%).

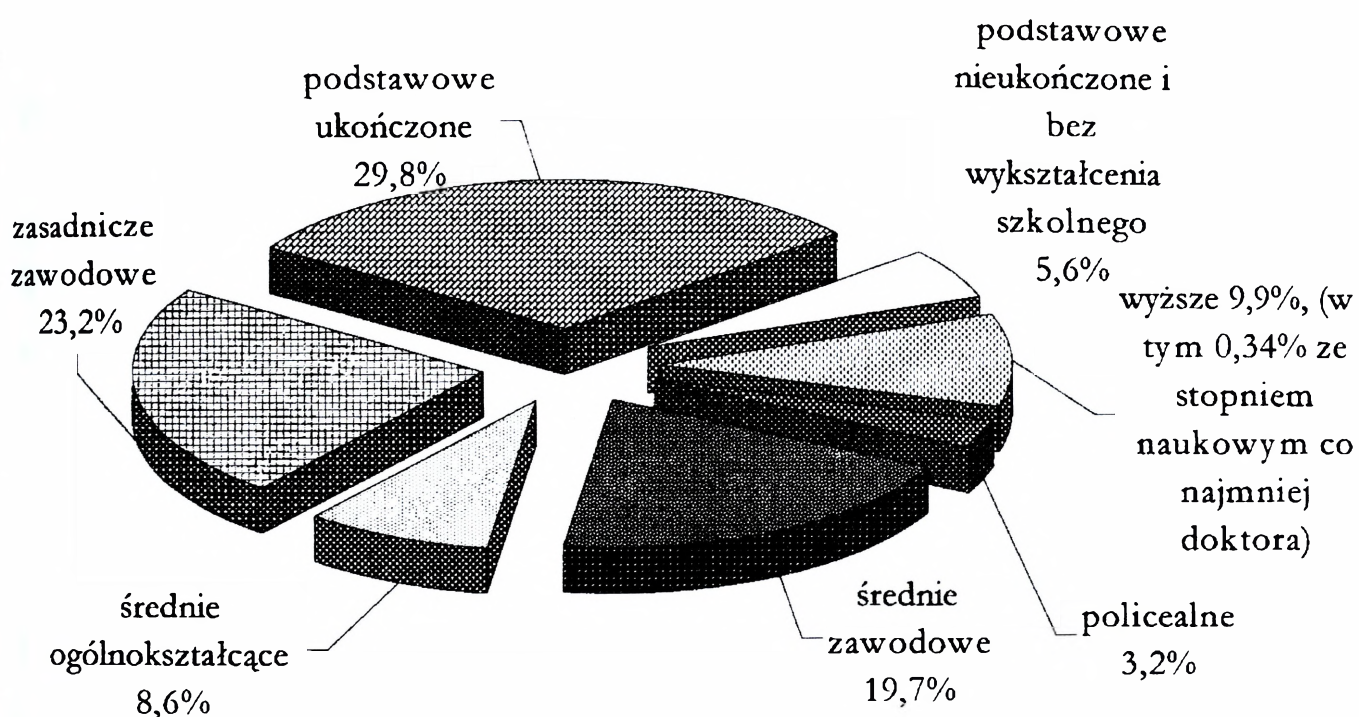

Rys. 3.26. Ludność w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem co najmniej średnim według województw

Analizując wyniki spisu 2002 roku należy przypomnieć, że dane dotyczące poziomu wykształcenia odnoszone są - po raz pierwszy - do ludności w wieku 13 lat i

więcej, chociaż dla grupy 13-14 lat można mówić jedynie o wykształceniu podstawowym (ukończonym lub nieukończonym).

W zwiększonej (o dwa roczniki - w stosunku do porównywanej z 1988 rokiem) populacji osób prawie 10% ma wykształcenie wyższe (0,34% ze stopniem naukowym co najmniej doktora), kolejna grupa (35%) legitymuje się maturą, ponad 23% ukończyło zasadniczą szkołę zawodową, a 30% podstawową. Dla 2% ludności nie ustalono poziomu ukończonego wykształcenia (dotyczy to głównie ludności przebywającej dłuższy czas za granicą).

Rys. 3.27. Wykształcenie ludności w wieku 13 lat i więcej w 2002 roku

Kobiety częściej niż mężczyźni kończą studia (10,4% kobiet i 9,3% mężczyzn), szkoły policealne (odpowiednio 4,6% i 1,6%) oraz licea ogólnokształcące (11,6% i 5,4%). Mężczyźni przeważają wśród absolwentów zasadniczych szkół zawodowych (30,1% mężczyzn i 16,9% kobiet).

Spis 2002 roku dostarczył również informacje o osobach kontynuujących naukę. Prawie 19% spośród ludności w wieku 13 lat i więcej kontynuuje naukę, w tym 14,5% w trybie dziennym i ponad 4% w trybie wieczorowym, zaocznym i eksternistycznym. W trybie dziennym kontynuują naukę przede wszystkim absolwenci szkół podstawowych i liceów ogólnokształcących, którzy uzyskali maturę. W trybie wieczorowym, zaocznym lub eksternistycznym kształcą się absolwenci studiów licencjackich i inżynierskich. Wśród tych, którzy nie kontynuują nauki dominują osoby z wykształceniem średnim (absolwenci liceów i techników) i zasadniczych szkół zawodowych. Nieznacznie wyższym odsetkiem wśród kontynuujących naukę charakteryzują się mieszkańcy miast.

Osoby niepełnosprawne

Polska jest jednym z nielicznych krajów, w którym badanie zjawiska niepełnosprawności (w poprzednich latach określane jako inwalidztwo) w spisach ludności stało się już tradycją.

W 2002 roku liczba osób niepełnosprawnych wynosiła 5456,7 tys. - co stanowiło 14,3% ogółu ludności kraju. Oznacza to, że co siódmy mieszkaniec Polski był osobą niepełnosprawną (w 1988 r. co dziesiąty). W okresie 14 lat dzielących ostatnie spisy liczba osób niepełnosprawnych wzrosła o 1721,2 (tj. o 46,1%), przy czym liczba osób niepełnosprawnych prawnie wzrosła o 1191,7 tys. (36,6%), natomiast zbiorowość osób niepełnosprawnych biologicznie zwiększyła się ponad dwukrotnie (o 529,5 tys. osób). Wśród osób niepełnosprawnych nadal - chociaż w mniejszym stopniu - przeważają kobiety (52,9% wobec 53,5% w 1988 r.), mężczyźni stanowią 47,1 % tej zbiorowości.

Wzrost liczby osób niepełnosprawnych wynika w dużej mierze z procesu starzenia się społeczeństwa. Natężenie zjawiska niepełnosprawności nasila się wraz z wiekiem. Blisko 60% osób niepełnosprawnych stanowią osoby w wieku 55 lat i więcej.

Tabela 3.18

Osoby niepełnosprawne

Wyszczególnienie	Ogółem			Miasta			Wieś		
	1988	2002	1988 = 100	1988	2002	1988 = 100	1988	2002	1988 = 100
	w tys.			w tys.			w tys.		
OGÓŁEM	3735,5	5456,7	146,1	2277,7	3213,1	141,1	1457,8	2243,6	153,9
Mężczyźni	1736,3	2568,2	147,9	1001,2	1488,5	148,7	735,1	1079,7	146,9
Kobiety	1999,2	2888,5	144,5	1276,5	1724,6	135,1	722,7	1163,9	161,1
Prawnie razem	3258,4	4450,1	136,6	2016,0	2650,6	131,5	1242,4	1799,6	144,8
Tylko biologicznie	477,1	1006,6	211,0	261,8	562,5	214,9	215,3	444,0	206,2

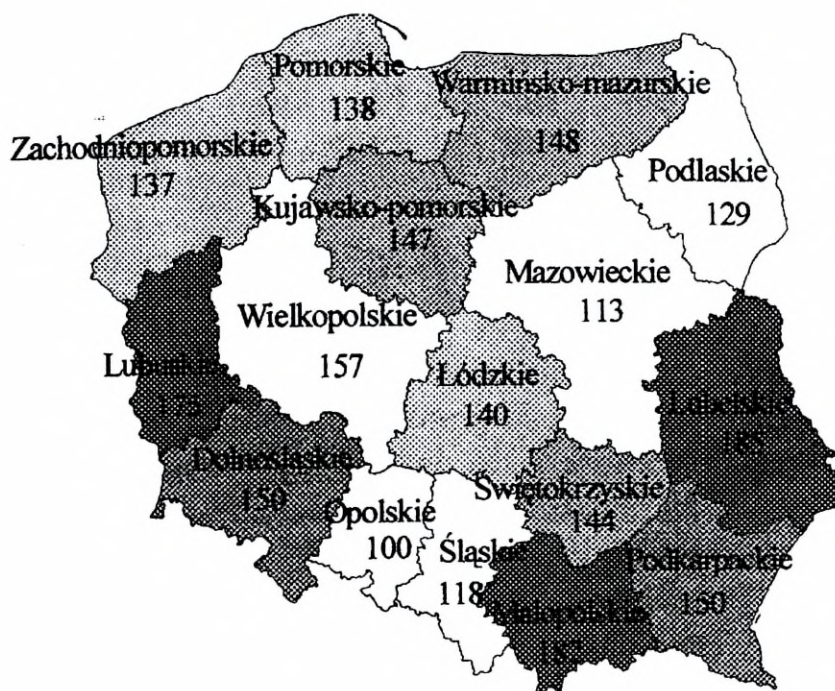
Tabela 3.19

Osoby niepełnosprawne według płci i grup wieku w 2002 r.

Osoby niepełno- sprawne	Ogółem	w tym w wieku							
		0-15 lat	16-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75 lat i więcej
OGÓŁEM	14,3	2,2	3,2	3,8	8,0	20,7	34,5	38,5	48,4
Mężczyźni	13,9	2,4	3,7	4,4	8,8	21,2	39,1	38,9	47,4
Kobiety	14,7	1,9	2,7	3,2	7,1	20,1	30,5	38,2	48,8

Wskaźnik określający liczbę osób niepełnosprawnych na 1000 mieszkańców Polski wynosił w 2002 roku 143 osoby (w 1988 r. - 99), przy czym natężenie tego zjawiska wyższe jest na wsi - 153 osoby na 1000 mieszkańców (w 1988 r. - 99 osób), w miastach 136 osób (w 1988 r. - 98 osób).

Analizując zróżnicowanie terytorialne zauważa się, że największe natężenie zjawiska niepełnosprawności wystąpiło w województwie: lubelskim i małopolskim - ponad 180 osób na 1000 mieszkańców. Najniższe w województwie opolskim - 100 osób na 1000 mieszkańców oraz mazowieckim i śląskim - poniżej 120 osób na 1000 mieszkańców.

Rys. 3.28. Częstość występowania niepełnosprawności według województw w 2002 (liczba osób niepełnosprawnych na 1000 mieszkańców w danym województwie)

W województwach lubelskim i lubuskim wskaźnik kobiet niepełnosprawnych na wsi przekroczył 200 osób, podczas gdy w opolskim wyniósł 98. Województwo opolskie jest jedynym, w którym wskaźnik osób niepełnosprawnych na wsi (98) jest niższy niż w miastach (102).

Kraj urodzenia

Informacja o miejscu urodzenia w powiązaniu z miejscem zamieszkania pozwala na szerszy opis migracji wewnętrznych ludności. Z kolei włączenie do tematyki spisowej badania kraju urodzenia (imiennie) pozwala na pogłębioną analizę migracji zagranicznych ludności, a w powiązaniu z danymi o obywatelstwie czy narodowości - na ocenę procesów asymilacji ludności, przemieszczeń międzynarodowych oraz ocenę zachowań pro-migracyjnych różnych społeczności.

Wyniki spisu 2002 wykazały, że około 96,4% (36871,3 tys.) ludności urodziło się w Polsce, niewiele ponad 2% (775,3 tys.) wskazało jako miejsce urodzenia inny kraj, a w przypadku pozostałych około 1,5% ludności (583,5 tys.) - kraj urodzenia nie został ustalony.

Oprócz Polski, ponad 180 krajów zostało wymienionych jako miejsce urodzenia Polaków. Spośród 775,3 tys. osób urodzonych poza granicami Polski prawie 90%

urodziło się w sześciu krajach:- Ukrainę wskazało 309,1 tys. osób, tj. 40% spośród wszystkich urodzonych za granicą, Białoruś i Niemcy - odpowiednio: 13,5% i 13,1 %, Litwę - 10,3%, Rosję - 7,0%, Francję - 4,5%, a 1,2% osób urodzonych za granicą- Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

Wśród osób urodzonych za granicą (tj. z 775,3 tys.) przeważają kobiety - 59,4%, mężczyźni stanowią 40,6%.

Ludność urodzona za granicą to głównie osoby w wieku 60 lat i więcej. Stanowią one blisko 70% ogółu urodzonych poza granicami naszego kraju. Dominują wśród nich osoby urodzone na Ukrainie (prawie 49% omawianej populacji), następnie na Białorusi (14,9%), Litwie (11,2%), w Niemczech (8%) oraz Rosji (6,9%). Osoby młode (do 29 lat) stanowią niewielki odsetek urodzonych za granicą (7,2%). Jednakże należy podkreślić, że wśród wszystkich osób w wieku do 29 roku życia urodzonych poza Polską dominują dzieci (w wieku 0-14 lat), stanowiąc ponad 2/3 osób tej grupy. Najwięcej dzieci spośród urodzonych za granicą urodziło się. w Niemczech, USA, Włoszech, Francji, Grecji oraz Austrii. Osoby w wieku średnim (tj. 30-59 lat) stanowią 23,1% ogółu osób urodzonych i - za granicą.

Najwyższym poziomem wykształcenia legitymują się osoby urodzone za wschodnią granicą Polski. Studia wyższe ukończyło prawie 14% osób urodzonych na Białorusi i Litwie, 11,5% w Rosji i 11% na Ukrainie. Natomiast wykształcenie średnie posiada 29,5% osób urodzonych na Litwie, 27,5% - na Białorusi, 25% - na Ukrainie i 24% - w Rosji. Szczególnie wyróżnia się grupa osób urodzonych w Kazachstanie, około 28% oświadczyło, że ma wykształcenie wyższe, a aż 41% - średnie.

Osoby urodzone na Zachodzie to najczęściej absolwenci szkół zawodowych lub tylko podstawowych. Spośród osób urodzonych w Niemczech prawie 46% posiada wykształcenie podstawowe, natomiast urodzonych we Francji - 43%. Największy odsetek osób z wykształceniem podstawowym (blisko 54%) występuje wśród urodzonych w Stanach Zjednoczonych przy czym 12,4% nie ukończyło szkoły podstawowej, bądź w ogóle nie posiada wykształcenia szkolnego.

Spośród osób urodzonych poza granicami naszego kraju prawie 1/4 mieszka w województwie dolnośląskim. Kolejne województwa to: zachodnio-pomorskie (prawie 10%), lubuskie i śląskie (po ponad 8%), opolskie (7,6%), mazowieckie

i warmińsko-mazurskie (po ok. 6,5%) oraz pomorskie, zamieszkiwane przez prawie 6% spośród osób, które urodziły się w innym kraju.

Tabela 3.20

Ludność w 2002 roku według kraju urodzenia

Kraj urodzenia	Ogółem w tys.	Ludność ogółem = 100%	Inny kraj ogółem = 100%
Ludność ogółem	38230,1	100,0	x
Polska	36871,3	96,4	x
inny kraj - razem	775,3	2,0	100,0
z tego:			
Ukraina	309,1	0,8	39,9
Białoruś	104,5	0,3	13,5
Niemcy	0,3	101,6	13,1
Litwa	79,8	0,2	10,3
Rosja	54,2	0,1	7,0
Francja	34,6	0,1	4,5
Stany Zjednoczone	9,0	0,0	1,2
Pozostałe kraje	82,4	0,2	10,6
Nieustalony kraj urodzenia	583,5	1,5	x

Województwa o największym odsetku ludności urodzonej poza granicami Polski to: dolnośląskie i lubuskie - po około 6,5% mieszkańców tych województw urodziło się za granicą, opolskie (5,5%), zachodniopomorskie (4,5%) oraz warmińsko-mazurskie, w którym 3,5% mieszkańców wskazało jako miejsce urodzenia inny kraj.

Podobnie wygląda rozmieszczenie grup osób według krajów urodzenia. Najwięcej spośród tych osób, które jako kraj swego urodzenia wskazały Ukrainę (ponad 35%) mieszka w woj. dolnośląskim. W województwie tym -- jak w żadnym innym - mieszka także większość spośród urodzonych: w Rosji (20%); na Białorusi (17%), we Francji (24%) i Niemczech (prawie 16%). Województwo dolnośląskie należy do najbardziej zróżnicowanych pod względem pochodzenia ludności tam zamieszkałej.

Kolejne województwa zamieszkiwane przez osoby urodzone w krajach leżących za wschodnią granicą Polski to: zachodniopomorskie, lubuskie, pomorskie,

a także warmińsko-mazurskie (z najliczniejszą grupą osób spośród urodzonych na Litwie i Białorusi).

Z kolei osoby urodzone w Niemczech zamieszkują przede wszystkim w województwach: śląskim (prawie 14% wszystkich urodzonych w Niemczech), wielkopolskim i opolskim (po ponad 10%). Jednocześnie w województwach śląskim i opolskim mieszka znaczący odsetek osób urodzonych we Francji (odpowiednio: prawie 17% i ponad 10% urodzonych w tym kraju).

Obywatelstwo

W 2002 roku temat obywatelstwa był po raz pierwszy przedmiotem badania w powszechnym spisie ludności w okresie powojennym. Obywatelstwo, jako przynależność państwowa cudzoziemców, było badane w spisach z lat 1921 i 1931.

Tabela 3.21

Ludność w 2002 roku według obywatelstwa

Obywatelstwo	Ogółem w tys.	Ludność ogółem = 100%	Obywatelstwo inne = 100%
Ludność ogółem	38230,1	100,0	x
Polskie razem	37529,7	98,2	x
Wyłącznie polskie	37084,8	97,0	x
Polskie i inne	444,9	1,2	100,0
w tym:			
niemieckie	279,6	0,7	62,9
amerykańskie	30,1	0,1	6,8
kanadyjskie	14,5	0,0	3,3
wyłącznie inne	40,2	0,1	100,0
w tym:			
niemieckie	7,9	0,0	19,6
ukraińskie	5,4	0,0	13,4
rosyjskie	3,2	0,0	7,9
Bezpaństwowcy	0,5	0,0	x
Nieustalone	659,7	1,7	x

Wyniki spisu 2002 wykazały, że wśród stałych mieszkańców Polski ponad 98,2% (37529,8 tys. osób) to obywatele Rzeczypospolitej Polskiej, 0,1% stanowią cudzoziemcy, tj. osoby bez polskiego obywatelstwa (40,2 tys. osób), a dla około 1,7%

ludności (659,7 tys. osób) nie została ustalona przynależność państwowa, ponadto około 500 osób określiło się jako bezpaństwowcy.

W Polsce mieszkają obywatele ok. 160 państw. Prawie 445 tys. obywateli polskich posiada drugie obywatelstwo.

Zdecydowanie największą grupę - prawie 288 tys. - stanowią osoby z obywatelstwem niemieckim, z tego dla ok. 280 tys. osób jest to drugie obywatelstwo - po polskim. Kolejną grupę stanowią Amerykanie (31,4 tys.), którzy w większości przypadków (30,1 tys.) mają także polskie obywatelstwo, podobnie Kanadyjczycy (14,8 tys., w tym 14,5 tys. z obywatelstwem polskim) oraz Francuzi (8,1 tys., w tym z polskim 7,3 tys.). Wśród 6,4 tys. Ukraińców mieszkających na stałe w naszym kraju, tylko niepełna 1 tys. jest także obywatelami Polski.

Rozmieszczenie terytorialne ludności według obywatelstwa polskiego i niepolskiego jest w miarę równomierne z wyjątkiem woj. opolskiego, które charakteryzuje się najniższym odsetkiem ludności z obywatelstwem wyłącznie polskim (ok. 81%). Udział osób z obywatelstwem wyłącznie polskim zamyka się w przedziale od 96,5% w województwie mazowieckim do 99,3% w wielkopolskim, z wyjątkiem woj. śląskiego (94,2%).

Ponad połowa spośród osób, które określiły swoje obywatelstwo jako niemieckie mieszka w województwie opolskim (156,6 tys. osób, w tym 154,1 tys. osób z podwójnym obywatelstwem: polskim i niemieckim); osoby te stanowią prawie 15% ludności województwa. Kolejne prawie 30% spośród osób z obywatelstwem niemieckim mieszka w woj. śląskim (82 tys., z tego 80 tys. osób posiada także obywatelstwo polskie).

Ponadto, najbardziej liczne grupy cudzoziemców (w porównaniu z innymi województwami) mieszkają w woj. mazowieckim, chociaż nie stanowią znaczącego udziału w ogólnej liczbie ludności województwa. Natomiast najwięcej spośród Amerykanów mieszka w województwach małopolskim i podkarpackim.

Wyniki spisu wskazują, że w ogólnej liczbie ludności Polski 96,7%, czyli 36983,7 tys. osób zadeklarowało swoją narodowość jako polską. Przynależność do narodowości innej niż polska zadeklarowało 471,5 tys. osób (1,23% wszystkich

mieszkańców kraju). W odniesieniu do 774,9 tys. (2,03%) nie zdołano ustalić przynależności narodowościowej, głównie z powodu braku odpowiedzi.

Spośród deklarujących inną niż polska narodowość, obywatelstwo polskie posiada 444,6 tys., co stanowi 94,30% tej zbiorowości, natomiast jego brak stwierdzono u 25,7 tys. (5,45%). Wśród identyfikujących się z narodowością polską analogiczne odsetki wynoszą odpowiednio: 99,76% i 0,04%.

Wśród narodowości, jakie najczęściej były wymieniane w odpowiedziach osób spisanych, pojawiała się narodowość niemiecka - 152,9 tys. osób, a następnie: białoruska - 48,7 tys. oraz ukraińska - 31,0 tys. osób. Wśród innych społeczności, które wyróżniają się pod względem liczebności, należy wymienić: Ślązaków - 173,2 tys. oraz Romów - 12,9 tys. osób.

W dalszej kolejności występują grupy narodowościowe lub inne społeczności, liczące od 5 do 10 tys. osób, jak: Rosjanie - 6,1 tys., Łemkowie - 5,9 tys., Litwini - 5,8 tys. i Kaszubi - 5,1 tys. osób oraz poniżej 5 tys. osób, m.in.: Słowacy (2,0 tys.), Żydzi (1,1 tys.), Ormianie (1,1 tys.) i Czesi (0,8 tys. osób).

W zasadzie na 109 wyróżnionych w spisie kategorii deklarowanej przynależności narodowościowej 18 stanowiły takie, których liczebność można określić na ponad 1 tys. osób.

W zbiorowości pozostałych prawie 17 tys. osób, deklarujących inną niż polska przynależność narodowościową, poza kilkoma grupami o długiej tradycji obecności na ziemiach polskich, jak Tatarzy (0,5 tys.) czy Karaimi (0,05 tys.), znaleźli się głównie przedstawiciele nacji, które pojawiły się w Polsce w ostatnich kilku lub kilkunastu latach - w wyniku imigracji cudzoziemców do Polski. Ponadto w grupie tej, dla około 4,5 tys. przypadków, ustalono jedynie fakt identyfikowania się z narodowością inną niż polska, lecz nie zdołano doprecyzować z jaką, najczęściej z powodu niepełnych odpowiedzi, jakich udzielały osoby spiswane.

Z punktu widzenia rozmieszczenia terytorialnego - ludność o tożsamości nie-polskiej (471;5 tys. osób) koncentruje się głównie w trzech województwach: śląskim - 186,3 tys. (39,5%), opolskim - 133,3 tys. (28,3%) i podlaskim - 55,2 tys. (11,7%). Natomiast jej udział w ogólnej liczbie ludności każdego z tych trzech województw kształ-

tuje się następująco: w opolskim – 12,5%, w podlaskim – 4,6% i śląskim – 3,9%.

3.4. System osadniczy i jego przekształcenia

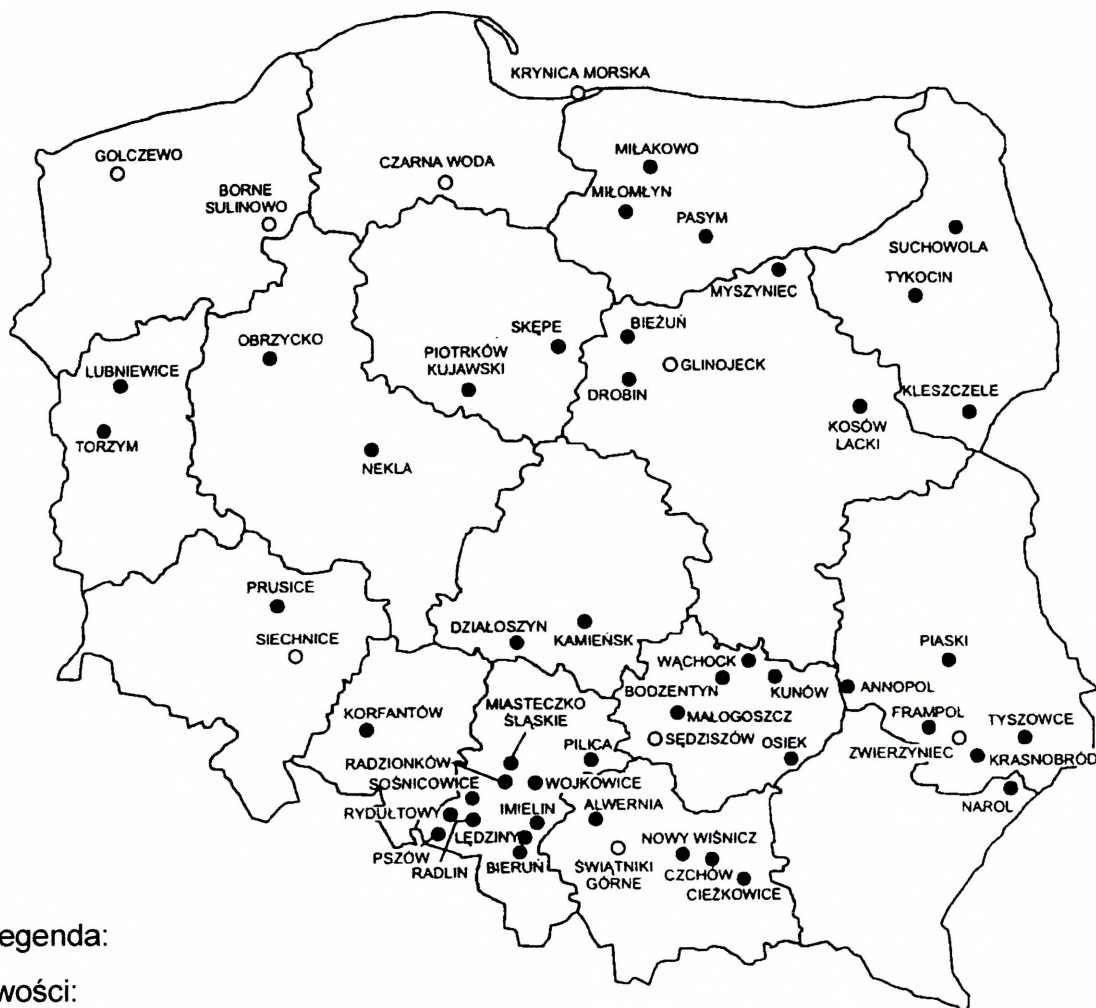
Na osadnictwo w Polsce istotny wpływ wywarły procesy jakie miały miejsce po odzyskaniu przez nasz kraj niepodległości oraz transformacja ustrojowa.

Po odzyskaniu niepodległości istniała potrzeba zasiedlenia ziem północnych i zachodnich. Sprzyjało temu występujące wówczas bardzo duże przeludnienie obszarów wiejskich. Rozładowywano go więc nie tylko poprzez intensywny rozwój przemysłu, handlu, rzemiosła i komunikacji, lecz także w wyniku migracji ludności z obszarów wiejskich centralnej części kraju na ziemie odzyskane.

Realizując program industrializacji kraju w wielu jego regionach lokalizowano nowe zakłady produkcyjne, co wpłynęło na poważny i szybki rozwój szeregu miast. W okresie od 1946 r. do 1970 r. liczba miast i osiedli typu miejskiego wzrosła z 701 do 889, to znaczy o 188 jednostek. Liczba ludności miejskiej wzrosła w tym czasie z 7,7 mln do 17,2 mln. Procesy urbanizacyjne sprawiły, że udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności wzrósł z 34% w 1946 r. do 52,7% w 1970 r.

Urbanizacją, jak już wspomniano w rozdziale 6 jest przemieszczanie się ludności wiejskiej do miast. Przejawia się stałym wzrostem liczby ludności pracującej w zawodach pozarolniczych, przejmowaniu przez przybyszów ze wsi miejskiego stylu życia, powiększaniu się obszarów miast, powstawaniu nowych miast, przekształcaniu się osiedli wiejskich na wzór miast.

Urbanizacja w Polsce przebiegała dość szybko gdyż jeszcze w 1974 r. ludność miast stanowiła 54% ogółu ludności. W latach 1950-1973 ludność miast wzrosła o 8,9 mln osób a ludność wsi zmniejszyła się o 426 tys. Spowodowane to było m. in. uprzemysłowieniem kraju i powstawaniem nowych miast (rys. 3.29) co umożliwiło zatrudnienie ludności wiejskiej. W 2002 r. ludność miejska stanowiła prawie 62% ludności kraju.

Rys. 3.29. Miejscowości w Polsce którym nadano prawa miejskie w latach 1990-2000

Przeciętna gęstość sieci miast obecnie wynosi 3 miasta na 1000 km² powierzchni. Najwięcej miast znajduje się na obszarze Polski zachodniej i południowej. Duże różnice występują także w umiastowieniu jednostek administracyjnych tj. województw. Największe umiastowienie mają województwa południowe, zachodnie i centralne. Wynika to głównie z rozmieszczenia przemysłu.

Pojęcia urbanizacji nie można jednak utożsamiać z umiastowieniem kraju lub regionu (województwa), gdyż współczesne procesy społeczno-gospodarcze w przestrzeni złagodziły ostrość podziału osiedli na miejskie i wiejskie. Urbanizacja wkroczyła także na obszary wiejskie, przy czym rozwinęła się w dwóch typach obszarów o odmiennym charakterze, tj.:

- w strefie wielkich miast przekształcających swoje zaplecze;
- w regionach, gdzie nie ma dużych dynamicznych miast wywołujących masowe migracje ludności w relacji wieś – miasta.

W obu wymienionych typach obszarów znaczna część ludności wiąże się zawodo-
wo z miastami, ale pozostaje na wsi, dokąd przenosi cechy cywilizacji miejskiej.
Wskutek tego dystans między miastem a wsią ulega zmniejszeniu. Proces ten obecnie
jest szczególnie widoczny gdyż zgodnie z Europejską Perspektywą Gospodarki Prze-
strzennej na wsi tworzy się nierolnicze miejsca pracy, a proces ten nazywany jest wie-
lofunkcyjnym rozwojem wsi.

Procesy industrializacyjne i związane z nimi ściśle procesy urbanizacyjne przy-
czyniły się do uformowania lub do rozwoju szeregu dużych okręgów przemysłowych.
Ogniskami tych okręgów są zazwyczaj tzw. obszary metropolitarne.

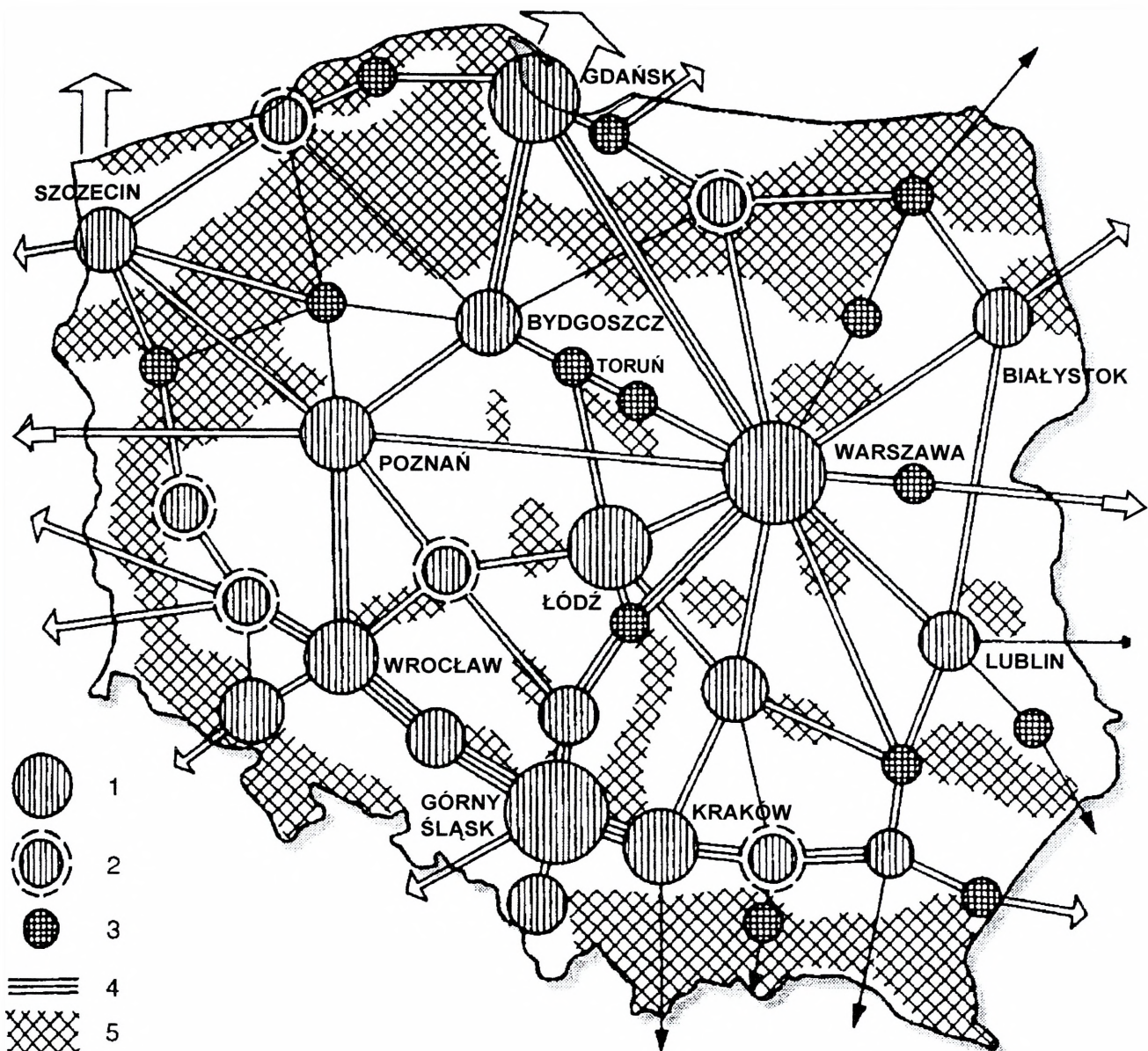
Największymi w chwili obecnej obszarami metropolitarnymi są:

- obszar metropolitarny Górnego Śląska obejmujący około 100 miast i osiedli
oraz około 50 gmin;
- obszar metropolitarny Warszawy składający się z 22 miast i osiedli raz kilkun-
astu gmin.

Obszar metropolitarny Górnego Śląska, zwany konurbacją, obejmuje zespół miast
równorzędnych bez miasta centralnego. Obejmuje m.in. takie miasta jak: Katowice,
Gliwice, Tarnowskie Góry, Bytom, Sosnowiec, Rybnik, Dąbrowa Górnicza.

Metropolia warszawska obejmuje m. in. Pruszków, Piaseczno, Otwock, Józe-
fów, Marki i wiele innych.

Do mniejszych aglomeracji w Polsce należą: łódzka, gdańska, krakowska, wro-
cławska, bydgosko-toruńska, poznańska, szczecińska i in. Aglomeracje w Polsce
przedstawiono na rys. 3.30.

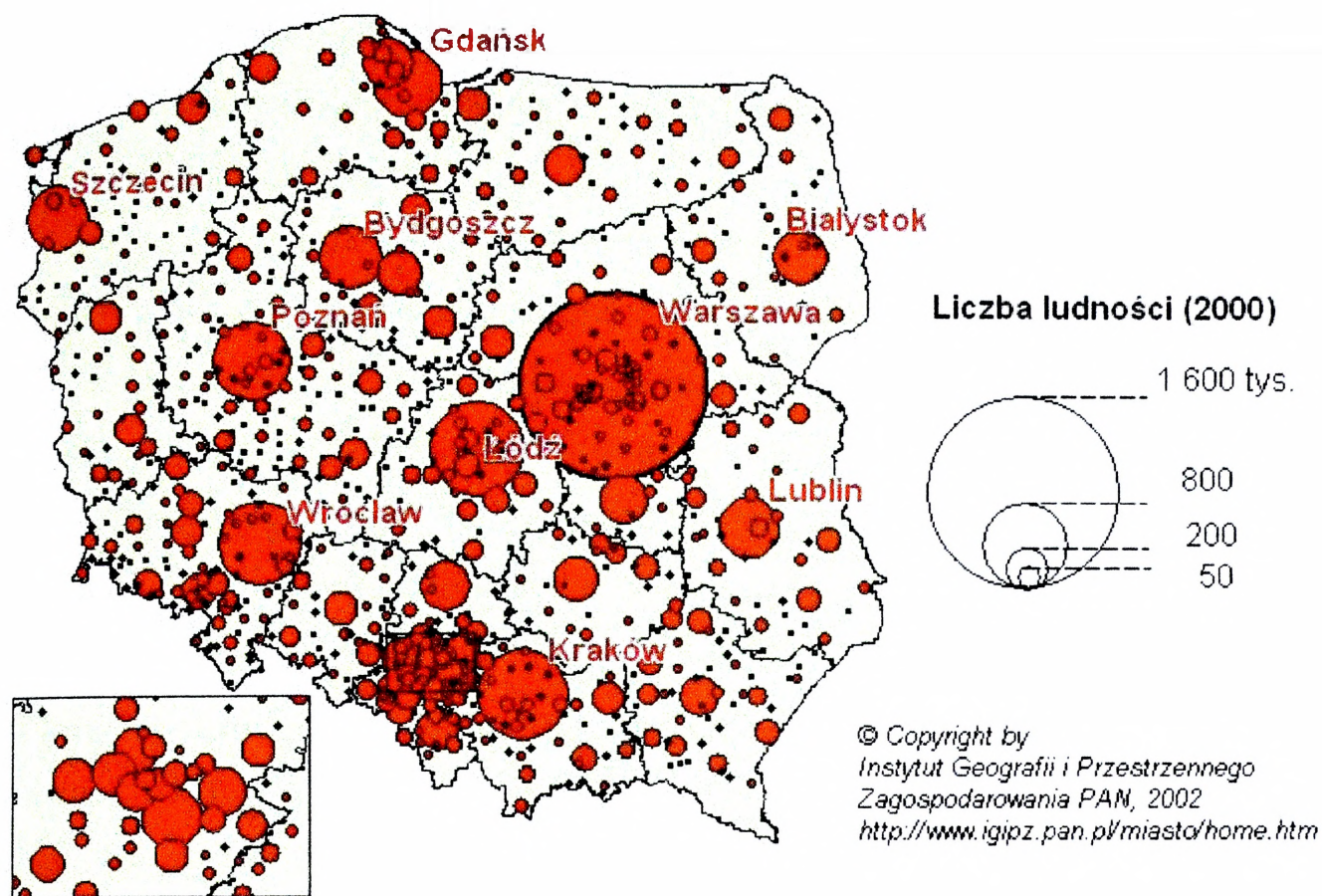

Oznaczenia:

- 1 - aglomeracje miejskie ukształtowane i kształtujące się, 2 - aglomeracje potencjalne,
- 3 - ośrodki wzrostu o znaczeniu krajowym, 4 - powiązania funkcjonalne i infrastrukturalne,
- 5 - obszary turystyczno-wypoczynkowe

Rys. 3.30. Aglomeracje w Polsce

System osadniczy w Polsce w ujęciu przestrzennym wykazuje dość duże zróżnicowanie (rys. 3.31). Natomiast wskaźnik urbanizacji w ostatnim dziesięcioleciu uległ pewnym wahaniom. Mimo dodatniego przyrostu ludności wskaźnik ten w latach 1995-2000 zmalał z 67,84 % do 61,78%. Regres ten według prognoz nie jest zjawiskiem trwałym.

Rys. 3.31. Miejska sieć osadnicza w 2001 r.
Źródło: Aktualizacja Raportu ..., s.98

Jedną z przyczyn zmieniającej się urbanizacji jest dezurbanizacja przejawiająca się migracją ludności z miast na obszary wiejskie. Dotyczy to zwłaszcza dużych miast, których ludność osiedla się w obszarach metropolitalnych. Natomiast w małych miastach ludności przybywa co powoduje ich rozwój. Wyjątek stanowią miasta stanowiące dawniej stolice województw, z których ludność emigruje do większych ośrodków.

Zasięg korzystnego oddziaływania dużych ośrodków miejskich sięga 20-30 km, a Warszawy 40-50 km i obejmuje obszar metropolitalny. Małe i średnie miasta znajdujące się poza obszarem metropolitalnym tracą swoje funkcje gospodarcze zwłaszcza wyspecjalizowanych na rzecz firm zlokalizowanych w ośrodku centralnym. Nie rekompensuje tego zatrudnienie specjalistów z tych małych ośrodków, głównie młodych i wykształconych. W tej sytuacji dochodzi do zróżnicowania dochodów wewnątrz regionów koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania wskazane jest nadanie większego znaczenia ośrodkom miejskim średniej wielkości.

Magnesem przyciągającym inwestorów stały się największe miasta, np. Warszawa, Poznań i Gdańsk, w których instalują się wyspecjalizowane firmy, wypierana jest działalność zaliczana do tradycyjnej, następuje restrukturyzacja a do starych dzielnic przenosi się ludność zubożała.

Proces przekształcania struktury przestrzennej miast wynikający min. z otwarcia gospodarki Polski na proces globalizacji i modernizacja związana z transformacją ustrojową przyniosły obok pozytywnych efektów także negatywne. W miastach będących nadal w kryzysie na obszarach centralnych następuje sukcesja przez ludność ubogą lub margines społeczny³. Jednocześnie następuje dekapitalizacja i marginalizacja społeczna stosunkowo nowych osiedli mieszkaniowych. Dotyczy to zwłaszcza zasobów komunalnych i spółdzielczych.

Istotnym elementem różnicowań społeczno-przestrzennych miast są także różnicowania demograficzne. W przypadku Warszawy centralne części miasta charakteryzują się najwyższym udziałem ludności starej i kobiet. Ponadto, obszar największej koncentracji ludności starej to dawne osiedla robotnicze, których mieszkańcy utrzymują się z emerytury.

Ewolucja miast, zwłaszcza tych „blokowisk” będzie trwała prawdopodobnie przez kilka dziesięcioleci gdyż radykalne przekształcenia tych socjalistycznych budowli i ich modernizacja jest bardzo kosztowna. Krajowy Plan Działania w sprawie osiedli ludzkich w Polsce, dokument przygotowany z okazji konferencji ONZ w 1996 r ma jednak charakter postulatywny. Jednym z elementów ograniczającym powstanie wizji rozwoju miast w Polsce jest stan świadomości społecznej planistów przestrzennych, mieszkańców i władz lokalnych. Brak jest mechanizmów zaspokajających sprzecznych interesów narastającej liczby podmiotów rywalizujących o przestrzeń miast. Miasto nadal jest sceną otwartych lub ukrytych konfliktów, a nie sceną współpracy.

Wnioski - problemy

Narastanie ubóstwa w przestrzeni miasta jako rezultat zmian w strukturze stosunków społecznych.

³ Raport s.106

Ubóstwo wśród osób starszych wynika z faktu, że emerytury są stosunkowo niskie w porównaniu z ostatnią płacą, niższe niż w innych krajach.

Restrukturyzacja społeczno-przestrzenna tj. rozwarstwienie majątkowe i nasilająca się polaryzacja społeczno-przestrzenna powodować będą liczne napięcia i konflikty społeczne. Pojawiły się nowe kategorie ubóstwa i bogactwa.

3.5. Przekształcanie przestrzenne przemysłu (technosfery) i rolnictwa

Struktura przestrzenna przemysłu

Ukształtowana struktura przestrzenna przemysłu w okresie przed 1990 charakteryzowała się wielką koncentracją przedsiębiorstw przemysłowych w niektórych regionach kraju, zwłaszcza w jego części południowej i centralnej (rys.3.32). Zatrudnienie w przemyśle było wyższe niż w krajach lepiej rozwiniętych, zaś zapoczątkowanie pracy, integracyjnej i globalizacyjnej obnażyły przestarzałość wielu dziedzin polskiego przemysłu. Od 1990 r. Struktura przestarzałego przemysłu ulega radykalnym zmianom. Zanotowano znaczny spadek produkcji, zwłaszcza w branżach, które zależały od wymiany gospodarczej w ramach RWPG. Dotyczyło to głównie przemysłu odzieżowego, zbrojeniowego oraz elektrotechnicznego.

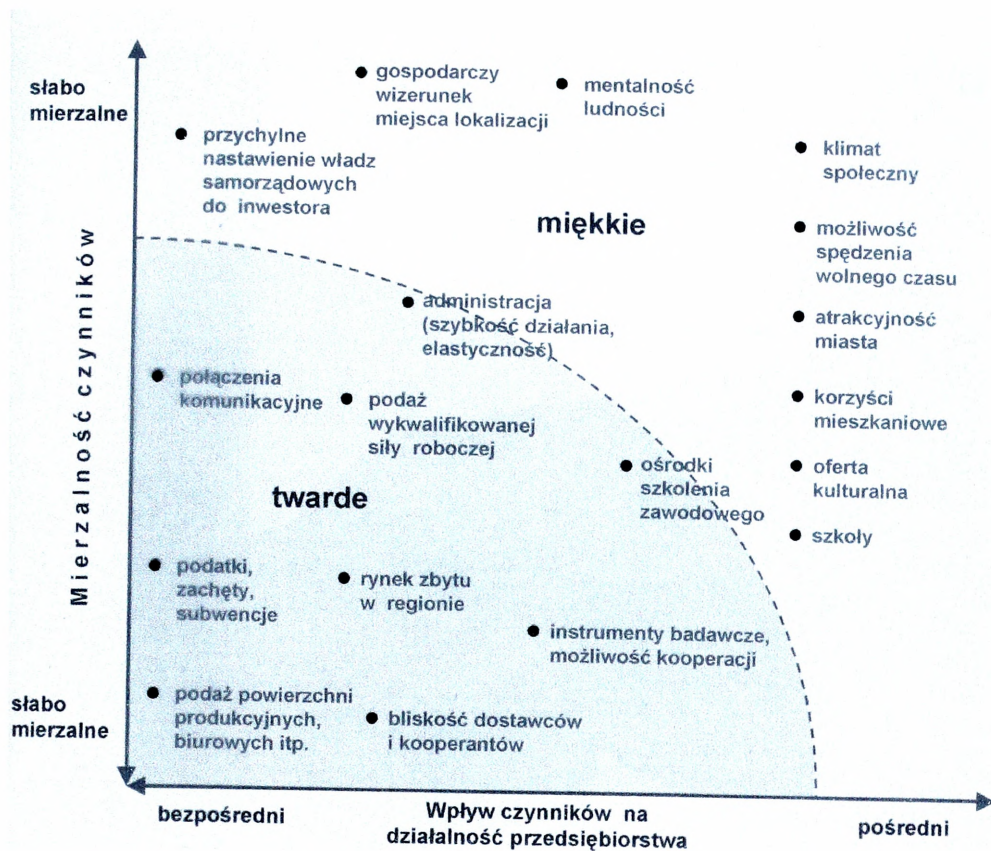
Niezależnie od przyczyn na zmianę struktury przestrzennej przemysłu złożyły się recesja przemysłu państwowego i szybki rozwój sektora prywatnego.

W sektorze prywatnym nastąpił znaczny wzrost małych i średnich przedsiębiorstw przemysłowych oraz zmiana profilu produkcji.

Podjęte działania modernizacyjne w celu zwiększenia konkurencyjności produkcji krajowej w stosunku do produktów importowanych wzrosła wydajność pracy a nastąpił spadek zatrudnienia w przemyśle. Nakłady inwestycyjne w przemyśle w połączeniu z procesami restrukturyzacji i recesji wielu działów, w zasadzie doprowadziły do wzmocnienia struktur przestrzennych ukształtowanych w gospodarce planowej.

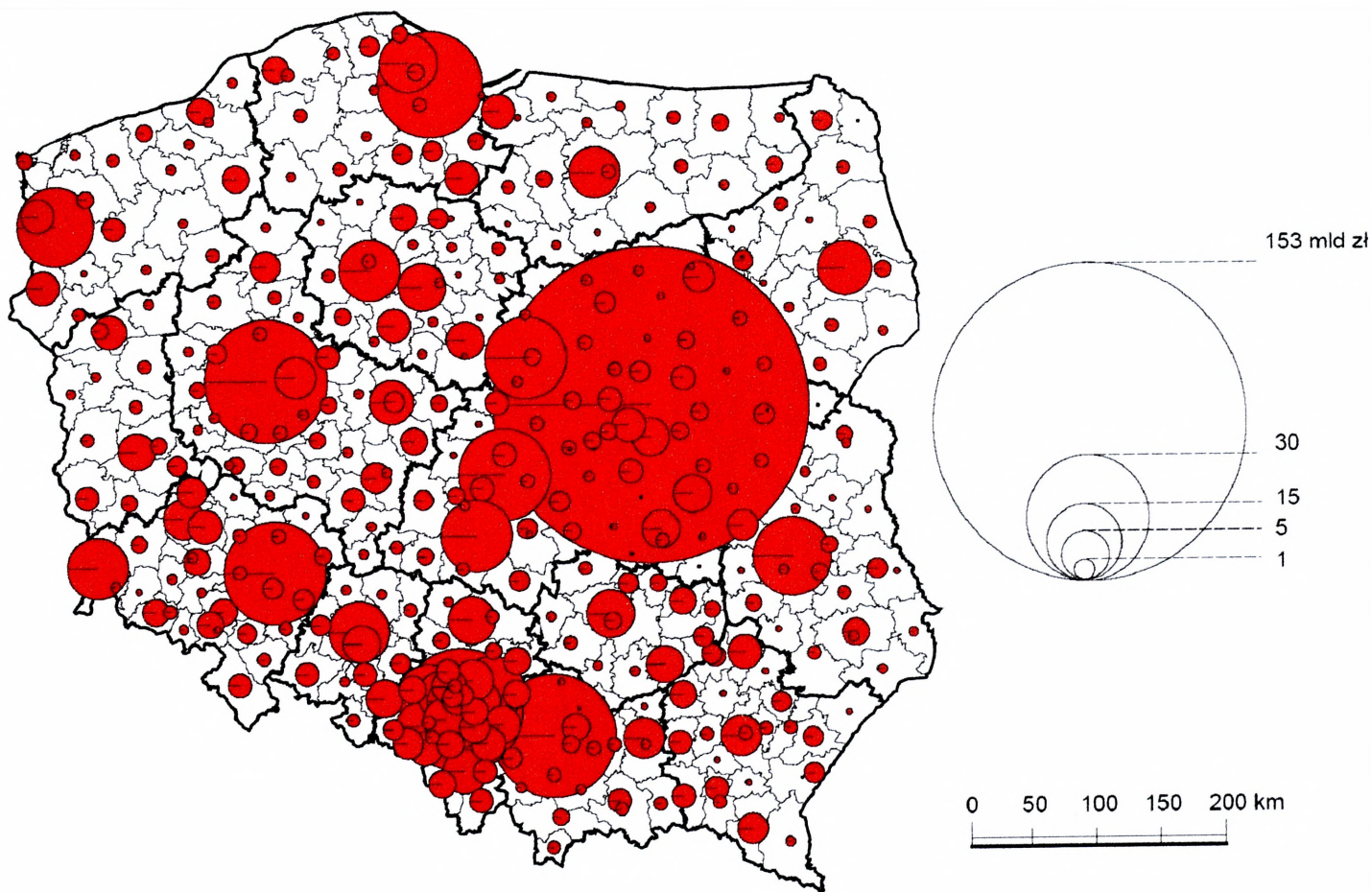
Spadek znaczenia przemysłu w gospodarce narodowej był charakterystyczną cechą okresu transformacji, gdyż o inwestycjach w tej dziedzinie w coraz większym stopniu decydował rynek a nie władze centralne. Ponadto obecnie o lokalizacji prze -

mysłu decyduje wiele czynników (rys. 3.33), a nie tylko surowce, transport i rynek zbytu.

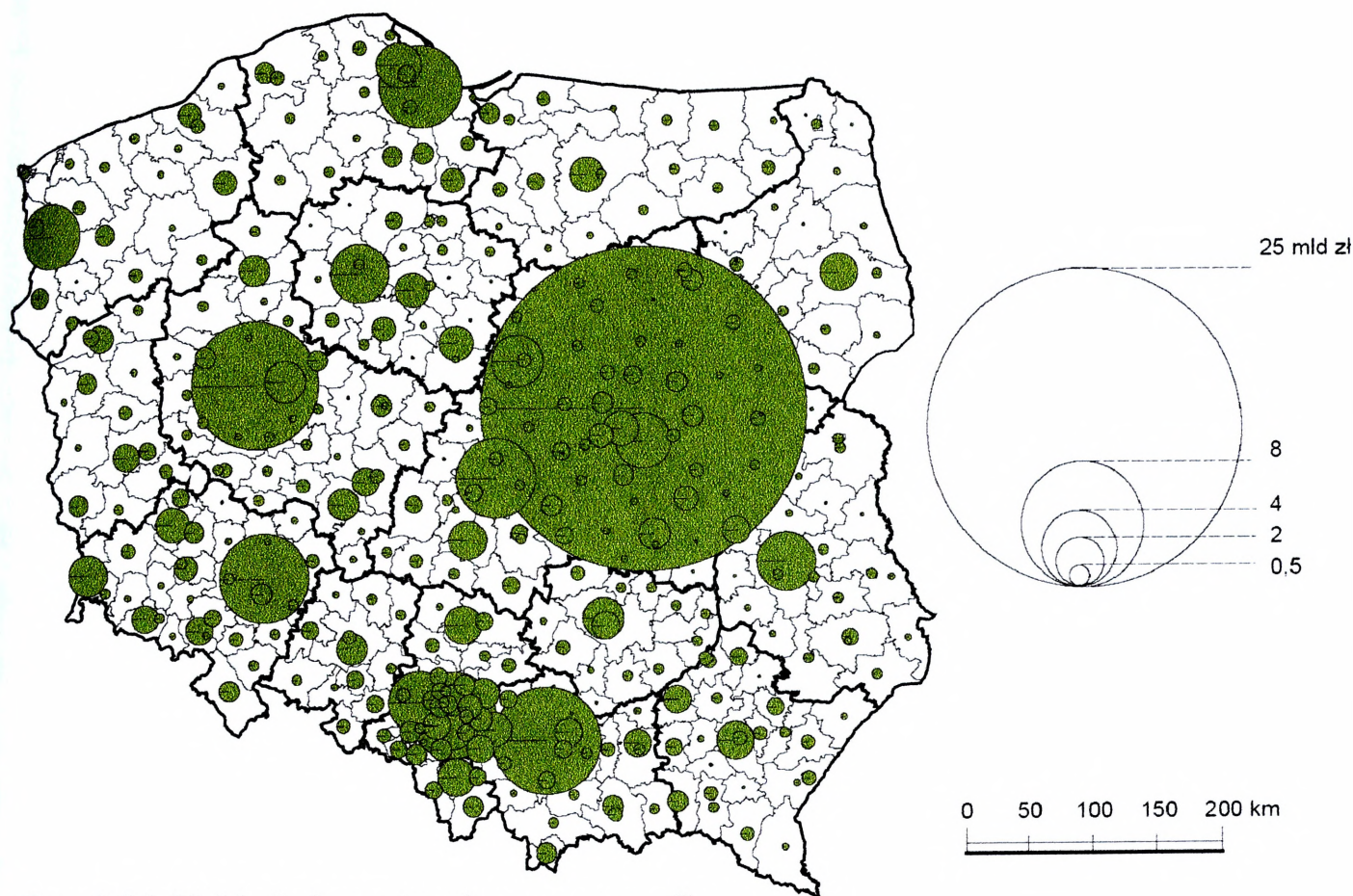
Rys. 3.32. „Twarde” i „miękkie” czynniki lokalizacji

Źródło: Grabow, Henckel, Hollbach-Groming 1995, za A. Wieloński 2000

Rys. 3.33. Wartość brutto środków trwałych w przemyśle

Źródło: Aktualizacja Raportu... str.52.

Rys. 3.34. Nakłady inwestycyjne w przemyśle

Źródło: Aktualizacja Raportu ... s.53

Nowe czynniki lokalizacji przemysłu to ulgi podatkowe i zachęty inwestycyjne adresowane do inwestorów zarówno krajowych jak i zagranicznych. Jest to oferta dość skromna, gdyż inwestorzy potrzebują terenów uzbrojonych na co władz nie stać.

Tabela 3.22

Czynniki wpływające na decyzję przedsiębiorstwa o umiędzynarodowieniu procesu produkcji (wersja uproszczona)

Walory przedsiębiorstwa możliwe do spożytkowania za granicą kraju-siedziby	Korzyści z możliwości internalizacji procesu gospodarowania	Korzyści i zagrożenia związane z lokalizacją części działalności przedsiębiorstwa za granicą
<p>Wielkość przedsiębiorstwa Pozycja monopolisty Unikatowa technologia Potencjał badawczy Zasoby kwalifikowanej siły roboczej Zasoby wysoko kwalifikowanej kadry menedżerskiej</p>	<p>Obniżenie kosztów produkcji w wyniku zwiększenia skali produkcji Obniżenie kosztów w wyniku rozłożenia niektórych kosztów (np. marketingu) na większą produkcję Uniknięcie kosztów prawnej ochrony własności (np. przy transferze technologii) Możliwości manipulowania cenami w obrocie między filia a centralą (np. w celu</p>	<p>Ceny czynników produkcji (płace i stopa procentowa) Jakość czynników produkcji (np. kwalifikacje i wydajność siły roboczej) Dostępność komunikacyjna i koszty transportu Ustawodawstwo regulujące działalność obcego kapitału Wielkość rynku i możliwość lokowania na nim produktu finalnego Polityka handlowa prowa-</p>

	uniknięcia lub zmniejszenia podatków)	dzona w kraju ewentualnej filii Stopień podobieństwa kulturowego (język, alfabet, religia) Stosunek społeczeństwa do obecności obcego kapitału
--	---------------------------------------	--

Źródło: A. Wieloński. *Geografia Przemysłu* Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2000.

Nowymi czynnikami lokalizacyjnymi, które mogą mieć wpływ na rozmieszczenie przemysłu są także specjalne strefy ekonomiczne oraz programy pomocowe Unii Europejskiej. Ważną rolę w jego lokalizacji odgrywać będzie polityka rozwoju regionalnego w ramach realizacji celu nr 1 i 2 (patrz: rozdz. VI)

Ogólnie w latach dziewięćdziesiątych nastąpiło skurczenie się przestrzeni przemysłowej oraz nastąpił proces polaryzacji przestrzennej rozwoju przemysłu. Procesy szybszej restrukturyzacji i modernizacji produkcji przemysłowej nastąpiły w okręgach warszawskim i poznańskim a wolniej na południu Polski.

Struktura przestrzenna wsi i rolnictwa

Struktura przestrzenna wsi i rolnictwa ukształtowana została w okresie gospodarki centralnie sterowanej. Transformacja ustrojowa spowodowała radykalne zmiany a obecne zróżnicowanie przestrzenne charakteryzuje się występowaniem z jednej strony obszarów o wyspecjalizowanej i wysokotowarowej produkcji, z drugiej zaś obszarów z zacofanym rolnictwem, produkującym wyłącznie na potrzeby własne.

W okresie transformacji zapoczątkowano przekształcenie własnościowe, w tym likwidację sektora państwowego oraz zmianę struktury wielkości gospodarstw. Na dalszą przebudowę oraz rozwój wsi i rolnictwa zasadniczy wpływ wywierać będzie Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej.

Najważniejszymi dokumentami formalnoprawnymi do rozwoju wsi i rolnictwa są:

- Średniookresowa strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa.

Zgodnie z tymi dokumentami działania na rzecz rozwoju wsi i rolnictwa koncentrować się będą na:

- wzroście zatrudnienia w sektorze pozarolniczym,

- poprawie stanu infrastruktury technicznej,
- podniesieniu edukacji na wsi,
- wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw,
- ochronie środowiska.

Transformacja społeczno-polityczna i gospodarcza przyczyniła się do nasilenia przekształceń własnościowych. Dotyczą one przede wszystkim przekształceń własnościowych, zmian w zagospodarowaniu ziemi oraz zmiany struktury agrarnej rolnictwa.

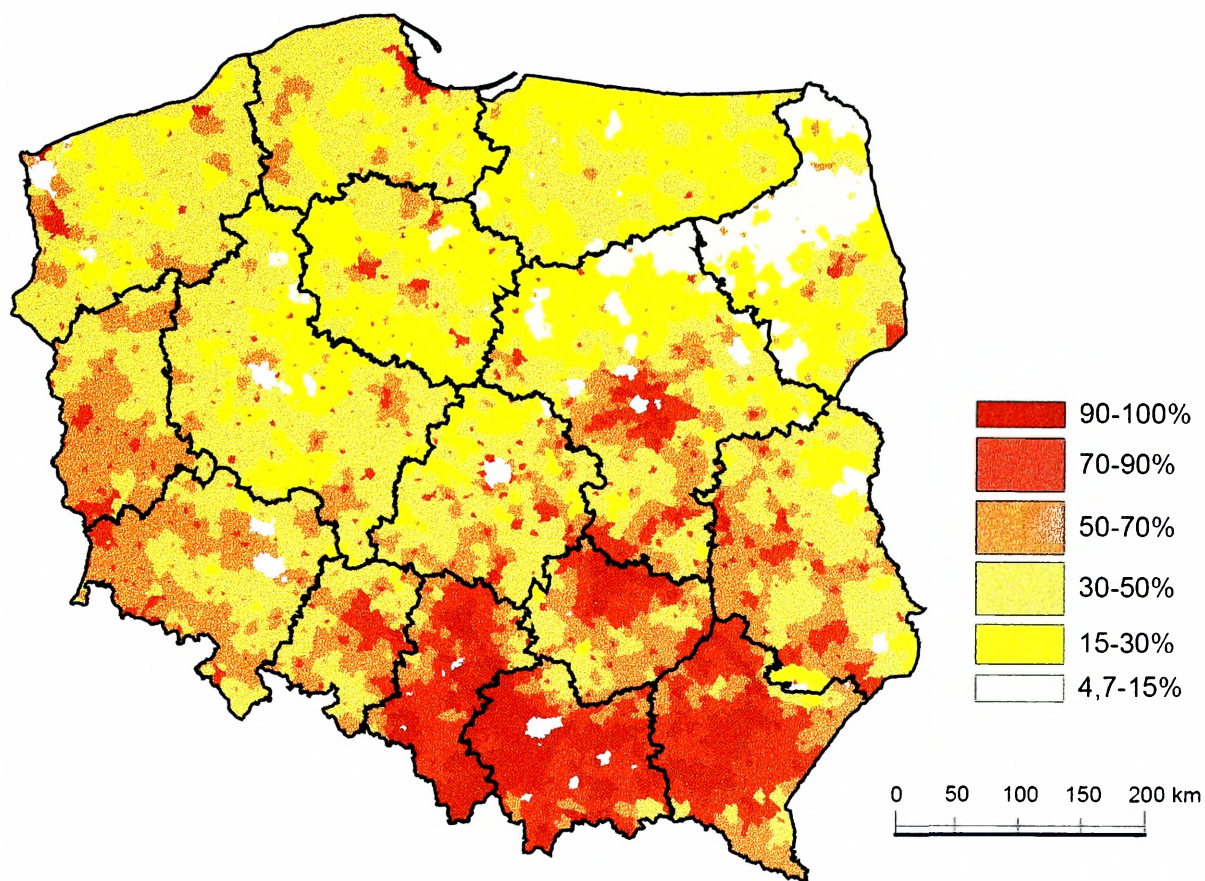
Likwidacja sektora państwowego w rolnictwie stanowi wyzwanie, które będzie dawało znać o sobie przez wiele lat. W obszarach tych doszło do bezrobocia strukturalnego, którego skutki odczuwalne są od kilku lat. Dotyczy to zwłaszcza Polski północnej i zachodniej.

Rolnicze zagospodarowanie ziemi

Wysoka koncentracja ziem zagospodarowanych przez rolnictwo obejmuje obszary o urodzajnych glebach i powinny one podlegać ochronie. Rolnictwo nie może być wypierane z tych obszarów przez inne funkcje gospodarcze, lecz muszą one być mu podporządkowane.

Użytki rolne obejmują około 18,5 mln ha, z tego $\frac{3}{4}$ to grunty orne. Najważniejszą rolę w rolnictwie odgrywa produkcja roślinna. Pierwsze miejsce w zasiewach zajmuje zboże, drugie ziemniaki. Znaczny udział mają rośliny pastewne i przemysłowe. Powierzchnia sadów jest niewielka a główne rejony sadownicze to: grójecki, sandomierski i podkarpacki.

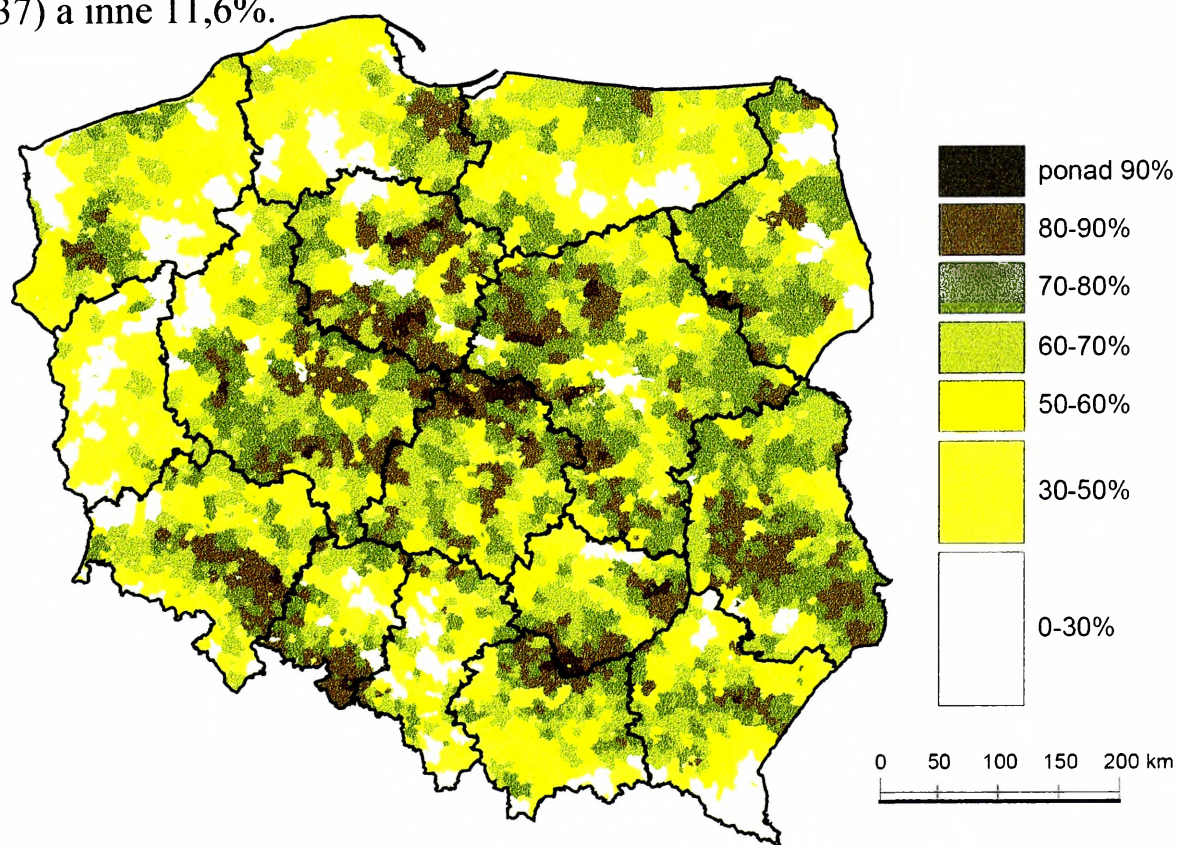
Przeciętna powierzchnia gospodarstw rolnych wynosi 9,6 ha (2000 r.). Średnio indywidualne gospodarstwa rolne na 7,2 ha użytków rolnych. Najwięcej małych gospodarstw rolnych jest w południowej części kraju (rys.3.35).

Rys. 3.35. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni poniżej 5 ha w gminach

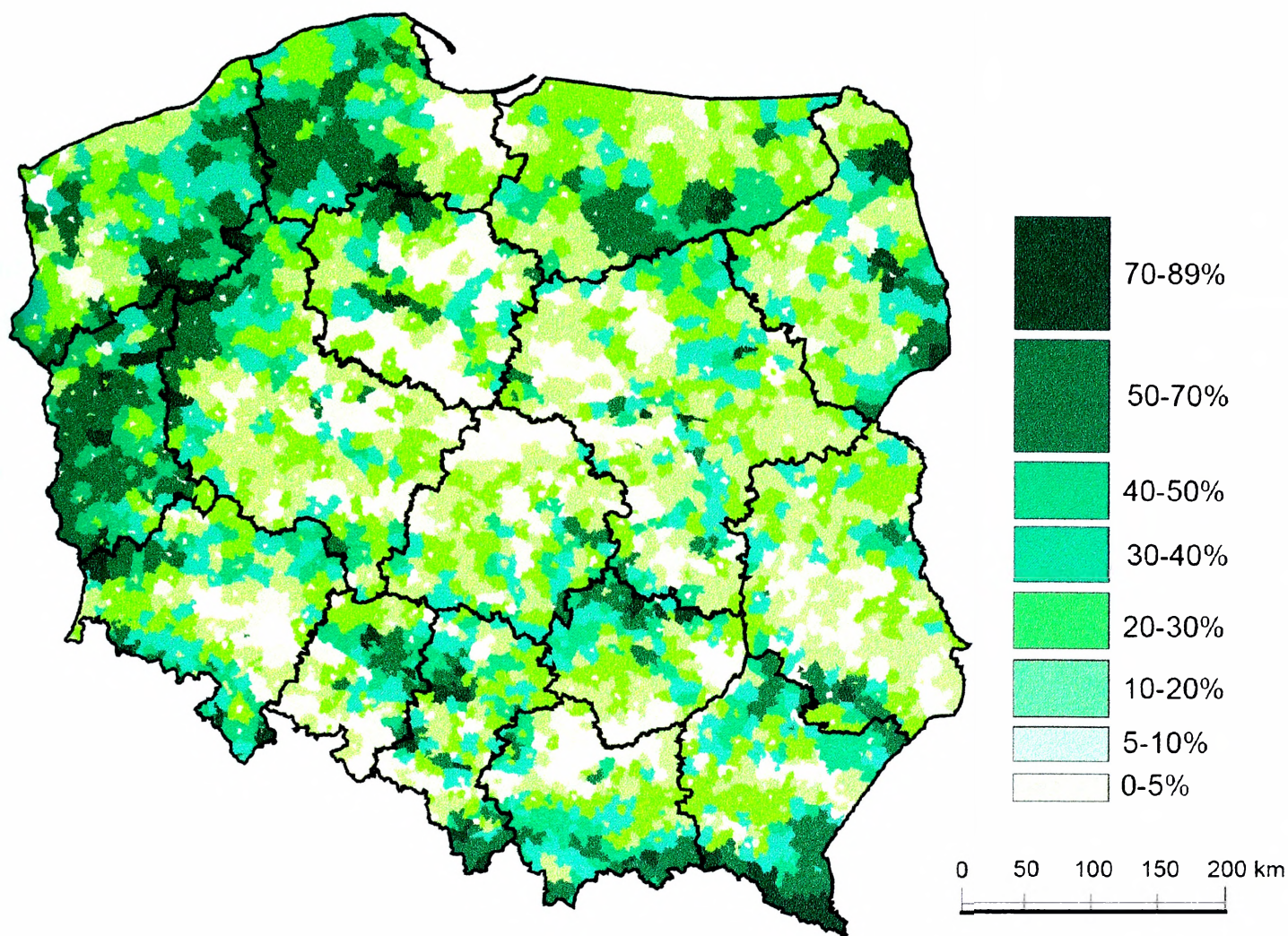
Źródło: Aktualizacja Raportu... s.61

W strukturze użytkowania ziemi grunty zagospodarowane przez rolnictwo zajmuje 59,2% ogólnej powierzchni kraju (rys.3.36), lasy i zadrzewienie 29,2% (rys.3.37) a inne 11,6%.

Rys.3.36. Udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej w gminach w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu ...s.66

Rys. 3.37. Udział lasów i gruntów leśnych w powierzchni ogólnej w gminach 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu ...s. 68

W okresie kandydowania Polski do członkostwa w Unii Europejskiej rolnictwo poniosło duże koszty związane z restrukturyzacją tego działu gospodarki narodowej. Z chwilą gdy Polska stała się członkiem Wspólnoty, rolnictwo uzyskuje dopłaty bezpośrednie, co stwarza szansę jego modernizacji i rozwoju. Uwzględnić należy jednak konsekwencje jakie niesie Wspólna Polityka Rolna. Rolnictwo polskie musi przestrzegać reguł obowiązujących w Unii Europejskiej, a te mogą zmierzać do ograniczania wielkości produkcji wybranych produktów rolnych.

4. CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTW (REGIONÓW POLSKI)

4.1. Województwo dolnośląskie

Województwo dolnośląskie leży w południowo-zachodniej Polsce i graniczy z Niemcami (Saksonią – 80 km) i Czechami (434 km) oraz województwem lubuskim, wielkopolskim i opolskim. Zajmuje obszar 19,9 tysięcy km² (6,4 % powierzchni kraju), obejmujący część Niziny Śląskiej, Przedgórze Sudeckiego i Sudetów z Kotliną Jeleniogorską i Kłodzką (rys.4.1.). Ośrodkiem administracyjnym Dolnego Śląska jest Wrocław.

W strukturze organizacji terytorialnej województwa wydzielono 169 gmin zgrupowanych w 30 powiatach (w tym w 4 miastach na prawach powiatu). Ponadto, dla celów statystycznych w regionie dolnośląskim wydzielono cztery podregiony (legnicki, jeleniogórski, wrocławski i miasto Wrocław).

Dolny Śląsk ma bardzo korzystne położenie, gdyż znajduje się w strefie wpływów dużych ośrodków – od strony zachodniej Drezna i Pragi, a od północy Poznania. Na granicy z Niemcami i Czechami usytuowane są liczne przejścia graniczne ułatwiające zarówno ruch graniczny, jak i współpracę transgraniczną w ramach euroregionów: *Neisse-Nisa-Nysa*, *Glacensis* i *Dobrawa*.

Przez obszar województwa przepływa rzeka Odra, regulowana na całej długości. Występują tu dobre warunki glebowe i klimatyczne oraz urozmaicona szata roślinna. Największym kompleksem leśnym są Bory Dolnośląskie.

Na Dolnym Śląsku występują różne surowce mineralne. Do kopaliny o największym znaczeniu należą rudy miedzi, węgiel brunatny, kamień budowlany, surowce ilaste oraz kruszywa naturalne. Do unikalnych surowców należą m.in.: granity, bazalty, gabra, amfibolity, kaoalin, skalenie gliny białowypalające się. Występują tu także liczne źródła wód mineralnych, głównie w Sudetach.

W związku z działalnością wydobywczą i przemysłową duże obszary uległy zdewastowaniu i zdegradowaniu. Do terenów najbardziej zniszczonych i wymagających rekultywacji należą:

- Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy (związany z wydobyciem i przetwarzaniem miedzi),
- obszar noworudzko-wałbrzyski (wydobycie węgla kamiennego),
- obszar turoszowski (eksploatacja węgla brunatnego).

Jednocześnie województwo dolnośląskie zamieszkiwało w 2002 r. 2 907 tys. osób, co stanowiło 7,6 % ogółu ludności Polski. Średnia gęstość zaludnienia wynosiła 149 osób na km². Liczba ludności na Dolnym Śląsku ulega zmniejszeniu, gdyż przyrost naturalny i saldo migracji są ujemne.

Województwo dolnośląskie, pod względem znaczenia ekonomicznego, zaplecza naukowego, technicznego, potencjału ludzi o wysokim poziomie wykształcenia, kwalifikacjach zawodowych i aktywności, jest jednym z bardziej rozwiniętych województw Polski.

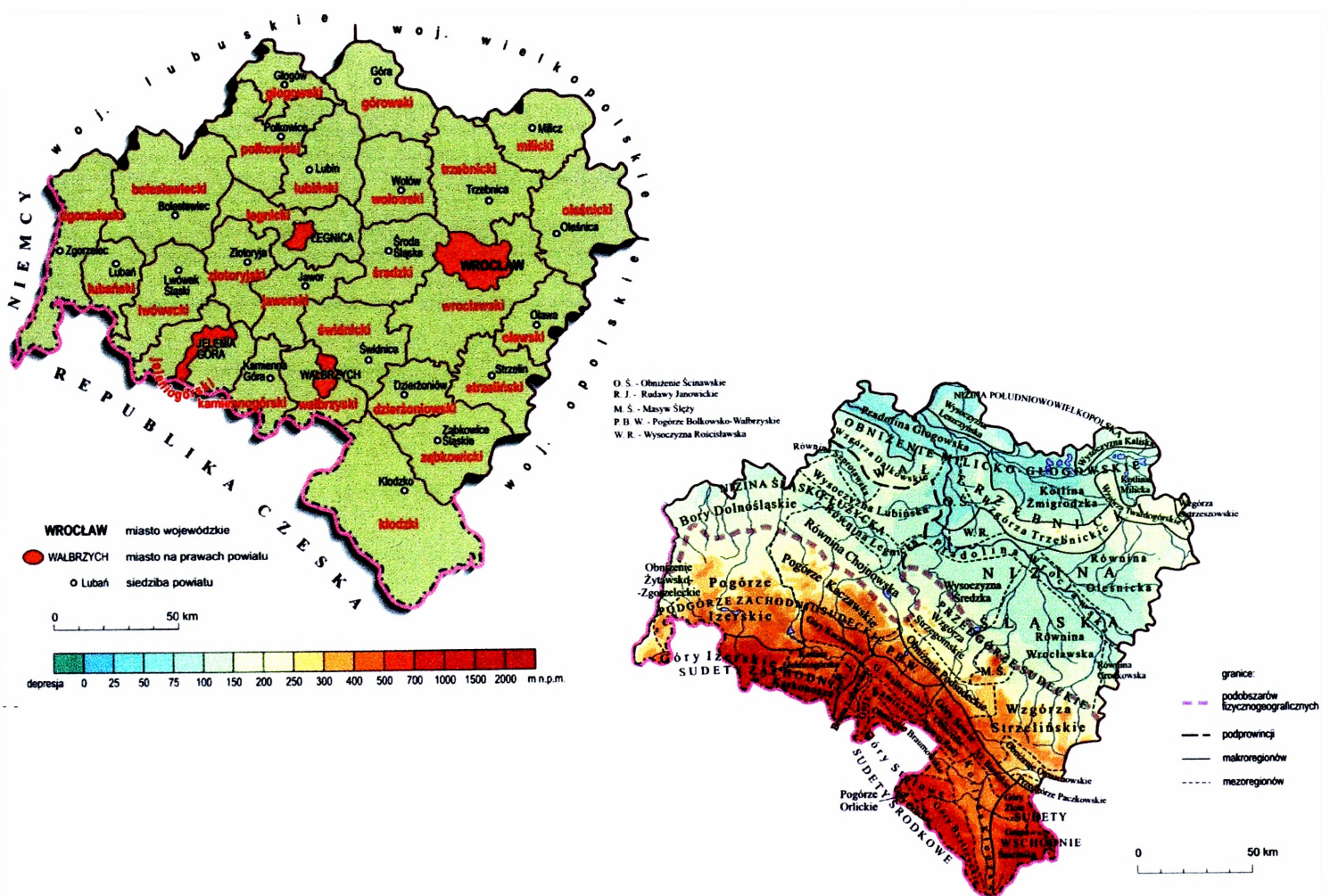
Najważniejsze atuty województwa to:

- bogate zasoby naturalne, korzystne dla rozwoju przemysłu i rolnictwa, ale także turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego;
- rozwinięta sieć osadnicza, wysoki poziom urbanizacji;
- posiada miasto o randze metropolii o dużym potencjale usługowym i dobrych połączeniach z krajem i z zagranicą;
- duży potencjał ludzi przedsiębiorczych i wykształconych;
- rozwinięta i zróżnicowana gospodarka;
- wysoki wskaźnik przedsiębiorczości;
- znaczny potencjał edukacyjny i naukowo-badawczy;
- duży potencjał usługowy w lecznictwie (zamkniętym i klimatycznym), turystyce i rekreacji;
- znaczny potencjał kulturalny – liczne i cenne zabytki, o klasie europejskiej;
- rozbudowana infrastruktura transportowa – międzynarodowe szlaki komunikacyjne drogowe i kolejowe, międzynarodowy port lotniczy, liczne przejścia graniczne, żeglowny szlak wodny – Odra;
- sąsiedztwo z Czechami i Niemcami, rozwijająca się współpraca transgraniczna;

- władze administracyjne i samorządowe przychylnie inwestowaniu zagranicznemu.

Słabe strony województwa, mogące być potencjalnym zagrożeniem dla jego rozwoju, to m.in.:

- duża degradacja środowiska naturalnego związana z przemysłem wydobywczym;
- zmniejszanie się liczby ludności, ujemny przyrost naturalny, ujemne saldo migracji zagranicznych;
- duże bezrobocie o charakterze strukturalnym;
- zły stan obiektów i przestarzały model obsługi turystyki i rekreacji;
- dekapitalizacja infrastruktury technicznej i transportowej;
- niedostateczne odbudowanie infrastruktury po powodzi (1997 r.);
- niewystarczający poziom inwestowania w zakresie inwestycji melioracyjnych.

Rys. 4.1. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa dolnośląskiego

4.2. Województwo kujawsko-pomorskie

Województwo kujawsko-pomorskie usytuowane jest w środkowo-północnej części Polski i graniczy od północy z województwami pomorskim i warmińsko-mazurskim, od wschodu - z mazowieckim a od południa i zachodu z łódzkim i wielkopolskim. Leży w obrębie dwóch podstawowych jednostek geograficznych – Pasa Wielkich Dolin i Pasa Pojezierzy (rys. 4.2.).

Siedzibami władz wojewódzkich są Bydgoszcz (władze rządowe) i Toruń (władze samorządowe). W strukturze organizacji terytorialnej województwa występują 144 gminy, zgrupowane w 23 powiatach (w tym 4 miastach na prawach powiatu). Ponadto, dla celów statystycznych, wydziela się dwa podregiony bydgoski i toruńsko-włocławski.

Region wyróżnia się unikalnymi w kraju warunkami hydrograficznymi. Wisła wraz z jej dopływami tworzy oś regionu. Teren obfituje w liczne polodowcowe jeziora. Największe, jezioro Gopło ma prawie 22 km² powierzchni a Zbiornik Włocławski (największy sztuczny akwen w Polsce) przy maksymalnym piętrzeniu osiąga 70,4 km² powierzchni.

Największe kompleksy leśne, o dużych walorach przyrodniczych i rekreacyjnych znajdują się w północnej części, na nizinach sandrowych (Bory Tucholskie, Pojezierze Brodnickie) oraz w dolinach rzecznych (Puszcza Bydgoska).

Region jest zasobny w surowce naturalne. Znajdują się tu wapienie jurajskie, sól kamienna, kruszywa, ropy oraz wody mineralne, a także niewykorzystywana dotychczas energia cieplna zawarta w wodach geotermicznych.

Ponadto 30% ogólnej powierzchni regionu stanowią obszary o szczególnych walorach przyrodniczych i są objęte ochroną prawną. Są to Bory Tucholskie, Pojezierze Brodnickie oraz tereny powiatów świeckiego i sępoleńskiego. W regionie znajduje się 1,9 tys. pomników przyrody, spośród 33,8 tys. ogólnej ich liczby w kraju.

W 2002 r. Województwo kujawsko-pomorskie zamieszkiwało 2 101,7 tys. osób (5,4% ludności kraju), a średnia gęstość zaludnienia wynosiła 117 osób na km².

Przyrost naturalny w regionie jest wyższy od średniej krajowej, wykazuje jednak tendencje spadkowe. Następuje powolny proces starzenia się społeczeństwa.

Udział regionu w tworzeniu produktu krajowego brutto jest niższy od średniej krajowej. Udział w tworzeniu wartości dodanej brutto wynosi: usługi 61%, przemysł i budownictwo 35%, rolnictwo i pozostałe 4%.

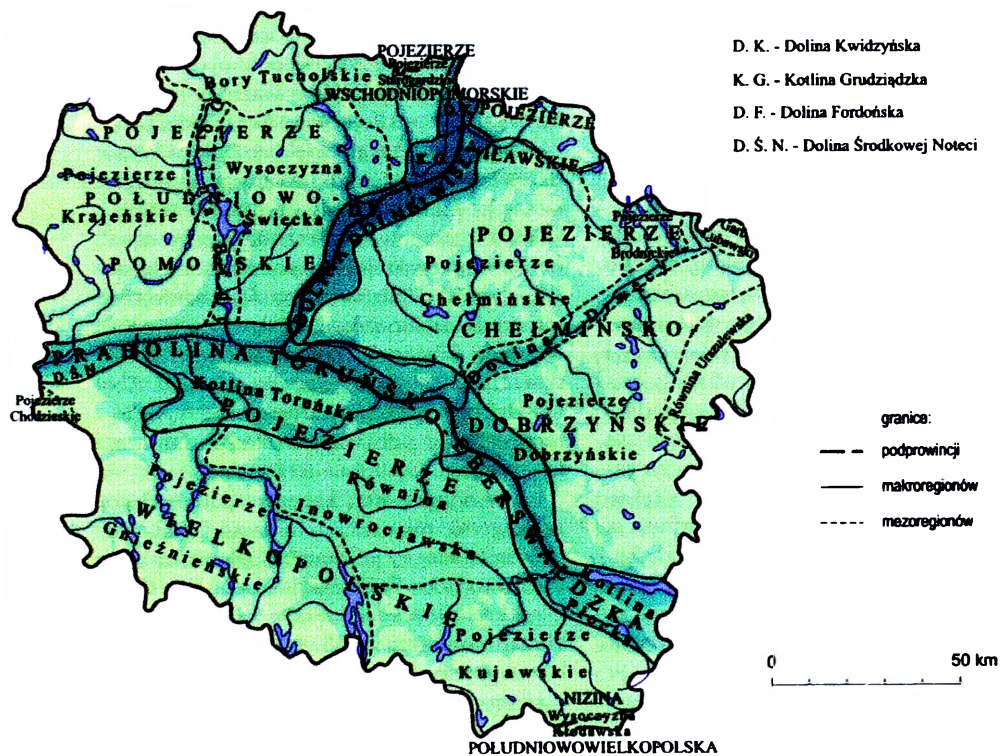
Mocne strony regionu:

- korzystny układ sieci osadniczej, zwłaszcza wielkość, potencjał i rozmieszczenie ośrodków siedziby władz, miast średnich i powiatowych, stwarzających dobre warunki obsługi mieszkańców;
- dobre wyposażenie ośrodków siedziby władz regionu w instytucje otoczenia biznesu;
- wysokie walory środowiska naturalnego (jakość gleb, zasoby surowców naturalnych, zasoby leśne, wody podziemne) stwarzające korzystne warunki do rozwoju rolnictwa, przemysłu i turystyki;
- duże znaczenie regionu w krajowej produkcji rolnej i przemysłowej;
- główne ośrodki miejskie regionu ważnymi węzłami krajowych sieci komunikacyjnych – drogowej, kolejowej i lotniczej;
- duża aktywność kulturalna i uznana renoma imprez kulturalnych i artystycznych.

Słabe strony regionu:

- niski poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych mieszkańców;
- wysoki poziom bezrobocia, szczególnie wśród młodzieży;
- niski poziom dochodów ludności;
- niedostateczny rozwój instytucji otoczenia biznesu w ośrodkach powiatowych;
- słaby rozwój infrastruktury technicznej, zwłaszcza dotyczącej gospodarki wodno-ściekowej i składowania odpadów;
- niedostateczna sieć dróg o wysokiej przepustowości oraz przepraw mostowych;
- niedostateczny potencjał i poziom techniczny infrastruktury służby zdrowia;
- relatywnie niski poziom wdrażania nowoczesnych technologii, przy stosunkowo dużym potencjale naukowo-aplikacyjnym (kadry, laboratoria);
- słabe wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych na potrzeby turystyki;

- zły stan techniczny dużej części obiektów zabytkowych.

Rys. 4.2. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa kujawsko-pomorskiego

4.3. Województwo lubelskie

Województwo lubelskie zajmuje obszar 25,1 tys. km², co stanowi 8% ogólnej powierzchni kraju. Od wschodu graniczy z Białorusią (na odcinku 168 km) i Ukrainą (na odcinku 277 km), od południa z województwem podkarpackim, a od zachodu i północy z województwem świętokrzyskim i mazowieckim. W strukturze organizacji terytorialnej województwa występuje 213 gmin, zgrupowanych w 24 powiatach (w tym w 4 miastach na prawach powiatu). Ponadto, dla celów statystycznych, powiaty zgrupowano w 3 podregiony (białsko-podlaski, chełmsko-zamojski i lubelski).

Przez terytorium Lubelszczyzny przebiegają naturalne granice regionów geograficznych o bardzo zróżnicowanych cechach środowiska przyrodniczego (rys.4.3.). Na północy województwa pas nizin środkowopolskich sąsiaduje z wyżynami południowo-polskimi, na południu obszary wyżynne wyraźnie odcinają się od pasa obniżen śródgórskich.

Pokrywą glebową obszarów wyżynnych tworzą bardzo dobre czarnoziemy, gleby płowe i brunatne oraz urodzajne rędziny.

Spośród bogactw naturalnych województwa do najważniejszych należą: węgiel kamienny, gaz ziemny oraz margle kredowe (wykorzystywane w produkcji cementu), lessy (do produkcji cegły), żwiry, piaski itp.

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione zajmują łącznie 22,7% powierzchni województwa. W regionie działają dwa parki narodowe Roztoczański Park Narodowy i Poleski Park Narodowy. Do obszarów prawnie chronionych należy także 17 parków krajobrazowych, 1 547 pomników przyrody oraz 82 rezerwaty przyrody.

W 2002 r. w województwie lubelskim zamieszkiwało 2 199 tys. osób (5,7% ludności kraju). W miastach mieszkało 1 026 tys. osób, co daje wskaźnik urbanizacji 46,6%, znacznie odbiegający od średniej krajowej (61,7%). Średnia gęstość zaludnienia wynosi 89 osób na 1 km² (średnia krajowa 124 osoby/km²), przy czym najmniejsza gęstość zaludnienia występuje na północy województwa, w podregionie białskopodlaskim (54 osoby/km²).

W województwie lubelskim nasycenie liniami kolejowymi wynosi 4,2 km na 100 km² (przedostatnie miejsce w kraju), drogami publicznymi 70,8 km/100km²

(11 lokata). Słabo również rozwinięta jest sieć telefonii przewodowej, sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej (wskaźniki poniżej średniej krajowej). Natomiast wyższe od przeciętnych są współczynniki skolaryzacji liceów ogólnokształcących (2 miejsce w kraju) i szkół policealnych (4 miejsce w kraju).

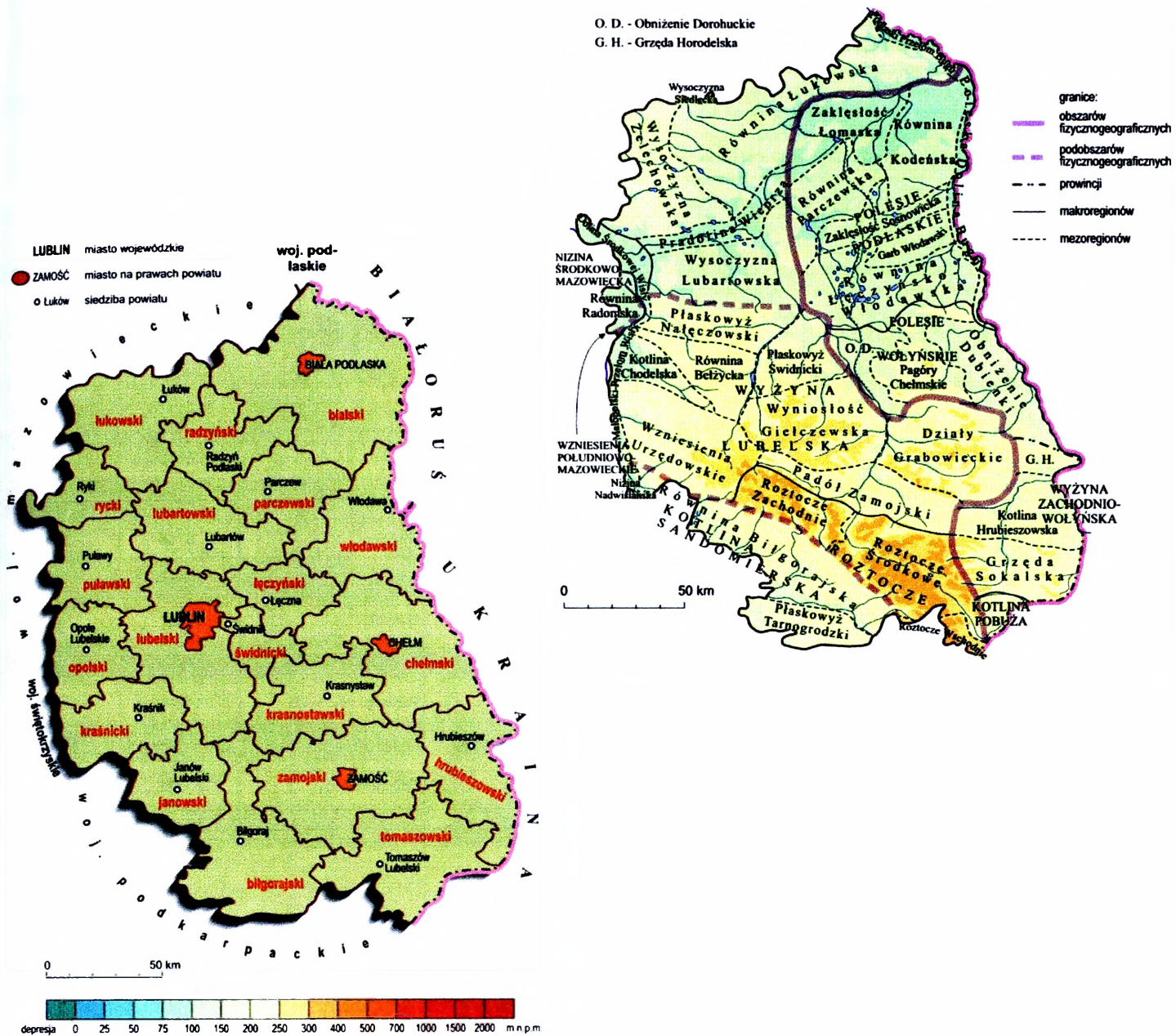
Lubelszczyzna, mimo relatywnie niskiego poziomu rozwoju gospodarczego, jest regionem korzystnych perspektyw. Wysokie wskaźniki skolaryzacji, stosunkowo dobry potencjał demograficzny, duże walory środowiska naturalnego i bardzo dobra jakość gleb stanowią szanse na przyszłość.

Mocne strony regionu:

- walory środowiska geograficznego (bogate ukształtowanie terenu, czyste powietrze atmosferyczne, ostoje rzadkich gatunków flory i fauny);
- znaczące dla gospodarki kraju surowce mineralne;
- wysoki udział terenów o dobrych i bardzo dobrych warunkach glebowych;
- ważny ośrodek akademicki w południowo-wschodniej Polsce;
- zasoby bazy materialnej usług publicznych;
- bogactwo dziedzictwa kulturowego;
- nadgraniczne położenie (możliwość obsługi transgranicznego ruchu komunikacyjnego skierowanego na Ukrainę i na Białoruś).

Słabe strony regionu:

- niski poziom rozwoju gospodarczego regionu;
- bezrobocie;
- najrzadsza w Polsce sieć miast, niski poziom urbanizacji;
- przeludnienie agrarne na wsi;
- ubogie zasoby hydrologiczne (wód powierzchniowych i podziemnych);
- słabe zagospodarowanie terenów rekreacyjnych;
- niedostateczny stan zaplecza technicznego i wyposażenia placówek kultury;
- niewystarczające otwarcie komunikacyjne regionu (brak dróg szybkiego ruchu, niskie standardy techniczne dróg powiązań komunikacyjnych, brak lotniska pasażerskiego).

Rys. 4.3. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa lubelskiego

4.4. Województwo lubuskie

Województwo lubuskie leży w środkowozachodniej części Polski i graniczy na zachodzie z Niemcami (z Brandenburgią i Saksonią). Zajmuje obszar blisko 14 tys. km² (4,5% powierzchni kraju).

W strukturze organizacji terytorialnej wydziela się 83 gminy, zgrupowane w 13 powiatach (w tym 2 grodzkie). Ponadto wydziela się dwa podregiony (NTS-3), tj. gorzowski i zielonogórski. Położenie województwa na tle podziału fizyczno-geograficznego Polski przedstawia rys. 4.4.

Funkcje administracyjne dzielą między siebie Gorzów i Zielona Góra. Gorzów jest siedzibą władz rządowych, Zielona Góra – samorządowych.

Bogactwem naturalnym regionu są lasy, które zajmują 48% powierzchni województwa. Zasobność województwa w cenne przyrodniczo lasy wraz z licznymi zbiornikami wody przyczyniły się do wzrostu powierzchni obszarów prawnie chronionych (37% ogólnej powierzchni województwa). Znajdują się tu m.in. 2 parki narodowe, 8 parków krajobrazowych, wydzielone obszary chronionego krajobrazu, zespoły przyrodniczo krajobrazowe, 52 rezerваты przyrody oraz liczne pomniki przyrody.

Województwo lubuskie należy do najrzadziej zaludnionych regionów (73 osoby na 1 km²) a udział ludności miast w ogólnej liczbie ludności wynosi 65%. Przyrost naturalny ludności jest dodatni, jednak zauważalna jest jego tendencja spadkowa. Natomiast saldo migracji zewnętrznych jest ujemne.

Pod względem gospodarczym województwo lubuskie znajduje się w grupie regionów o niewielkim udziale w tworzeniu produktu krajowego brutto. W 2001 r. województwo to wytworzyło 2% krajowej produkcji sprzedażnej przemysłu i 2% krajowej produkcji globalnej rolnictwa.

Region lubuski ma bardzo dobre położenie komunikacyjne. Przez jego obszar przebiegają dwie ważne osie tranzytowe. Jedną z nich jest najważniejsza dla Polski część transeuropejskiego połączenia zachód – wschód, a drugą – Berlin – Wrocław – Kraków – Lwów – Kijów.

Sieć drogowa i kolejowa są stosunkowo dobrze rozwinięte. Dobrze rozwinięta jest także żegluga śródlądowa. Szlak Odry, łączący Śląsk z zespołem portowym Szczecin – Świnoujście oraz szlak Warty i Noteci łączy północne części województwa z Bydgoszczą i Gdańskiem. Natomiast lotnisko w Babimoście, oprócz transportu pasażerskiego spełnia wymogi lotów Cargo.

Na lubuskim odcinku granicy funkcjonuje 8 drogowych przejść granicznych, 4 kolejowe oraz 1 przejście rzeczne. Przejścia te przekracza w ciągu roku prawie 45 mln osób, co stanowi 50% odpraw na całej granicy zachodniej i prawie 21% odpraw dokonywanych na wszystkich granicach lądowych Polski.

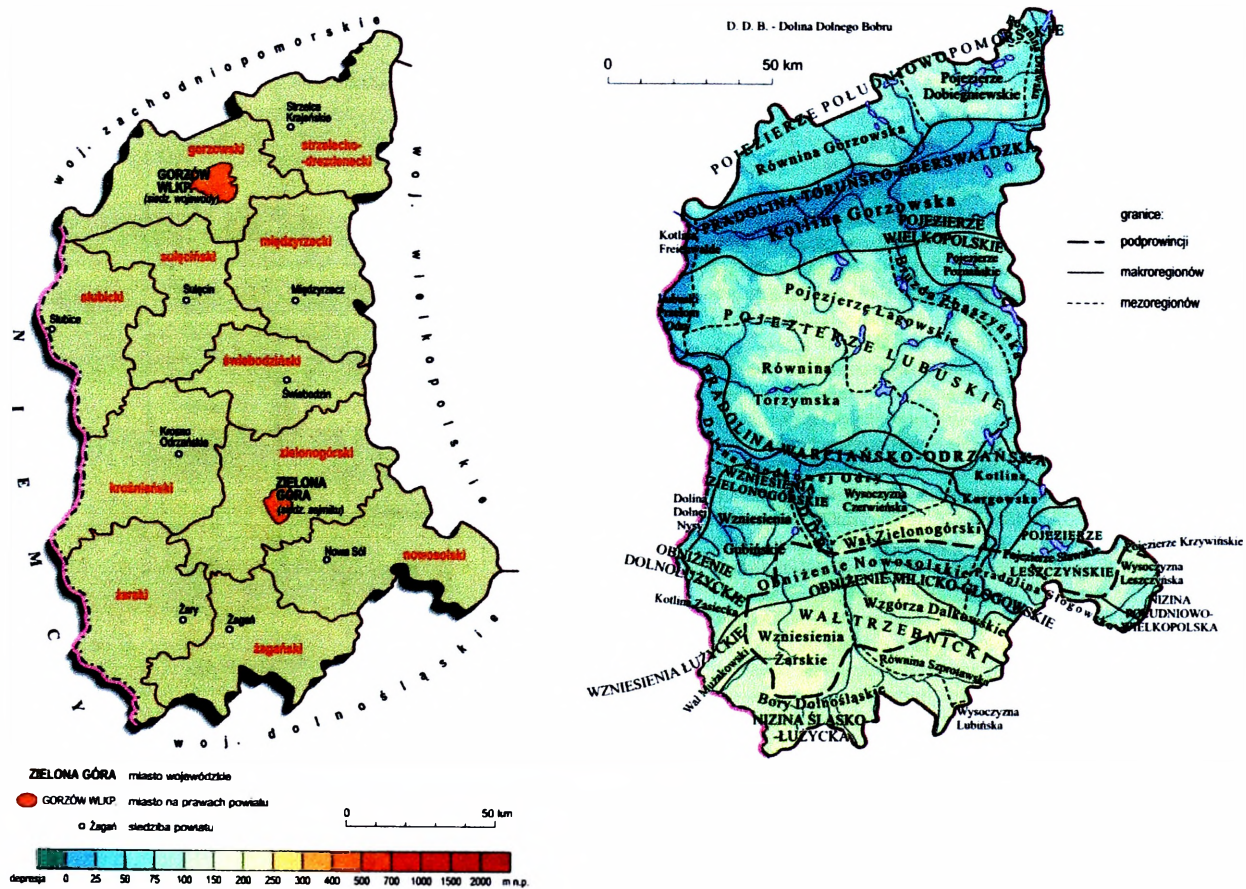
Najważniejszymi atutami województwa lubuskiego są:

- przygraniczne położenie;

- potencjał tkwiący w infrastrukturze transportowej;
- aktywność inwestorów zagranicznych (małych i średnich firm); rosnąca liczba spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego;
- rozbudowa sieci instytucji otoczenia biznesu; instytucje promujące współpracę gospodarczą z Niemcami;
- dobry stan środowiska naturalnego;
- duże potencjalne możliwości rozwoju gospodarki turystycznej.

Słabe strony regionu:

- niski udział regionu w tworzeniu produktu krajowego brutto;
- mały udział ludności z wyższym wykształceniem;
- wyższa niż przeciętnie w kraju stopa bezrobocia oraz wysoki poziom bezrobocia na wsi;
- słabe gleby;
- niedostateczna liczba przepraw mostowych;
- słabe wyposażenie wsi w infrastrukturę techniczną, zły stan techniczny urządzeń melioracyjnych.

Rys. 4.4. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa lubuskiego

4.5. Województwo łódzkie

Województwo łódzkie leży w centralnej części polski. Obejmuje obszar 18,2 tys. km², co stanowi 5,8% powierzchni kraju. W strukturze organizacji terytorialnej występuje 177 gmin, zgromadzonych w 20 powiatach. Ponadto, wydziela się trzy podregiony (NTS-3), tj. łódzki, piotrkowsko-skierniewicki oraz miasto Łódź. Położenie województwa na tle podziału fizyczno-geograficznego Polski przedstawia rys. 4.5.

Centralne położenie w strukturze przestrzennej kraju znajduje odzwierciedlenie w przebiegu infrastruktury transportu m.in. autostrad (północ-południe i wschód-zachód), rurociągów i linii energetycznych. Największym ośrodkiem miejskim jest Łódź, która w końcu XIX w. Była jednym z największych w Europie ośrodków przemysłu włókienniczego. Obecnie ten stary okręg przemysłowy wymaga radykalnej modernizacji.

Do głównych surowców naturalnych występujących w województwie należą: węgiel brunatny, piaski szklarskie i formierskie, skały, wapienie, sól kamienna, surowce ilaste dla ceramiki budowlanej oraz wody geotermiczne w okolicach Poddębic, Uniejowa i Skierniewic, a także wody mineralne w rejonie Rogóżna.

Lasy zajmują 20,5% ogólnej powierzchni regionu, a obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione 16,4%. W regionie znajduje się 88 rezerwatów przyrody, 7 parków krajobrazowych, 4,2 tys. pomników przyrody.

Na obszarze województwa w 2002 r. mieszkało 2 612,2 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 145 osób na 1 km². Wskaźnik urbanizacji wynosi 64,8% (5 miejsce w kraju). W grupie 42 miast przeważają małe miasta o liczbie mieszkańców do 5 tys. (11 miast). Największym jest Łódź (785 tys. mieszkańców), w której skoncentrowana jest prawie połowa 46% ludności miejskiej i 30% ogółu mieszkańców województwa.

Liczba ludności w regionie systematycznie spada ze względu na ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji.

Województwo charakteryzuje się wysokim poziomem uprzemysłowienia. Przemysł skupiony jest jednak głównie w łódzkiej aglomeracji miejskiej i w Bełchatowskim Okręgu Przemysłowym. Dzięki bogatym zasobom surowców mi-

neralnych rozwinął się przemysł wydobywczy i energetyczny. W regionie łódzkim rozwinęła się na wielką skalę produkcja ceramiki budowlanej. Tu (rejon Opoczna) wytwarza się 80% polskiej produkcji płytek ceramicznych.

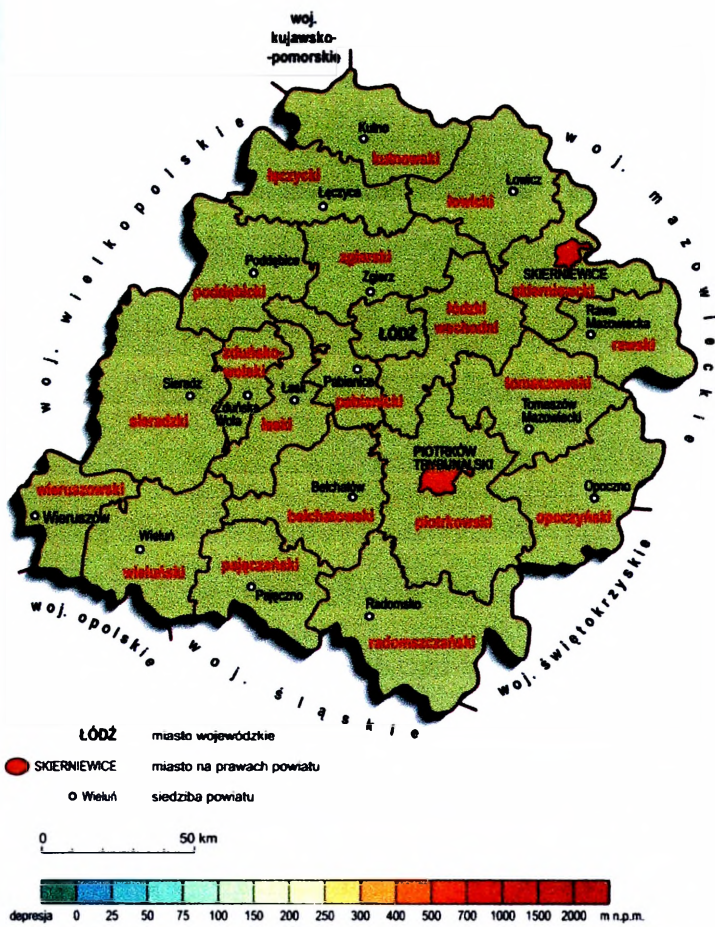
Ze względu na centralne położenie region posiada stosunkowo gęstą sieć dróg o znaczeniu krajowym i międzynarodowym. Na obszarze województwa znajdują się ważne węzły kolejowe: Karsznice, Kutno, Koluszki, port lotniczy (Lublinek), dobrze rozwinięta jest sieć telekomunikacyjna. Ponadto, Łódź jest dużym ośrodkiem naukowym i kulturalnym.

Do atutów województwa łódzkiego, ze względu na uwarunkowania historyczne i centralne położenie, można zaliczyć:

- wysoki poziom industrializacji;
- metropolitarne funkcje Łodzi;
- tranzytowy i węzłowy charakter obszaru;
- dobrze rozwiniętą sieć kolejową ze stacjami o dużych możliwościach przeładunkowych;
- wysoki potencjał produkcji energii elektrycznej;
- wysoki poziom produkcji zwierzęcej;
- zasoby dziedzictwa kulturowego;
- wysoki potencjał naukowo-badawczy;
- walory krajobrazowo-przyrodnicze;
- zasoby wód geotermalnych;
- obszary o wysokiej koncentracji produkcji warzywniczej i sadowniczej.

Do słabych stron województwa należy zaliczyć:

- niekorzystną sytuację demograficzną (najwyższy w kraju ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji);
- znaczny odsetek pracujących w rolnictwie i relatywnie wysokie bezrobocie;
- niski poziom dochodów mieszkańców;
- pozostałości monokultury-przemysłowej;
- najniższą w kraju lesistość;
- słabą jakość bonitacyjną większości gleb.

Rys. 4.5. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa łódzkiego

4.6. Województwo małopolskie

Województwo małopolskie położone jest w południowo-wschodniej części kraju (rys. 4.6.). Od południa graniczy ze Słowacją, od zachodu z województwem ślą-

skim, od północy z województwem świętokrzyskim, a od wschodu z województwem podkarpackim. Powierzchnia tego województwa wynosząca 15,1 tys. km² (4,8% powierzchni kraju) zamieszкана jest przez 3 239,5 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 214 osób na 1 km². W strukturze organizacji terytorialnej w województwie małopolskim wyróżnia się 22 powiaty, w tym 3 grodzkie (NTS-4), 182 gminy (NTS-5), w tym 16 miejskich, 40 miejsko-wiejskich. Ponadto, wyróżnia się 3 podregiony (NTS-3) - krakowsko-tarnowski, nowosądecki i miasto Kraków.

Na terenie województwa znajdują się obszary przyrodnicze o dużym zróżnicowaniu środowiska. Występują tu bogactwa flory i fauny, a Puszcza Niepołomska jest reliktem średniowiecznych puszczy pokrywających północne Podkarpacie. Występuje tu także skupisko uzdrowisk, m.in. Krynica Zdrój, Szczawnica, Muszyna, Rabka Zdrój, Piwniczna Zdrój, Żegiestów i Wysowa. Występują tu także złoża mineralne – węgiel kamienny (na zachodzie), ropa naftowa i gaz ziemny (na południu), sól kamienna (w powiatach wielickim i bocheńskim), złoża wód geotermicznych.

W Małopolsce znajdują się różnorodne formy przyrody i zabytków kultury. Położone są tu parki narodowe: Białogórski, Gorczański, Ojcowski, Pieniński, Tatrzański oraz Magurski. Łączna powierzchnia małopolskich parków narodowych stanowi 2,5% całkowitej powierzchni województwa. Ponadto, znajdują się tu 83 rezerwaty przyrody, 6 parków krajobrazowych oraz około 670 tys. ha obszarów chronionego krajobrazu. Na uwagę zasługuje fakt, że aż 58 % powierzchni regionu objęte jest ochroną konserwatorską.

W 2002 r. ludność województwa małopolskiego liczyła 3 239,5 tys. osób. Przyrost naturalny jest dodatni i wynosi 1,6 na 1000 ludności, to jednak wykazuje tendencję spadkową. Saldo migracji jest również dodatnie i wykazuje tendencję zwykłą.

Małopolska należy do średnio rozwiniętych gospodarczo regionów Polski. Największy wkład w tworzenie wartości dodanej brutto mają usługi (63%); udział przemysłu i budownictwa wynosi 34%, a rolnictwa 3%.

Warunki transportowe w Małopolsce są dobre. Gęstość sieci kolejowej i sieci drogowej jest wyższa od średniej krajowej. Na uwagę zasługuje fakt, że w instalację

wodociagową wyposażone jest 97,6% mieszkań zamieszkanymi w miastach i 94,5% zamieszkanymi na wsi.

W Balicach znajduje się port lotniczy, pełniący funkcje międzynarodowe, krajowe i regionalne.

W Małopolsce na uwagę zasługuje Kraków obecna stolica województwa, a wcześniej Polski. Jest jednym z najważniejszych ośrodków historycznych, naukowych i kulturowych w kraju. Ponadto, Kraków jest jednym z najważniejszych w Polsce ośrodków administracyjnych Małopolski.

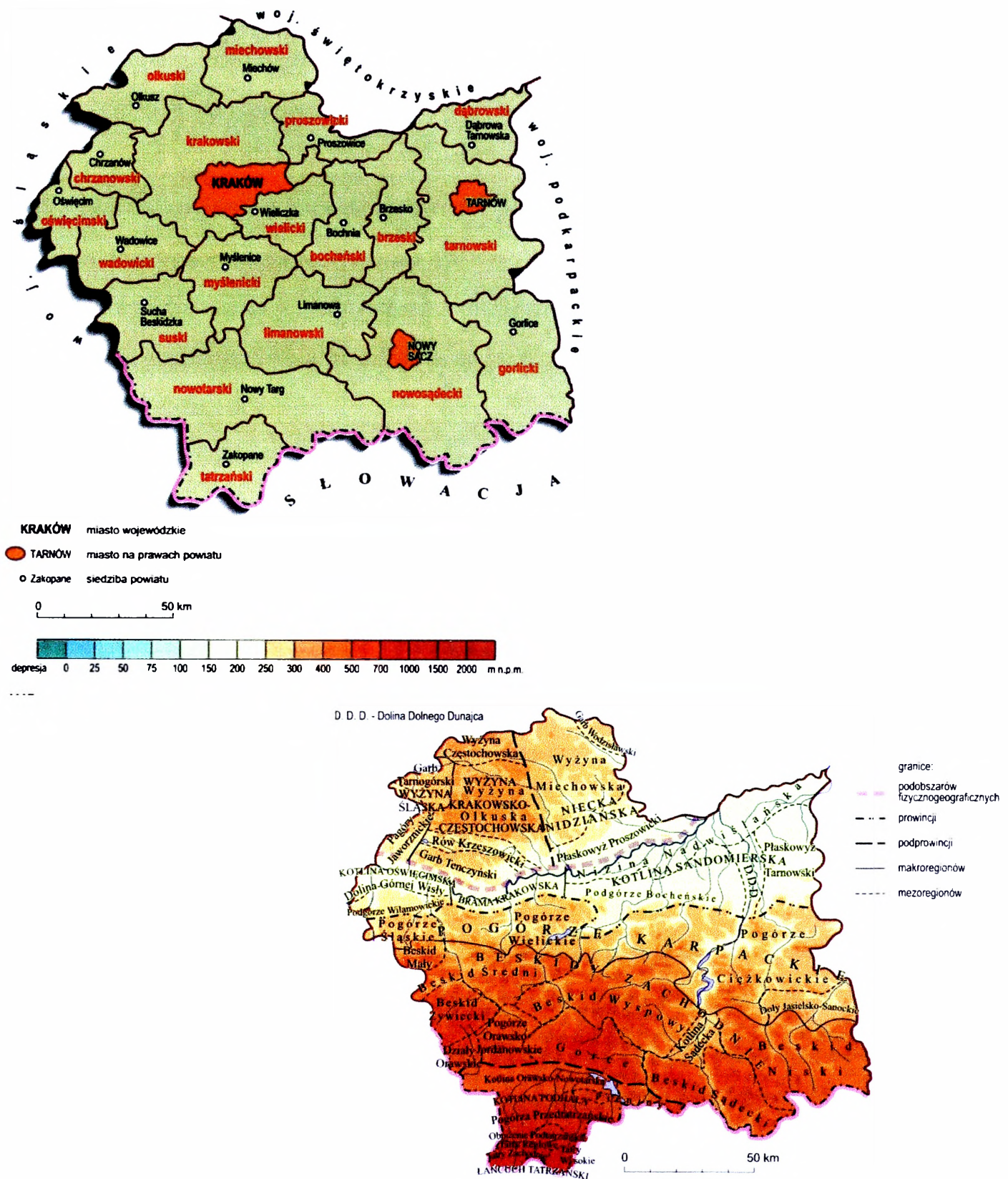
Najważniejsze atuty województwa to:

- bogate zasoby naturalne, korzystne dla rozwoju przemysłu wydobywczego i hutnictwa;
- bogate zasoby przyrodolecznicze, korzystne dla lecznictwa uzdrowiskowego;
- cenne walory środowiska przyrodniczego sprzyjające rozwojowi turystyki;
- dodatni przyrost naturalny, młode społeczeństwo;
- relatywnie niskie bezrobocie;
- niski udział tradycyjnych działów gospodarki, w tym tzw. „schyłkowych”, obecność wysokich technologii;
- potencjał naukowo-badawczy;
- dogodne położenie na skrzyżowaniu międzynarodowych szlaków komunikacji drogowej i kolejowej, istnienie międzynarodowego portu lotniczego;
- przejścia graniczne ze Słowacją;
- miasto Kraków o randze metropolii;
- potencjał dziedzictwa kulturowego;
- jednorodna, silna tożsamość regionalna i kulturowa.

Słabe strony województwa, mogące być potencjalnym zagrożeniem dla jego rozwoju, to m.in.:

- duża degradacja środowiska naturalnego;
- niski poziom urbanizacji;
- dysproporcje w rozwoju cywilizacyjnym wewnątrz regionu;
- duże bezrobocie agrarne – wysoki wskaźnik osób pracujących w rolnictwie;

- bardzo duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych, będące barierą zmian strukturalnych i rozwoju obszarów wiejskich oraz niska towarowość rolnictwa;
- braki w infrastrukturze komunalnej, komunikacyjnej i ochrony środowiska.

Rys. 4.6. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa małopolskiego

4.7. Województwo mazowieckie

Województwo mazowieckie położone jest w środkowo-wschodniej części Polski (rys.4.7.). Obejmuje obszar o powierzchni 35,6 tys. km² (11% powierzchni kraju). Liczba ludności wynosi 5 079,0 tys., a średnia gęstość zaludnienia 143 osoby na 1 km². Pod względem administracyjnym dzieli się na 325 gmin, skupionych w 38 powiatach (w tym w 4 miastach na prawach powiatu). Ponadto, wydziela się 5 podregionów (ciechanowski, ostrołęcko-siedlecki, radomski, warszawski i miasto Warszawa). Województwo mazowieckie niemal w całości położone jest na obszarze nizin środkowo-polskich, których główna sieć wodną tworzy Wisła wraz z jej dopływami. Pod względem zalesienia zajmuje jedno z ostatnich miejsc (22% powierzchni województwa). Największymi kompleksami leśnymi są puszcze: Kampinoska, Kurpiowska, Biała, Kozienicka i Mariańska.

Szczególną cechą województwa mazowieckiego jest asymetria potencjału i poziomu rozwoju gospodarczego oraz poziomu i warunków życia ludności, a także dynamiki procesów transformacji, występujące między aglomeracją warszawską a pozostałymi obszarami.

Obszary prawnie chronionej przyrody wynoszą 30% powierzchni województwa. Należą do nich: Kampinoski Park Narodowy, 171 rezerwatów przyrody, 9 parków krajobrazowych, 64 obszary chronionego krajobrazu i 4 072 pomniki przyrody.

Województwo mazowieckie należy do regionów o najniższym przyroście naturalnym. Przyrost ten jest ujemny (-0,8‰), jednak najmniejszy jest w Warszawie i wynosi - 3,6‰. Natomiast migracje ludności na pobyt stały są dodatnie. Dla województwa mazowieckiego współczynnik ten wynosi +7,0‰ dla migracji wewnętrznych oraz + 2,9‰ dla migracji zagranicznych. Województwo należy do przeciętnie zurbanizowanych (64,3%).

Województwo mazowieckie jest najbardziej rozwiniętym gospodarczo województwem w kraju. W przeliczeniu na jednego mieszkańca PKB w 2000 r. był wyższy jest o ponad 50% od przeciętnego w kraju. Liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON przekracza 0,5 mln, co stanowi nieco mniej niż 20% podmiotów zarejestrowanych w kraju. Wartość produkcji sprzedanej przemysłu przekracza 20% produkcji krajowej a produkcji budowlano-montażowej ponad 21%.

Udział tego województwa w globalnej produkcji rolnictwa wynosi ponad 15%, co plasuje go także na pierwszym miejscu w kraju. W produkcji rolniczej szczególną rolę odgrywają owoce i warzywa (50% krajowych zbiorów jabłek, 24% truskawek i 19% warzyw).

Sieć komunikacyjna województwa jest dobrze rozwinięta i dzięki swojemu centralnemu położeniu pełni rolę ważnego węzła komunikacyjnego w skali kraju i Europy. Tu właśnie krzyżują się szlaki drogowe, kolejowe i lotnicze łączące Europę Zachodnią ze Wschodem oraz Skandynawię z Bałkanami.

Średnia gęstość dróg samochodowych w województwie mazowieckim wynosi 80 km/100 km² i jest nieco większa od średniej krajowej.

Szczególnie ważną rolę w systemie transportowym odgrywa port lotniczy Warszawa-Okęcie obsługujący około 80% zagranicznego pasażerskiego ruchu lotniczego i około 50% ruchu krajowego.

Centralne położenie województwa w kraju oraz funkcje stołeczne, jakie pełni m.st. Warszawa stwarzają korzystne warunki dla rozwoju gospodarczego. Stolica posiadająca wielki potencjał gospodarczy, naukowy i intelektualny jest jednym z atutów województwa. Miastami regionu godnymi uwagi inwestorów, zarówno krajowych jak i zagranicznych, są także: Radom, Płock, Siedlce, Ostrołęka i Ciechanów.

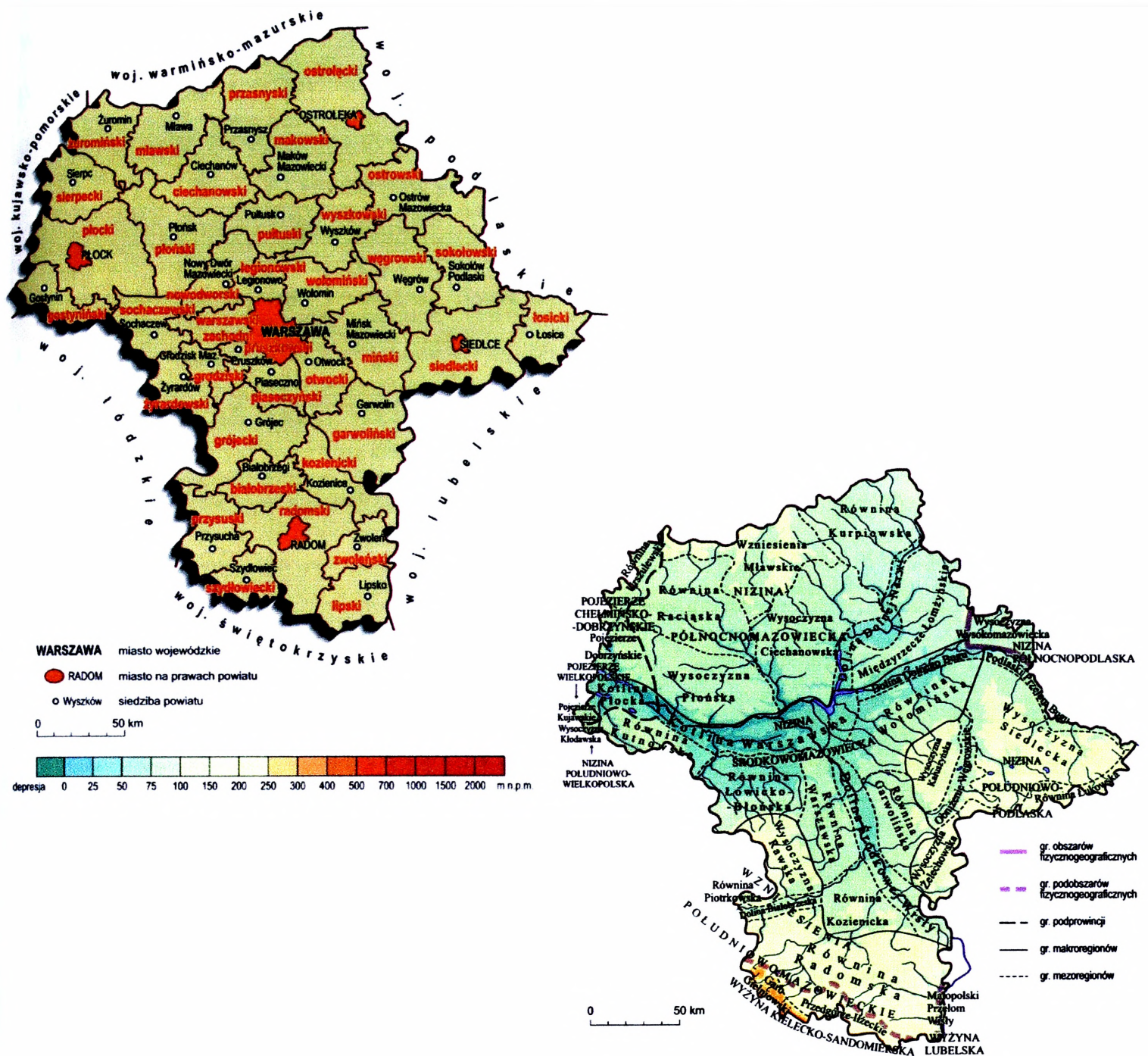
Mocne strony regionu:

- silne centrum zarządzania gospodarką, biznesu, finansów, działalności ubezpieczeniowej, konsultingowej i handlowej znajdujące się w aglomeracji warszawskiej;
- równomierne rozmieszczenie ośrodków o znaczeniu ponadregionalnym (byłe miasta wojewódzkie);
- wysoki poziom wykształcenia mieszkańców Warszawy i miast subregionalnych;
- duże zasoby siły roboczej o zróżnicowanych kwalifikacjach;
- wysoki przeciętny poziom rozwoju regionu w stosunku do średniej krajowej mierzony PKB na 1 mieszkańca;
- znaczny potencjał gospodarczy byłych miast wojewódzkich; duże, mocne finansowo, przedsiębiorstwa o znaczeniu krajowym i międzynarodowym;

- ważny węzeł komunikacyjny;
- wyspecjalizowane rejony produkcji rolniczej oraz korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa ekologicznego; baza surowcowa dla przemysłu rolno-spożywczego;
- znaczne walory zabytkowe i historyczne oraz przyrodnicze sprzyjające rozwojowi gospodarki turystycznej;
- baza hotelowa o wysokim standardzie;
- rozwinięta wyspecjalizowana sieć lecznictwa zamkniętego.

Słabe strony regionu:

- znaczne różnice regionalne w rozwoju społeczno-gospodarczym oraz poziomie i warunkach życia ludności;
- niekorzystna struktura wieku ludności (starzenie się społeczeństwa);
- wysokie bezrobocie na obszarach wiejskich, rosnąca liczba bezrobotnej młodzieży w wieku do 25 lat;
- dość niski standard bazy turystycznej poza Warszawą, w Warszawie brak bazy o średnim standardzie;
- niski standard istniejącej sieci drogowej, brak obwodnic drogowych terenów zurbanizowanych i tras szybkiego ruchu; niedostateczna liczba przepraw mostowych na Wiśle, Bugu i Pilicy;
- niewystarczające inwestycje na obszarach wiejskich w zakresie infrastruktury technicznej;
- niedostateczna liczba zbiorników retencyjnych.

Rys. 4.7. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa mazowieckiego

4.8. Województwo opolskie

Województwo opolskie położone jest w południowo-zachodniej części kraju. Od południa na odcinku 185 km graniczy z Czechami, gdzie funkcjonuje 6 przejść granicznych. Powierzchnia tego województwa wynosi 9 412 km² i zamieszkała jest przez 1,1 mln osób (2,8% ludności kraju). Średnia gęstość zaludnienia wynosi 15 osób/km² i jest nieco niższe od średniej krajowej. Pod względem administracyjnym

województwo dzieli się na 71 gmin zgromadzonych w 11 powiatach. Obszar województwa stanowi jedenaście podregionów (NTS-3). Północna część Opolszczyzny położona jest na terenie Niziny Śląskiej, przechodzącej na wschód w pagórkowaty obszar Wyżyny Śląskiej. Na południu rozciągają się tereny o znacznym zróżnicowaniu wzniesień, do których należą: Płaskowyż Głubczycki, Góry Chełmskie i Góry Opawskie, (rys. 4.8).

Na Opolszczyźnie występuje wiele zasobów surowców mineralnych. Należą do nich: wapień, margle, bazalty, granity, marmury, gipsy, dolomity, kruszywa, gliny ceramiczne i in. Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona obejmuje 27,1% powierzchni ogólnej województwa. Istnieją tu 3 parki krajobrazowe (górski – Góry Opawskie, wyżynny – Góra Świętej Anny, nizinny – Stobrawski Park Krajobrazowy), 8 obszarów chronionego krajobrazu, 34 rezerваты przyrody, 7 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, 100 użytków ekologicznych oraz 351 pomników przyrody ożywionej i nieożywionej.

Na Opolszczyźnie obserwuje się zjawisko zmniejszającego się przyrostu naturalnego. Następuje spadek ludności w wieku poniżej 25 lat wzrost ludności w wieku 65 lat i więcej. Na 100 osób w wieku produkcyjnym przypada 60 osób w wieku nieprodukcyjnym. Widoczne jest także ujemne saldo migracji ludności.

Liczba pracujących w gospodarce narodowej w województwie opolskim wynosi około 2,5% pracujących w Polsce. Udział regionu opolskiego w tworzeniu produktu krajowego brutto również wynosi około 2,5%.

Na rozwój Opolszczyzny istotny wpływ ma przebiegająca tu autostrada A-4 Zgorzelec-Karczowa, będąca częścią szlaku komunikacyjnego łączącego Niemcy z Ukrainą. Także duże znaczenie dla jej rozwoju mają dwie linie kolejowe o znaczeniu międzynarodowym, zapewniające połączenie między innymi z Frankfurtem n. Menem, Monachium, Budapesztem, Kijowem oraz portami bałtyckimi.

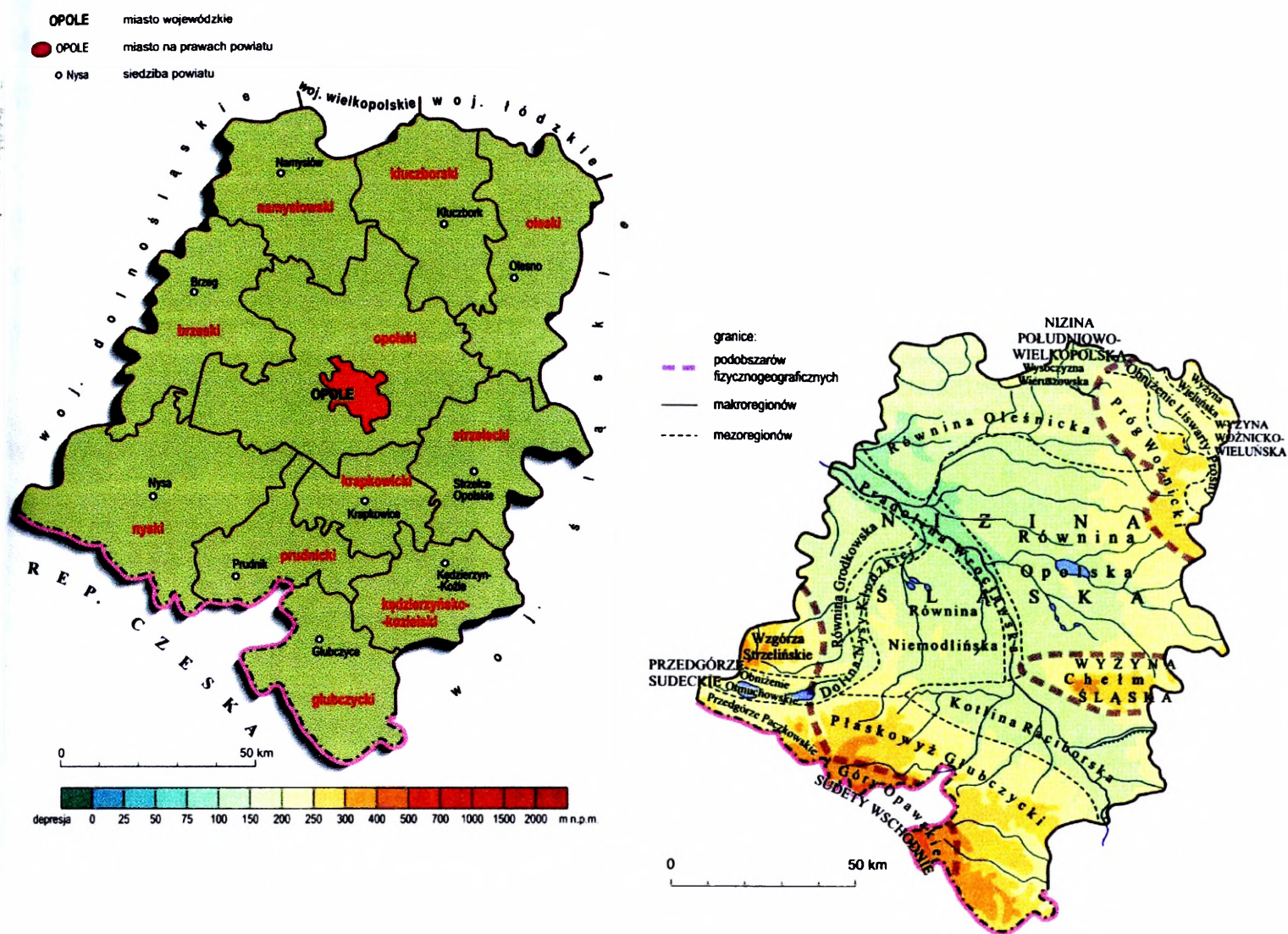
Mocne strony regionu:

- węzłowe, tranzytowe położenie w układzie przestrzeni europejskiej i krajowej – istnienie korytarza paneuropejskiego biegnącego przez województwo, bogata sieć połączeń kolejowych, Odra – droga wodna;

- dobrze i równomiernie rozwinięty układ osadniczy regionu z dostępem komunikacyjnym do ośrodka centralnego;
- wysoka kultura rolna;
- różnorodność przyrodniczo-krajobrazowa, liczne parki krajobrazowe i rezerwaty przyrody, walory architektoniczno-krajoznawcze miast Opolszczyzny, atrakcyjne tereny do rozwoju agroturystyki i turystyki;
- potencjalne możliwości aktywizacji przejść granicznych ;
istniejące kontakty zagraniczne gmin i partnerstwa regionu, stwarzające możliwość korzystania z doświadczeń europejskich; współpraca w ramach euroregionów („Pradziad” i „Silesia”);
- bogactwa naturalne, zasoby surowcowe, które m.in. stwarzają szansę na specjalizację w działalnościach związanych z budownictwem.

Słabe strony regionu:

- utrzymujące się duże bezrobocie;
- słaby stan techniczny dróg i niewystarczająca liczba obwodnic miast i wsi;
- brak pełnotowarowych przejść granicznych;
- mały udział nowych technologii, przemysł charakteryzujący się wysokim poziomem materiałochłonności i energochłonności;
- brak silnych i sprawnych organizacji regionalnych i instytucji wspomagających gospodarkę słabe środki innowacji;
- utrzymujący się zbyt wysoki poziom zanieczyszczenia wód i powietrza, rejony o dużej emisji pyłów i zanieczyszczeń środowiska;
- niedostateczne zabezpieczenia przeciwpowodziowe, nieodpowiednia liczba i jakość zbiorników małej retencji;
- obszary bez kanalizacji i oczyszczalni ścieków;
- niewystarczająca i słaba infrastruktura bazy turystycznej;
- brak infrastruktury technicznej dla rozwoju transportu wodnego.

Rys. 4.8. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa opolskiego

4.9. Województwo podkarpackie

Województwo podkarpackie obejmuje obszar najbardziej wysunięty na południowy wschód Polski. Od wschodu graniczy z Ukrainą (na odcinku 235 km), a od południa ze Słowacją (na odcinku 131 km). Obszar tego województwa wynosi 17,9 tys. km², co stanowi 5,7% powierzchni kraju. Położenie przygraniczne stwarza mu dogodne warunki do rozwoju współpracy transgranicznej. W strukturze organizacji terytorialnej Podkarpacia wydzielono 160 gmin, zgrupowanych w 20 powiatach (w tym 4 miasta na prawach powiatu). Ponadto, wyróżnia się dwa podregiony (rzeszowsko-tarnobrzeski i krośnieńsko-przemyski).

Podkarpacie obejmuje trzy naturalne krainy geograficzne tj. część Karpat, Pogórze Karpackie oraz Kotlinę Sandomierską (rys. 4.9.). Region przecina rzeka San, na której znajdują się dwa sztuczne zbiorniki wodne Solina (maksymalna pojemność 472 tys. km²) oraz zalew w Myczkowcach.

Województwo podkarpackie należy do najczystszych ekologicznie regionów polskich. Lasy zajmują 36,3% jego ogólnej powierzchni. Największe kompleksy leśne znajdują się w jego południowej części tj. w Beskidzie Niskim i Bieszczadach oraz na północy (Puszcza Solska i Puszcza Sandomierska).

Na terenie województwa podkarpackiego znajdują się złoża surowców energetycznych (gaz ziemny) oraz wody mineralne i termalne.

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych, objęte ochroną prawną zajmują prawie połowę powierzchni regionu, co stanowi 8,3% powierzchni gruntów ogólnie chronionych w kraju.

Na terenie województwa znajdują się dwa parki narodowe: Bieszczadzki Park Narodowy (29,2 tys. ha) oraz Magurski Park Narodowy (19,4 tys. ha, z tego 2 tys. ha mieści się w województwie małopolskim).

Województwo podkarpackie zamieszkuje ponad 2 mln osób, co stanowi ponad 5% ludności kraju. Średnia gęstość zaludnienia wynosi niecałe 120 osób/km² i jest mniejsza od średniej krajowej. Przyrost naturalny wykazuje tendencje spadkowe, należy jednak do najwyższych w Polsce.

Udział regionu w tworzeniu produktu krajowego brutto wynosi poniżej 4%, a w przeliczeniu na jednego mieszkańca jest niższy od średniej krajowej prawie o 30%. Pod względem wielkości PKB na 1 mieszkańca region jest zróżnicowany. Znacznie wyższy jest w podregionie (NTS-3) rzeszowsko-tarnowski i stanowi 60% wielkości produktu wytwarzanego w województwie.

Region charakteryzuje się dużym rozdrobieniem gospodarstw rolnych. Przeciętna powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego wynosi około 4 ha, przy średniej krajowej 8 ha.

Ważnym atutem regionu jest jego położenie na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych wschód-zachód i północ-południe. Najważniejsze szlaki komunikacyjne to:

E-40 (Drezno – Wrocław – Kraków – Rzeszów – Lwów) oraz E-371 (Radom – Rzeszów – Koszyce).

Na terenie Podkarpacia znajdują się przejścia graniczne na granicy z Ukrainą – w Korczowej i Medyce (drogowe) oraz Przemyślu, Krościenku i Werchracie (kolejowe), na granicy ze Słowacją – w Barwinku (drogowe) i Łupkowie (kolejowe).

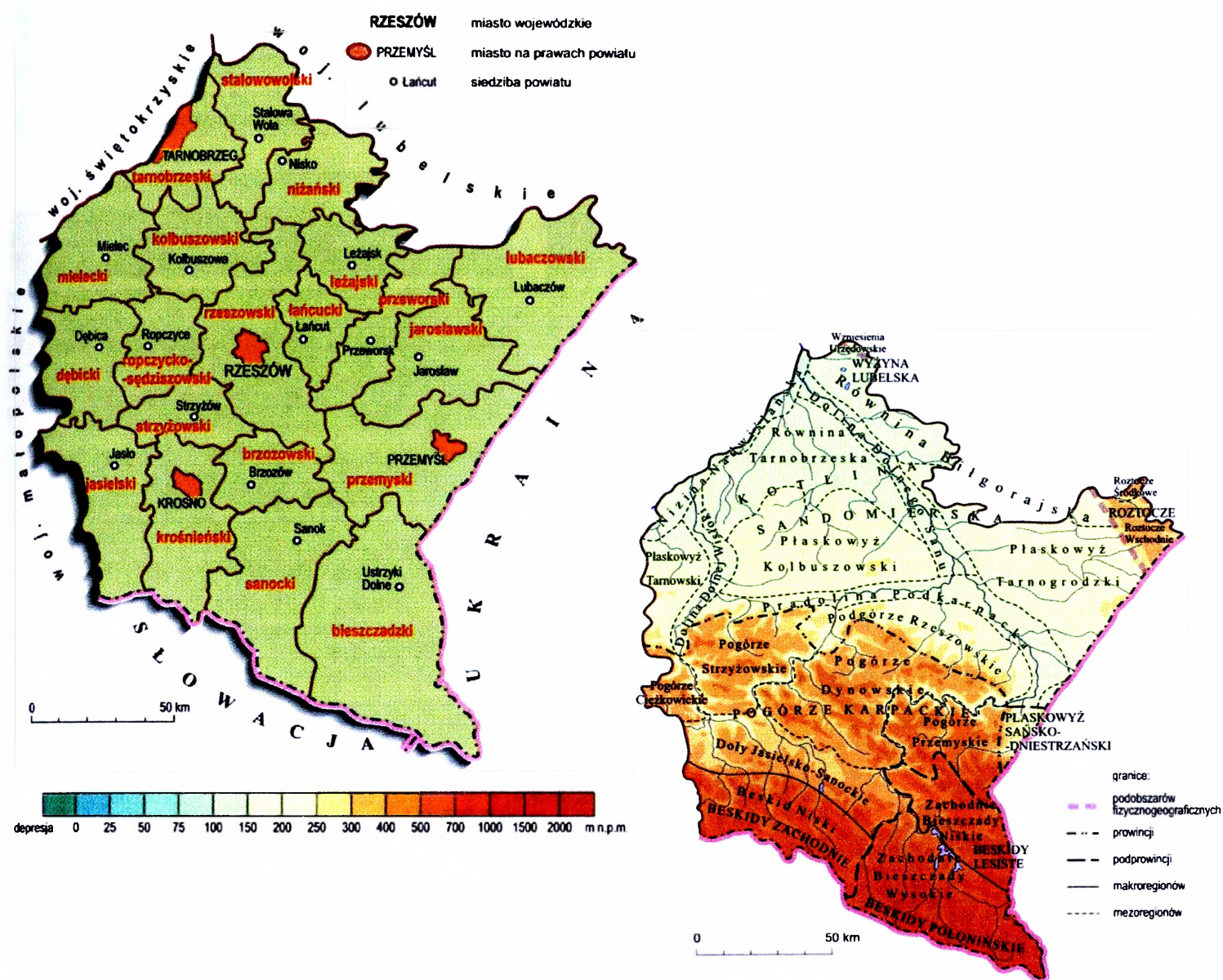
Oprócz połączeń drogowych i kolejowych w regionie znajduje się lotnisko przystosowane do obsługi ruchu międzynarodowego. Stałym przejściem lotniczym (jednym z ośmiu w Polsce) jest Rzeszów – Jesionka.

Mocne strony regionu:

- zasoby naturalne, lasy i kompleksy leśne, rzeki i zbiorniki wodne, zasoby gazu, wód geotermalnych oraz surowców budowlanych;
- atrakcyjność turystyczna bogactwo cennych obiektów, miejsc dziedzictwa kulturowego, wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe;
- czyste środowisko naturalne, możliwość rozwoju rolnictwa ekologicznego;
- sprzyjająca rozwojowi struktura wiekowa ludności;
- lotnisko wyposażone w urządzenia o wysokich standardach światowych, przystosowane do obsługi ruchu krajowego i międzynarodowego;
- potencjał i kultura techniczna przedsiębiorstwa przemysłu elektromaszynowego i chemicznego oraz rolno-spożywczego w połączeniu z potencjałem naukowo-badawczym środowiska akademickiego;
- konkurencyjne ceny terenów inwestycyjnych.

Słabe strony regionu:

- niski poziom urbanizacji;
- odpływ z regionu osób młodych i wykształconych;
- niski poziom dochodów ludności;
- rozdrobnione i nieefektywne rolnictwo, ukryte bezrobocie na wsi;
- niewystarczająca sieć komunikacyjna i telekomunikacyjna;
- niewystarczająca infrastruktura turystyczna i sportowo-rekreacyjna.

Rys. 4.9. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa podkarpackiego

4.10. Województwo podlaskie

Województwo podlaskie położone jest w północno-wschodniej części Polski. (rys.4.10.). Od wschodu graniczy z Białorusią (na długości 250 km), a od północy z Litwą (na długości 102 km). Obszar tego województwa wynosi 20,2 tys.km², tj. 6,5% powierzchni kraju. W skład województwa podlaskiego wchodzi 118 gmin zgromadzonych w 14 powiatach (NTS-4). Ponadto, wydzieliła się dwa podregiony (NTS-3) białostocko-suwański i łomżyński.

Region podlaski należy do specyficznych regionów Polski, gdyż jest on najbardziej zróżnicowany pod względem etnicznym. Oprócz Polaków zamieszkują tu: Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Rosjanie, Romowie, Tatarzy, Żydzi. Wyróżnia się także

unikatowymi wartościami środowiska przyrodniczego, które sprawiły, że cały obszar województwa został włączony do ekoregionu „Zielone Płuca Polski”, a 32% powierzchni województwa to obszary prawnie chronione.

Na Podlasiu znajdują się 4 parki narodowe (Białowieski, Biebrzański, Narwiański i Wigierski), przy czym Białowieski Park Narodowy wpisany jest na listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości. Ponadto na terenie województwa znajduje się 88 rezerwatów przyrody, 3 parki krajobrazowe i 15 obszarów chronionego krajobrazu.

Województwo podlaskie zamieszkuje ponad milion osób (1 220 tys. w 2001 r.), co stanowi 3,2% ludności Polski. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 60 osób/km² i jest najmniejsze spośród wszystkich województw. Charakterystyczną cechą województwa jest szybki wzrost ludności miejskiej, przy czym większość tych miast liczy poniżej 15 tys. mieszkańców. Do największych miast należą Białystok (286 tys. osób), w którym zamieszkuje 23,5% ludności województwa, oraz Łomża i Suwałki, które przekroczyły 65 tys. mieszkańców.

Udział regionu w tworzeniu PKB wynosi niewiele ponad 2% (ostatnia lokata), a średnia wartość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest ponad 25% niższa od przeciętnej krajowej. Rozwój społeczno-ekonomiczny jest zróżnicowany – wyższy w podregionie białostocko-suwalskim.

Województwo podlaskie to region o charakterze rolniczym. Użytki rolne stanowią około 60% powierzchni województwa a przeciętna powierzchnia użytków rolnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych wynosi 10,7 ha, przy średniej krajowej 7,1 ha.

Przemysł w województwie podlaskim przetwarza głównie rodzime surowce. Wiodącą rolę odgrywa produkcja artykułów spożywczych.

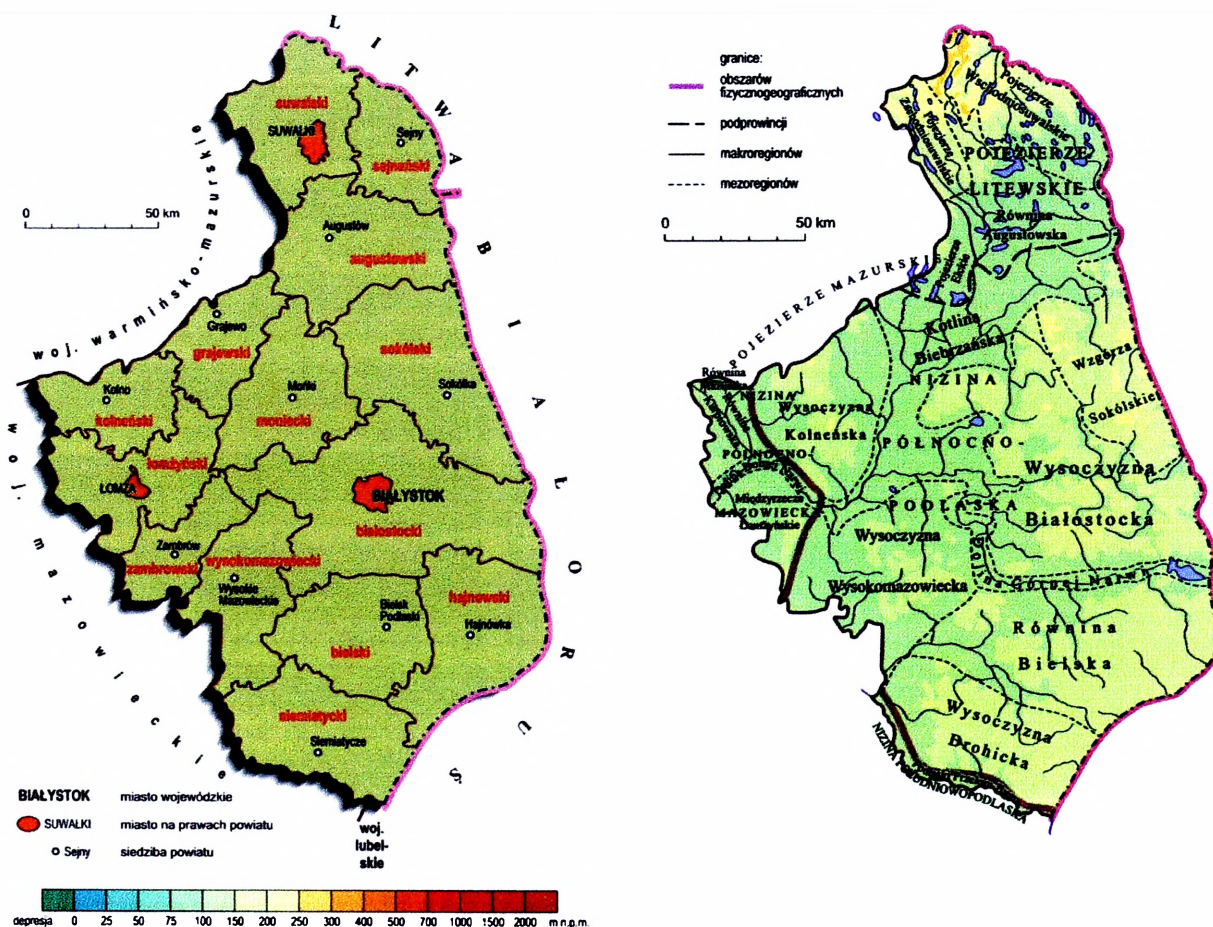
Województwo podlaskie ma korzystne położenie geograficzne. Przebiegają tędy dwa ważne szlaki komunikacyjne. Berlin przez Warszawę i Grodno do Sankt Petersburga, oraz z Warszawy do Helsinek (*Via Baltica*). Na granicy z Litwą znajdują się dwa przejścia (w Budzisku i Ogrodnikach) oraz trzy na granicy z Białorusią (w Kuźnicy, Bobrownikach i Połowcach). Zwiększający się ruch wymaga budowy nowych przejść granicznych.

Mocne strony regionu to:

- przygraniczne położenie;
- korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa ekologicznego;
- baza surowcowa dla przemysłu rolno-spożywczego oraz drzewnego;
- wysokospecjalistyczna produkcja mleczarska;
- funkcjonujące placówki naukowe, fundacje i stowarzyszenia pracujące na rzecz rozwoju regionu;
- dynamiczny rozwój telefonizacji;
- czyste i mało zmienione działalnością człowieka środowisko naturalne,
- wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe;
- bogactwo kultury materialnej i narodowościowej;

Do słabych stron należą:

- niski poziom PKB na 1 mieszkańca;
- niski poziom nakładów inwestycyjnych;
- braki w infrastrukturze komunalnej i komunikacyjnej;
- niski standard bazy turystycznej;
- niekorzystne trendy demograficzne, w tym ujemne saldo migracji.

Rys. 4.10. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa podlaskiego

4.11. Województwo pomorskie

Województwo pomorskie położone jest nad Bałtykiem, u ujścia Wisły do Zatoki Gdańskiej (rys.4.11.). Jest jednym z trzech województw leżących nad Bałtykiem. Jego powierzchnia obejmuje 18 293 km², co stanowi 5,9% terytorium Polski, zamieszkała jest przez 2,2 mln mieszkańców, a gęstość zaludnienia wynosi 121 osób/1 km².

Na Mierzei Wiślanej graniczy z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Region ma korzystne położenie komunikacyjne, gdyż wiodą tu szlaki handlowe ze Skandynawii do krajów śródziemnomorskich oraz z Europy Zachodniej do Rosji, Litwy, Łotwy, Estonii i Białorusi. W skład regionu wchodzi 123 gminy zgrupowane w 15 powiatach, skupionych w trzech podregionach (słupskim, gdańskim i Gdańsk-Gdynia-Sopot).

Województwo pomorskie należy do najbardziej zróżnicowanych przyrodniczo i krajobrazowo regionów Polski. Charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu z licznymi pagórkami. W zachodniej części regionu występują obszary depresyjne (Żuławy Wiślane).

Na terenie województwa występują liczne złoża surowców mineralnych (łącznie udokumentowanych jest ponad 350 złóż), wśród których znajdują się pokłady: kredy, soli potasowo-magnezowych, soli kuchennej, ropy naftowej, gazu ziemnego.

Obecnie ponad 32% powierzchni podlega prawnej ochronie, a pod względem powierzchni parków narodowych region sytuuje się na 5 miejscu w kraju. Do obiektów o najwyższych walorach przyrodniczych należą parki narodowe – Słowiński, Bory Tucholskie. Na obszarze województwa znajduje się 116 rezerwatów przyrody oraz parki krajobrazowe.

Województwo pomorskie należy do średnio zaludnionych (121 osób na 1 km²), o znacznym stopniu zurbanizowania (68%), przy czym 1/3 ludności mieszka w Trójmieście. Charakteryzuje się dość wysokim przyrostem naturalnym i dodatnim saldem migracji wewnętrznych i zagranicznych.

W strukturze gospodarki najważniejsze role odgrywają przemysł, transport, rolnictwo i turystyka. Udział województwa pomorskiego w PKB w 2000 r. wynosił

5,7%, a w przeliczeniu na 1 mieszkańca był o 0,6% wyższy od przeciętnego w kraju. Największy udział w tworzeniu PKB przypada na usługi.

Przemysł województwa pomorskiego wytwarza około 6% krajowej produkcji sprzedanej. Znaczny udział w wartości sprzedanej miała produkcja przetworów ropy naftowej. Kluczową rolę w województwie odgrywa gospodarka morska. Działają tu dwa duże porty morskie (Gdańsk i Gdynia) oraz dwa małe (Ustka i Władysławowo), przy czym port w Gdańsku zajmuje pod względem przeładunków czołową lokatę w kraju.

Użytki rolne stanowią około 50% powierzchni ogólnej. Największy zwarty areal użytków rolnych znajduje się we wschodniej części województwa.

Region posiada dogodne połączenia komunikacyjne krajowe i międzynarodowe. Gęstość sieci drogowej jest jednak niższa, niż przeciętnie w kraju (61,3 km na 100 km²). W Gdańsku Rębiechowie zlokalizowane jest lotnisko pasażerskie obsługujące ruch krajowy i zagraniczny (bezpośrednie połączenie z Hamburgiem, Frankfurtem i Kopenhagą). Natomiast porty morskie obsługują połączenia promowe z krajami skandynawskimi.

Mocnymi stronami województwa są:

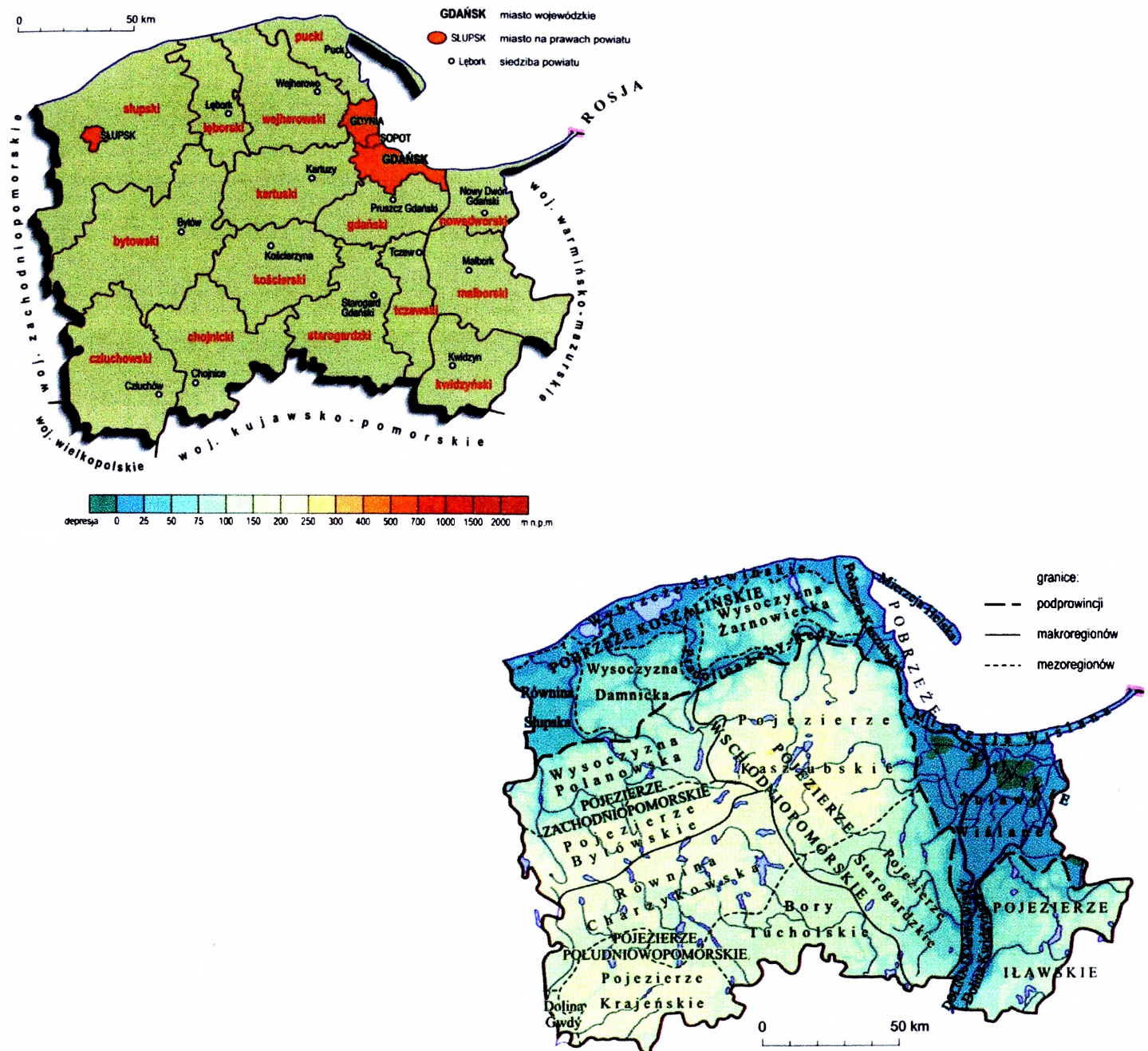
- nadmorskie i przygraniczne położenie, sprzyjające rozwojowi gospodarki morskiej, obsłudze przewozów tranzytowych oraz turystyki i rekreacji związanej z morzem;
- wielofunkcyjny charakter gospodarki województwa;
- wysoka jakość oraz bogactwo walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturalnych, służące rozwojowi rozmaitych form turystyki i rekreacji korzystne warunki dla rozwoju agroturystyki;
- młoda struktura wiekowa społeczności regionalnej, zwłaszcza na obszarach wiejskich;
- stały dodatkowy napływ migracyjna na obszar województwa;
- wysoki stopień zurbanizowania;
- korzystny układ połączeń transportowych z innymi regionami kraju i z zagranicą;
- szeroka oferta instytucji otoczenia biznesu i wspierania rozwoju regionalnego;

- aktywna współpraca regionu organizacjami i instytucjami międzynarodowymi;
- funkcjonowanie nowoczesnych portów morskich, oferujących m.in. połączenia promowe, a także małych portów i przystani jachtowych oraz kąpielisk morskich;
- istnienie systemu elektrowni opartych na niekonwencjonalnych źródłach energii (woda, wiatr);
- duża aktywność gospodarcza, mierzona liczbą spółek prawa handlowego oraz małych i średnich przedsiębiorstw;
- silne zaplecze naukowo-badawcze dla potrzeb gospodarki morskiej,
- korzystna struktura pracujących według dziedzictwo i środowisko sektorów gospodarki,
- bogate kulturowe wyrażające się w znacznej ilości zróżnicowanych zabytków, obiektów kultury i różnorodnej ofercie kulturowej.

Słabymi stronami województwa są:

- znaczące dysproporcje rozwoju społeczno-ekonomicznego pomiędzy środkową a wschodnią i zachodnią częścią województwa;
- koncentracja potencjału ludnościowego, kapitału o raz głównych instytucji otoczenia biznesu w aglomeracji trójmiejskiej;
- słabe powiązania komunikacyjne wewnątrz regionu; niedostateczny stan techniczny dróg i obiektów inżynierskich oraz brak obwodnic wokół większości miast województwa;
- niedostateczna ilość wysypisk o, regulowanym statusie formalnoprawnym; niski poziom wdrożenia systemu segregacji i przeróbki odpadów (recykling);
- duże dysproporcje przestrzenne w dostępie do infrastruktury telekomunikacyjnej;
- niski poziom inwestycji w regionie,
- niskie nakłady na działalność badawczo-rozwojową;
- wysoka skala bezrobocia, w tym bezrobocia długookresowego;
- niekorzystna struktura wykształcenia mieszkańców województwa;
- mała mobilność zasobów pracy;

- niedoinwestowanie bazy medycznej; duże dysproporcje przestrzenne w dostępie do podstawowych i wyspecjalizowanych;
- usług medycznych;
- wysoki poziom przestępczości w Trójmieście i Słupsku.

Rys. 4.11. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa pomorskiego

4.12. Województwo śląskie

Województwo śląskie położone jest w południowej części Polski (rys. 4.12.). Graniczy z Republiką Czeską i Słowacją. Jego obszar wynosi 12,3 tys. km², co stanowi 4% powierzchni kraju. Zamieszkuje go 4 830,5 tys. osób, a średnia gęstość zalud-

nienia wynosi aż 393 osoby/km². W skład regionu śląskiego wchodzi 166 gmin skupionych w 17 powiatach. Ponadto, wydziela się trzy podregiony północno-śląski, południowo-śląski i centralnie-śląski.

W województwie śląskim występuje największa w Polsce koncentracja miast (70 miast). Centralną część województwa zajmują miasta graniczące ze sobą, tworzące największą w kraju aglomerację miejsko-przemysłową z około 2 mln mieszkańców.

Podstawowym bogactwem naturalnym regionu jest węgiel kamienny, złoża cynku i ołowiu, złoża soli kamiennej i rudy żelaza (obecnie nie eksploatowane), złoża wapieni, kredy, dolomitu oraz duże zasoby wód podziemnych i mineralnych.

Duża koncentracja przemysłu i ludności sprawia, że środowisko w województwie jest w dużym stopniu zdegradowane. W największym stopniu zdegradowany jest obszar najbardziej uprzemysłowionego i zachodniego podregionu centralnego śląskiego.

Województwo śląskie zamieszkuje 4,8 mln mieszkańców, w większości (79%) mieszkańców miast. Wśród 70 miast województwa, 13 liczy ponad 100 tys. mieszkańców, w tym 5 miast: Bytom, Częstochowa, Gliwice, Katowice, Sosnowiec ponad 200 tys. mieszkańców. W ostatnich latach zauważalny jest spadek liczby ludności. Jest on konsekwencją spadku liczby urodzeń oraz dużej emigracji. Maleje odsetek dzieci w wieku poniżej 15 lat a wzrasta odsetek ludności, które przekroczyło 65 rok życia.

Województwo śląskie jest drugim po mazowieckim największym w kraju rynkiem pracy. Ostatnie lata są jednak okresem systematycznego spadku liczby pracujących, zwłaszcza w sektorze przemysłowym. Tu notuje się największy w kraju odsetek bezrobotnych, zwłaszcza wśród ludzi młodych w wieku 15 – 24 lata.

Region dysponuje dużym potencjałem gospodarczym, ale w dużym stopniu przestarzałym i niewykorzystanym. Przemysł województwa wytwarza około 20% krajowej produkcji sprzedanej. W strukturze produkcji sprzedanej przemysłu dominują górnictwo węgla kamiennego, produkcja pojazdów mechanicznych oraz produkcja metali.

Funkcjonowaniu i rozwojowi działalności gospodarczej sprzyjają dobre warunki komunikacji i łączności oraz rozbudowana infrastruktura komunalna i mieszkaniowa. Zagęszczenie linii kolejowych jest ponad dwukrotnie wyższe, niż przeciętnie w

kraju (15,3 km na 100 km², wobec średniej krajowej 6,4 km/100 km²). Dobrze rozwinięta jest także sieć dróg samochodowych.

Użytki rolne w województwie śląskim stanowią 50% powierzchni województwa. Jego udział w krajowej produkcji globalnej rolnictwa w 2001 r. wynosi 3,6%.

Najsilniejszym gospodarczo jest podregion centralny śląski, w którym działalność gospodarczą w 2001 r. prowadziła ponad połowa ogólnej liczby osób prawnych i samodzielnych jednostek organizacyjnych nie mających osobowości prawnej w województwie.

Województwo śląskie łączy wielki potencjał przemysłowy z rolnictwem usytuowanym głównie w części północnej i południowej. Jednocześnie występujące tu tereny o wyjątkowych walorach krajobrazowych, przyrodniczych i turystycznych sprzyjają rozwojowi rekreacji i wypoczynku. Rozwojowi gospodarki oraz polepszaniu się warunków życia ludności regionu sprzyjają:

- posiadany znaczny potencjał produkcyjny;
- silny rynek pracy;
- korzystne położenie geograficzne i komunikacyjne, dobrze rozwinięta sieć dróg i kolei oraz międzynarodowy port lotniczy;
- chłonny rynek zbytu na dobra inwestycyjne i konsumpcyjne;
- dobrze rozwinięta strefa obsługi biznesu;
- dynamiczny rozwój spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego,
- wyższy niż przeciętnie w kraju i jeden z wyższych w porównaniu z innymi województwami dochód brutto w sektorze gospodarstw domowych na 1 mieszkańca;
- dobre warunki mieszkaniowe ludności dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna (sieć wodociągowa, kanalizacyjna i gazowa);
- dobrze rozwinięta infrastruktura służby zdrowia i oświaty;
- silnie rozwinięty ośrodek szkolnictwa wyższego (drugi w kraju obszar koncentracji uczelni i studiujących);
- rozległa baza turystyczna stwarzająca dobre warunki do wypoczynku i rekreacji;

4.13. Województwo świętokrzyskie

Województwo świętokrzyskie położone jest w środkowo-południowej części Polski (rys.4.13.). Jego powierzchnia wynosi 11,7 tys. km², co stanowi 3,7% obszaru kraju.

Rejon zamieszkuje 1 919,6 tys. osób, a średnia gęstość zaludnienia wynosi 113 osób/km². W jego skład wchodzi 102 gminy, zgromadzone w 13 powiatach, stanowiących 1 podregion (NTS-3).

Województwo świętokrzyskie wyróżnia się dużymi walorami przyrodniczymi. Charakteryzuje się różnorodnością ukształtowania powierzchni zwłaszcza na Wyżynie Kielecko-Sandomierskiej, bogactwem i różnorodnością surowców mineralnych, m.in.: wapieni, dolomitów, gipsów i siarki. Najbardziej uprzemysłowiona jest jego północna część, zaś południowa stanowi zaplecze do produkcji rolniczej.

Obszary prawnie chronione obejmują 61,3% ogólnej powierzchni województwa. Należą do nich następujące obiekty przyrodnicze: Świętokrzyski Park Narodowy, 67 rezerwatów przyrody, 9 parków krajobrazowych, 10 obszarów chronionego krajobrazu.

Województwo świętokrzyskie należy do bardzo słabo zurbanizowanych – w miastach mieszka około 46% ogółu ludności (średnia w kraju 62%). Notuje się systematyczny spadek liczby ludności spowodowany zarówno zmniejszaniem się liczb urodzeń żywych jak o ruch migracyjny.

Udział województwa w tworzeniu produktu krajowego brutto w kraju wynosi niecałe 3% w przeliczeniu na 1 mieszkańca stanowi poniżej 80% średniej krajowej. W strukturze wartości dodanej brutto według rodzajów działalności największy udział mają usługi rynkowe (44%) oraz przemysł i budownictwo (35%).

Użytki rolne stanowią ponad 62% ogólnej powierzchni województwa. Dominują małe gospodarstwa rodzinne o niskim stopniu specjalizacji. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych indywidualnego gospodarstwa rolnego wynosi 4,5 ha.

Podstawą rozwoju przemysłu materiałów budowlanych w województwie są surowce skalne. Spoiwa gipsowe stanowią około 90% produkcji krajowej, wapno

38%, cement 32%, siarki 70%. Do największych ośrodków przemysłowych regionu należą Kielce (ponad 210 tys. mieszkańców).

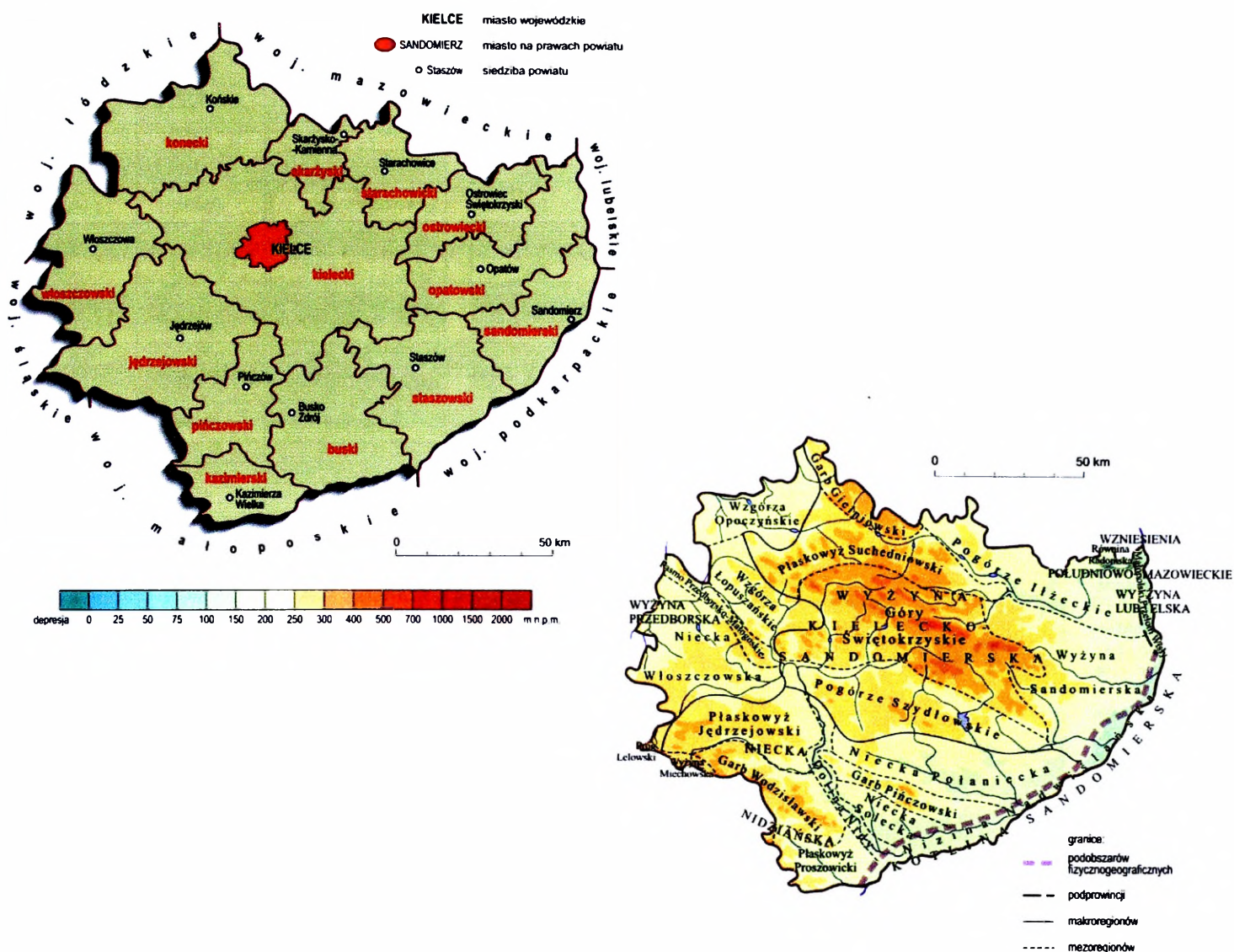
Sieć dróg samochodowych jest stosunkowo dobrze rozwinięta, brak jest jednak obwodnic drogowych. Średnia gęstość dróg samochodowych wynosi 95,7 km na 100 km².

Województwo świętokrzyskie wyróżnia się:

- dobrze rozwiniętą i jedną z najgęstszych siecią drogową kraju;
- bogactwem i różnorodnością rodzimych surowców mineralnych, stwarzających korzystne podstawy do lokalizacji na tym terenie centrum przemysłu budowlanego;
- walorami uzdrowiskowymi;
- bogactwem przyrodniczym i atrakcyjnością form ukształtowania terenu oraz unikatowymi walorami wielu zabytków;
- „przemysłem turystycznym”, w tym turystyki krajoznawczej i czynnego wypoczynku w ścisłym kontakcie z przyrodą (ekoturystyki);
- brakiem uciążliwego przemysłu w południowej części regionu i dobrymi warunkami glebowo-klimatycznymi, sprzyjającymi dalszemu rozwojowi rolnictwa ekologicznego, stanowiącego zaplecze produkcji zdrowej żywności.

Region boryka się z wieloma trudnościami powodującymi zahamowania i nierówności rozwojowe. Dysproporcje rozwojowe wynikają z:

- niskiego poziomu urbanizacji;
- słabego rozwoju małych miast oraz dużego zaludnienia terenów wiejskich;
- wolnego tempa restrukturyzacji i unowocześniania przedsiębiorstw;
- rolnictwa, które wymaga gruntownych zmian, a w szczególności komasacji gruntów.

Rys. 4.13. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa świętokrzyskiego

4.14. Województwo warmińsko-mazurskie

Województwo warmińsko-mazurskie leży północno-wschodniej części Polski (rys.4.14.). Od północy na odcinku 210 km graniczy z Obwodem Kaliningradzkim oraz wodami Zalewu Wiślanego. Zajmuje obszar 24,2 tys. km² (7,7% powierzchni kraju) i zamieszkane jest przez 1 469 tys. mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 61 osób na 1 km² powierzchni. Obejmuje 116 gmin skupionych w 17 powiatach, zgrupowanych w trzech podregionach (elbląskim, olsztyńskim i ełckim).

Przeważająca część regionu leży na Pojezierzu Mazurskim. Obszary północne obejmuje Nizina Staropruska, zachodnia - część Żuław Wiślanych, Pojezierze Iławskie oraz Chełmińsko-Dobrzyńskie. Jeziora zajmują około 5% powierzchni województwa.

Środowisko naturalne jest mało przekształcone i stosunkowo czyste a cały Region Warmii i Mazur wchodzi w skład ekoregionu „Zielone Płuca Polski”. Łączna powierzchnia obszarów objętych ochroną prawną stanowi ponad połowę powierzchni województwa (53,6%). Znajduje się tu 8 parków krajobrazowych, 100 rezerwatów przyrody oraz ponad 2 tys. pomników przyrody.

Pod względem etnicznym mieszkańcy stanowią zbiorowość zróżnicowaną (Warmiacy, Mazurzy, Ukraińcy, Niemcy, Polacy). Liczba ludności stale wzrasta, jednak tempo przyrostu obniża się. Mimo to przyrost naturalny jest tu wysoki, najwyższy w kraju.

Region warmińsko-mazurski najdotkliwiej odczuwa skutki bezrobocia, większość gmin województwa uznana została za zagrożone bezrobociem strukturalnym. Województwo należy do grupy województw o najniższym udziale w tworzeniu produktu krajowego brutto.

Ponad połowa ogólnej powierzchni województwa stanowią użytki rolne, przy czym 87% tych użytków należy do sektora prywatnego. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosi 17,4 ha i jest dwukrotnie większa niż średnia w kraju.

Sieć drogowa jest słabo rozwinięta a średnia gęstość dróg jest najmniejsza w kraju. Linie kolejowe stanowią 6,5% sieci krajowej. Komunikację lotniczą krajową zapewnia port lotniczy w Szymanach koło Szczytna. Transport drogą wodną odbywa się głównie poprzez port w Elblągu. Ruch graniczny obsługuje 7 przejść, z tego 3 drogowe, 2 – morskie, 1 – kolejowe i lotnisko w Szymanach.

Główne atuty rozwojowe województwa to:

- przygraniczne położenie oraz dostęp do Morza Bałtyckiego;
- korzystne warunki przyrodnicze dla rozwoju turystyki, agroturystyki, oraz tzw. „czystego” przemysłu;
- znaczne zasoby siły roboczej;
- bliskość projektowanych tras A 1 i *Via Baltica*;
- bogactwo kulturowe i etniczne.

Słabe strony województwa związane są głównie z:

- wysokim poziomem bezrobocia;

4.15. Województwo wielkopolskie

Województwo wielkopolskie leży w środkowo-zachodniej części Polski (rys. 4.15.). Zajmuje obszar 29,8 tys. km² (9,5% powierzchni kraju) i zamieszkiwane jest przez 3 366 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 113 osób/km² i jest nieco niższa od średniej krajowej. W strukturze terytorialnej organizacji województwa znajduje się 31 powiatów, skupionych 226 gmin, zgrupowanych w pięciu podregionach (pilski, kaliski, koniński, poznański i miasto Poznań).

Województwo wielkopolskie charakteryzuje się największą liczbą miast w kraju (109) oraz występowaniem bogactw naturalnych, sprzyjających rozwojowi regionu. Są to węgiel brunatny, sól kamienna, gaz ziemny oraz różnego rodzaju kruszywa i surowce ceramiczne.

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych, objęte ochroną prawną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты i pomniki przyrody) stanowią jedną trzecią powierzchni województwa. Unikatowe, zwarte kompleksy leśne występują głównie w północnej części województwa (w podregionie pilskim).

W województwie wielkopolski odnotowuje zmniejszający się przyrost naturalny ludności jednak nadal jest on dodatni. Saldo migracji ludności jest także dodatnie. Ujemny przyrost naturalny wykazuje miasto Poznań. Pozostałe podregiony charakteryzują się dodatnim przyrostem naturalnym.

Województwo wielkopolskie należy do najsilniej gospodarczo rozwiniętych regionów kraju. Udział województwa w produkcji krajowym brutto wytworzonym w 2000 r. wyniósł 9,3%. Największy udział w tworzeniu wartości dodanej brutto miały usługi. Największy udział w tworzeniu PKB miało miasto Poznań (34%).

Województwo wielkopolskie w 2001 r. wytworzyło prawie 15% krajowej produkcji globalnej rolnictwa i ponad 10% krajowej produkcji sprzedanej przemysłu.

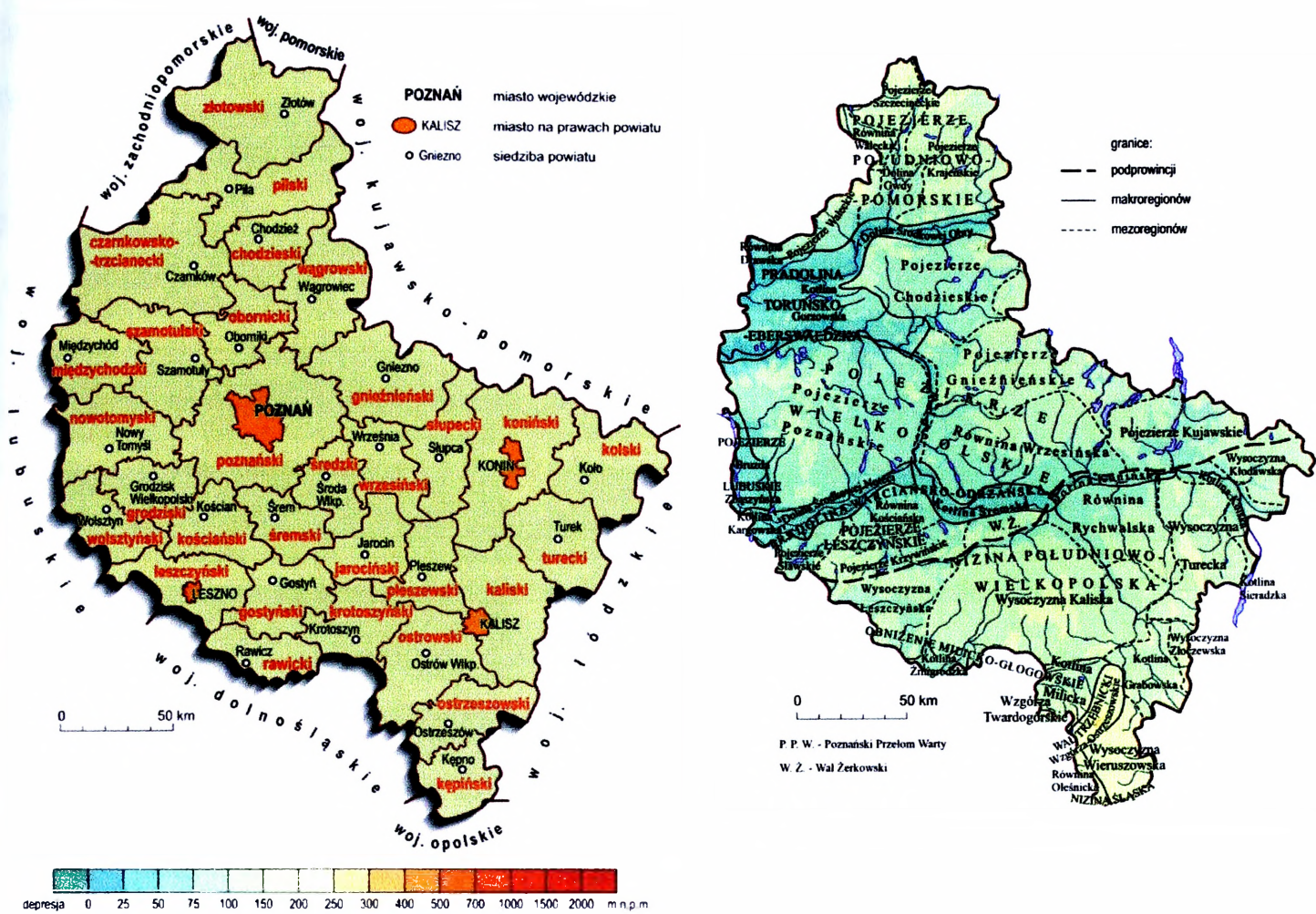
Średnia gęstość dróg samochodowych i linii kolejowych zbliżona jest do średniej krajowej. Na rozwój komunikacji pewien wpływ wywiera położenie województwa, przez obszar którego wiodą szlaki komunikacyjne zarówno znaczeniu krajowym i międzynarodowym.

Mocne strony województwa:

- korzystne położenie pod kątem ważnych szlaków tranzytowych za wschodu na zachód Europy;
- zasoby naturalne złoża węgla brunatnego, soli kamiennej i gazu ziemnego oraz bogate złoża kruszywa, surowce ceramiczne, a także kreda jeziorna;
- usytuowanie Międzynarodowych Targów Poznańskich w stolicy województwa
- relatywnie niska stopa bezrobocia;
- stosunkowo dobry stan środowiska naturalnego;
- efektywne i wysokotowarowe rolnictwo; potentat w produkcji żywności; lider w produkcji zbóż oraz w produkcji zwierzęcej; gospodarstwa rolne dobrze wyposażone w środki techniczne;
- silnie rozwinięty i zróżnicowany przemysł; dominująca rola przetwórstwa rolno-spożywczego;
- wysoka wydajność pracy w przemyśle;
- wysoki poziom i dynamika PKB;
- dynamicznie rozwijająca się sfera usług bankowych i finansowych;
- sprzyjająca inwestowaniu wieloletnia współpraca samorządów z regionami na terenie Niemiec (Dolną Saksonią i Hesją), Holandii (Północną Brabancją) i Wielkiej Brytanii (Nottinghamshire).

Słabe strony regionu:

- niewystarczający stan infrastruktury komunalnej;
- zły stan sieci drogowej;
- niekorzystny bilans wodny oraz stan czystości rzek;
- niski stopień oczyszczania ścieków oraz redukcji zanieczyszczeń powietrza.

Rys. 4.15. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa wielkopolskiego

4.16. Województwo zachodniopomorskie

Województwo zachodniopomorskie położone jest w północno-zachodniej części Polski (rys. 4.16.). Graniczy na zachodzie z Niemcami, a na północy – przez Morze Bałtyckie z Danią i Szwecją. Zajmuje powierzchnię 22,9 tys. km², co stanowi 7,3% powierzchni kraju. Liczba jego mieszkańców wynosi 1 734 tys., średnia gęstość zaludnienia 76 osób/km². W terytorialnej strukturze województwa wydzielono 17 powiatów obejmujących 114 gmin, zgrupowanych w dwóch podregionach (koszalińskim i szczecińskim).

Przygraniczne położenie województwa zachodniopomorskiego ma korzystny wpływ na jego rozwój gospodarczy. Dogodne połączenie komunikacyjne (lądowe, morskie, rzeczne), szlaki tranzytowe z Niemiec i ze Skandynawii na wschód i południe

Europy odgrywają istotną rolę w pozyskiwaniu inwestorów krajowych i zagranicznych.

Urozmaicona rzeźba terenu charakteryzuje się atrakcyjnością turystyczną regionu. Znajdują się tu także duże kompleksy leśne o dużej wartości rekreacyjnej i ekologicznej.

Na terenie regionu występują również surowce mineralne, w tym: ropa naftowa, gaz ziemny, wapienie, margle, kamienie budowlane, kruszywa naturalne, wody mineralne, torf, wody geotermalne i solanki.

Województwo zachodniopomorskie, jak większość polskich województw, charakteryzuje się malejącą liczbą urodzeń. Przyrost naturalny jest jednak nadal dodatni i w 2001 r. wynosił 1,1‰ natomiast saldo migracji ludności jest ujemne. Na wielkość tej migracji duży wpływ ma istniejące tu duże bezrobocie.

Produkt krajowy brutto w 2001 r. w województwie zachodniopomorskim od kilku lat jest wyższy od średniej krajowej. W strukturze wartości dodanej brutto usługi stanowią prawie 66%, przemysł i budownictwo 30%. Pozostałe 4% przypada na rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo i rybactwo. Głównym ośrodkiem gospodarczym jest aglomeracja szczecińska z Policami, Gryfinem, Stargardem Szczecińskim, Goleniowem i Świnoujściem. Na obszarze tym znajduje się 50% podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w województwie a dominującą rolę odgrywa gospodarka morską, przemysł i usługi.

Województwo zachodniopomorskie leży na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych, co sprzyja rozwojowi wszystkich rodzajów transportu. Mimo to sieć drogowa jest rzadka i wynosi 56,6 km na 100 km² przy średniej krajowej 79,4 km/100 km². Dostępność województwa podnoszą 22 przejścia graniczne, w tym 8 morskich, 9 drogowych, 3 rzeczne 1 kolejowe i 1 lotnicze.

W portach Szczecina, Świnoujścia, Polic, Stepnicy, Kołobrzegu i Darłowa przeładowywane jest rocznie ponad 20 mln ton ładunków, przy czym w Szczecinie około 10 mln ton.

Województwo zachodniopomorskie ma korzystne warunki naturalne do produkcji rolnej. Ponad 86% użytków rolnych należy do sektora prywatnego,

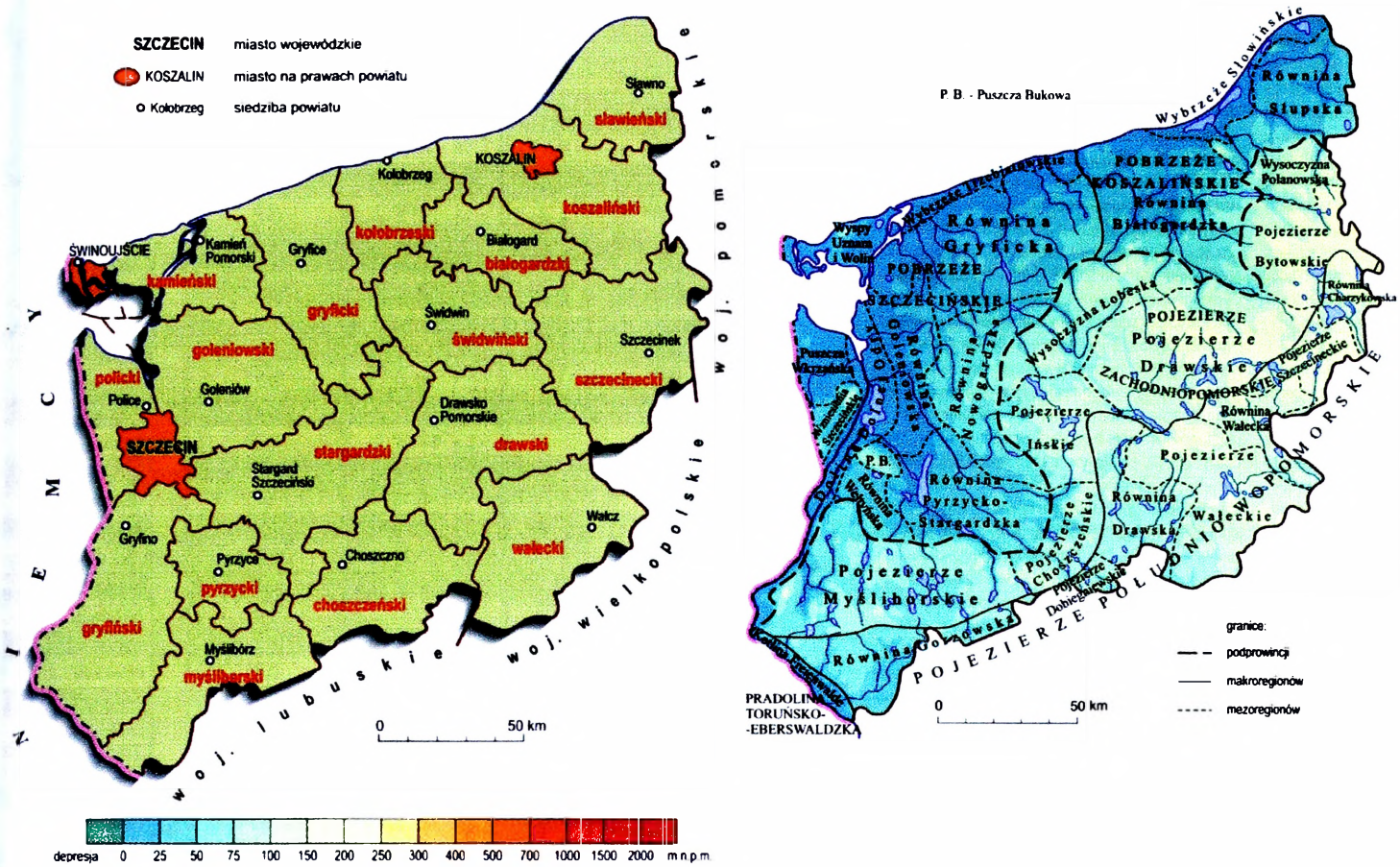
a przeciętna powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego wynosi około 15 ha (w kraju 6 ha).

Rozwojowi gospodarki województwa zachodniopomorskiego sprzyjają:

- przygraniczne i nadmorskie położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków transportowych o znaczeniu międzynarodowym w układzie północ – południe i wschód – zachód; dobrze rozwinięta baza materialna portów morskich;
- duża powierzchnia obszarów wiejskich i leśnych o znacznym potencjale gospodarczym;
- dobrze rozwinięta baza szkolnictwa wyższego i nauki; duży odsetek uczących się studiujących; wykształcone i dobrze przygotowane kadry pracowników;
- dynamiczny rozwój instytucji obsługi biznesu oraz sektora prywatnego;
- dostępność różnorodnych nośników energii, ze szczególnym uwzględnieniem źródeł odnawialnych;
- różnorodność kulturowa społeczeństwa;
- duża różnorodność przyrodniczo-krajobrazowa, atrakcyjność turystyczna.

Region posiada również słabe strony, do których należą :

- niedostatecznie rozwinięta sieć drogowa i nie najlepszy jej stan techniczny, zarówno w układzie wewnątrzregionalnym jak i zewnętrznym; braki w rozwoju infrastruktury, zwłaszcza na obszarach wiejskich i małomiasteczkowych;
- kryzys tradycyjnych dziedzin przemysłu, stanowiących dotychczas przewagę konkurencyjną województwa;
- wysoki stopień dekapitalizacji majątku trwałego;
- brak spójności w poziomie rozwoju, postępująca marginalizacja niektórych obszarów;
- pogarszająca się sytuacja demograficzna regionu;
- niska mobilność zawodowa kadr pracowniczych;
- wysokie bezrobocie, zwłaszcza wśród młodzieży;
- brak systemu wspierania przedsiębiorczości.

Rys. 4.16. Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa zachodniopomorskiego

5. INFRASTRUKTURA, JEJ ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE I PRZEKSZTAŁCENIA

5.1. Infrastruktura transportowa

Na rozwój infrastruktury transportowej wywierają wpływ zarówno uwarunkowania zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Do uwarunkowań zewnętrznych należą położenie geograficzne państwa i jego stosunki polityczno-gospodarcze ze światem zewnętrznym, zaś do wewnętrznych – rozwój społeczno-gospodarczy, w tym rola poszczególnych rodzajów transportu w funkcjonowaniu państwa. Od tych uwarunkowań zależy przede wszystkim układ sieci transportowej i rola poszczególnych rodzajów transportu w ogólnych przewozach towarów i osób.

Podstawowy układ sieci transportowej Polski ukształtowany został w okresie zaborów i podporządkowany był celom i potrzebom państw zaborczych.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zaistniała konieczność scalenia sieci transportowej ukształtowanej przez zaborców pod kątem ich potrzeb oraz podjęcia działań mających na celu stworzenie jednolitej sieci transportowej II Rzeczypospolitej.

Po drugiej wojnie światowej terytorium Polski uległo zmianie, zostało „przesunięte” na zachód. Polska pozyskała ziemie zachodnie i północne z ukształtowaną siecią transportową, ukierunkowaną ogólnie na Berlin a lokalnie na Kaliningrad (Prusy Wschodnie), Szczecin, Wrocław, a utraciła obszary wschodnie.

W powyższej sytuacji po drugiej wojnie światowej infrastruktura transportowa musiała być dostosowywana do nowego kształtu terytorium państwa i jego potrzeb wynikających z nowej sytuacji polityczno-militarnej. Tę nową sytuację utworzyły: powstanie systemu zbiorowego bezpieczeństwa, którym był Układ Warszawski oraz Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG). W nowych uwarunkowaniach głównym partnerem handlowym Polski stał się Związek Radziecki, co miało decydujące znaczenie w rozwoju polskiej sieci transportowej.

Po upadku Związku Radzieckiego a tym samym Układu Warszawskiego i RWPG, oraz przeorientowaniem Polski w kierunku państw Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego nastąpiła kolejna zmiana nie tylko w kierunkach przewozów, lecz także w znaczeniu poszczególnych rodzajów transportu.

Na nowe uwarunkowania zewnętrzne rozwoju transportu składają się:

- otwartość państwa, w tym wstąpienie Polski do UE;
- zmiana kierunków handlu zagranicznego;
- proeuropejska polityka Rosji i wynikający z tego masowy tranzyt towarów przez Polskę,
- włączenie Polski do europejskiego systemu korytarzy transportowych.

Na nowe uwarunkowanie wewnętrzne składają się:

- decentralizacja i prywatyzacja gospodarki, w tym handlu i samego transportu;
- restrukturyzacja przemysłu i spadek masowych przewozów ładunków;
- szybki wzrost liczby samochodów osobowych oraz ograniczenie dojazdów do pracy środkami komunikacji masowej.

Wymienionym wyżej nowym uwarunkowaniom infrastruktura transportowa na ogół nie zdołała sprostać i stała się hamulcem dla wzrostu gospodarczego. Niedostosowanie i opóźnienia w rozwoju transportu zaowocowały także konkretnymi skutkami o charakterze przestrzennym¹, takimi jak:

- dewastacja sieci drogowej,
- likwidacja niektórych linii kolejowych,
- dewastacja dróg wodnych śródlądowych.

W latach 90-tych przyjęto kilka dużych inwestycji transportowych, min.: budowy kilku odcinków autostrad, modernizacji linii kolejowej Warszawa-Berlin, budowa przejść granicznych i gazociągu jamalskiego, rozbudowa portu w Gdańsku a także budowa kilku obwodnic drogowych oraz mostów na Wiśle (w Warszawie dwa, pod Toruniem jeden). Były to jednak inwestycje niewystarczające dla poprawy systemu transportowego Polski.

Ciąglej zmianie ulega struktura przewozów. Z roku na rok spada ilość ładunków przewozowych transportem kolejowym na rzecz transportu drogowym, rurociągowego i lotniczego (tabela 5.1.)

¹ Praca zbiorowa pod redakcją G. Węclawowicza, wyd. IGiPZ PAN, Warszawa 2002, s.

Tabela 5.1

Rodzaje transportu	Ładunki		Pasażerowie	
	1990	2000	1990	2000
	tonokilometry		pasażerokilometry	
Transport kolejowy	24,1	19,3	49,6	38,8
Transport samochodowy (bez komunikacji miejskiej)	11,6	25,8	45,9	51,2
Transport lotniczy	0,0	0,0	4,4	9,7
Transport rurociągowy	4,1	7,2	-	-
Żegluga śródlądowa	0,3	0,4	0,0	0,1
Żegluga morska	59,9	47,3	0,2	0,2

Zr ó d ł o: Aktualizacja Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju, s.75.

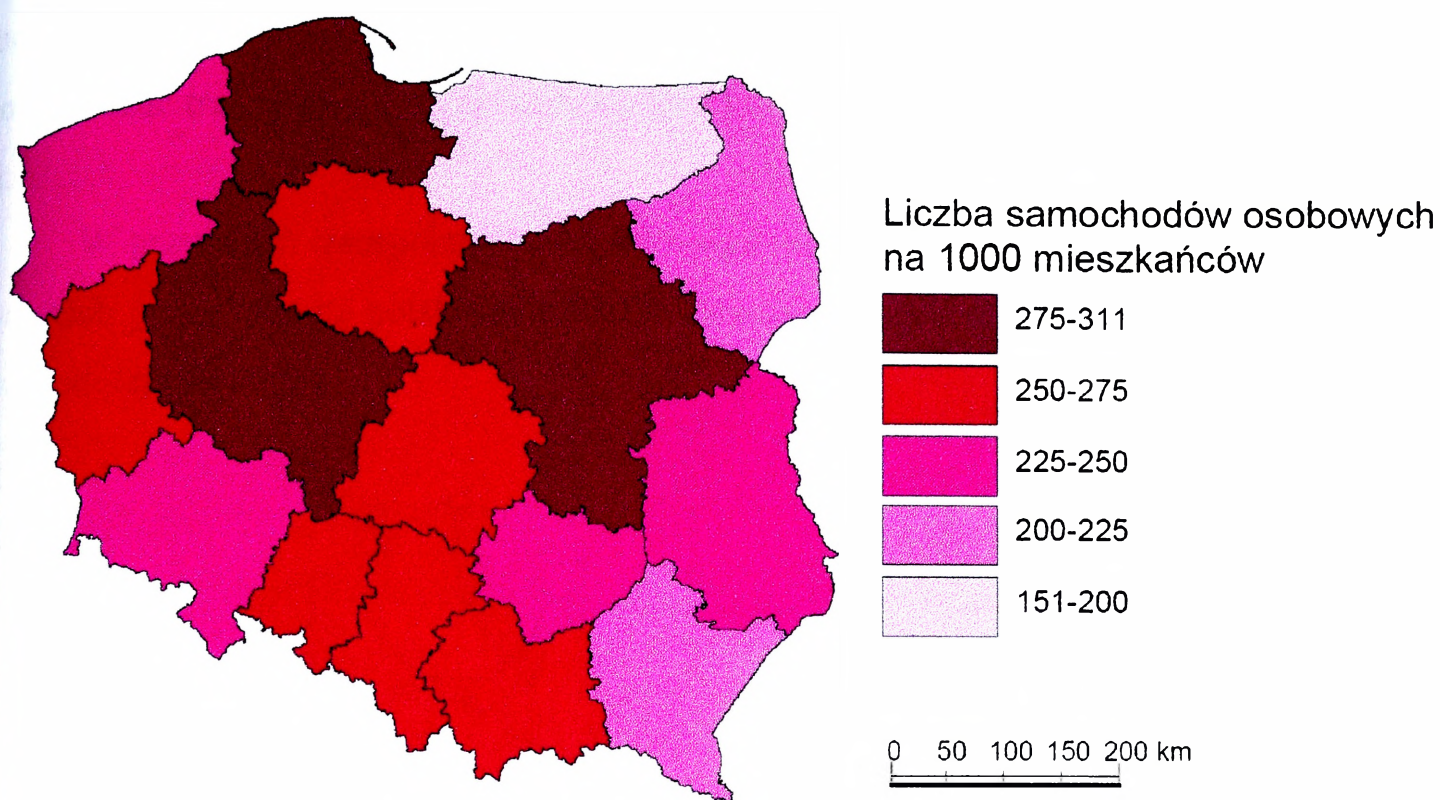
W ostatnich latach nastąpił dynamiczny rozwój motoryzacji. Najbardziej zmotoryzowanymi województwami są wielkopolskie (tabela 5.2 i rys.5.1.), mazowieckie, pomorskie, śląskie, małopolskie. Najmniej samochodów przypadających na 1 000 mieszkańców jest w województwie warmińsko-mazurskim, podkarpackim i podlaskim.

Tabela 5.2

Motoryzacja i ruch drogowy w Polsce w latach 1995-2000

Województwa	Liczba samochodów osobowych					Wartość PKB przypadająca na 1 zarejestrowany samochód osobowy		Średni ruch na drogach krajowych (pojazdy na dobę)	
	1995		2000		Przyrost 1995-2000(%)	w PLN	Polska =1	w roku 2000	Przyrost 1995-2000 w %
	w ty-siącach	na 1000 mieszk.	w ty-siącach	na 1000 mieszk.					
dolnośląskie	549,4	184	735,2	247	34	88 923	1,3	7 078	25
kujawsko-pomorskie	391,7	187	529,2	252	35	60 605	0,9	6 926	32
lubelskie	357,8	159	534,3	239	49	50 054	0,8	5 241	34
lubuskie	175,3	173	270,3	264	54	63 351	1,0	5 798	14
łódzkie	519,5	193	696,3	263	34	60 912	0,9	9 045	33
małopolskie	596,6	187	829,4	256	39	58 086	0,9	9 317	36
mazowieckie	1290,0	255	1472,6	290	14	81 092	1,2	8 021	33
ppolskie	207,6	190	287,1	265	38	55 966	0,8	5 743	24
podkarpackie	344,7	164	474,1	223	38	53 356	0,8	6 536	36
podlaskie	179,8	147	259,1	212	44	60 947	0,9	4 184	28
pomorskie	386,7	179	625,7	285	62	66 066	1,0	7 473	37
śląskie	979,6	200	1273,8	263	30	69 980	1,1	12 126	39
świętokrzyskie	215,4	162	324,2	245	51	52 691	0,8	5 556	27
warmińsko-mazurskie	222,5	153	221,0	151	-1	88 150	1,3	4 012	36
wielkopolskie	801,6	241	1045,7	311	30	55 089	0,8	8 433	29
zachodniopomorskie	299,0	174	413,3	238	38	76 558	1,2	5 261	22
POLSKA	7517,3	195	9991,3	259	33	66 308	1,0	7 009	31

Zr ó d ł o: Aktualizacja Raportu..., s.77

Rys. 5.1. Liczba samochodów osobowych na 1 000 mieszkańców w województwach w 2 000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu s. 78

W 1999 r. Unia Europejska określiła koszty niezbędnych inwestycji transportowych w krajach kandydujących. Łączne potrzeby inwestycyjne Polski w transporcie, oceniono na 36,4 mld. euro, w zakresie infrastruktury kolejowej 14,6 mld. i drogowej 17,5 mld. Wszystkie wskazane odcinki dróg i linii kolejowych znajdują się w obrębie korytarzy KEMT i tzw. sieci TINA (*Transport Infrastructure Needs Assessment*). Potrzeby finansowe na te inwestycje przedstawiono w tabeli 5.3.

Tabela 5.3.

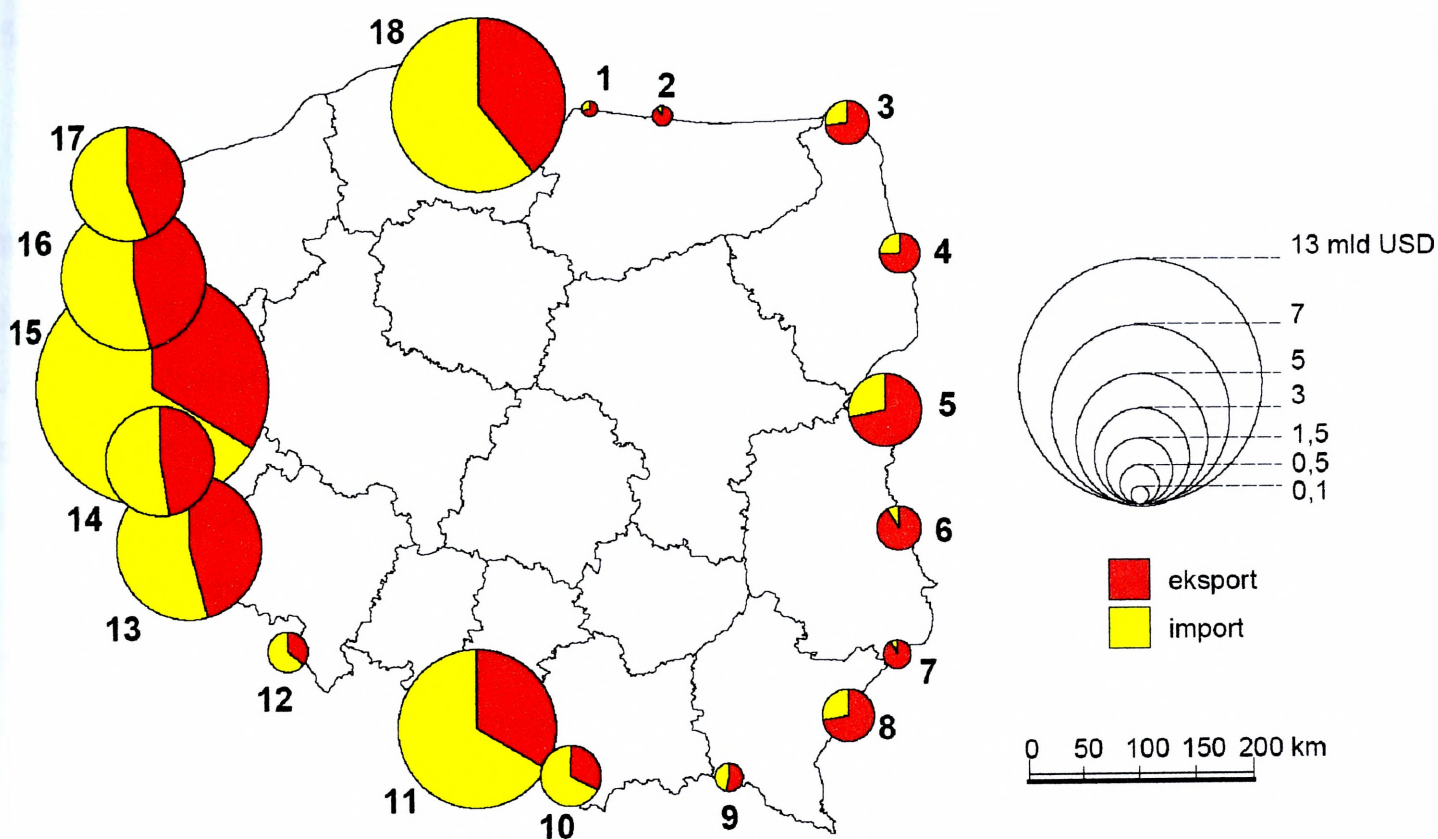
Łączne potrzeby inwestycyjne Polski w transporcie wg UE

Korytarze	Potrzeby finansowe w mld. euro		
	całkowite	drogi	koleje
Gdańsk-Katowice z odgałęzieniami	9,3	4,5	4,8
Berlin-Moskwa	5,5	3,7	1,8
Frankfurt nad Menem z odgałęzieniem	4,9	3,2	1,7

Konsekwencją rozwoju motoryzacji jest związany ruch graniczny. Dynamiczny wzrost natężenia ruchu dotyczy zarówno pojazdów osobowych jak i ciężarowych. W

ruchu tym mają udział także pojazdy zagraniczne, gdyż terytorium innego kraju stanowi obszar tranzytowy dla obywateli wielu krajów, zawsze jednak Niemców i Rosjan.

W przypadku transportu samochodowego ciężarowego dominującą rolę odgrywał ruch przez granicę polsko-niemiecką. Zmniejszył się natomiast ruch na granicy wschodniej (rys. 5.2.)

Rys. 5.2. Obroty polskiego handlu zagranicznego według głównych korytarzy transportowych

1. Gdańsk-Kaliningrad; 2. Warszawa-Kaliningrad; 3. Warszawa-Tallin; 4. Warszawa-Grodno-Wilno; 5. Warszawa-Mińsk-Moskwa; 6. Warszawa-Lublin-Kowel-Kijów; 7. Warszawa-Lublin-Lwów; 8. Kraków-Lwów-Kijów; 9. Rzeszów-Koszyce-Miskolc; 10. Kraków-Budapeszt; 11. Warszawa-Katowice-Wiedeń; 12. Wrocław-Praga; 13. Wrocław-Drezno-Frankfurt; 14. Wrocław-Berlin; 15. Warszawa-Berlin; 16. Szczecin-Berlin; 17. Szczecin i Świnoujście – porty zagraniczne; 18. Gdańsk i Gdynia – porty zagraniczne.

Źródło: Aktualizacja Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju. Praca zbiorowa, s. 80.

System komunikacyjny w Europie uległ także przewartościowaniu, ze względu na proces integracyjny. W podzielonej Europie główną osią strategiczną była linia Paryż-Berlin-Warszawa-Moskwa z rozgałęzieniem na Sankt Petersburg oraz Kijów i

Odesse. Obecnie ukształtowała się druga oś geostrategiczna, która wiedzie z Niemiec (przez Austrię, Węgry) i Francji (przez Włochy i Chorwację) na Bliski Wschód, przez Bułgarię, Grecję i Turcję. Ze względu na zaangażowanie Stanów Zjednoczonych i państw Unii Europejskiej na Bliskim Wschodzie ranga tej osi geostrategicznej radykalnie wzrosła kosztem znaczenia osi geostrategicznej łączącej Berlin z Moskwą, na której leży Warszawa.

5.2. Rodzaje infrastruktury transportowej

Infrastruktura drogowa

Gęstość sieci drogowej w Polsce wynosi 79,9 km/100 km². Rozkład przestrzenny tej sieci jest zróżnicowany. Największa gęstość sieci występuje w województwach: śląskim i małopolskim (tabela 5.5. i rys. 5.3), najmniejszym w warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i podlaskim. Jak wynika z tabeli 5.5. i rys. 5.3. gęstość sieci drogowej jest największa w południowej i centralnej części kraju, a więc w tych rejonach, w których występuje największa gęstość zaludnienia.

Parametry techniczne większości polskich dróg nie odpowiadają wzrastającemu natężeniu ruchu zgodnie z *Raportem uzupełniającym*, tylko 2,6 tys. km dróg posiada dwie jezdnie (głównie w województwie mazowieckim i śląskim), a nieco ponad 300 km odpowiada standardom autostrady. Brak jest obwodnic, zarówno niewielkich ośrodków jak i dużych miast, z Warszawą włącznie².

Problemem ostatnich lat stało się niedostosowanie większości tras międzynarodowych w Polsce do obowiązujących w Unii Europejskiej norm nacisku (115 kN/oś). Wobec jednak znacznego wzrostu natężenia przewozów na istniejącej sieci drogowej doprowadziło to do jej dewastacji, gdyż większość naszych dróg nie odpowiada takim normom wytrzymałości. W latach 1998-2001 oddawano średnio-rocznie: 33,5 km autostrad; 5,0 km dróg ekspresowych; 200 km dróg po odnowie lub wzmocnieniu; 6 obwodnic miast.

Program ogłoszony w styczniu 2002 roku przewidywał do końca 2005 roku:

- oddanie do użytku ok. 550 km autostrad, w tym 140 km po gruntownej przebudowie oraz rozpoczęcie budowy dalszych 550 km,

² Aktualizacja Raportu, s.85.

- oddanie do użytku ok. 200 km nowych i przebudowanych dróg ekspresowych (dalszych ok. 200 km w 2005 roku będzie w budowie),
- radykalne zwiększenie tempa inwestycji drogowych do poziomu pozwalającego oddawać, począwszy od 2005 roku średniorocznie 250 km nowych odcinków autostrad, 60 km dróg ekspresowych i 500 km dróg krajowych po modernizacji,
- wybudowanie i oddanie do użytku 40 obwodnic miast i miejscowości leżących wzdłuż dróg krajowych,
- dostosowanie 1500 km głównych dróg do tzw. standardów naciskowych UE,
- poddanie rehabilitacji nawierzchni dróg i mostów na długości ponad 1000 km.

Tabela 5.4.

Wysokość nakładów i źródła finansowania inwestycji drogowych i utrzymania dróg krajowych (w mln zł)

Wyszczególnienie	Średniorocznie 1998-2001	2002	2003	2004	2005
Środki budżetowe	1 712,2	1 975,3	1 934,7	2 446,8	1 940,9
Środek specjalny GDDKiA	279,8	323,7	502,8	29,0	49,0
Krajowy Fundusz Drogowy	0,0	0,0	0,0	1 000,0	1 050,0
Europejski Bank Inwestycyjny	272,2	550,4	912,2	999,3	1 467,3
Bank Światowy	188,3	162,0	222,2	90,0	450,0
Fundusze Europejskie	220,3	244,6	413,8	1 328,5	2 823,5
Środki samorządowe	74,7	19,2	46,9	19,1	20,4
Środki koncesjonariuszy	-	988,5	1 171,2	702,5	983,9
OGÓŁEM	2 747,5	4 263,7	5 203,8	6 615,2	8 785,0
Dynamika (rok 2001 = 100)	-	144	176	224	297

Źródło: Raport z realizacji programu budowy dróg krajowych i autostrad, GDDKiA, Warszawa 2004.

W latach 2002-2005 zostanie oddane do ruchu: 481,9 km autostrad, 192,6 km dróg ekspresowych, 5184 km dróg po odnowie lub wzmocnieniu nawierzchni, 51 obwodnic miast.

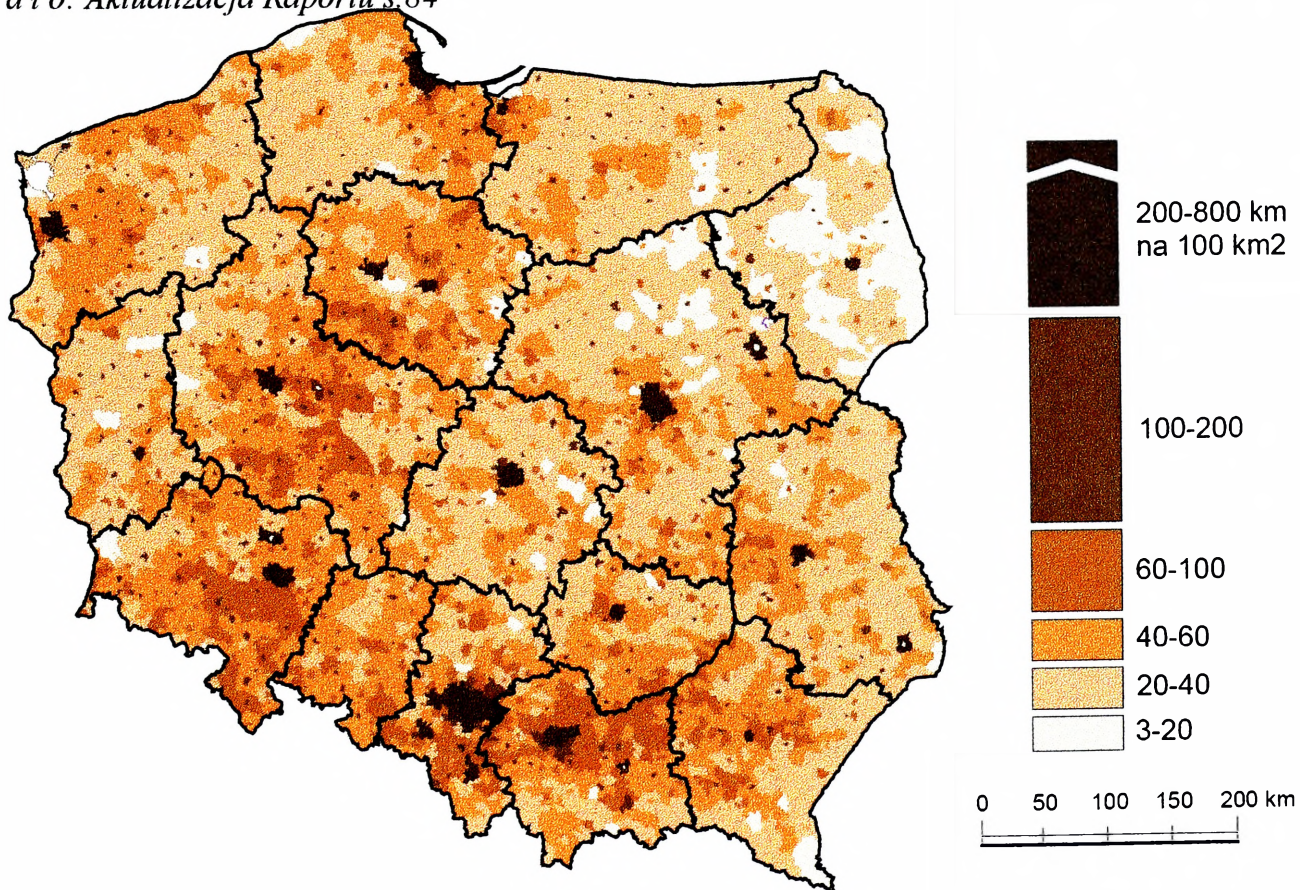
Z końcem 2005 roku w Polsce będzie 739,9 km autostrad, w tym 341 km zupełnie nowych odcinków autostradowych i blisko 140 km po gruntownej przebudowie. Powstanie prawie 200 km nowych dróg ekspresowych a z 50 miast zostanie wyprowadzony uciążliwy ruch tranzytowy, który przejmą nowoczesne obwodnice. Środki finansowe uzyskiwane zwłaszcza w ramach pomocy UE (tabela 5.4.) systematycznie rosną, co stwarza nadzieję na zwiększenie tempa rozbudowy drogowej.

Tabela 5.5.

Sieć kolejowa i drogowa Polski w 2000 r. według województw

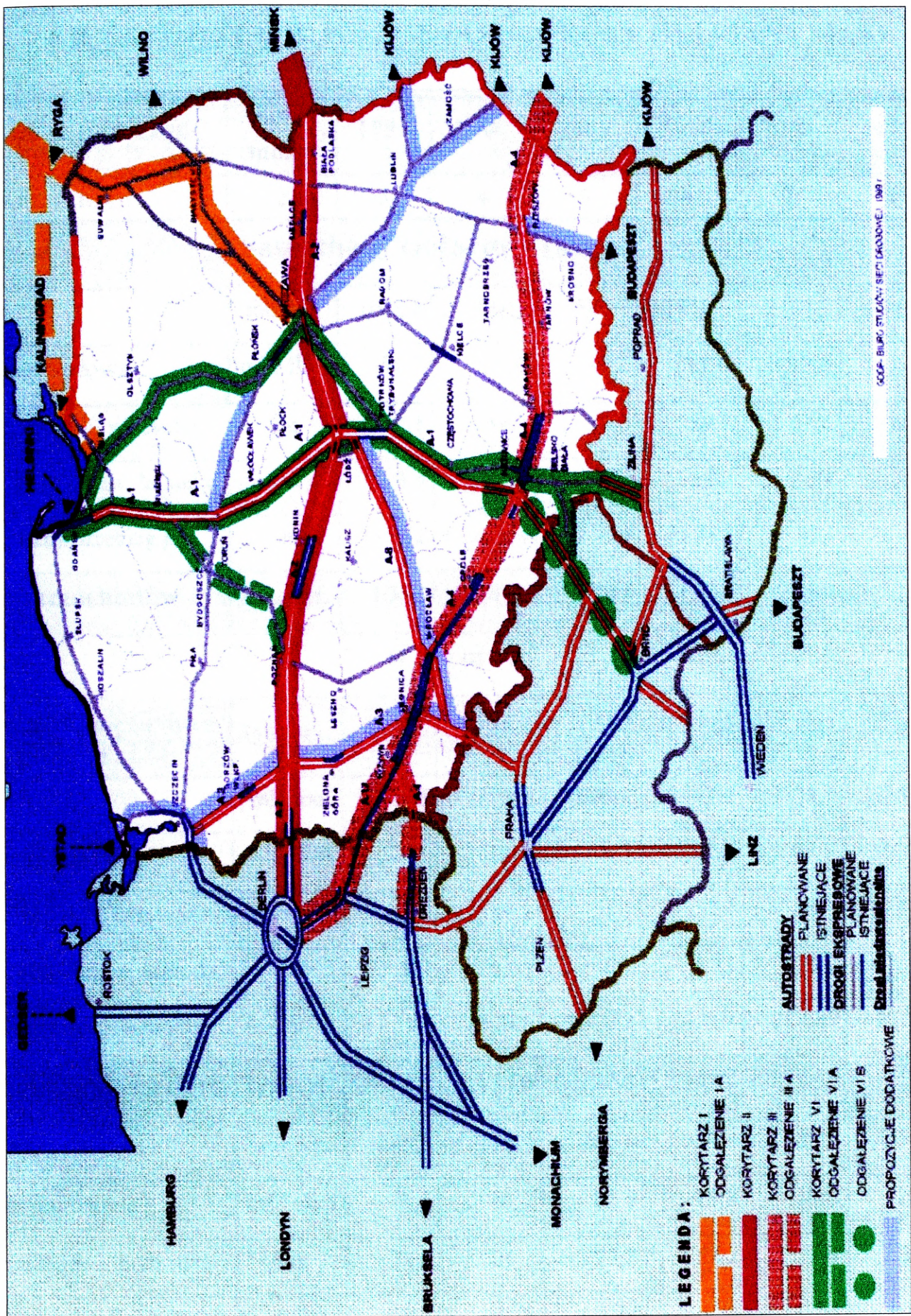
Województwa	Sieć kolejowa		Sieć drogowa (drogi publiczne o nawierzchni twardej)			
	ogółem (km)	na 100 km ²	ogółem w km	na 100 km ²	dwujezdniowe (km)	ulepszone (%)
dolnośląskie	1 970	9,9	18 218	91,3	129	90,6
kujawsko-pomorskie	1 581	7,9	13 767	76,6	122	82,6
lubelskie	1 094	4,2	18 154	72,3	77	83,3
lubuskie	1 210	8,7	8 164	58,4	211	77,0
łódzkie	1 148	5,9	16 370	89,9	273	84,4
małopolskie	1 141	7,5	21 784	143,8	159	78,4
mazowieckie	1 947	5,0	28 545	80,2	402	82,7
opolskie	896	9,5	8 460	88,8	102	86,7
podkarpackie	1 038	5,5	14 511	80,9	54	81,9
podlaskie	783	3,9	10 569	52,4	39	72,0
pomorskie	1 490	8,1	11 519	63,0	145	88,3
śląskie	1 955	15,6	19 630	159,7	579	78,1
świętokrzyskie	752	6,2	11 332	97,1	43	78,7
warmińsko-mazurskie	1 509	6,0	12 257	50,6	38	84,7
wielkopolskie	2 535	7,7	23 681	79,4	233	84,1
zachodniopomorskie	1 511	6,1	12 973	56,6	181	79,3

Źródło: Aktualizacja Raportu s.84

Rys. 5.3. Gęstość sieci drogowej wg gmin w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu s.83

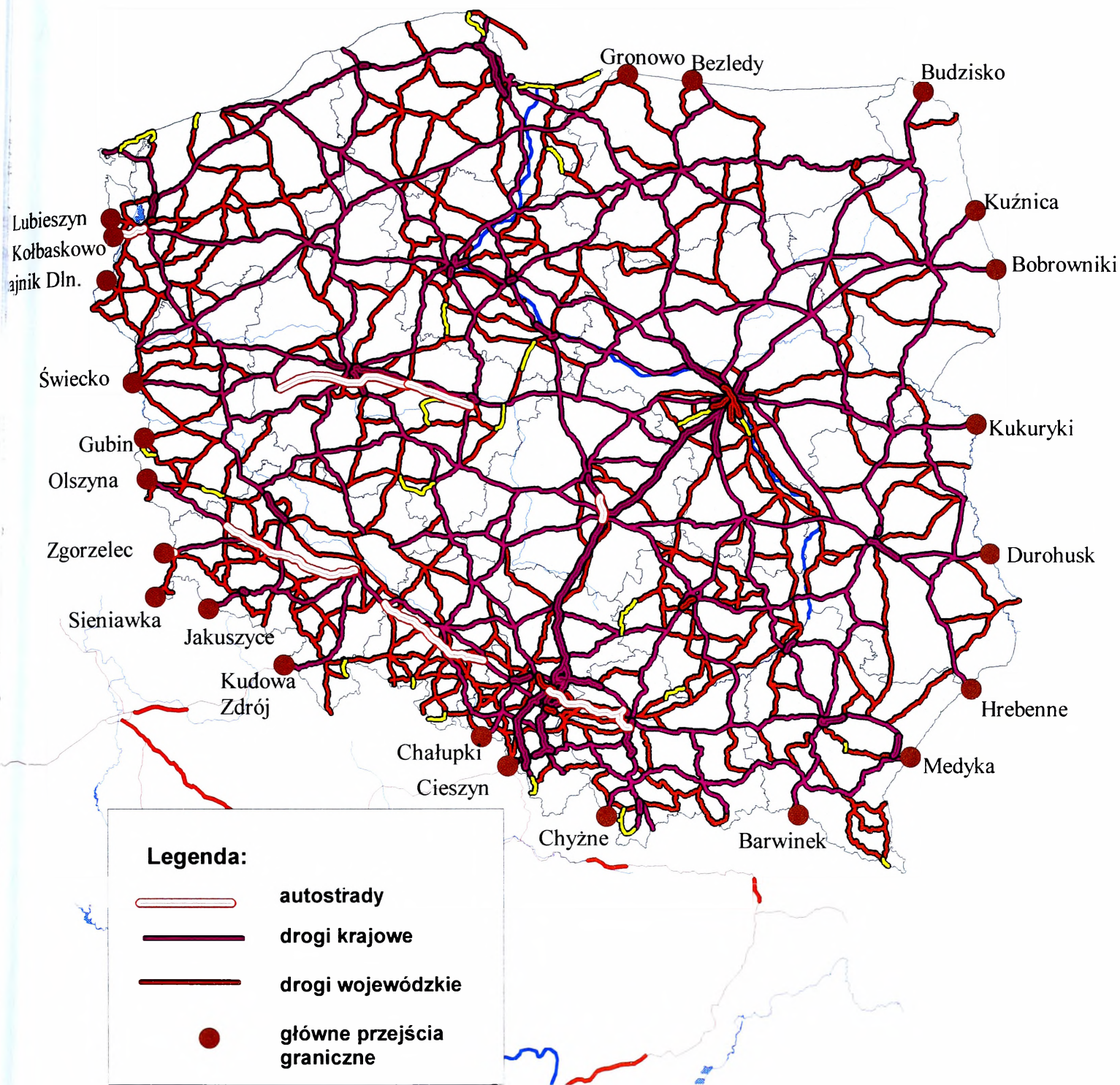

Rys 5.4. Korytarze transportowe przebiegające przez Polskę

Zgodnie z decyzją II Konferencji Europejskiej ministrów Transportu (KEMT) w 1992 r. wyodrębniono 9 korytarzy transportowych dla Europy Środkowo-Wschodniej. Przez teren Polski przechodzą cztery korytarze oraz 4 odgałęzienia. Ponadto, dwa dalsze szlaki uznane są jako potencjalne (tzw. „propozycje dodatkowe”). Są to następujące korytarze: (*Raport uzupełniający 2000*):

- Korytarz I z Helsinek, przez Rygę, Kowno do Warszawy (*Via Baltica*), z odgałęzieniem z Rygi przez Kaliningrad do Gdańska (*Via Hanzeatica*),
- Korytarz II – z Berlina przez Warszawę do Moskwy,
- Korytarz III – z Berlina przez Wrocław do Lwowa i Kijowa, z odgałęzieniem z Drezna do Wrocławia,
- Korytarz IV – z Gdańska przez Katowice do Żiliny na Słowacji z odgałęzieniem z Grudziądza do Poznania i z Katowic do Ostrawy,
- Korytarz ze Świnoujścia, przez Zieloną Górę do Czech (propozycja dodatkowa),
- Korytarz z Gdańska przez Warszawę do Odessy (*Via intermare*); propozycja dodatkowa).

Program budowy dróg nie został jednak zrealizowany, poza rozbudową punktów odprawy granicznej. Powstały nowoczesne przejścia graniczne min. w Jędrzychowicach, Gubinku, Budzisku, Bezledach i Karczowej). Powstały terminale celne w Świecku i Choroszczynie, zbudowano także 3 mosty na Nysie Łużyckiej. Główne przejścia graniczne o dopuszczalnym nacisku osi do 100kN przedstawia rys. 5.5.

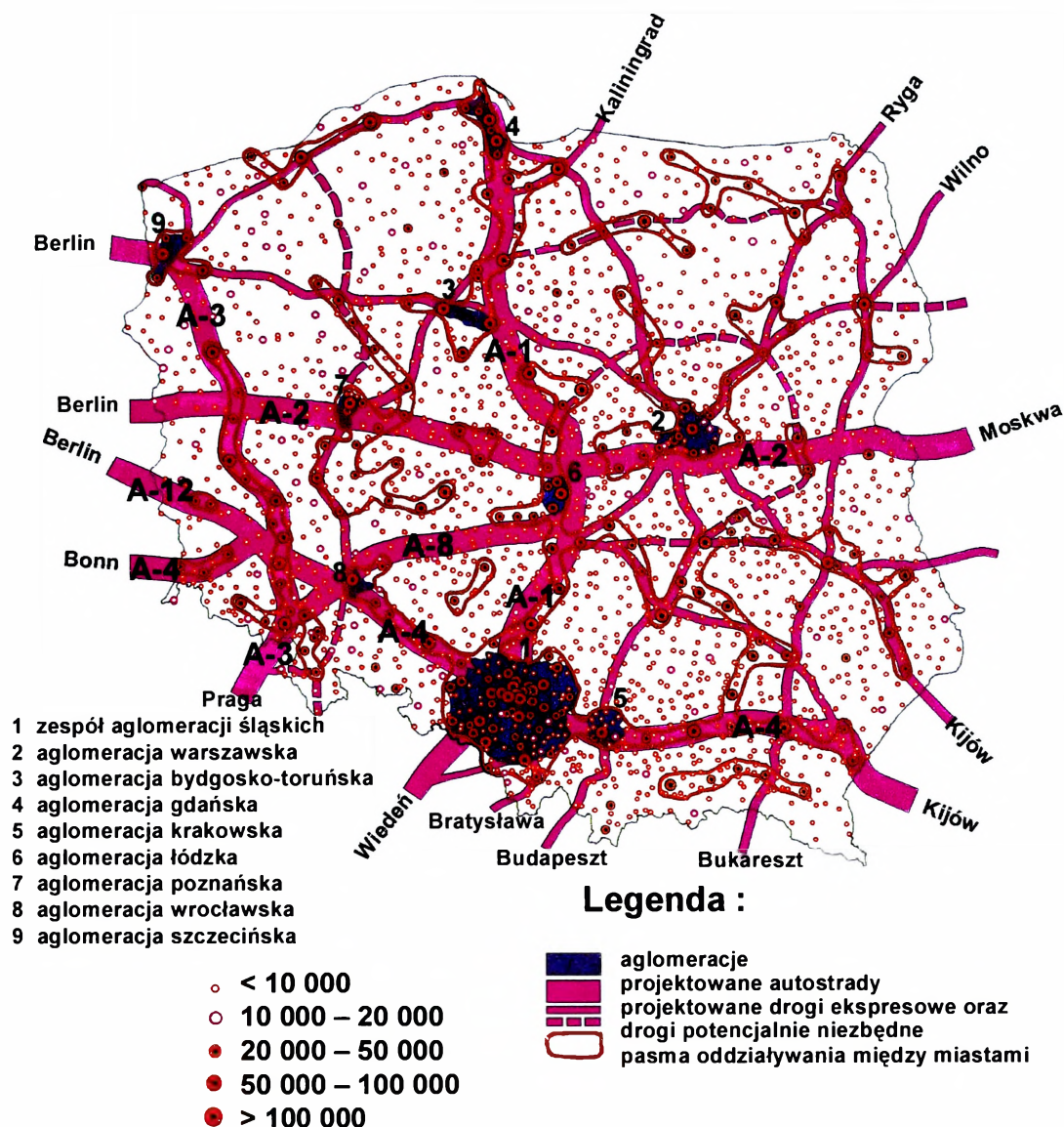

Rys. 5.5. Główne przejścia graniczne o dopuszczalnym nacisku osi do 100 kN

Rządowy projekt budowy autostrad przewidywał realizację 2,5 tys. km. autostrad (rys. 5.6) w systemie BOT (Build, Operate, Transfer), w tym:

- A-1 – Gdańsk – Katowice – granica czeska,
- A-2 – Świecko – Warszawa – Terespol,

A-3 – Szczecin – Zielona Góra – granica czeska, A-4 – Zgorzelec – Przemyśl,
 A-8 – Piotrków – Wrocław, A-12 – Olszyna – Krzywa.

Rys. 5.6. Planowana sieć autostrad

Źródło: *Transport. Praca zbiorowa pod redakcją W. Rydzikowskiego i K. Wojewódzkiej-Król. Wyd. PWN. Warszawa 1998. s. 344 (uzupełnienia własne)*

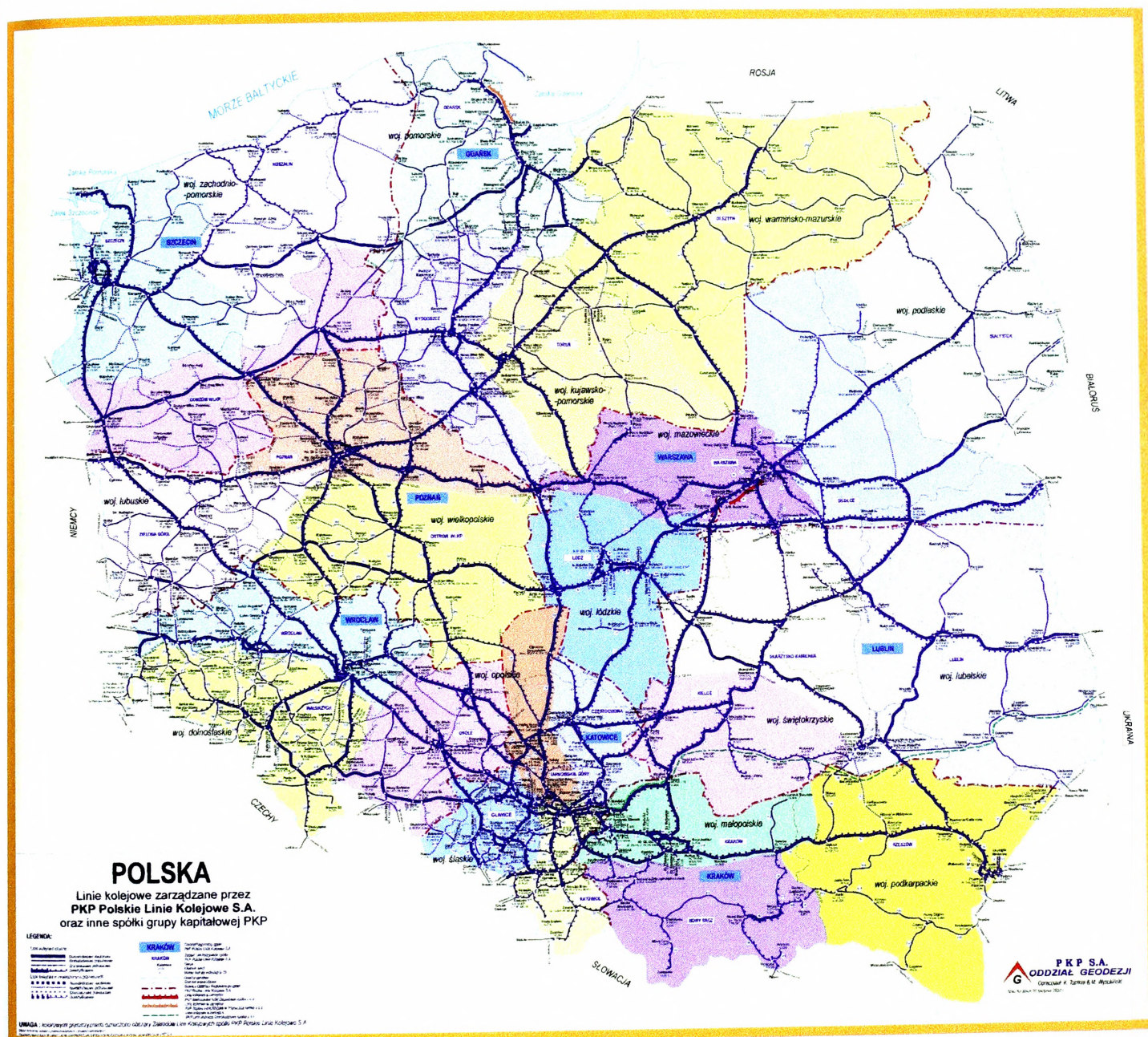
Zgodnie z Raportem (rys. 5.6.) „Planowana sieć autostrad” do roku 2002 w systemie BOT nie wybudowano ani jednego kilometra tras. Opóźnienie w budowie tych dróg może sprawić, że terytorium Polski jako trudno przekraczalne będzie omijane. Przesłanki tego procesu są już widoczne, gdyż wymiana handlowa między Niemcami a Rosją i Ukrainą odbywa się przez terytorium Czech i Słowacji oraz Bałtyk. Niezależnie od trudności w realizacji planu budowy autostrad wybrane połączenia drogowe uzyskują priorytet ze względów bezpieczeństwa. Są to ważne połączenia i priorytetowe również w ramach celu 4123 – Wsparcia Państwa Gospodarza (rys.5.7).

Infrastruktura kolejowa

Obecnie w polskiej sieci kolejowej czynnych jest 21,9 tys. km linii normalnotorowych oraz kilkaset km szerokotorowej linii hutniczo-siarkowej (LHS), łączącej Hutę Katowice z tarnobrzeskim zagłębieniem siarkowym i dalej z Ukrainą.

W ostatnich latach długość linii kolejowych uległa zmniejszeniu a dla ruchu pasażerskiego zamknięto 6,2 tys. km. tych linii.

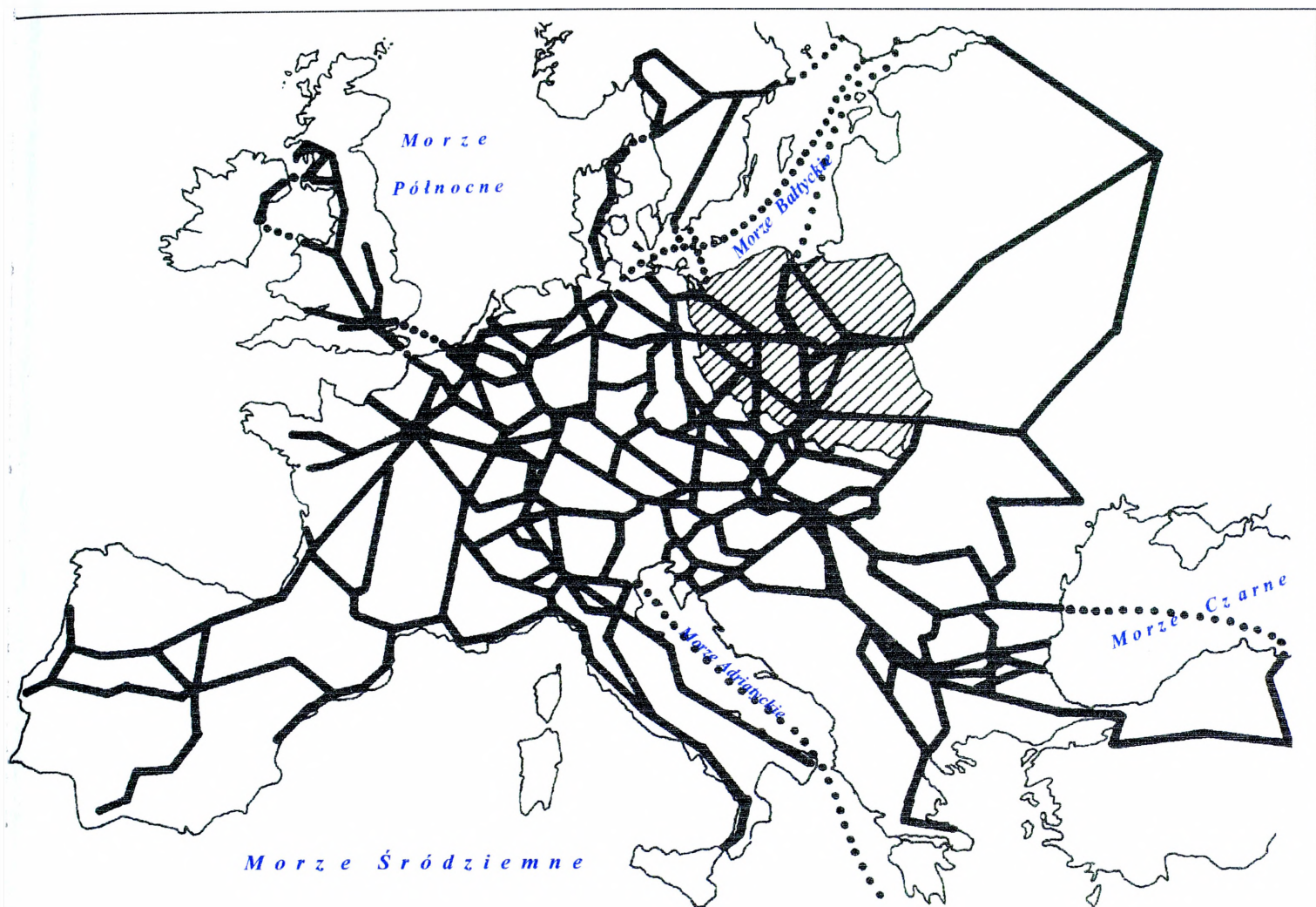
Najwyższa gęstość sieci kolejowej jest w Polsce zachodniej (rys. 5.8.), najmniejsza zaś we wschodniej (województwo podlaskie i lubelskie).

Rys. 5.8. Sieć kolejowa

W 1998 r. zelektryfikowanych było 52,5% istniejących linii kolejowych. Zmodernizowano główne trasy łączące największe aglomeracje, tj. Warszawę z Katowicami, Krakowem, Poznaniem i Gdańskiem.

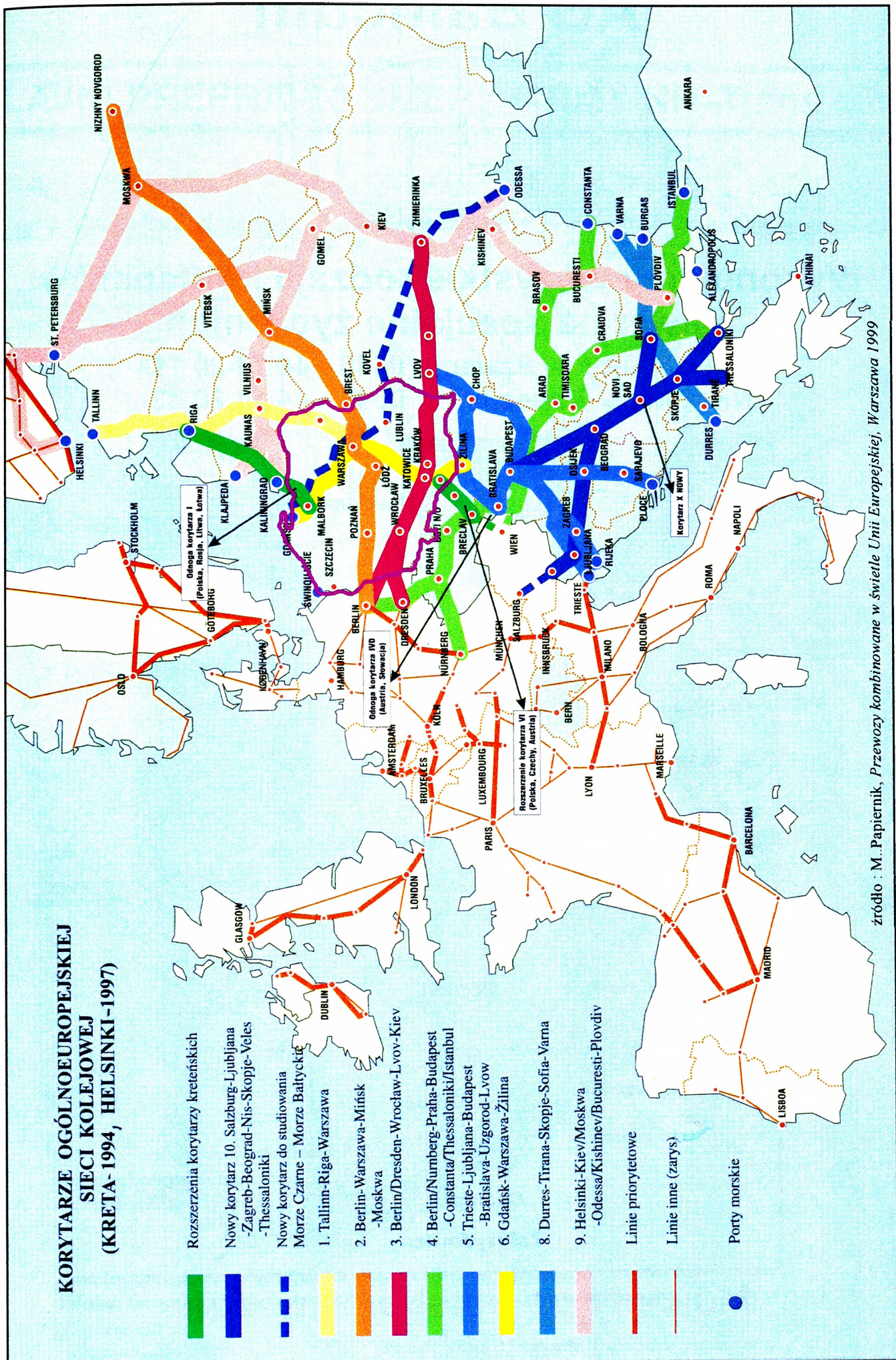
W ostatnich latach podjęto organizację nowoczesnych przewozów kombinowanych (rys. 5.9). Sieć podstawowych linii transportu kombinowanego w Europie (AGTC) przedstawiono na rysunku 5.9.

AGTC - Porozumienie o głównych liniach transportu kombinowanego w Europie - *European Agreement on Important International Combined Transport Lines and Related Installations*

Rys. 5.9. Przewozy kombinowane

Źródło: Transport. Praca zbiorowa pod redakcją W. Rydzikowskiego i K. Woje-wódzkiej-Król, wyd. PWN, Warszawa 1998, s. 347.

**KORYTARZE OGÓLNOEUROPEJSKIEJ
SIECI KOLEJOWEJ
(KRETA-1994, HELSINKI-1997)**

- Rozszerzenia korytarzy krętońskich
- Nowy korytarz 10. Salzburg-Ljubljana
-Zagreb-Beograd-Nis-Skopje-Veles
-Thessaloniki
- Nowy korytarz do studiowania
Morze Czarne - Morze Bałtyckie
-Thessaloniki
- 1. Tallinn-Riga-Warszawa
- 2. Berlin-Warszawa-Mińsk
- Moskwa
- 3. Berlin/Dresden-Wrocław-Lwow-Kiev
- 4. Berlin/Nurnberg-Praha-Budapest
-Constantia/Thessaloniki/Istanbul
- 5. Trieste-Ljubljana-Budapest
-Bratislava-Uzgorod-Lyow
-Gdańsk-Warszawa-Żilina
- 6. Durrës-Tirana-Skopje-Sofia-Varna
- 9. Helsinki-Kiev/Moskwa
-Odessa/Kishinev/Bucuresti-Plovdiv
- Linie priorytetowe
- Linie inne (zarys)
- Porty morskie

źródło : M. Papiernik, Przewozy kombinowane w świetle Unii Europejskiej, Warszawa 1999

Rys. 5.10. Korytarze ogólnoeuropejskiej sieci kolejowej

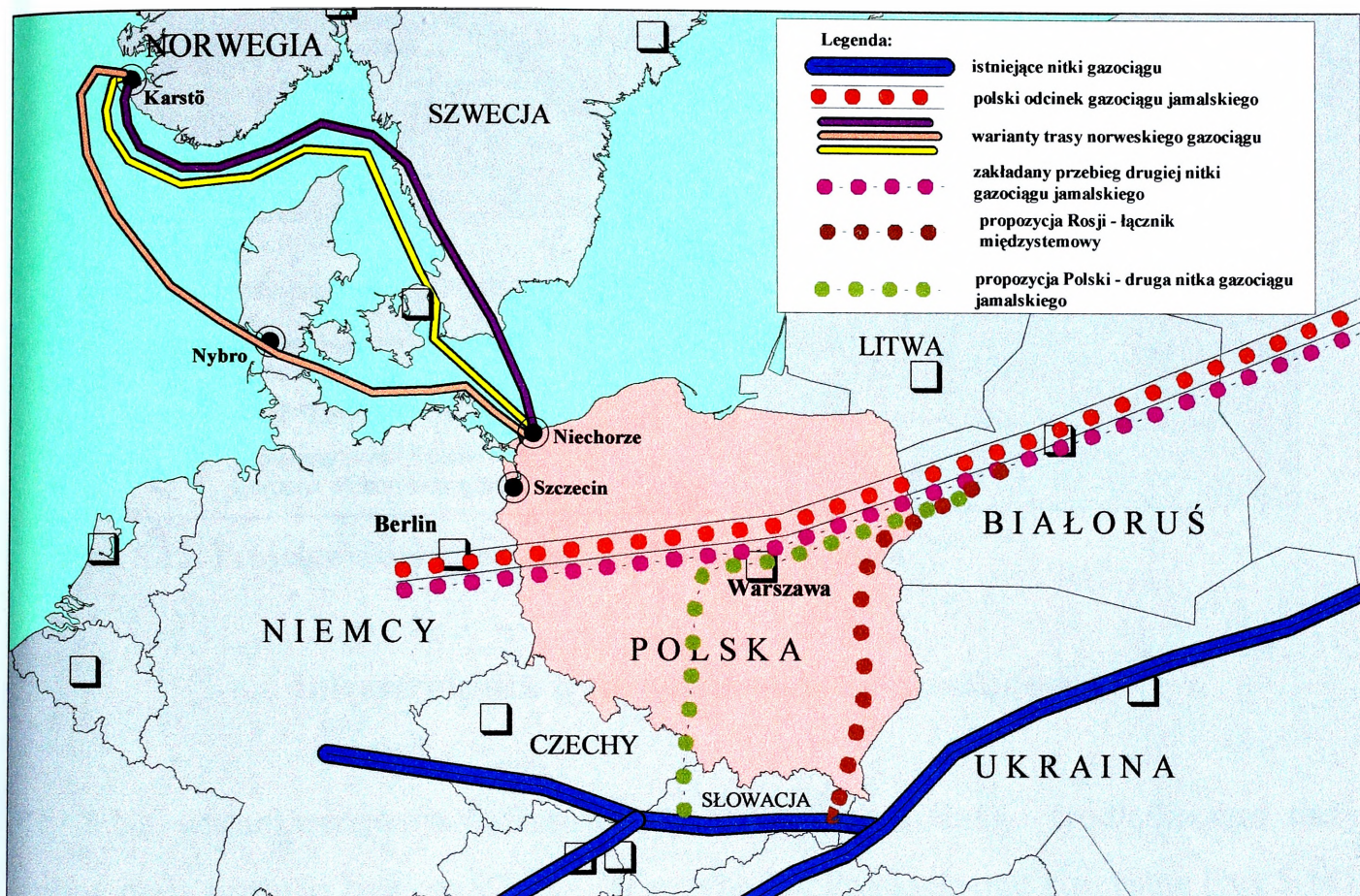
Infrastruktura transportu rurociągowego

W Polsce czynnych jest około 17 tys. km gazociągów rozprowadzających gaz. Są wśród nich gazociągi międzynarodowe, w tym gazociąg łączący rosyjskie złoża na półwyspie Jamał przez Polskę z Europą Zachodnią oraz gazociąg z Ukrainy (rys. 5.11). Na uwagę zasługują także działania podjęte w celu pozyskiwania gazu z innych kierunków, min. z Morza Północnego. Projektowane gazociągi ze złóż norweskich tego akwenu przedstawia rys. 5.12.

Rys. 5.11. Sieć gazociągów i ropociągów

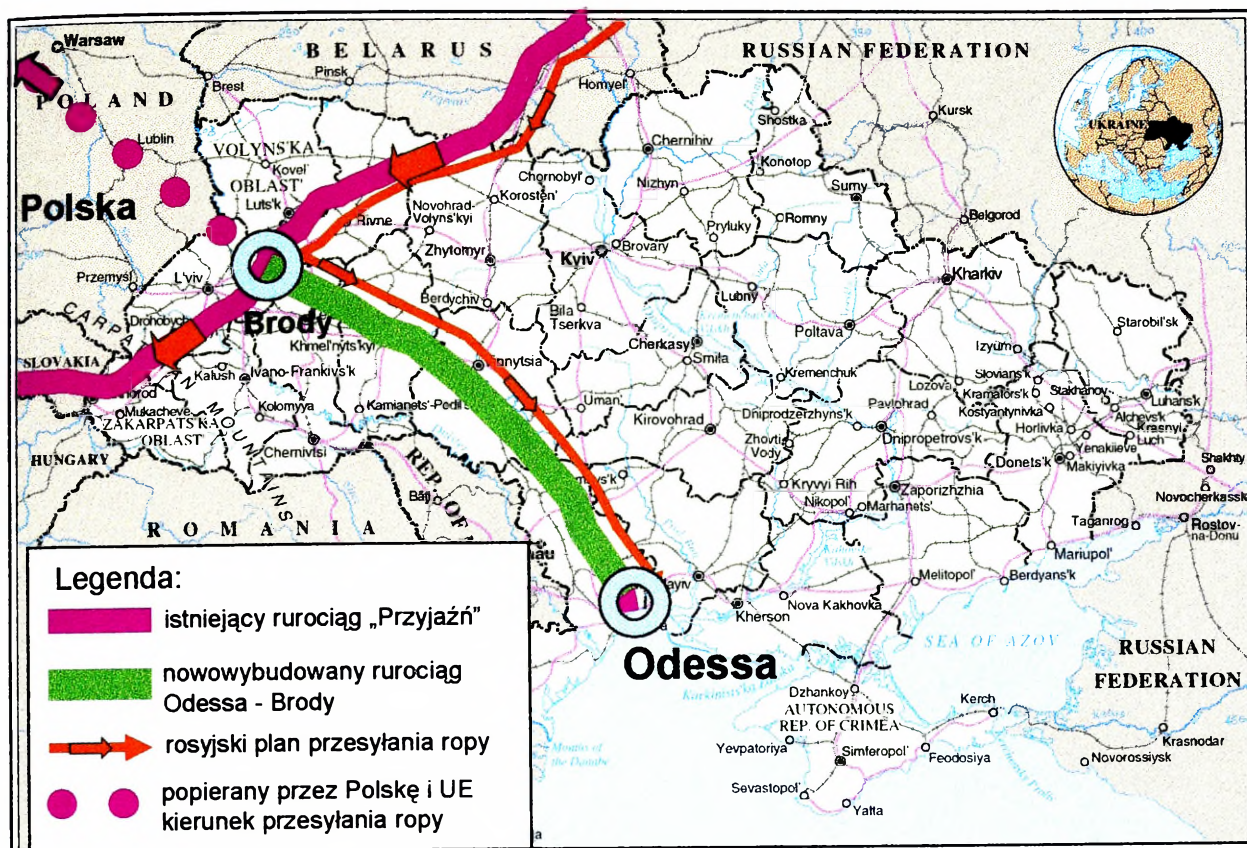
Sieć gazociągów jest jednak rozwinięta nierównomiernie i wiele polskich miast pozbawionych jest możliwości korzystania z tego źródła energii.

Rys. 5.12. Drogi dostaw gazu do Polski

Sieć rurociągów naftowych liczy 2,3 tys. km. Największe znaczenie ma rurociąg „Przyjaźń” z Rosji do Płocka i dalej do Niemiec oraz połączenie Gdańsk-Płock zapewniające możliwość dwukierunkowego przesyłu ropy między dwoma największymi rafineriami w kraju. Z Płocka promieniście rozchodzą się rurociągi przeznaczone do transportu wyprodukowanych tam paliw płynnych.

Istnieją plany budowy rurociągu z Brodów na Ukrainie do Płocka i dalej do Gdańska. Inwestycja ta nie została jednak dotychczas rozpoczęta a istniejący rurociąg wykorzystany będzie do przesłania rosyjskiej ropy do Odessy, a więc w kierunku przeciwnym niż zakładano wcześniej (rys.5.13).

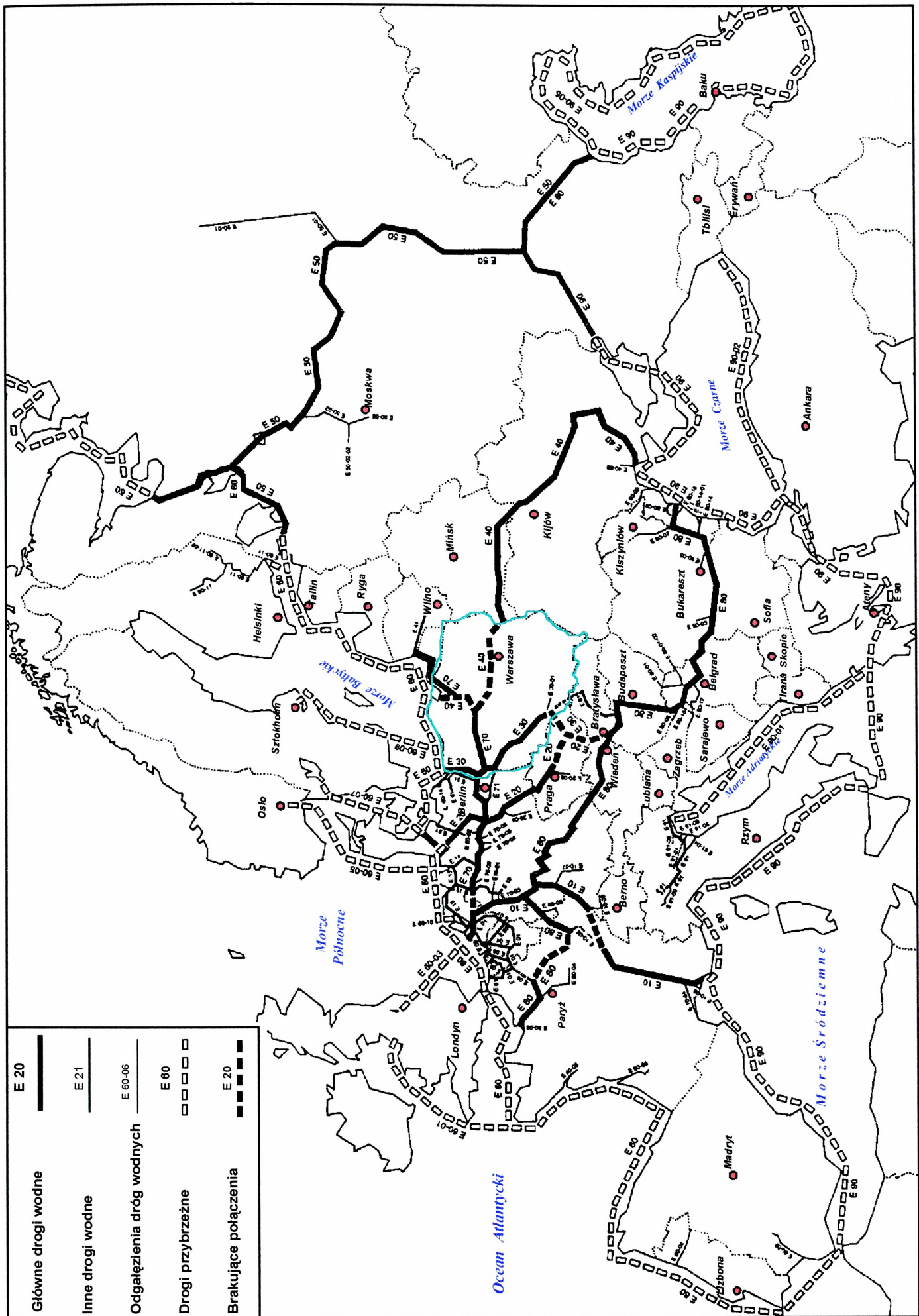
Rys. 5.13. Projektowany rurociąg Brody-Płock-Gdańsk

Infrastruktura transportu wodnego śródlądowego

Na warunki rozwoju infrastruktury transportu wodnego śródlądowego duży wpływ mają warunki hydrograficzne. W przypadku Polski są one korzystne (rys 5.14). Mimo to żegluga śródlądowa uległa marginalizacji.

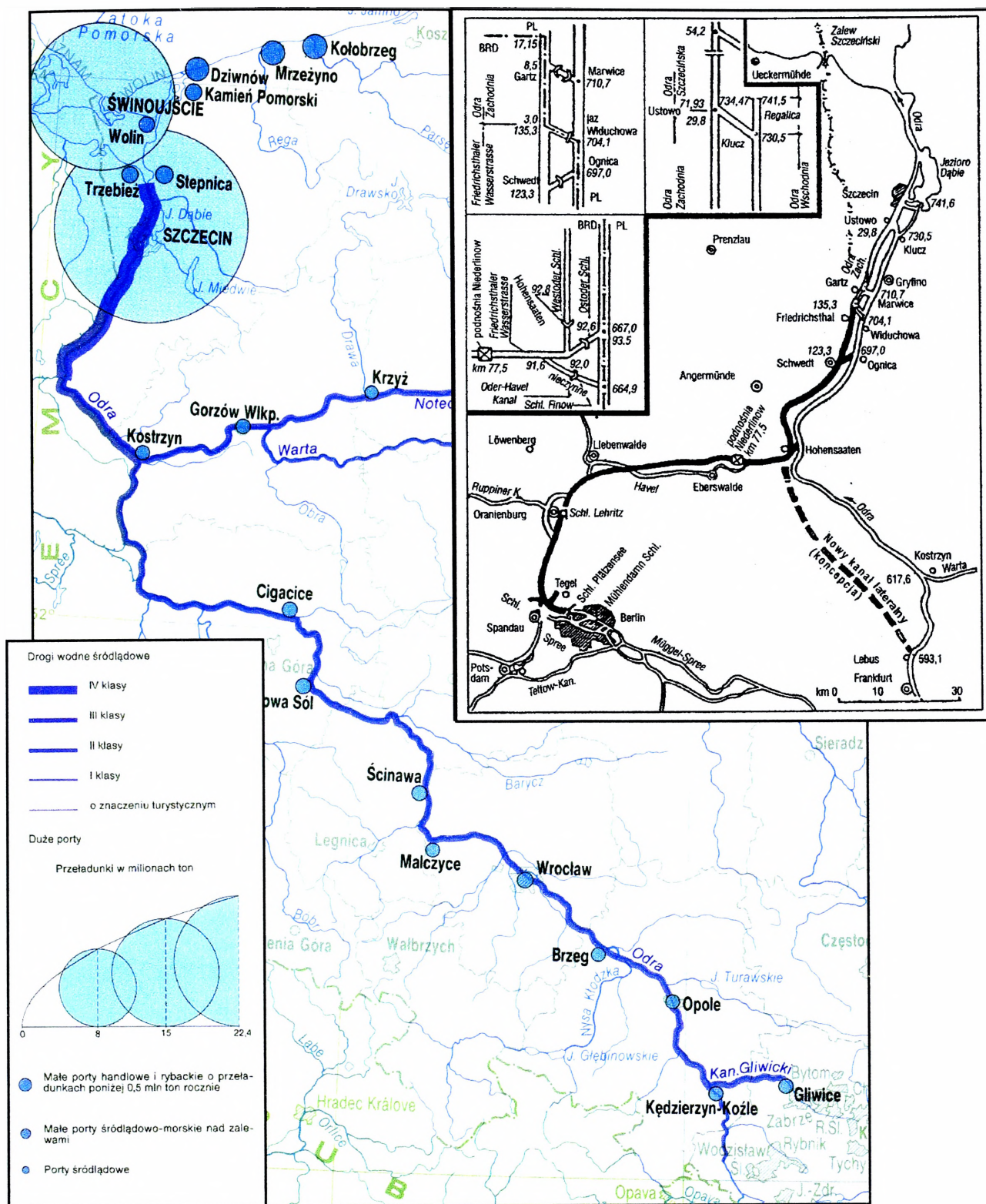
Jedynym odcinkiem dróg wodnych, który zachował znaczenie jest dolna Odra, po której odbywa się ruch pomiędzy Berlinem i jego najbliższym portem morskim – Szczecinem. Jednak po wybudowaniu kanału po stronie niemieckiej rola dolnej Odry i portu szczecińskiego w transporcie śródlądowym zostanie jeszcze bardziej ograniczona. Ruch żeglugowy na środkowej Odrze maleje ze względu na zamulenie rzeki i brak prac pogłębiających jej koryto. Ten odcinek drogi wymaga natychmiastowej modernizacji.

Modernizacja drogi na kierunku wschód-zachód przez Noteć, Kanał Bydgoski, Wisłę, Bug i Muchawiec do Dniepru nie ma szans na realizację w najbliższych dziesięcioleciach, zarówno ze względu na duże koszty, jak i sytuację gospodarczą Polski i Białorusi.

Rys. 5.14. Transport wodny śródlądowy

Źródło: Transport. Praca zbiorowa pod redakcją W. Rydzikowskiego i K. Wojewódzkiej-Król, wyd. PWN, Warszawa 1998.

Rys. 5.15. Projekt kanału lateralnego środkowej Odry

Źródło: Transport. Praca zbiorowa pod redakcją W. Rydzikowskiego i K. Wojewódzkiej-Król, wyd. PWN, Warszawa 1998, s. 142.

Realizowana ma być modernizacja drogi wodnej środkowego i górnego odcinka Odry. Inwestycja ta w połączeniu z Kanałem Lateralnym w Niemczech (Rys. 5.15) przyczyni się do usprawnienia transportu wodnego na trasie Śląsk-Bałtyk, jednak z pominięciem portu w Szczecinie. Biorąc powyższe pod uwagę, konieczne jest podjęcie prac modernizacyjnych na dolnym odcinku Odry, co zapewni możliwość transportu towarów tą drogą wodną.

Infrastruktura transportu morskiego

Polska dysponuje czterema portami morskimi tj.: w Gdańsku, Gdyni, Szczecinie i Świnoujściu. W roku 2000 łączne przeładunki wynosiły 48 mln ton (Gdańsk 16,7 mln ton, Gdynia 8,4 mln, Szczecin 13,6 mln, Świnoujście 8,9 mln).

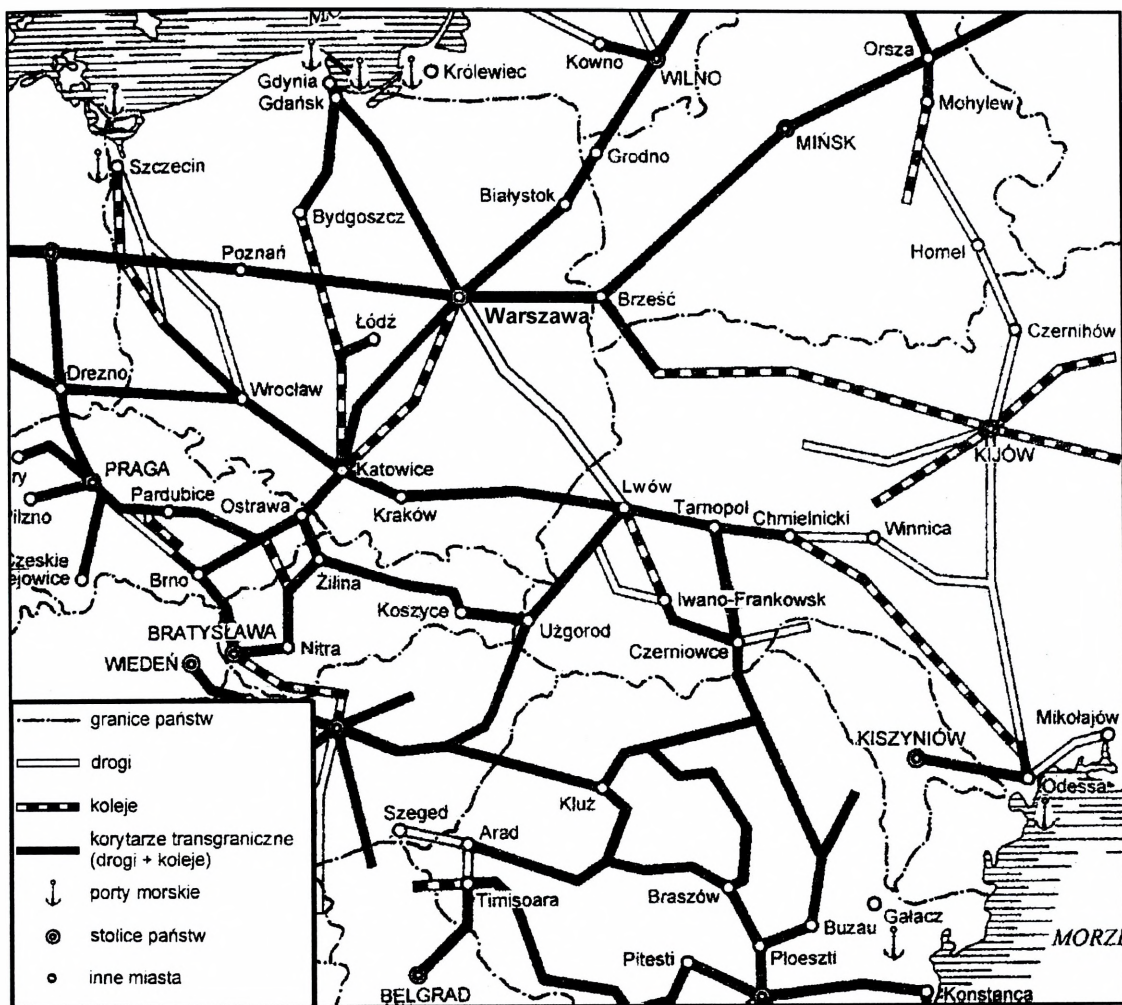
W ostatnich latach podjęto inwestycje modernizacyjne, mające na celu połączenie nabrzeży z siecią transportową kraju, zwiększono liczbę połączeń promowych na Bałtyku.

Rola transportu morskiego może wzrosnąć po rozbudowie infrastruktury transportu lądowego na zapleczu polskich portów oraz podjęcie próby zwiększenia tranzytu z krajów Europy Wschodniej (Ukraina, Białoruś), co jest również zalecane przez UE, ilustruje to rys. 5.16.

Zgodnie z planowanym w UE rozwojem transportu morskiego np.: *Wizje i strategie wokół Bałtyku 2010 (VASAB 2010)* zakłada się, że będzie istniała sieć portów wzdłuż wybrzeża Morza Bałtyckiego z regularnymi połączeniami żegludowymi i dobrze rozwiniętymi multimodalnymi połączeniami z głębią kraju, włączając w to państwa sąsiednie. Wzmocnione zostaną połączenia promowe przez Bałtyk, szczególnie jego południowowschodnią część (włączając w to porty Sasnitz, Rostock, Szczecin/Świnoujście, Gdańsk/Gdynia, Kaliningrad, Kłajpeda, Ryga, Tallin i St.Petersburg) ze Skandynawią i Niemcami. Będą to w przeważającej mierze połączenia pasażerskie i promy samochodowe. Nowe połączenia promowo-kolejowe, jeśli okażą się dochodowe, zostaną uruchomione ze Szwecji (Ystad-Kalmar) do Gdańska i Kłajpedy. Istniejące porty promowe będą rozwijać swoje moce zgodnie z rosnącym natężeniem ruchu trans bałtyckiego

Przeładunki (uniwersalne funkcje portowe) koncentrować się w następujących portach: Lubeka-Travemünde, Kilonia, Kopenhaga, Arhus, Esbjerg, Malmö, Göteborg, Oslo, Sztokholm, Helsinki, Rostock, Szczecin-Świnoujście, Gdańsk, Kaliningrad, Kłajpeda, Ryga, Tallin i St. Petersburg. Porty te staną się partnerami dla siebie i już istniejących portów uniwersalnych, takich jak Hamburg (jako główny port interkontynentalny). Konwencjonalne przewozy morskie na krótkie odległości (włączając w to transport zaopatrzeniowy do portów Morza Północnego) pomogą minimalizować przewozy lądowe. W ten oto sposób porty uniwersalne zostaną uzupełnione przez dużą

liczbę mniejszych portów. Żegluga przybrzeżna zwiększy swoje udziały w ogólnym transporcie państwowym i międzynarodowym

Rys. 5.16. Połączenie drogowe Białorusi i Ukrainy z portami morskimi Polski

Infrastruktura transportu lotniczego

Transport lotniczy w Polsce nie odgrywa istotnej roli. Brak lotniska cargo sprawia, że wiele towarów np. z Japonii odprawianych jest na polsko-niemieckich przejściach drogowych. Oznacza to, że trafiły one do Europy za pośrednictwem jednego z lotnisk Europy Zachodniej. W rejestrze lotnisk cywilnych figuruje obecnie 48 lotnisk. W 2003 roku dopisano jeden obiekt tj. lotnisko Katowice Pyrzowice (26 listopada 2003 r.). Lotnisko to zostało przejęte na własność przez Samorząd Województwa Śląskiego od Dowództwa Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej i zarządzane jest przez Górnośląskie Towarzystwo Lotnicze S.A. z siedzibą w Katowicach przy Al. Korfantego 38. Lotnisko to spełnia od wielu lat rolę Międzynarodowego Portu Lotniczego obsługując jeden z najbardziej zurbanizowanych i uprzemysłowionych regionów na świecie. Katowickie lotnisko w Pyrzowicach jest idealnym przykładem

mikrodostępności portu lotniczego i jego dobrego wpisania w system transportowy regionu.

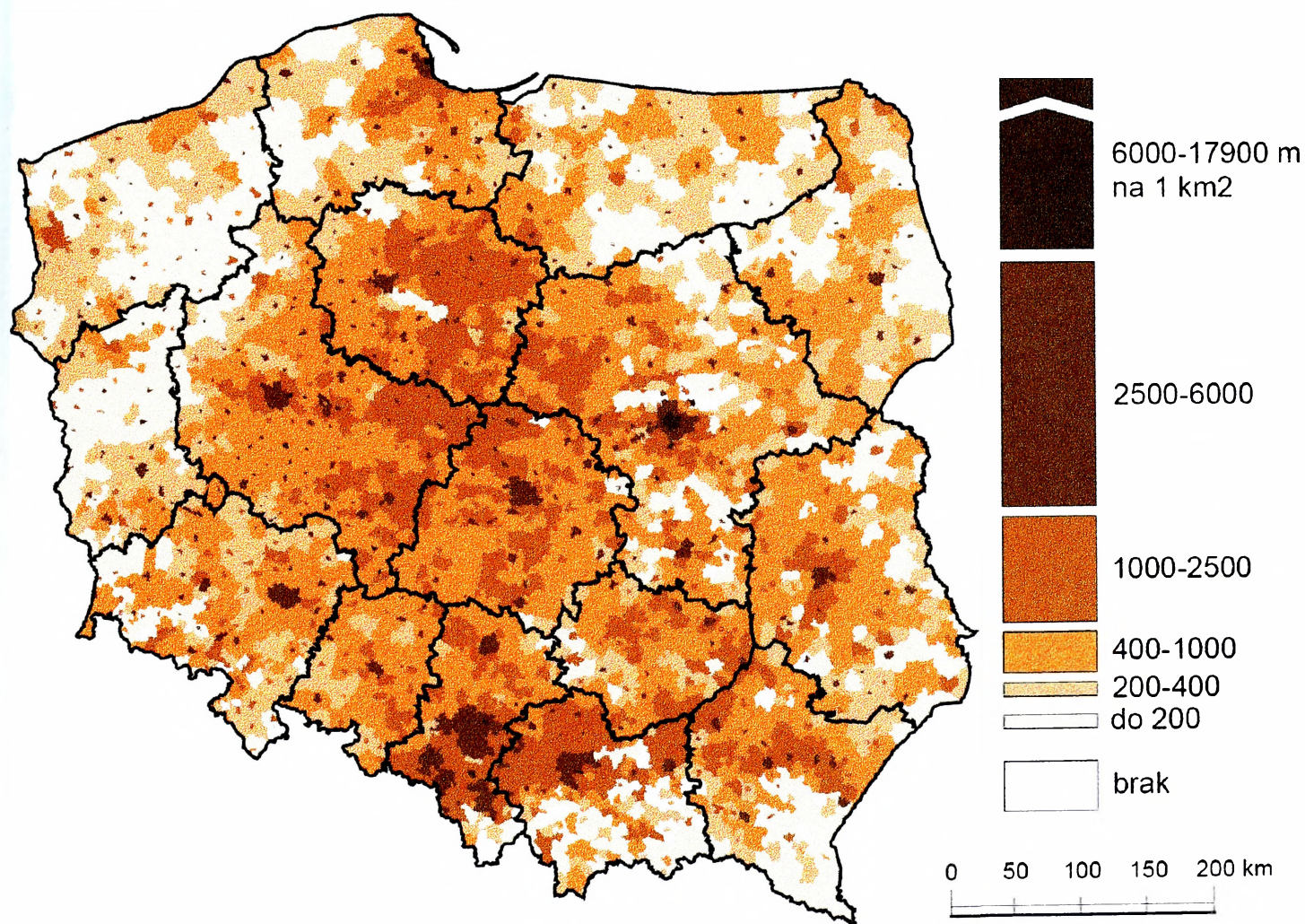
W roku 2003 po raz pierwszy przystąpiono do procesu certyfikacji lotnisk. W ramach tego procesu dokonano bardzo szczegółowych audytów portów lotniczych: Katowice, Gdańsk, Warszawa, Szczecin. Ukazały się dwa rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 25.06.2003 r: – w sprawie warunków jakie powinny spełniać obiekty budowlane oraz naturalne w otoczeniu lotniska – akt ten ustala ograniczenia wysokości obiektów naziemnych w otoczeniu lotnisk, – w sprawie sposobu zgłaszania oraz oznakowania przeszkód lotniczych. To drugie rozporządzenie wywołało falę protestów ze strony właścicieli przeszkód lotniczych, bowiem wprowadza ono zgodnie z wymaganiami ICAO zmiany systemów oznakowania, zdecydowanie wzmacniając postrzeganie znaków dziennych a szczególnie świateł przeszkodowych. Poprzednie systemy oparte były na Polskiej Normie z 1965 r. Część inwestycji przeprowadzonych na lotniskach w 2003 roku korzystnie wpłynęła na poprawę stanu bezpieczeństwa. Do głównych lotnisk na których prowadzona jest modernizacja infrastruktury należą: Warszawa – Okęcie; Poznań – Ławica; Katowice – Pyrzowice: • zakończenie prac związanych z wydłużeniem drogi startowej o 420 m (z 2380 do 2800 m); • powiększenie płyty postojowej samolotów o 15088 m² (uzyskano zwiększenie ilości stanowisk postojowych samolotów z 3 do 8); • zakup zestawu urządzeń radioteleinformacyjnych do Centrum Kryzysowego; modernizacja urządzeń METEO; Rzeszów - Jasionka; Gdańsk – Rębiechowo: • modernizacja systemu zasilania w energię elektryczną; • rozpoczęcie przystosowania przejścia granicznego do wymagań Schengen; • zakończenie modernizacji Terminala; Kraków – Balice; Łódź Lublinem; Wrocław Strachowice: • montaż urządzeń do kontroli odpraw samolotów na płycie postojowej; • montaż zbiorników wodnych do celów przeciwpożarowych;

5.2. Infrastruktura techniczna

Polska pod względem wyposażenia w infrastrukturę techniczną (sieć wodociągowa, kanalizacyjną, elektryczną, gazową), jest bardzo zróżnicowana. W stopniu zadowalającym wyposażone są w tę infrastrukturę miasta, gdyż wszystkie 880 miast jest zelektryfikowane a tylko w trzech z nich nie ma sieci wodociągowej i w 35 kanaliza-

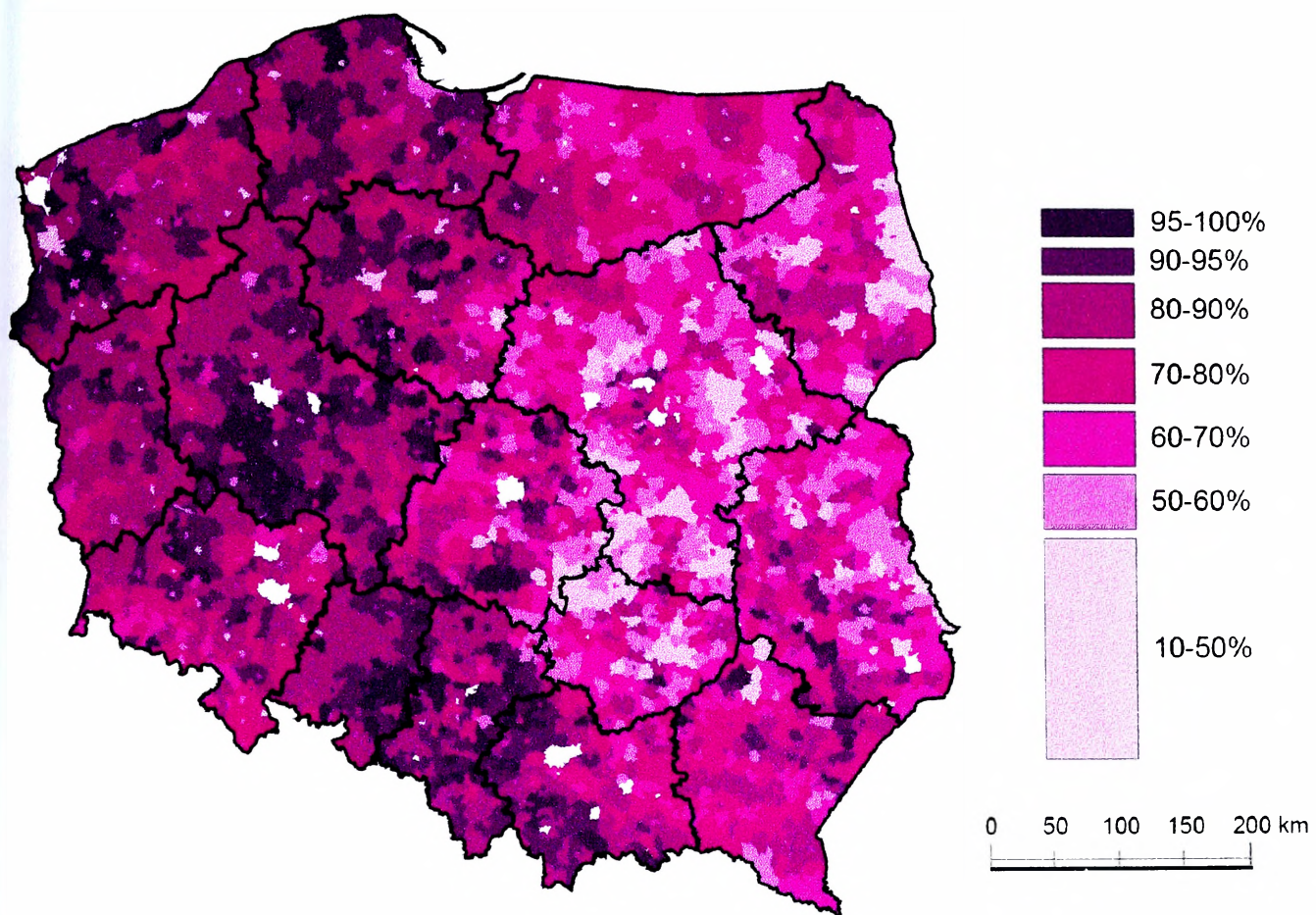
cyjnej. Mniej korzystniej przedstawia się zaopatrzenie tych miast w sieć gazową, gdyż doprowadzona jest ona do 614 miast (70%).

Obszary wiejskie, pod względem wyposażenia ich w infrastrukturę techniczną, są zapóźnione, co częściowo wynika z rozproszenia sieci osadniczej i wysokich kosztów inwestycyjnych. W ostatniej dekadzie nastąpiła jednak znaczna poprawa w tym względzie, min. w ramach realizacji różnych programów związanych z przygotowaniem naszego kraju do wstąpienia do Unii Europejskiej. Gęstość sieci wodociągowej i kanalizacyjnej oraz udział indywidualnych gospodarstw rolnych z tą infrastrukturą przedstawia rys. 5.17 – 5.20.

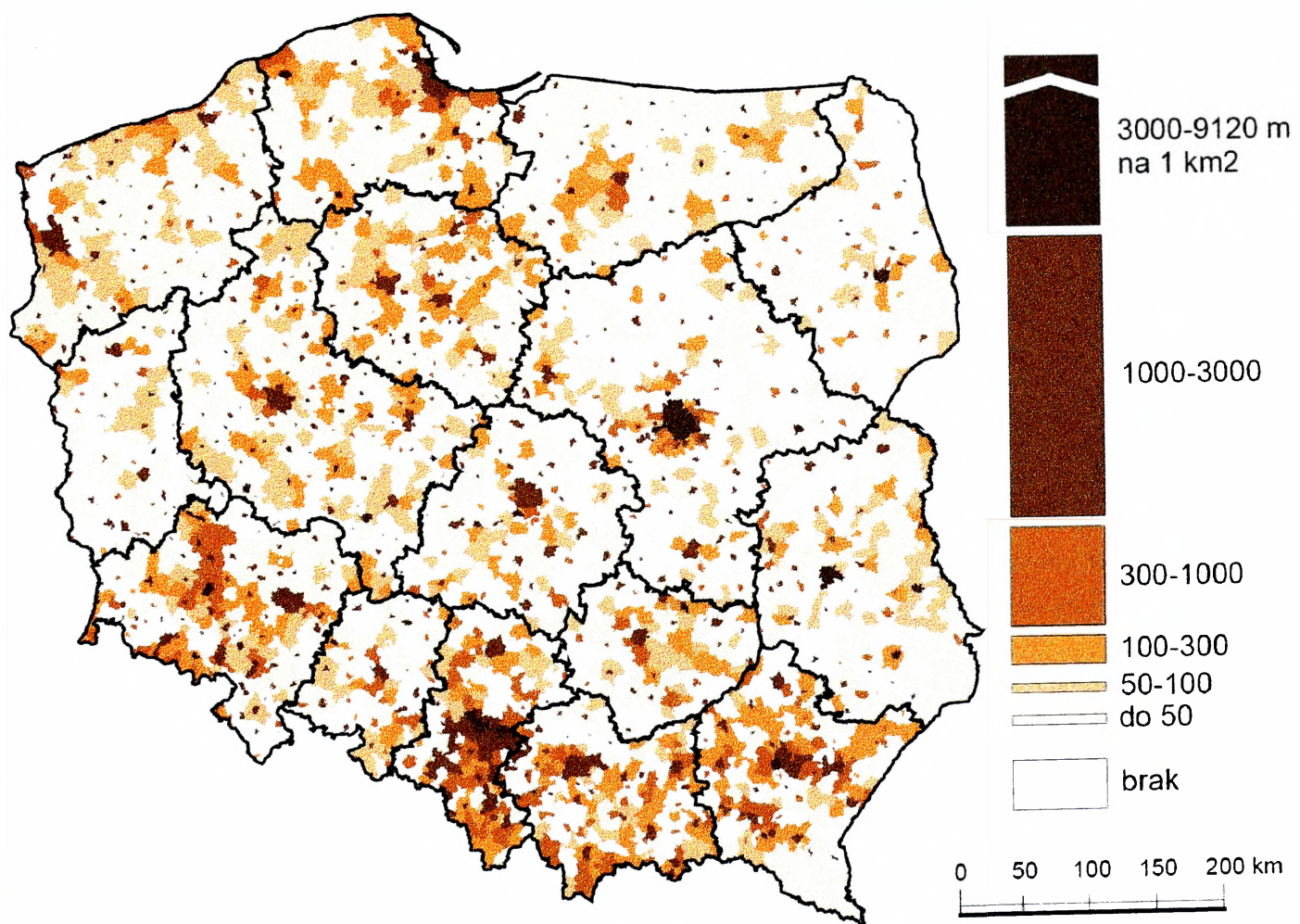
Rys. 5.17. Gęstość wodociągowej sieci rozdzielczej w gminach w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu... s. 89

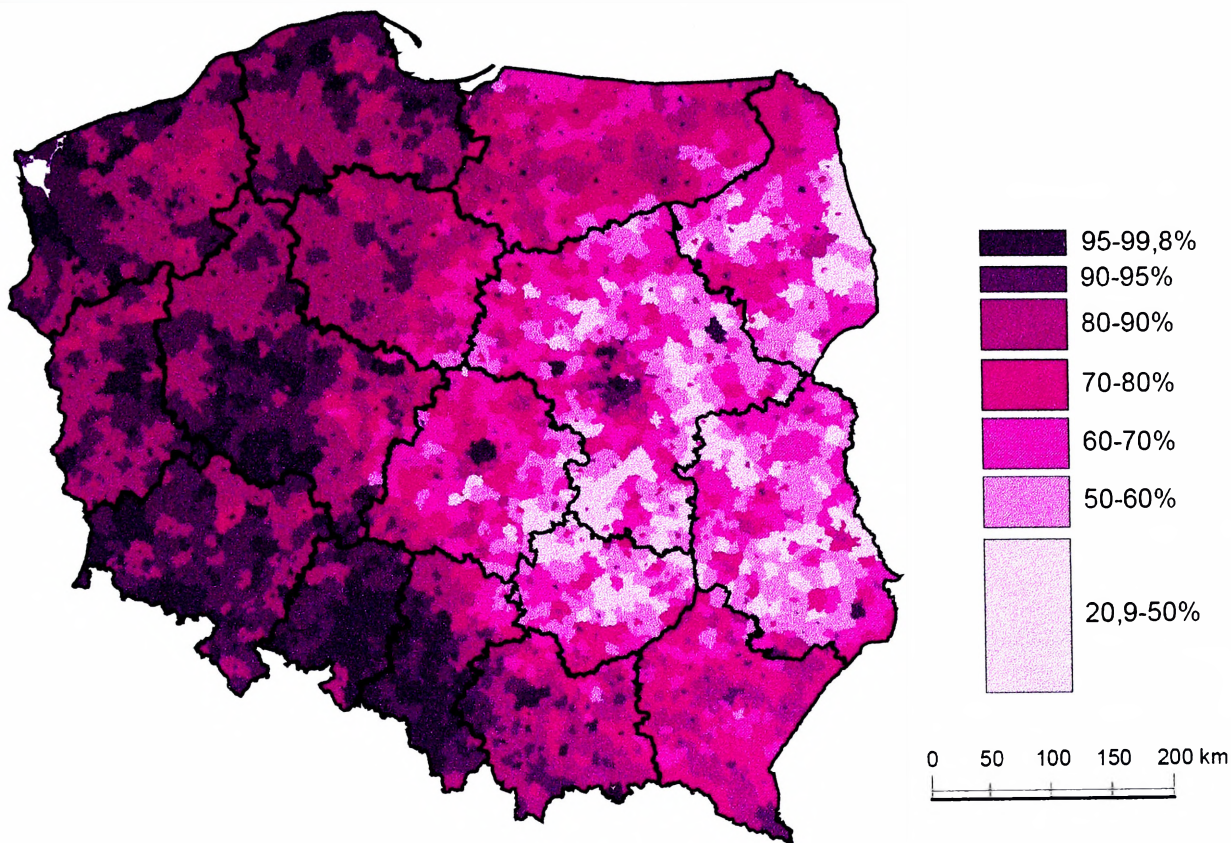
Rys. 5.18. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych z wodociągiem sieciowym lub zagrodowym w gminach w 1996 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu... s. 91

Rys. 5.19. Gęstość czynnej sieci kanalizacyjnej w gminach w 2000 r.

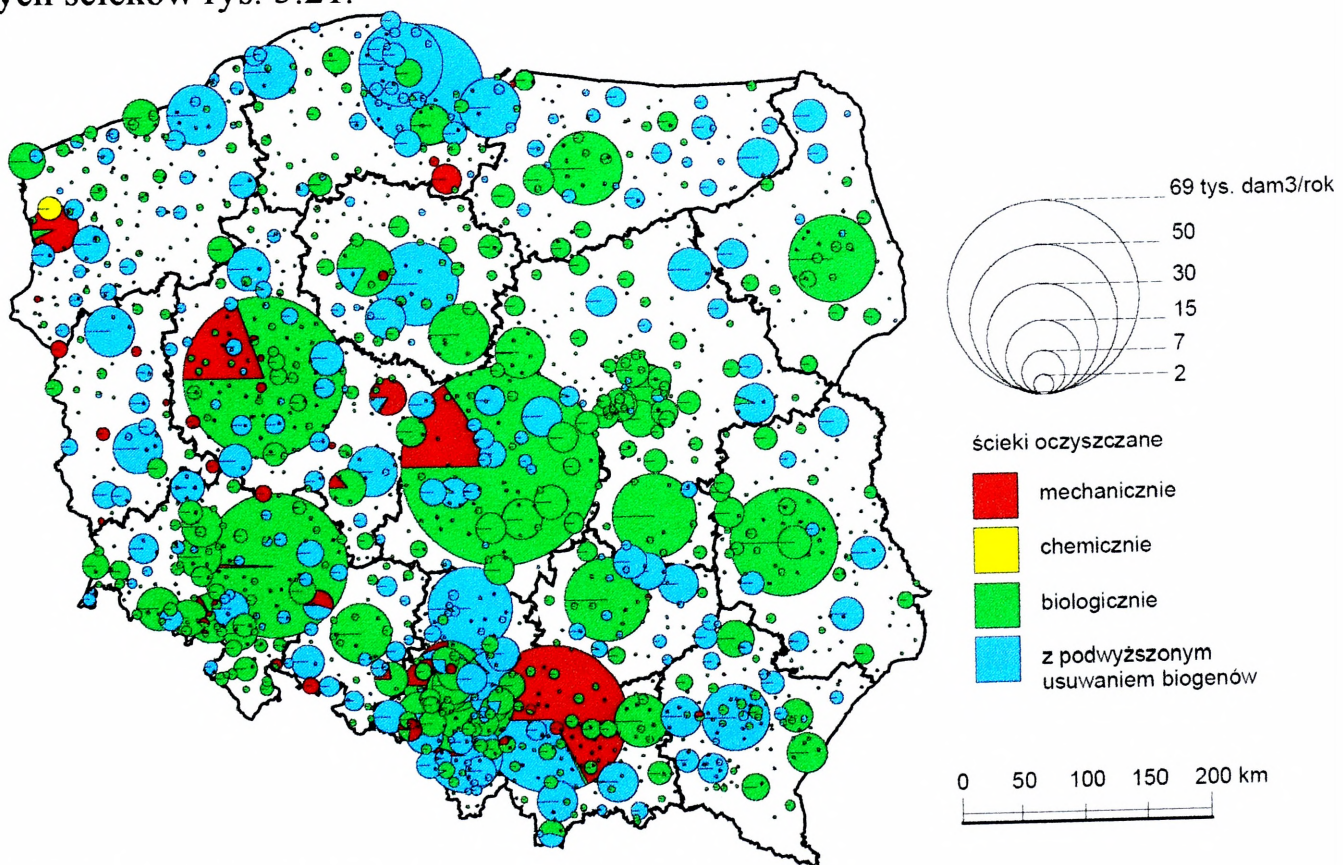
Źródło: Aktualizacja Raportu... s. 90.

Rys. 5.20. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych z siecią kanalizacyjną lub szambem w gminach w 1996 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu... s. 92

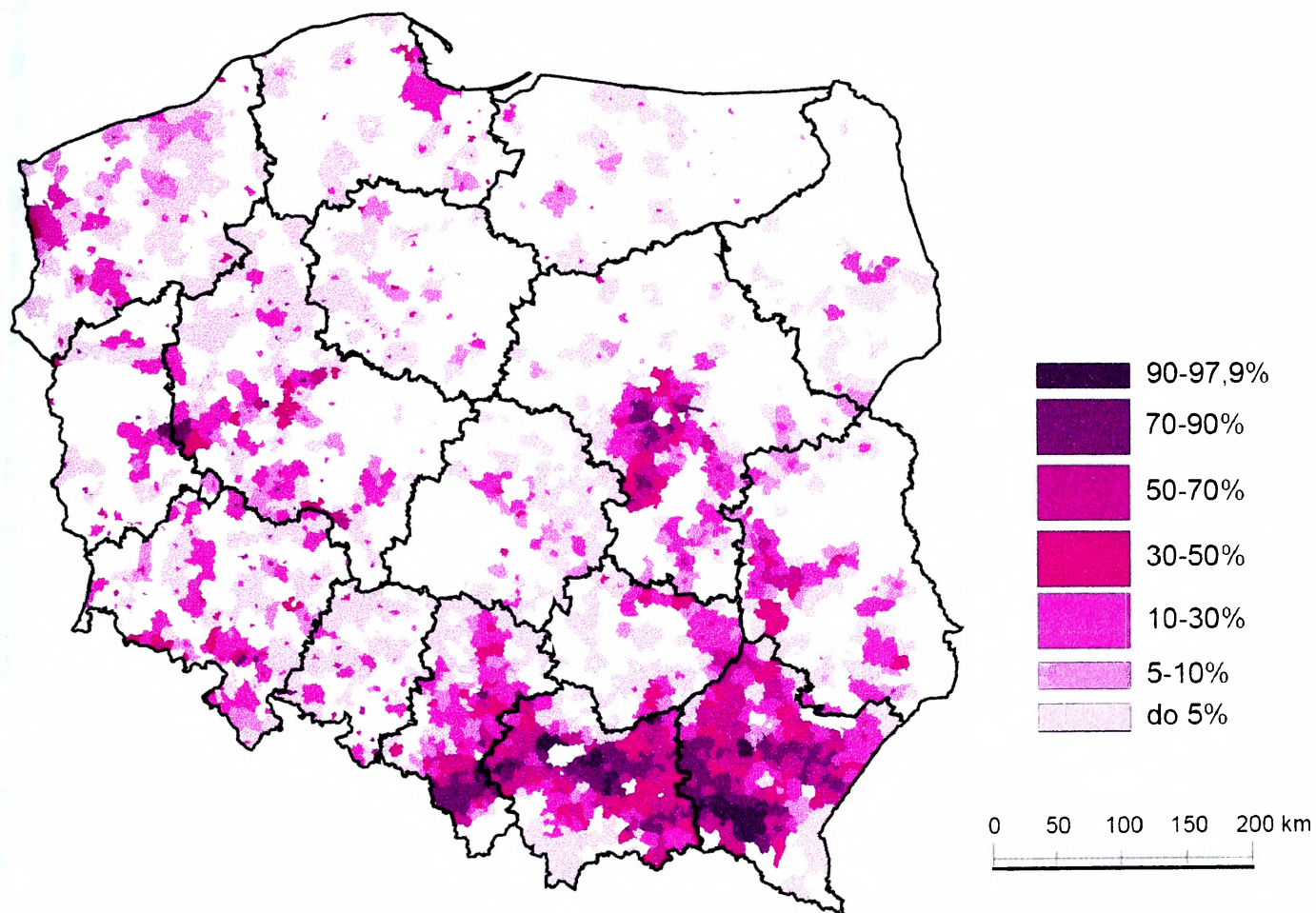
Dzięki wspomnianym wyżej programom w latach 1990-2000 liczba oczyszczalni ścieków wzrosła z 566 do 965, co zaowocowało zwiększeniem ilości oczyszczonych ścieków rys. 5.21.

Rys. 5.21. Ścieki oczyszczane w gminach w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu s. 93

W przypadku sieci gazowej najslabiej zaopatrzone są obszary wiejskie rys. 5.22. Natomiast najlepiej obszary wiejskie leżące w pobliżu dużych aglomeracji miejskich oraz na południu Polski w Wielkopolsce, gdzie występują złoża tego surowca.

Rys. 5.22. Udział gospodarstw wiejskich z siecią gazową w 1996 r.
Źródło: Aktualizacja Raportu... s.93

Bezpieczeństwo energetyczne

Polska poza węglem kamiennym i brunatnym, nie dysponuje odpowiednimi zasobami surowców energetycznych. Konsekwencją tego jest import ropy naftowej i gazu ziemnego z innych krajów.

Niewielkie złoża gazu ziemnego w Polsce występują w Karpatach, na Przedgórzu Karpat i Niziu Polskim a zasoby udokumentowane wynoszą niewiele ponad 120 mld m³, natomiast zasoby prognozowane ponad 780 mld m³. Ropa naftowa występuje w śladowych ilościach (patrz 2.3.1.) a jej wydobycie nie przekracza 1% potrzeb krajowych, w związku z czym Polska skazana jest więc na import tych surowców.

W powyższej sytuacji z punktu widzenia bezpieczeństwa energetycznego kraju, bardzo dużego znaczenia nabierają: źródło pozyskiwania tych surowców oraz drogi ich transportu.

Głównym dostawcą gazu do Polski jest Rosja. Zgodnie z kontraktem jamalskim Polska zakupi w tym kraju w ciągu 25 lat aż 250 mld m³.

Z założeń bilansu energetycznego wynika, że w 2010 r. Polska będzie potrzebowała 18-22 mld m³ gazu. Z tego wynika, iż dostawy z Rosji będą wówczas wynosiły 14-16 mld m³. Krajowe wydobycie kształtować się będzie na poziomie 4 mld m³. Pozostała część gazu ma być dostarczana z Norwegii.

Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z jednego kierunku w 2001 mogło pochodzić 92% tego surowca, a potem liczba ta będzie się zmniejszać i w 2020 r. osiągnie 49%. Będzie to więc znaczne uniezależnienie się Polski od dostaw rosyjskich.

W 2020 r. Polska ma zużywać 28-34 mld m³ gazu. Oznacza to, że tylko 14-17 mld m³ będzie mogło pochodzić z jednego kierunku dostaw, czyli Rosji.

Kontrakt jamalski gwarantuje Polsce bezpieczeństwo dostaw przez 25 lat, m.in. dlatego, że nie kończy się w naszym kraju, lecz prowadzi do Europy Zachodniej. To właśnie gwarantuje ciągłość dostaw, gdyż odcięcie Polski od gazu oznaczałoby odcięcie dostaw do Unii Europejskiej. Problem jednak w tym, że Rosja podpisała z Niemcami umowy na budowę gazociągu przez Bałtyk, a więc z pominięciem terytorium naszego kraju.

W ten sposób Niemcy zapewniają sobie bezpieczeństwo dostaw gazu na wypadek gdyby Rosja z jakiegoś powodu wstrzymała je do Polski rurociągiem jamalskim.

Podobnie przedstawia się sprawa dostaw ropy. Głównym dostawcą tego surowca jest także Rosja, przy czym rosyjskie zasoby ropy, nie są takie duże jak gazu. Ropa ta przesyłana jest rurociągiem „Przyjaźń”, który podobnie jak w przypadku gazu wiedzie do Niemiec, co w pewnym stopniu zapewnia bezpieczeństwo dostaw. Należy jednak wziąć pod uwagę, że druga nitka tego rurociągu prowadzi do Niemiec przez Słowację i Czechy, co stwarza Rosji możliwość dostaw ropy do Niemiec z pominięciem terytorium Polski.

W tej sytuacji alternatywnym rozwiązaniem dla Polski mógł być rurociąg Odesa – Brody – Płock – Gdańsk. Wykorzystywany do przesyłania ropy kaspijskiej.

Oznaczałoby to pewne uniezależnienie nie tylko Polski lecz także Ukrainy od dostaw rosyjskich. Przeworsowanie przez Rosję zmiany kierunku przepływu ropy odcinkiem rurociągu ukraińskiego z Brodów do Odessy oznacza słabość naszego kraju w działaniu na rzecz dywersyfikacji dostaw surowców strategicznych.

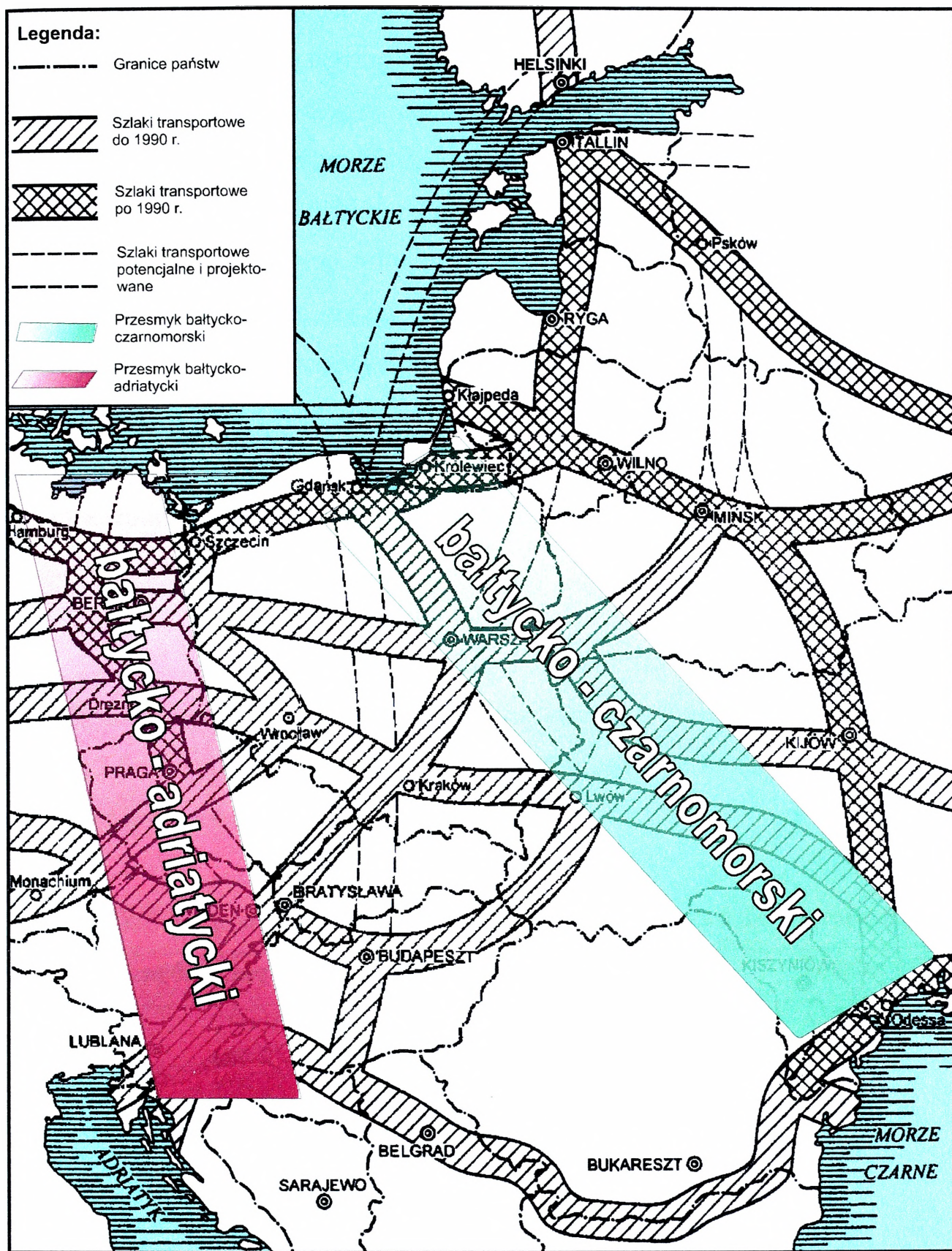
Terytorium Polski jako obszar tranzytowy

W Europie Środkowej doszło do całkowitej zmiany położenia geopolitycznego regionu i tworzących go państw, w tym głównie Polski. Wraz ze zmianą geopolitycznego położenia Polski uległ zmianie system wzajemnych rozwiązań gospodarczych i geopolitycznych w całej Europie.

Polska w okresie istnienia Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej należała do przestrzeni ekonomiczno-politycznej Związku Radzieckiego i państwo to było jej głównym partnerem handlowym. W podobnej sytuacji były pozostałe europejskie państwa socjalistyczne.

Po transformacji ustrojowej głównym partnerem w wymianie handlowej Polski i powstałych państw Europy Środkowej stały się Niemcy. Ponadto, w tej części Europy powstały układy regionalne, w tym Środkowo-Europejska Strefa Wolnego Handlu oraz Pentagonale, a po przyjęciu do tego ugrupowania Polski- Oktogonale.

Niezależnie od powyższych przeobrażeń polityczno-ekonomicznych, mocarstwa europejskie: Niemcy, Rosja i Francja zacieśniają współpracę polityczną, której przejawem jest sprzeciwienie się Stanom Zjednoczonym w ich działalności na Bliskim Wschodzie. Zwiększają także wzajemną wymianę handlową, co wymusza budowę korytarzy transportowych nie tylko w kierunku wschód-zachód, lecz także północ-południe przebiegających przez Europę Środkową, w tym także terytorium Polski (rys.5.23.).

Rys. 5.23. Główne szlaki komunikacji lądowej w Europie Środkowej

Źródło: Jan Wendt, *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*.

Wyd. PAN IG i PZ. Warszawa, s. 68.

W powyższej sytuacji terytorium Polski nadal zachowuje duże znaczenie tranzytowe nie tylko w kierunku wschód-zachód, lecz także północ-południe. Tradycyjne znaczenie zachowuje dla Niemiec i Rosji. Natomiast powstanie nowych państw w otoczeniu Polski sprawia, że jej terytorium ma istotne znaczenie dla Białorusi i Ukrainy jeżeli chodzi ich dostęp do polskich portów morskich. Dla państw nadbałtyckich: Litwy, Łotwy i Estonii terytorium Polski jest obszarem tranzytowym w ich wymianie handlowej z Niemcami (*Via Baltica i Via Hanzeatica*), Austrią, Czechami, Słowacją, Węgrami oraz państwami Morza Adriatyckiego.

Terytorium Polski jako obszar tranzytowy straciło jednak na znaczeniu. Szczególnie dotyczy to państw położonych nad Dunajem (Rumunia, Bułgaria, Węgry, Słowacja, Czechy, Austria), gdyż po wybudowaniu w Niemczech kanału Men-Dunaj uzyskano połączenie komunikacyjne Morza Czarnego z Morzem Północnym. Jest to najważniejszy szlak komunikacyjny umożliwiający tym państwom korzystanie z portów Morza Czarnego i Morza Północnego.

Polskie sieci energetyczne (PSE)

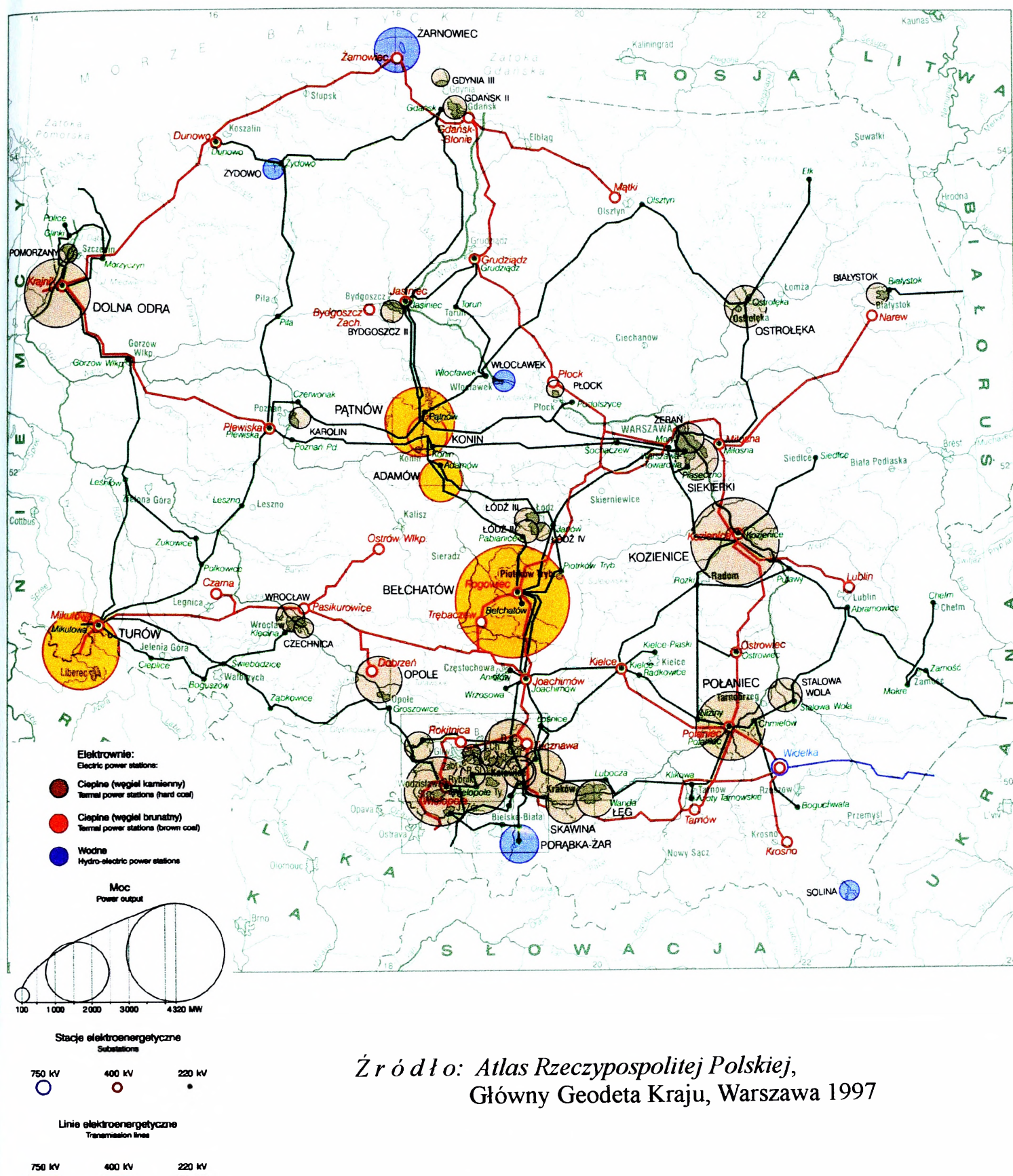
Polityka energetyczna i zachowanie bezpieczeństwa energetycznego znajduje się w gestii Ministerstwa Gospodarki. Natomiast promowanie konkurencji i równoważenie interesów przez Urzędu Regulacji Energetyki.

Tabela 5.6.

Długość linii elektroenergetycznych oraz liczba stacji transformatorowych

Wyszczególnienie		Jednostki	Liczba
Linie	750 kV	km	114
	400 kV	km	4 689
	220 kV	km	7 875
	110 kV	km	27
Linie prądu stałego			30
Stacje	750 kV	szt.	1
	400 kV	szt.	28
	220 kV	szt.	62
	750/110 kV	szt.	2
Transformatory	400/220 kV	szt.	14
	400/110 kV	szt.	32
	220/110 kV	szt.	109
	110/15 kV	szt.	2

Sieć elektroenergetyczna obejmuje linie energetyczne różnych napięć, stacje rozdzielcze i transformatory (rys. 5.24). Długość linii oraz liczbę stacji i transformatorów przedstawiono w tabeli 5.6.

Źródło: Atlas Rzeczypospolitej Polskiej,
Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1997

Rys. 5.24. Rozmieszczenie przestrzenne sieci elektroenergetycznych

Telekomunikacja

Telekomunikacja obejmuje przesyłanie, nadawanie, odbiór znaków, sygnałów, pisma, obrazów, dźwięków lub wiadomości wszelkiego rodzaju drogą przewodową, radiową, optyczną za pomocą innych sygnałów elektromagnetycznych.

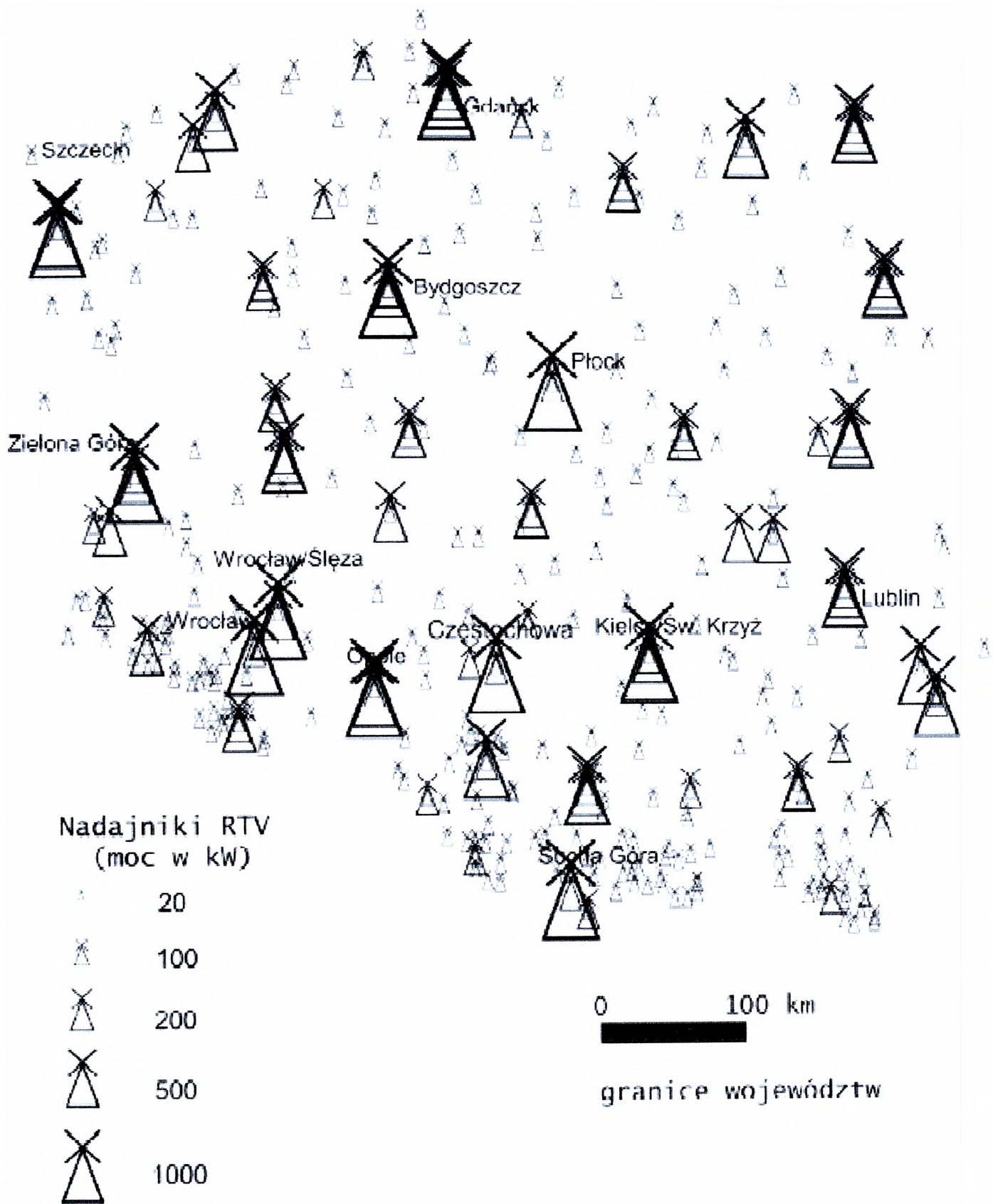
Z punktu widzenia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce, najważniejszym elementem jest rozwój infrastruktury, która obejmuje sieci przesyłu informacji. Należą do nich:

- węzły (centrale) i sieci telefonii przewodowej,
- węzły (stacje bazowe) i sieć telefonii komórkowej,
- nadajniki stacji RTV i zasięg sygnału (rys. 5.25.),
- węzły i sieć komputerowa (rys. 5.26.),
- węzły i sieć telewizji kablowej,
- sieć komunikacji satelitarnej oraz ośrodki (węzły) komunikacji satelitarnej.

Na rozmieszczenie węzłów i powiązania między nimi mają wpływ różne czynniki. Niezależnie od podaży i popytu istotne znaczenie mają:

- polityka administracji państwowej w stosunku do podmiotów gospodarczych,
- funkcjonowanie częściowego monopolu państwa w dziedzinie łączności (TP S.A.),
- względy bezpieczeństwa państwa,
- aktywność inwestycyjna nowych podmiotów w dziedzinie łączności oraz czynniki geograficzne.

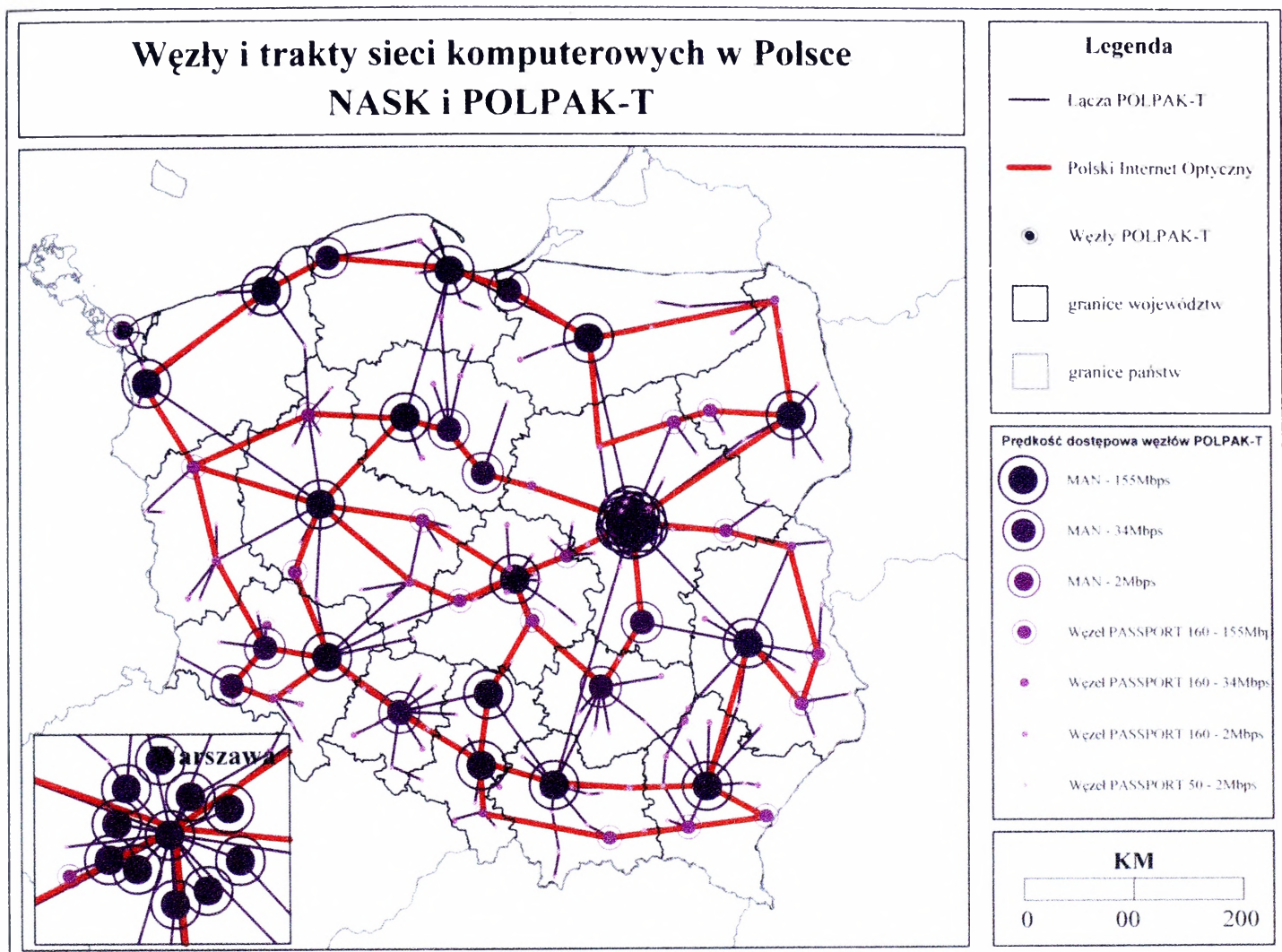
Istotnym elementem infrastruktury są sieci telefonii przewodowej. Stanowią one czynnik decydujący o powszechności dostępu do pozostałych sieci teleinformatycznych. W ostatnich latach sieci te rozwijane są dość dynamicznie. Na szczególną uwagę zasługuje sieć światłowodowa, która pokrywa całe terytorium kraju.

Rys. 5.25. Rozmieszczenie i efektywna moc promieniowana sieci RTV w Polsce

Źródło: Werner P., *Geograficzne uwarunkowania rozwoju infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w Polsce*, Wyd. Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa 2003, s.112.

Na potrzeby telekomunikacji wykorzystuje się także sieci, których właścicielem są PKP oraz inne podmioty, np.: przedsiębiorstwa energetyczne, w tym zarządzające rurociągami.

Rys. 5.26. Węzły i trakty sieci komputerowych w Polsce

*Z r ó d ł o: Stan i rozmieszczenie infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w Polsce.
Wyd. Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW.*

5.4. Infrastruktura narodowa i infrastruktura krytyczna Polski

Podział infrastruktury może być dokonany w dowolny sposób, zależnie od przyjętych kryteriów. Mówiąc więc o infrastrukturze narodowej w kontekście bezpieczeństwa mamy na uwadze infrastrukturę wydzielaną na potrzeby sojuszu na podstawie celu 4123 – tj. Wsparcie Państwa Gospodarza. Natomiast przez infrastrukturę krytyczną, w świetle *Ustawy o bezpieczeństwie publicznym* rozumie się urządzenia, instalacje i usługi, powiązane ze sobą więzami funkcjonalnymi, kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz zapewnienia sprawnego

funkcjonowania organów władzy i administracji publicznej a także instytucji i przedsiębiorstw.

Infrastruktura krytyczna obejmuje w szczególności systemy:

- a) zaopatrzenia w energię i paliwa,
- b) telekomunikacyjne; gromadzenia i przekazywania informacji,
- c) bankowe i finansowe,
- d) zaopatrzenia w żywność, wodę oraz opieki zdrowotnej,
- e) transportowe i komunikacyjne,
- f) ratownicze oraz zapewniające funkcjonowanie organów władzy publicznej, w szczególności w sytuacjach kryzysowych i stanach nadzwyczajnych.

Zaopatrzenie w energię i paliwa obejmuje elektrownie, sieci przesyłowe i dystrybucyjne, urządzenia do wydobywania i przechowywania gazu ziemnego i ropy naftowej, surowej i przetworzonej oraz urządzenia rafineryjne i magazyny paliw. Ważną rolę odgrywają tu rurociągi (gazociągi, ropociągi i rurociągi produktów naftowych).

Telekomunikacja obejmuje sieci komputerowe i telekomunikacyjne, oprogramowanie, procesy i specjalistów obsługujący te urządzenia.

Bankowość i finanse obejmuje szeroki wachlarz instytucji, wśród których są: banki, towarzystwa kredytowe, fundusze inwestycyjne, giełdy, firmy handlowe, systemy rezerw finansowych, inwestycje służące oszczędzaniu, udzielaniu pożyczek, ubezpieczeń a także dokonywaniu rządowych operacji finansowych i wspierających gospodarkę.

Zaopatrzenie w żywność, wodę oraz opieka zdrowotna obejmuje: zasoby, rezerwy (zbiorniki, magazyny) oraz systemy transportowe wody, żywności, lekarstw itp.

Transport i komunikacje obejmują drogi, autostrady, ciężarówki i samochody osobowe, flotę handlową, porty i drogi morskie, stacje kolejowe i towarowe, lotniska i samoloty i inna infrastrukturę niezbędną do funkcjonowania państwa zarówno w czasie pokoju, jak i wojny.

Ponadto infrastruktura krytyczna obejmuje służby medyczne, policję, straż pożarną i wszystkie systemy ratownictwa.

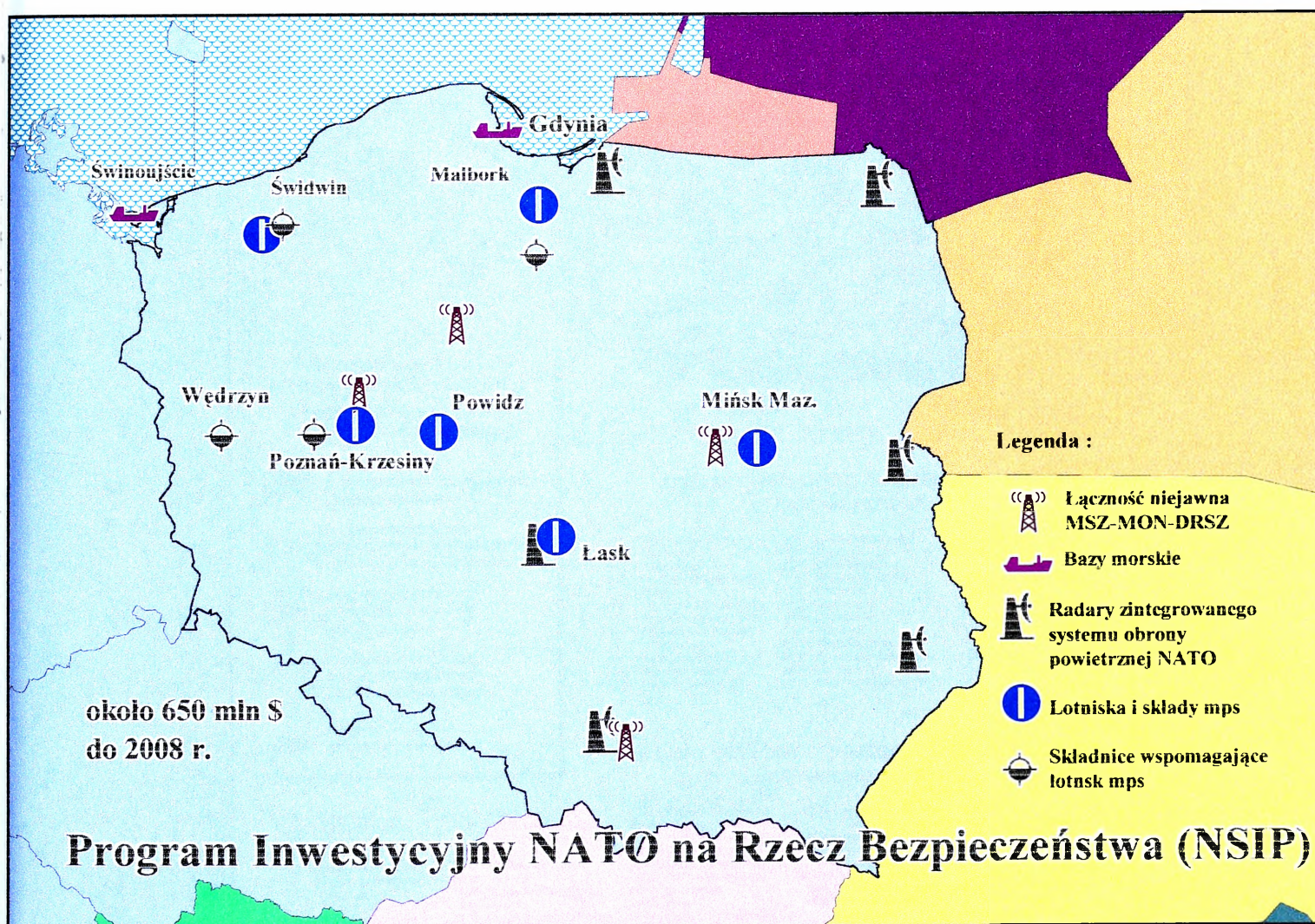
Jak z powyższego wynika infrastruktura krytyczna obejmuje wybrane elementy zarówno infrastruktury technicznej, jak i społecznej. Infrastruktura ta jest przedmiotem

szczególnego zainteresowania organów administracji publicznej zajmujących się zarządzaniem kryzysowym.

5.4.1. System infrastruktury wojskowej

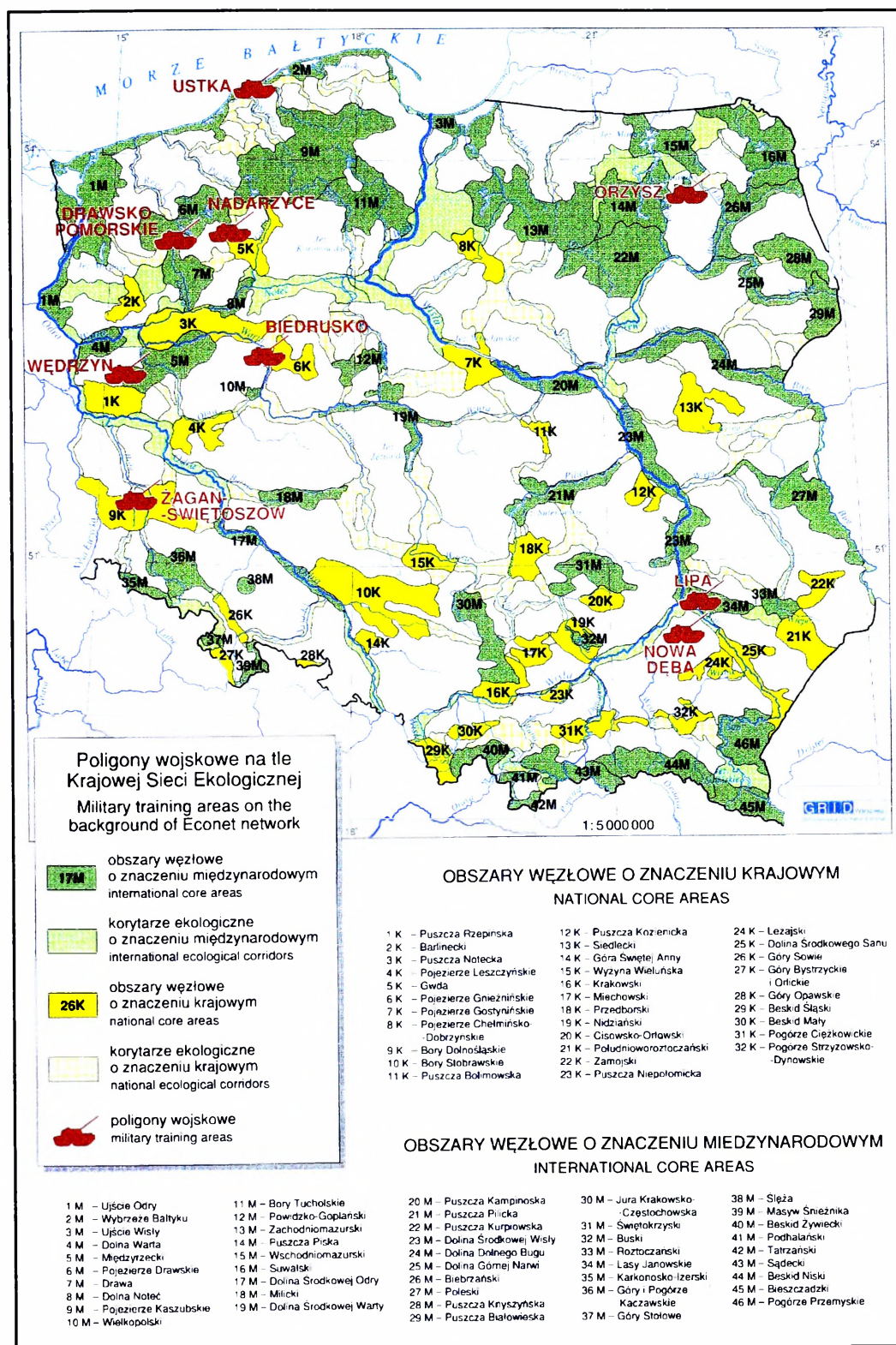
System infrastruktury wojskowej obejmuje następujące obszary działania:

- koordynowanie i realizację zadań związanych z zabezpieczeniem bytowania i szkolenia wszystkich rodzajów sił zbrojnych, a także zabezpieczenie infrastruktury w czasie kryzysu i wojny;
- koordynowanie i realizację zadań wynikających z roli państwa – gospodarza (HNS) w zakresie infrastruktury;
- koordynowanie i realizację zadań wynikających z Programu Inwestycji NATO w Dziedzinie Bezpieczeństwa (NSIP) – rys. 5.27., przypisanych ministrowi obrony narodowej;

Rys. 5.27. Zadania realizowane w ramach NSIP

- koordynowanie i realizację zadań z zakresu budowy, modernizacji i utrzymania infrastruktury obronnej, w tym stanowisk dowodzenia zarówno całym systemem obronnym, jak i obroną realizowaną przez poszczególne dowództwa;
- współdziałanie z organami administracji państwowej i samorządowej, głównie w zakresie zarządzania nieruchomościami względnie gospodarowania nimi, ochrony środowiska – rys. 5.28., gospodarki komunalnej, energetycznej, remontów i inwestycji;

Rys. 5.28. Poligony na tle sieci ekologicznej EKONET-Polska

- współdziałanie z pozamilitarnymi ogniwami obronnymi w zakresie powinności poszczególnych podmiotów paramilitarnych w zakresie zabezpieczenia instytucji obronnych dla sił własnych i wojsk wsparcia;
- współdziałanie z odpowiednimi komórkami Kwatery Głównej NATO, głównie w zakresie realizacji i finansowania programu inwestycji (NSIP), a także eksploatacji obiektów będących w dyspozycji NATO.

Przygotowywanie infrastruktury Sił Zbrojnych RP do integracji z NATO realizowane jest poprzez dostosowywanie jej do standardów NATO według Programu Inwestycji Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w dziedzinie bezpieczeństwa (NATO Security Investment Programme – NSIP).

Na tej podstawie, oraz na podstawie analizy polskich możliwości w tym zakresie, NATO podjęło decyzję ukierunkowaną na udzielenie wsparcia Siłom Zbrojnym RP w zakresie przyspieszenia adaptacji infrastruktury wojskowej poprzez przyznanie Polsce szacunkowego limitu finansowego w wysokości około 650 mln dolarów USA na lata 1998-2008, do zrealizowania w ramach Programu Inwestycji Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Dziedzinie Bezpieczeństwa (*Raport Naczelnej Rady Zasobów ISRBI dotyczący wstępnych szacunków kosztów oraz wymagań w zakresie wydatków wojskowych, 1998 r.*).

Priorytetowymi obszarami infrastruktury wojskowej, które są w pierwszej kolejności dostosowywane do wymagań NATO, to (rys.5.27.):

- obszar systemów łączności i informatyki,
- obszar systemów dowodzenia i kierowania obrony powietrznej,
- obszary infrastruktury związane ze wsparciem dla sił reagowania NATO (lotniska, porty, składnice MPS itp.),
- obszary infrastruktury szkoleniowej.

Nie wszystkie obiekty i infrastruktura dotychczas funkcjonujące, a w szczególności ich rozmieszczenie, mogą odpowiadać strategii obronnej przyjętej w ramach NATO. Zatem przewidując ich dostosowanie, trzeba widzieć nie tylko narodowe, ale i sojusznicze potrzeby.

W aktualnej rzeczywistości przy planowaniu wszelkich przedsięwzięć w zakresie zagospodarowania przestrzennego kraju, z uwagi na potrzeby sił zbrojnych zasadnicze zagadnienia dotyczące możliwości adaptacji struktur przestrzennych na potrzeby obronne są następujące:

- zrównoważone kształtowanie i przewycięzanie barier sieci osadniczej w celu eliminowania i łagodzenia struktur o charakterze obronnym z innymi strukturami przestrzennymi wynikającymi z zagospodarowania obszarów będących terenem działania wielu użytkowników,
- dokonywanie rezerwacji terenów dla celów strategicznych, zapewniającej możliwości budowy lub rozbudowy infrastruktury obiektów i baz wojskowych,
- utrzymywanie sieci dróg i poprawa ich stanu technicznego, pozwalające na przegrupowywanie wojsk w przewidywany rejon zagrożenia,
- utrzymywanie głównych ciągów kolejowych i szczególnie ważnych obiektów kolejowych, umożliwiające przewozy sił i środków,
- utrzymanie infrastruktury lotniskowej i portowej oraz związanych z nimi urządzeń technicznych zapewniających dostęp do portów lotniczych i morskich jednostek organizacyjnych wojska,
- wspieranie budowy sieci autostrad i dróg ekspresowych oraz infrastruktury technicznej towarzyszącej autostradom,
- uwzględnienie w planach miejscowych terenów poligonów i placów ćwiczeń wojskowych,
- doskonalenie warunków zapewniających sprawność działania i ciągłość funkcjonowania państwa na wypadek wojny.

6. KSZTAŁTOWANIE SIĘ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ KRAJU

6.1. Zróżnicowanie regionalne Polski i Unii Europejskiej

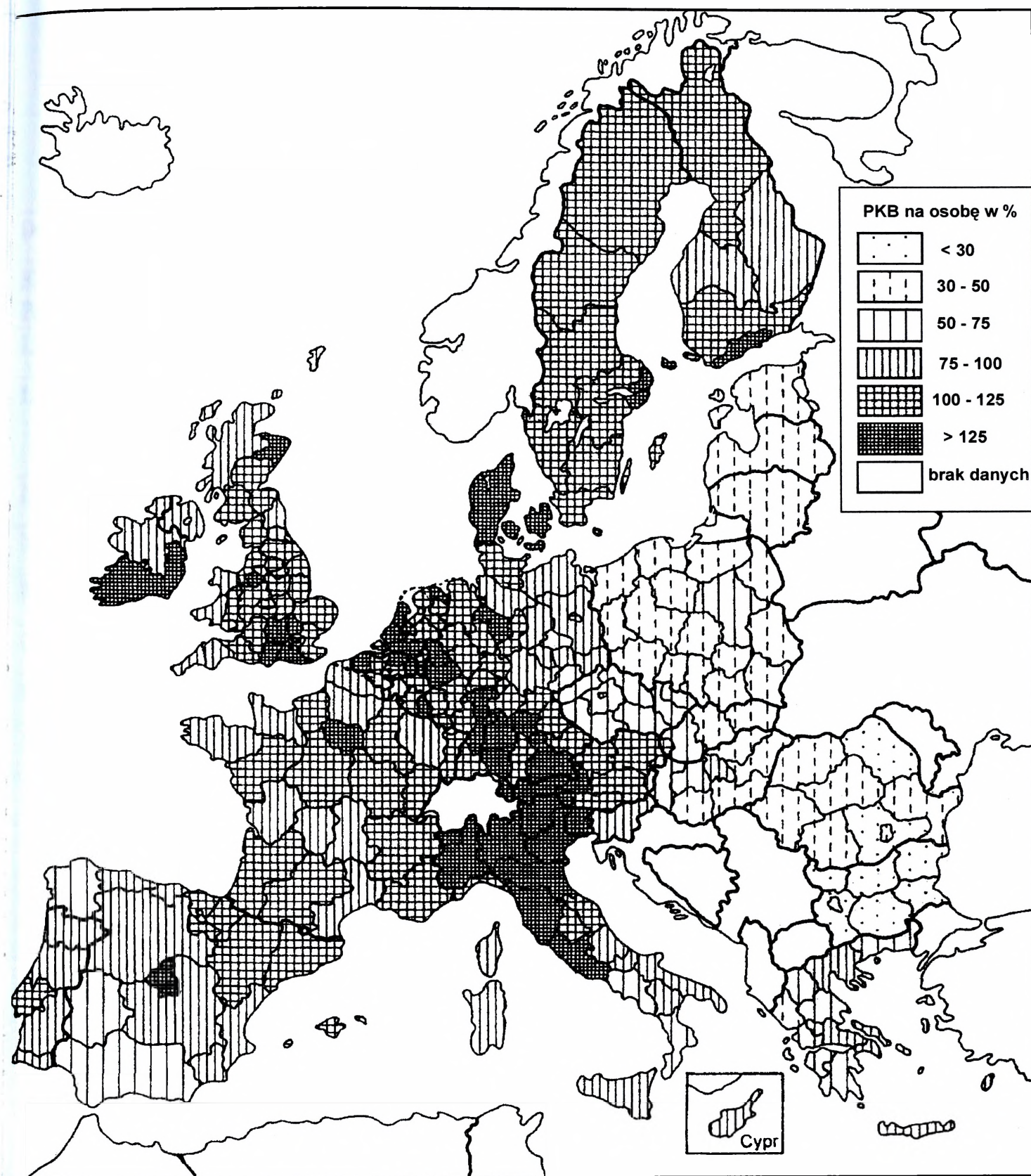
6.1.1. Informacje ogólne

W Unii Europejskiej istnieje duże zróżnicowanie między regionami - rys.6.1. Biorąc za punkt wyjścia wartość Produktu Krajowego Brutto (PKB) na jednego mieszkańca można wyróżnić kilka grup państw różniących się stopniem rozwoju. Do pierwszej grupy można zaliczyć państwa, w których większość regionów osiąga powyżej 100% PKB na jednego mieszkańca obliczonego jako średnia dla 27 państw (25 państw członkowskich oraz Bułgarię i Rumunię). Są to: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Szwecja, Włochy i Wielka Brytania. Do drugiej grupy można zaliczyć państwa, w których większość regionów osiąga PKB *per capita* w przedziale 50-100% produktu unijnego. Są to Grecja, Hiszpania i Portugalia. Do trzeciej grupy należą pozostałe państwa Unii Europejskiej, w tym Polska.

W poszczególnych grupach państw, nawet najbardziej rozwiniętych występuje zróżnicowanie regionalne. Znajdują się w nich regiony osiągające zarówno powyżej 125% średniego unijnego PKB *per capita*, jak i regiony osiągające poniżej 100% tego produktu. Przykładem mogły być regiony (landy) wschodniej części Niemiec (dawne NRD), południowych Włoch czy Hiszpanii.

Regiony państw trzeciej grupy (10 państw przyjętych do UE w 2004 r. oraz 2 państwa kandydujące - Bułgaria i Rumunia) także są zróżnicowane a PKB *per capita* waha się od 30-50% średniego produktu Unii Europejskiej. W przypadku Polski wartość PKB równą 50% średniej unijnej uzyskuje tylko (województwo) region mazowiecki, zaś kilka województw uzyskuje PKB na poziomie 30%.

Zróżnicowanie regionalne Polski, podobnie jak wiele innych państw, jest więc znaczne, co ilustruje tabela 6.1. i rys. 6.2.

Średni PKB per capita 27 krajów (bez Malty) w 1998 r. = 100
 GDP per capita (PPS) in the European Union enlarged to 27 countries, by regions
 Average GDP of 27 countries (excl. Malta), 1998=100

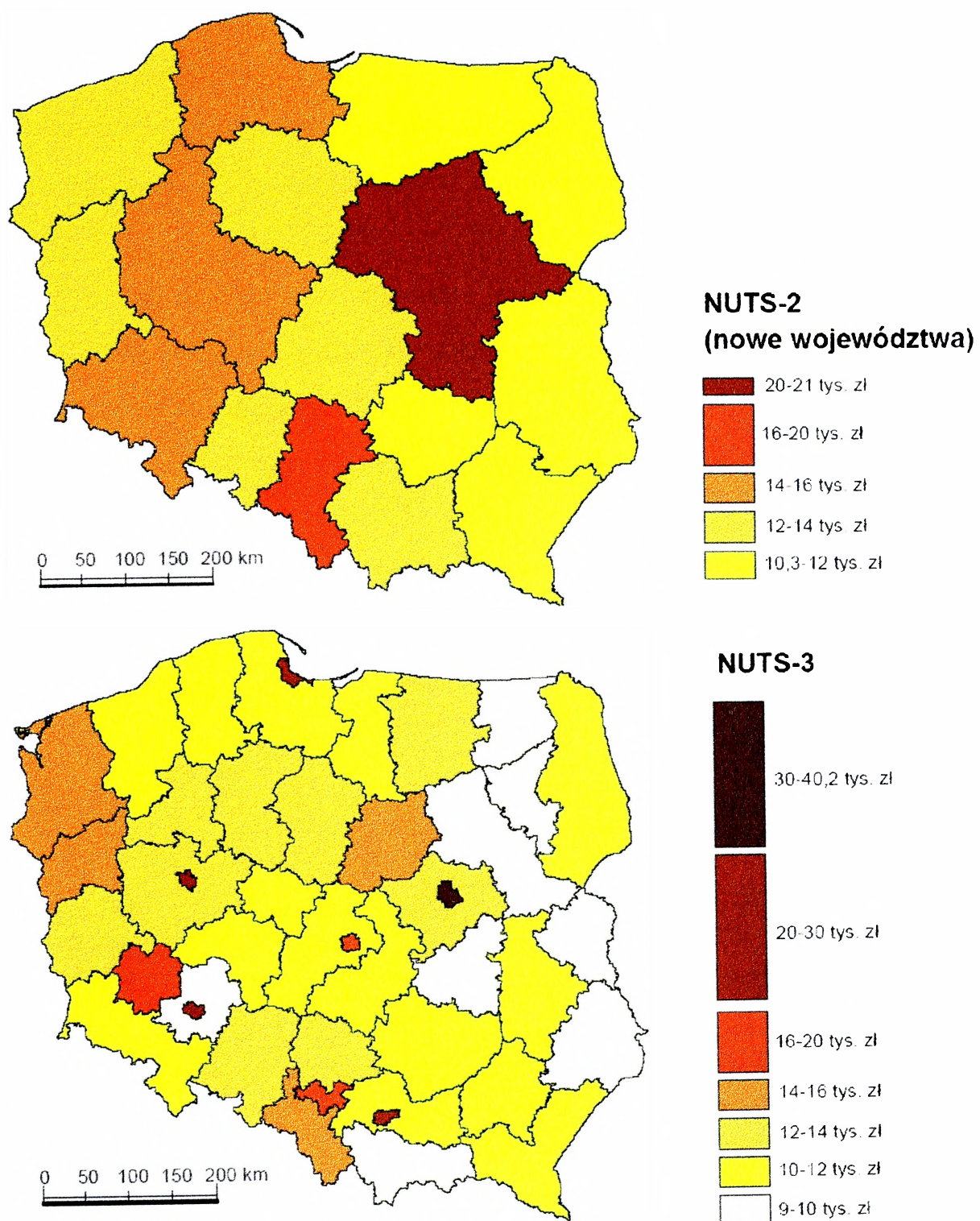
Rys. 6.1. PKB brutto *per capita* w Unii Europejskiej rozszerzonej do 27 krajów, wg regionów

Tabela 6.1.

Zróźnicowanie regionalne w Polsce

Region	Powierzchnia w km ²	Liczba Ludności (mln)	Główne miasto	Stopa bez- robocia %	PKB na 1 mieszkańca w euro
Dolnośląski	19948	2,9	Wrocław	15,3	5985
Kujawsko- Pomorski	17970	2,1	Bydgoszcz	13,7	5458
Lubelski	25114	2,2	Lublin	11,1	4597
Lubuski	13984	1,1	Gorzów Wlk.	16,4	5491
Łódzki	18219	2,6	Łódź	12,4	6021
Małopolski	15144	3,2	Kraków	9,4	5594
Mazowiecki	35598	5,1	Warszawa	10,3	9020
Opolski	9412	1,1	Opole	14,6	5461
Podkarpacki	17926	2,1	Rzeszów	13,0	4782
Podlaski	20180	1,2	Białystok	12,3	4658
Pomorski	18293	2,2	Gdańsk	11,1	6369
Śląski	12294	4,9	Katowice	11,3	7328
Świętokrzyski	11672	1,3	Kielce	13,5	4508
Warmińsko- Mazurski	24203	1,5	Olsztyn	19,9	4810
Wielkopolski	29826	3,3	Poznań	10,0	6704
Zachodnio- Pomorski	22902	1,7	Szczecin	20,3	6102

Źródło: Głębicka K., Grewiński M. *Europejska Polityka Regionalna*, Wyd. Elipsa, Warszawa 2003, s. 192

na podstawie dochodu narodowego na 1 mieszkańca

Rys. 6. 2. Zróżnicowanie regionalne Polski wg różnych podziałów administracyjno-statystycznych

Źródło: Aktualizacja Raportu ... s.122.

Najbogatszym województwem w Polsce jest mazowieckie, a to ze względu na pozycję Warszawy jako stolicy kraju, która kumuluje inwestycje i generuje wysoką

wartość PKB. Wynosi ono 2,5 średniej krajowej i jest wyższa od średniej unijnej (115%).

Najbiedniejszymi regionami są województwa „ściany wschodniej”, które osiągnęły wartość PKB od 72 do 77% średniej krajowej, co odpowiada 30-35% średniej unijnej.

Przyczyny tak dużego zróżnicowania polskich regionów tkwią zarówno w zasłóciach historycznych, jak i transformacji ustrojowej. Świadczy o tym wielkość eksportu, który w województwie śląskim mimo jego kryzysu, jest zbliżona do wielkości eksportu województwa mazowieckiego (tabela 6.2).

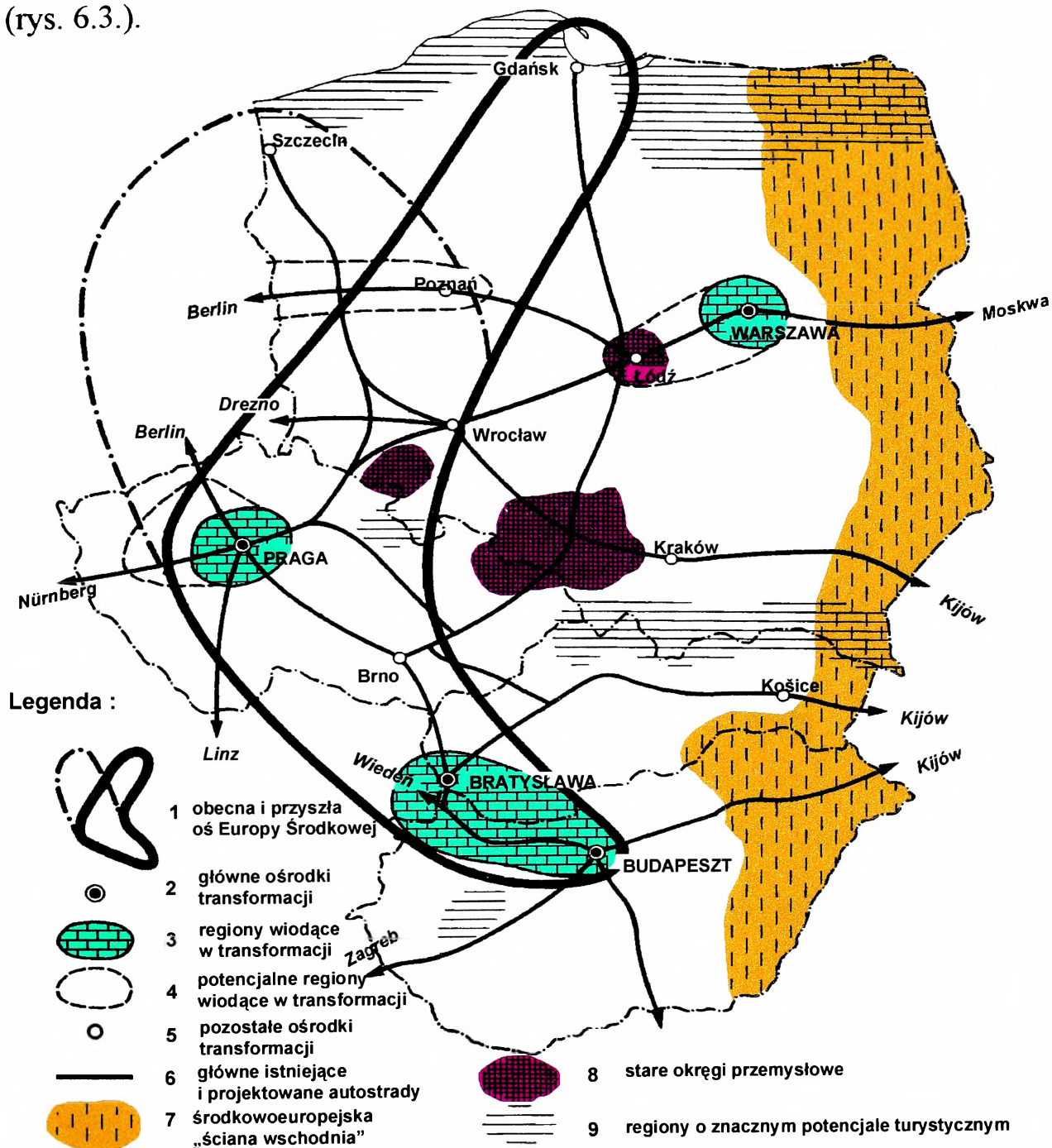
Tabela 6.2

Polski handel zagraniczny w 2 000 r. według województw

Województwa	Eksport				Import				Saldo mln USD
	mln USD	jako% polskiego eksportu	na 1 mieszkańca w USD	jako % PKB	mln USD	jako% polskiego eksportu	na 1 mieszkańca w USD	jako % PKB	
dolnośląskie	3 386,0	10,7	1139	27,7	3 179,6	6,5	1070	26,0	206,4
kujawsko-pomorskie	1 409,1	4,5	671	18,9	1 456,2	3,0	694	19,5	-47,1
lubelskie	762,3	2,4	342	12,2	546,7	1,1	245	8,7	215,6
lubuskie	1 092,1	3,5	1066	29,3	861,6	1,8	841	23,1	230,5
łódzkie	1 289,6	4,1	488	13,3	2 087,7	4,3	790	21,5	-798,1
małopolskie	1 503,0	4,8	465	13,0	2 403,9	4,9	743	20,8	-900,9
mazowieckie	5 713,2	18,1	1126	18,8	20 732,2	42,4	4087	68,4	-15 019,0
opolskie	554,0	1,8	511	15,2	655,3	1,3	604	17,9	-101,3
podkarpackie	1 262,0	4,0	593	20,2	832,6	1,7	391	13,3	429,4
podlaskie	413,2	1,3	338	11,6	408,8	0,8	335	11,5	4,4
pomorskie	2 673,3	8,5	1216	30,1	3 140,1	6,4	1428	35,3	-466,8
śląskie	5 474,5	17,3	1129	25,4	4 808,7	9,8	992	22,3	665,7
świętokrzyskie	315,4	1,0	238	7,6	442,0	0,9	334	10,7	-126,5
warmińsko-mazurskie	860,3	2,7	586	18,9	593,5	1,2	404	13,0	266,8
wielkopolskie	3 353,5	10,6	998	23,7	4 800,0	9,8	1428	33,9	-1 446,5
zachodnio-pomorskie	1 497,5	4,7	864	21,5	1 539,5	3,1	888	22,1	-42,0
<i>Nieokreślone</i>	28,4	0,1	-	-	413,5	0,8	-	-	-384,6
POLSKA	31 587,3	100,0	817	20,4	48 901,4	100,0	1265	31,5	-17 314,1

6.1.2. Obszary problemowe

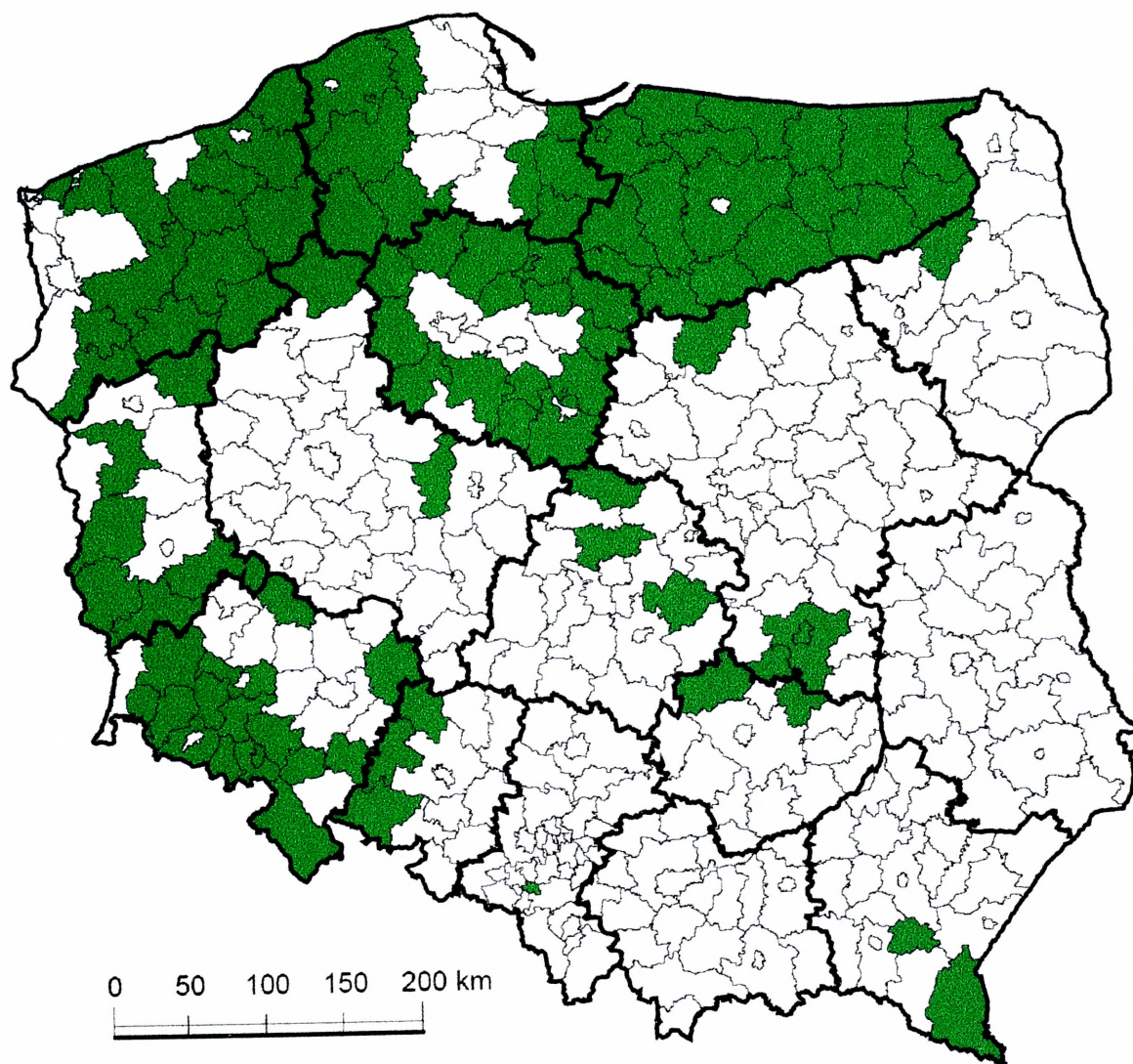
Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce było, jest i zapewne długo jeszcze będzie problemem wymagającym rozwiązania. W gospodarce sterowanej centralnie państwo miało odpowiednie narzędzia, przy zastosowaniu których mogło skutecznie wspierać obszary opóźnione w rozwoju. W gospodarce wolnorynkowej ilość tych narzędzi uległa ograniczeniu, zaś pojawiły się obszary problemowe. Należą do nich stare okręgi przemysłowe, które ze względu na powstałą technologię nie są zdolne podjąć walki konkurencyjnej z zagranicznymi przedsiębiorstwami oraz obszary rolnicze, zwłaszcza jednak gdzie występowały państwowe i spółdzielcze gospodarstwa rolne (rys. 6.3.).

Rys. 6.3. Koncentracja procesów transformacji w Polsce i otoczeniu

Źródło: G. Gorzelak, *Europa Środkowa 2005 – perspektywy rozwoju.*

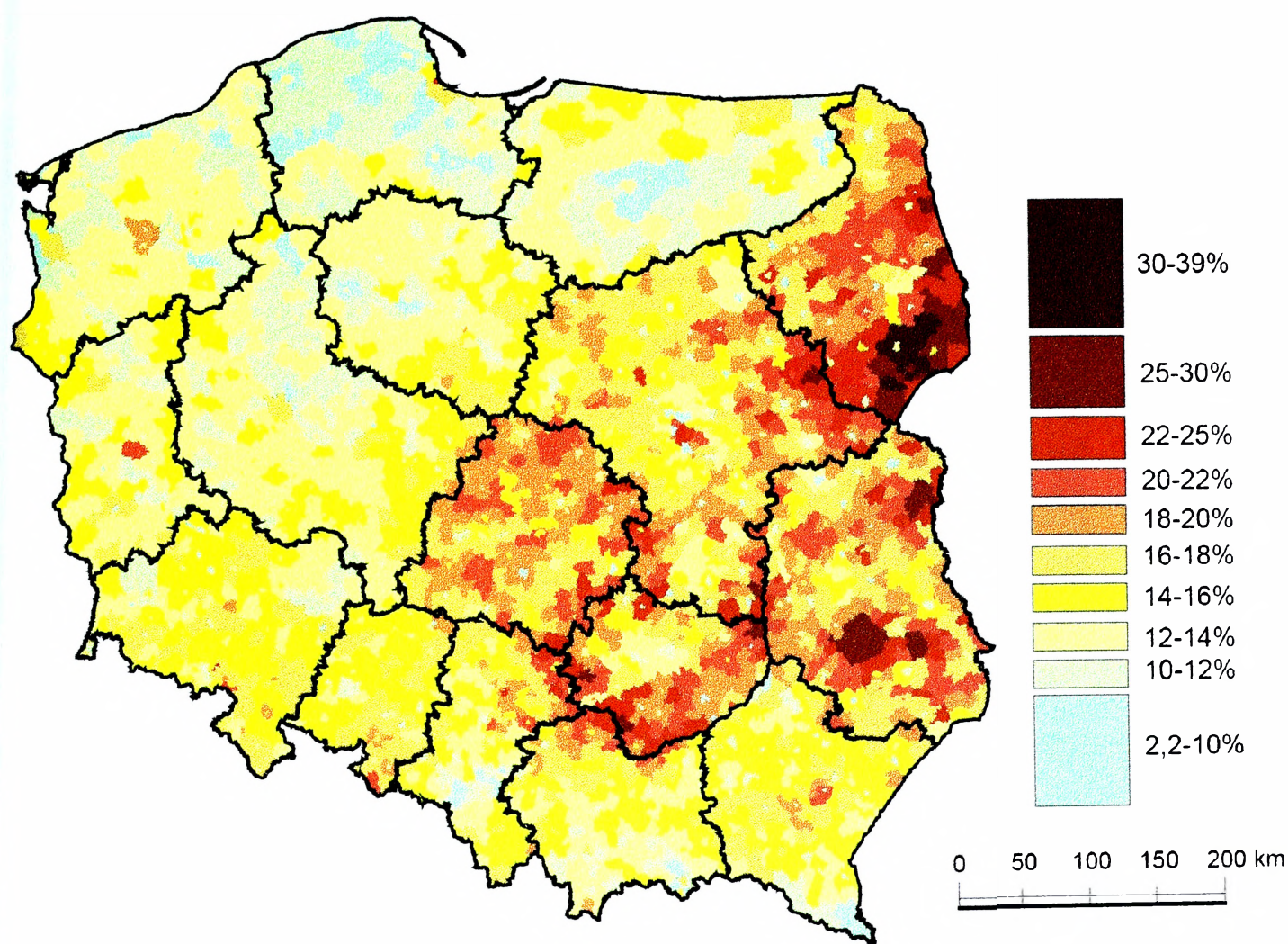
Pojawiło się więc bezrobocie strukturalne, które w przypadku rolnictwa objęło obszary Polski północnej (rys.6.4). Ponadto, bezrobocie strukturalne objęło stare okręgi przemysłowe tj. Górny i Dolny Śląsk (przemysł węglowy), Łódzki Okręg Przemysłowy obejmujący przemysł włókienniczy oraz ośrodki przemysłowe związane z przemysłem zbrojeniowym.

Rys. 6.4. Powiaty zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym w styczniu 2001 r.

Źródło: G. Węclawowicz, Aktualizacja raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju, PAN, Warszawa 2002, s. 120

Kolejnym problemem jest migracja wewnętrzna. Występuje ona głównie w Polsce środkowo-wschodniej (rys.6.5.), która powoduje starzenie się społeczeństwa. Wynika ono z dwóch powodów: emigracją młodych ludzi do wielkich ośrodków przemysłowych i małym przyrostem naturalnym będącym konsekwencją emigracji wspomnianej młodzieży.

Rys.6.5. Ludność w wieku poprodukcyjnym w procentach ludności ogółem w gminach w 2000 r.

Źródło: Aktualizacja Raportu ...s.40

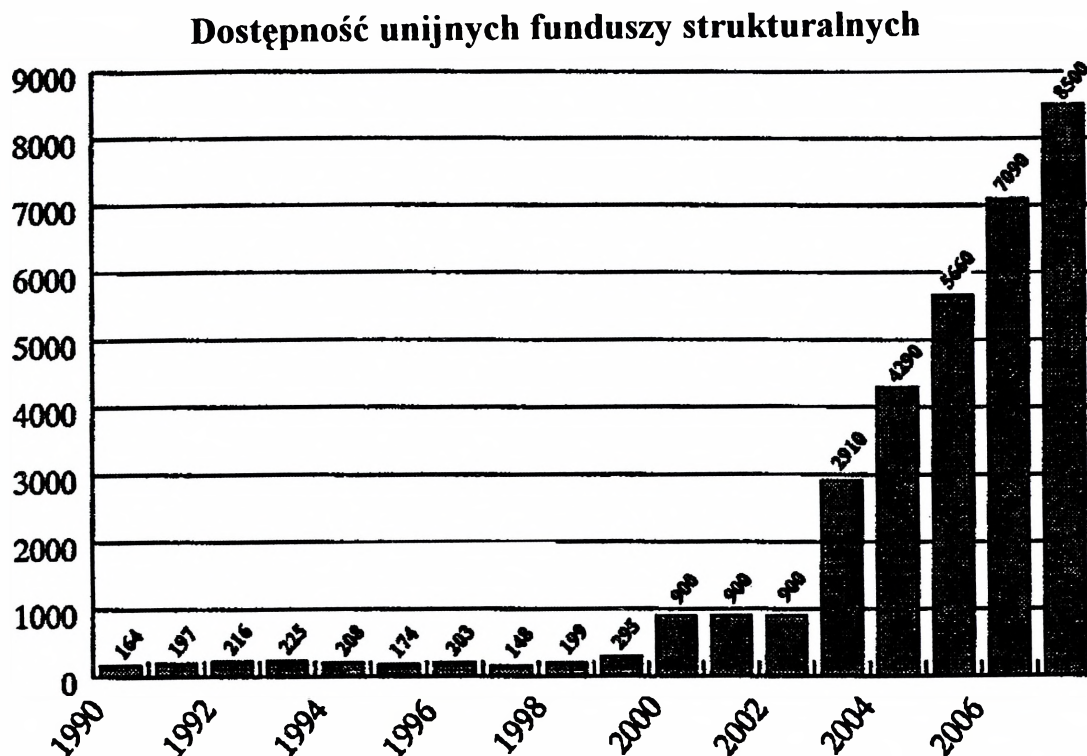
6.1.3. Fundusze strukturalne i prognoza zmian regionalnych

Polska kandydując do Unii Europejskiej uzyskiwała pomoc finansową przeznaczoną na dostosowanie nowego kraju do członkostwa we wspólnocie. Natomiast jako państwo członkowskie korzystać będzie z unijnych funduszy strukturalnych. (tabela 6.3).

W latach 2000-2006 polityka strukturalna bazuje na trzech celach, przy czym na cel 1 przeznaczono 69,7% środków strukturalnych, cel 2-11,5% i cel 3-12%.

Cel 1 dotyczy regionów, w których PKB na jednego mieszkańca wynosi 75% przeciętnej wartości w Unii Europejskiej. Cel ten dotyczy obecnie obszarów zacofanych gospodarczo z wysoką stopą bezrobocia, należących do grupy NUTS II (w przypadku Polski dotyczy to województw).

Tabela 6.3

Źródło: Głębicka K, Grewiński M, *Europejska Polityka Regionalna*, Wyd. Elipsa, Warszawa 2003, s. 204

Cel 2 dotyczy regionów borykających się z kłopotami wskutek gospodarczej i socjalnej restrukturyzacji, zmian przemysłowych i strukturalnych, a także zmniejszającego się wzrostu gospodarczego. Realizowany jest w regionach poziomu trzeciego (NUTS-III), co w polskich warunkach odpowiada podregionom NTS 3, czyli grupom powiatów.

Cel 3 dotyczy rozwoju zasobów ludzkich dostosowywania i modernizacji systemów kształcenia, szkolenia zawodowego, programów zatrudnienia i zwalczania bezrobocia poprzez aktywną politykę rynku pracy oraz wspieranie grup zwiększonego ryzyka. Ma on charakter poziomy i ma zadanie ingerować wszędzie tam, gdzie pojawiają się kwestie społeczne związane z bezrobociem, wykluczeniem społecznym i dyskryminacją.

W ramach celu 1. wszystkie polskie województwa kwalifikują się do uzyskania wsparcia, które będą one utrzymywać w latach 2004-2006.

Natomiast w latach 2007-2013 obowiązywać będą inne zasady polityki spójności społeczno-gospodarczej.

Założenia te opracowano gdy Polska nie była jeszcze członkiem UE i nie miała wpływu na proponowane rozwiązania dotyczące w przyszłości bezpośrednio także naszego kraju. Ostatecznie mają one być zatwierdzone w 2006 roku.

Według różnych propozycji zwraca się uwagę na możliwość zmniejszenia środków przekazywanych na cel 1, co automatycznie uderzyłoby w Polskę. Są też propozycje oddzielnego traktowania regionów piętnastki („starej Unii”) i oddzielnego - regionów nowoprzyjętych państw.

Ważnym zagadnieniem była *„konieczność poprawienia zdolności absorpcyjnych środków przedakcesyjnych, dostępnych dla naszego kraju. Nieumiejętność wykorzystania funduszy z programów PHARE, SAPARD, czy ISPA jest dla partnerów europejskich wyraźnym sygnałem, że Polska nie radzi sobie z przygotowaniem instytucjonalnym, wdrożeniowym i wreszcie z budową dobrych projektów wspierania”*.¹

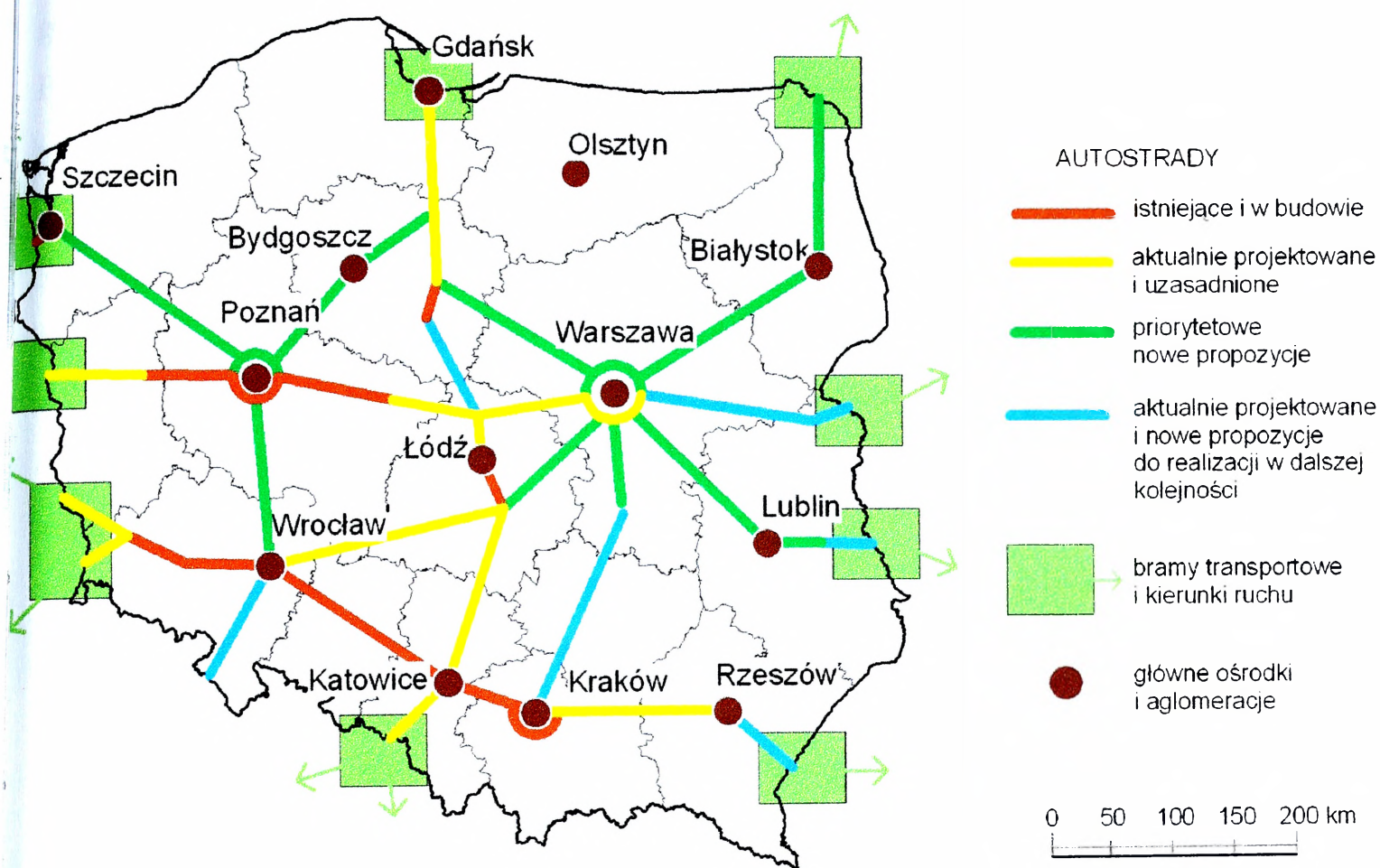
Polska jako kraj członkowski UE zaliczana jest do regionów zacofanych. Występuje także zróżnicowanie regionalne między wieloma obszarami naszego kraju. W tej sytuacji istnieje konieczność nie tylko wyrównywania poziomu rozwoju kraju w stosunku do innych krajów UE, lecz także wyrównywała poziom rozwoju regionów wewnątrz kraju.

Na rozwój poszczególnych regionów wpływ wywierają będą transeuropejskie korytarze transportowe przebiegające przez nasz kraj. Istnieje więc konieczność takiego przeorientowania wspierania regionów aby przeciwdziałać temu zróżnicowaniu.

W powyższej sytuacji realizacja koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania Kraju prowadzić może do peryferyzacji funkcjonalno-przestrzennej regionów poprzez dostosowanie ich do aktualnych potrzeb centrów gospodarczych Unii Europejskiej. Narastają bowiem dysproporcje pomiędzy wschodnią a zachodnią częścią Polski. Można nawet postawić tezę, że takie polskie aglomeracje jak Wrocław i Szczecin oraz Zielona Góra bardziej będą ciężać ku Berlinowi niż Warszawie.

Biorąc pod uwagę powyższe, należy rozważyć propozycję Autorów Aktualizacji Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju dotyczącą nowej struktury powiązań infrastrukturalnych (autostradowych), co ilustruje rys 6.6.

¹ Ibidem s. 236

Rys. 6.6. Propozycja nowej struktury powiązań infrastrukturalnych (autostradowych)

Źródło: Aktualizacja Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju. Praca zbiorowa pod redakcją G. Węclowicza, Wyd. PAN s. 167

Autorzy niniejszego opracowania podzielają pogląd, że połączenia tranzytowe związane z bezpieczeństwem zaopatrzenia kraju w niezbędne dla gospodarki surowce i materiały oraz połączenia głównych ośrodków przesyłowych w jeden system powinny mieć priorytet. Ten postulat nie w pełni spełnia obecnie realizowana koncepcja. Jednak przyjęcie nowej koncepcji, w myśl której ów postulat będzie spełniony pociąga za sobą konieczność budowy 5 tys. km autostrad (obecnie 2,6 tys. km), co wiąże się ze stworzeniem odpowiedniej rezerwy terenowej, pod kątem docelowego układu sieci. Konieczne wydaje się silniejsze powiązanie Wrocławia i Szczecina z Poznaniem oraz Warszawą aby zatrzymać proces ciążenia tych aglomeracji w kierunku Berlina.

Oddzielnym problemem jest obszar wschodniej Polski. Ten słabo rozwinięty obszar wymaga wsparcia poprzez budowę autostrady biegnącej z Warszawy do Białegostoku i do Lublina oraz przyspieszenie budowy drogi ekspresowej Rzeszów-Lublin-Białystok, która w połączeniu z drogami tranzytowymi na kierunku wschód-zachód może przyczynić się do aktywacji obszarów wschodniej Polski.

Autorzy niniejszego opracowania podzielają także pogląd Autorów Aktualizacji Raportu, że *„Niezbędnym warunkiem zwiększenia szans rozwojowych Warszawy w Europie Środkowej i Wschodniej jest radykalne polepszenie jej pozycji komunikacyjnej. Pierwszym krokiem powinna być budowa pełnej obwodnicy w postaci autostrady albo co najmniej drogi szybkiego ruchu wokół Obszaru Metropolitalnego Warszawy, z węzłem komunikacyjnym na wschód od Warszawy, z którego powinny odchodzić przyszłe połączenia autostradowe na północny wschód (Via Baltica) oraz na południowy wschód (w kierunku na Kijów – jako część Via Intermare). Bez realizacji tej wielkiej inwestycji infrastrukturalnej Obszar Metropolitalny Warszawy stanie się zakończeniem i ostatnią rubieżą kształtującej się osi rozwoju gospodarczego w strefie Berlin-Poznań-Warszawa.*

Powstanie węzła infrastrukturalnego komunikacji na wschód od Warszawy stworzy szansę i prawdopodobnie wspomogę rozwój zacofanych obszarów wschodniej Polski, przyczyni się do rozwoju Lublina i Białegostoku. Powstanie tego węzła komunikacyjnego pozwoli ponadto Obszarowi Metropolitalnego Warszawy na podjęcie konkurencji w stosunku do Berlina o rolę bramy Europy na Wschód.

Koncepcja ta jest zgodna z podjęciem polityki rozwoju regionalnego w rozumianej jako „próba wygrywania i wykorzystanie zróżnicowanych cech zasobów i predyspozycji regionalnych” (Pyszkowski 2000, str. 74). Wykorzystanie geopolitycznej szansy lokalizacyjnej dla Obszaru Metropolitalnego Warszawy i całej wschodniej Polski jest związane z rozbudową infrastruktury komunikacyjnej, jako warunku wstępnego podjęcia próby zdobycia wyższej pozycji w hierarchii metropolii europejskich oraz dalszego i szybszego rozwoju gospodarczego.

Inwestycje infrastrukturalne w transport mają kluczowe znaczenie. W przypadku Obszaru Metropolitalnego Warszawy, gdyby zrealizowano wielką obwodnicę i ukształtował się węzeł komunikacyjny na wschód od Warszawy, należałoby również

powrócić do koncepcji Cargo Modlin oraz budowy międzynarodowego lotniska Złotokłos. Powstałaby wówczas infrastruktura komunikacyjna i transportowa o znaczeniu europejskim”²

6.2. Współpraca transgraniczna

6.2.1. Euroregiony na granicach Polski

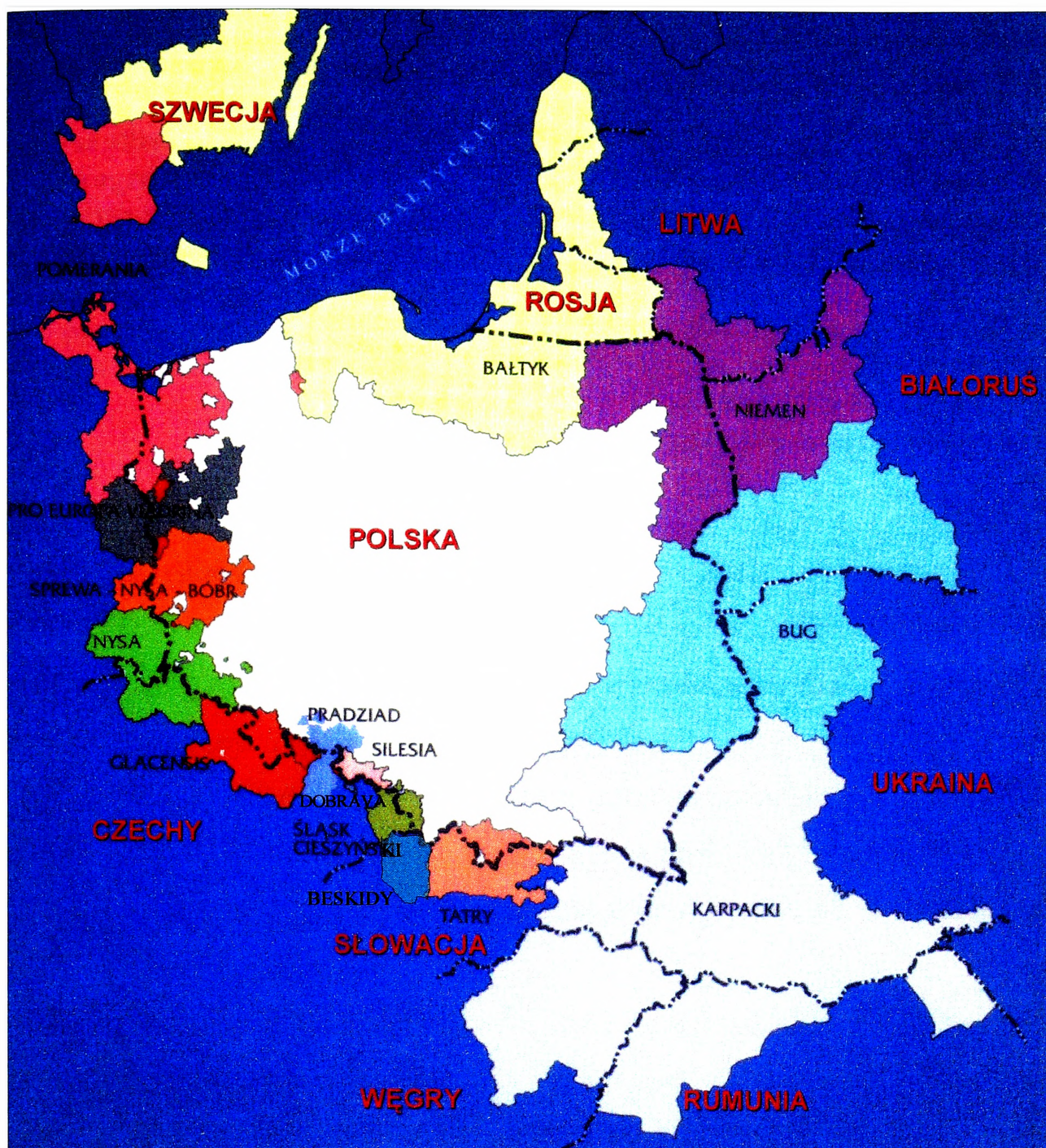
Na obszarach przygranicznych Polski powstało 15 euroregionów, w ramach których współpracuje ze sobą 13 państw (tabela 6.4 i rys. 6.7)

Tabela 6.4

Nazwa euroregionu	Rok utworzenia	Kraje objęte współpracą
Nysa	1991	Niemcy, Czechy
Karpacki	1993	Słowacja, Węgry, Rumunia, Ukraina
Sprewa-Nysa-Bóbr	1993	Niemcy
Pro Europa Viadrina	1993	Niemcy
Tatry	1994	Słowacja
Bug	1995	Ukraina, Białoruś
Pomerania	1995	Niemcy, Szwecja
Glacensis	1996	Czechy
Niemen	1997	Białoruś, Litwa
Pradziad	1997	Czechy
Bałtyk	1998	Litwa, Rosja, Łotwa, Dania, Szwecja
Śląsk Cieczyński	1998	Czechy
Silesia	1998	Czechy
Beskidy	2000	Czechy, Słowacja
Dobrava	2021	Czechy

Źródło: Głębicka K, Grewiński M, *Europejska Polityka Regionalna*, Wyd. Elipsa, Warszawa 2003, s. 200

² Źródło: Aktualizacja Raportu ...s.171

Rys.6.7. Euroregiony na granicach Polski

Źródło: Głębicka K, Grewiński M, Europejska Polityka Regionalna, Wyd. Elipsa, Warszawa 2003, s. 200.

Tabela 6.5

Bariery i szanse współpracy w obszarach przygranicznych

Bariery współpracy	Szanse współpracy
<ul style="list-style-type: none"> - brak równorzędnego partnera - odmienność systemów gospodarczych, - zróżnicowany poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego, - różna dostępność komunikacyjna, - różnice w kompetencjach władz 	<ul style="list-style-type: none"> - korzystna renta położenia (również geograficznego), - zasoby i warunki naturalne, - dobre zainwestowanie w bazę turystyczno-wypoczynkową, - większy napływ kapitału i nowych technologii, - istnienie instytucji na wszystkich poziomach promujących różne

<p>lokalnych w nawiązywaniu współpracy transgranicznej,</p> <ul style="list-style-type: none"> - lokalizacja obiektów uciążliwych i zagrażających środowisku przygranicznemu obszarów transgranicznych, - administracyjne bariery w przekraczaniu granicy (koszty tzw. „zielonej karty”). 	<p>formy współpracy,</p> <ul style="list-style-type: none"> - możliwość korzystania ze środków pomocowych wielu funduszy, - kształtowanie się lepszych stosunków ludnościowych na pograniczu, - istnienie licznych traktatów i umów między państwowych ułatwiających współpracę transgraniczną na wszystkich szczeblach.
--	---

Podstawy prawne współpracy transgranicznej regulują: *Europejska Konwencja Ramowa o Współpracy Transgranicznej* (tzw. *Konwencja Madrycka Rady Europy z 1980 roku*), *Europejska Karta Samorządu Terytorialnego (1985)*, *Europejska Karta Regionów Granicznych i Transgranicznych (1995 r.)*

Łączny obszar Polski objęty współpracą euroregionalną wynosi około 120 tys. km², co stanowi 1/3 terytorium kraju zamieszkałym przez 12 mln. osób.

Główne cele współpracy transgranicznej zapisane w statutach, umowach polskich euroregionów zawiera tabela 6.6.

Współpraca euroregionalna rozwija się różnie w zależności od państwa sąsiedniego. Bez większych przeszkód rozwija się z Niemcami i Czechami. Na granicy wschodniej najlepiej rozwija się z Ukrainą i Litwą. Współpraca koncentruje się wokół problemów:

- rozwoju regionalnego w tym gospodarczego i planowania przestrzennego,
- rozwoju infrastruktury technicznej,
- współdziałanie w sferze społecznej,
- ochrony środowiska,
- statystyki gospodarczej.

W ostatnich latach szczególnego znaczenia nabrała współpraca związana z przeciwdziałaniem różnym zagrożeniom. Podjęto też realizację planów regionalnych obejmujących obszary transgraniczne. Typową strukturę koncepcji rozwoju i działanie euroregionu obejmuje: cele i ich realizację, analizę regionalną, zalety i słabości euroregionu, koncepcję działania, operatywne planowanie projektów.

Tabela 6.6

Główne cele współpracy na granicach Polski

Lp.	Główne cele współpracy
1.	Aktywizacja współpracy, wymiana doświadczeń i informacji
2.	Wyrównywanie i stała poprawa warunków życia
3.	Wspieranie rozwoju regionalnego
4.	Rozwój gospodarki i handlu
5.	Rozwój infrastruktury
6.	Rozwój turystyki w obszarze przygranicznym
7.	Usprawnienie ruchu granicznego
8.	Ochrona i poprawa środowiska
9.	Współpraca w zapobieganiu i zwalczaniu klęsk żywiołowych i katastrof
10.	Współpraca w zakresie planowania przestrzennego
11.	Współpraca w dziedzinie szkolnictwa
12.	Współpraca kulturalna i opieka nad wspólnym dziedzictwem kulturowym
13.	Ogólna poprawa stosunków międzyludzkich
14.	Współpraca w dziedzinie ochrony zdrowia i sportu
15.	Inne

Współpraca regionalna w ramach programu VASAB-2010

W 1995 r. Morze Bałtyckie uznane zostało jako wewnętrzne morze Unii Europejskiej. Nad tym morzem położone są następujące państwa: Dania, Niemcy, Polska, Rosja, Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia, Szwecja i Norwegia³. W skład Rady Państw Morza Bałtyckiego wchodzi wszystkie wyżej wymienione państwa, przy czym Niemcy reprezentowane są przez dwa landy: Szlezwik-Holsztyn i Maklemburgia-Pomorze Przednie a Rosję dwa obwody: Kaliningrad i St. Petersburg. (tabela 6.7).

Główne założenia dokumentu autoryzowanego przez poszczególne rządy, włączone zostały do dokumentu *Europa 2000* i zaaprobowane przez Unię Europejską.

³ W dokumencie „Europa 2000” do regionu Morza Bałtyckiego zaliczono także Białoruś.

Tabela 6.7.

Obszar i ludność krajów RMB w 1997 r.

Wyszczególnienie	Niemcy	Rosja	Polska	Norwegia	Szwecja	Finlandia	Dania	Estonia	Litwa	Łotwa
Obszar (tys. km ²)	356,9 (reg. bał. 70,3)	17 075, 0 (reg. bał. 1023)	312,7 (reg. bał. 39,4)	231,9	450,0	339,7	42,4	45,2	65,3	64,6
Ludność (mln)	82 (reg. bał. 12,3)	147 (reg. bał. 7,4)	38,6 (reg. bał. 3,8)	4,4	8,8	5,1	5,2	1,5	3,7	2,5
Strukt. wieku (%):										
0-14	16	20	22	20	19	19	18	19	21	20
15-59	62	61	61	60	59	61	62	61	61	60
powyżej 60	22	19	17	20	22	20	20	20	18	26
Dł. życia (lata)	78	64	75	76	79	78	78	68	66	64

Źródło: *Economic Development In the Baltic Sea Region, EuroFutures, Stockholm.*

Rys. 6.8. Państwa Regionu Morza Bałtyckiego

Źródło: A.B. Kisiel-Łowczyk. *Bałtycka integracja ekonomiczna*. Wyd. PWE. Warszawa, s. 16

Region Morza Bałtyckiego obejmuje obszar gdzie występują ponadnarodowe struktury. Unia Europejska, Europejski Obszar Ekonomiczny, Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (EFTA), Rada Nordycka, Rada Państw Morza Bałtyckiego (RPMB), NATO, Partnerstwo dla Pokoju, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (rys. 6.8).

Po uznaniu Bałtyku za morze wewnętrzne Unii Europejskiej przyjmuje się, że akwen ten będzie miał takie znaczenie dla „Europy bałtyckiej” jak Morze Śródziemne dla „Europy śródziemnomorskiej”⁴.

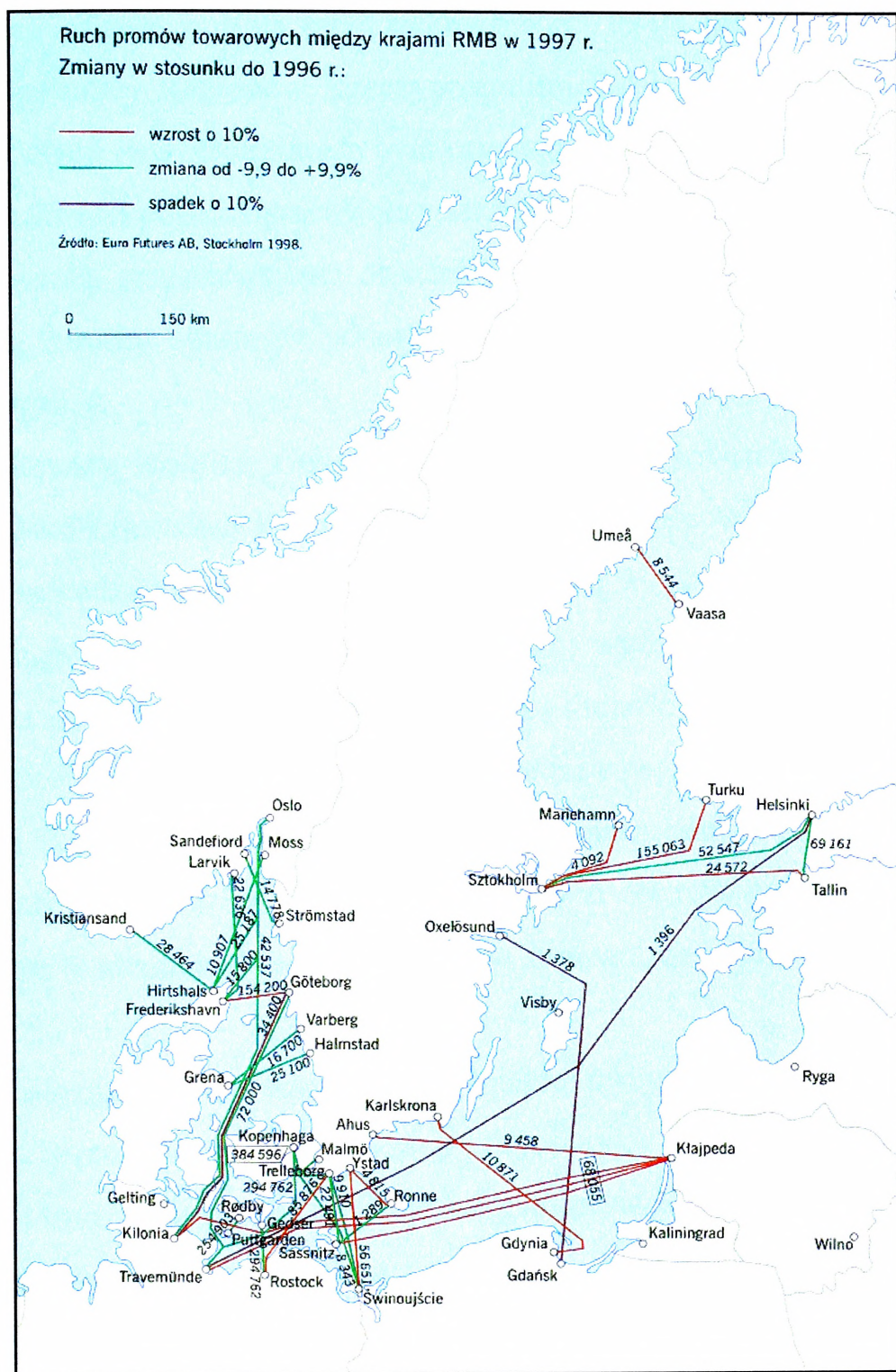
Udział Europy w światowym handlu w 1995 r. sięgał 39% (import 38%, eksport 40,7%). Wykazuje jednak tendencje spadkowe. Natomiast handel między państwami bałtyckimi szybko rośnie. Zdominowany jest jednak przez Niemcy. Dominująca pozycja Niemiec w handlu bałtyckim świadczy o zależności RMB od handlu z Niemcami i odpowiada skali wpływów i zasięgu oddziaływania średniowiecznej Hanzy w Europie.

Istotną rolę w rozwoju współpracy państw bałtyckich odgrywa infrastruktura państw bałtyckich, a szczególnie infrastruktura transportowa. Przez wiele lat bałtyckie porty Polski i republik radzieckich (Litwy, Łotwy i Estonii) były głównym oknem tych państw (republik) na świat, co miało wpływ na ukształtowanie infrastruktury transportu morskiego i powiązania tych państw z pozostałymi państwami RMB. Po rozpadzie Związku Radzieckiego i odzyskaniu przez Litwę, Łotwę i Estonię niepodległości zmieniły się nieco priorytety i kierunki transportu morskiego. Szczególnego znaczenia nabrały jednak połączenie Niemiec ze wspomnianymi państwami nie tylko drogami morskimi lecz także lądowymi. Priorytetowym zagadnieniem stała się budowa połączenia *Via Baltica* i *Via Hanzeatika* łączących Niemcy z państwami Bałtyku z państwami Bałtyku wschodniego. W tej sytuacji terytorium Polski stało się ważnym obszarem tranzytowym dla tych państw.

Główny ciężar tranzytu towarów przypada jednak na zachodnią część Bałtyku (rys.6.9), tj. Niemcy, Danię, Szwecję. Przyczyniło się do tego min. oddanie do użytku mostu łączącego Szwecję z Danią. Skutkiem natomiast była utrata znaczenia połącze-

⁴ A. Kukliński. *The Transformation of Baltic Europe* – Anna Barbara Kisiel-Łowczyc, Bałtycka Integracja Ekonomiczna, Wyd. PWE, Warszawa 2000, s.23.

nia komunikacyjnego Północ-Południe przebiegającego przez terytorium Polski. Zyskano zaś, połączenie wiodące przez Danię i Niemcy.

Rys. 6.9. Ruch promów towarowych między krajami RMB w 1997.

6.2.2. Współpraca transgraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego

Podstawę współpracy transgranicznej z krajami sąsiedzkimi stanowi Europejska Konwencja Ramowa o współpracy transgranicznej z dnia 21 maja 1980 r. podpisana przez wszystkie państwa, które wówczas były sąsiadami PRL oraz państwa członkowskie EWG. Po rozpadzie Związku Radzieckiego i Czechosłowacji oraz

zjednoczeniu Niemiec nowe państwa współpracę transgraniczną realizują w oparciu o tę konwencję.

Współpraca z Rosją została zapoczątkowana w 1994 r. przez Polsko-Rosyjską Radę ds. Współpracy Regionów Rzeczypospolitej Polskiej z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, która była organem roboczym pełnomocników rządów RP i FR. Strona polska opracowała i zaktualizowała wstępną wersję „Studium zagospodarowania przestrzennego obszarów wzdłuż granicy polsko-rosyjskiej” (1996), która dotyczy obszarów po polskiej stronie. Strona rosyjska nie podjęła jednak współpracy.

Polsko-Litewska Komisję Gospodarki Przestrzennej powstałą w 1994 r. włączono do Polsko-Litewskiej Komisji Międzynarodowej ds. Współpracy Transgranicznej jako samodzielną podkomisję specjalistyczną.

W ramach dotychczasowej pracy opracowano i wydano I część Studium zagospodarowania przestrzennego pogranicza polsko-litewskiego – Stan zagospodarowania przestrzennego i możliwości rozwoju obszaru pogranicza (1998) oraz przyjęto program II części tego opracowania. Strona polska opracowała wstępny zarys tego programu, który zawiera zarys celów ważnych dla rozwoju regionu przygranicznego. Cele te znajdują odzwierciedlenie w strategii rozwoju województwa podlaskiego.

Z opracowanego studium wynika, że specjalnej uwagi wymaga rozwiązanie:

- problemu bezrobocia i restrukturyzacji gospodarki,
- problemu transportu przez realizację magistrali via Baltica i poprawienie parametrów technicznych innych dróg,
- współpracy w dziedzinie ochrony środowiska.

Szczególnymi obszarami współpracy powinny stać się międzynarodowe tereny turystyczno-rekreacyjne: wisztyniecko-suwalski i druskiennicko-sejneńsko-augustowski.

Polsko-Białoruska Międzynarodowa Komisja koordynacyjna ds. Współpracy Transgranicznej doprowadziła do opracowania i wydania I części studium pt.: „Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego regionów przygranicznych Polski i Białorusi (1995 r.) oraz II etap prac studium” (1998 r.). Wskazano główne

kierunki działań w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego, kierunki rozwoju infrastruktury transportowej, w tym stworzenie trzech korytarzy transportowych (brzesko-warszawskiego, wołkowysko-białostockiego i grodzieńsko-augustowskiego. Za priorytety uznano korytarz Wołkowysk-Białystok, który stworzy potencjalne możliwości transportu przez Białoruś do portów bałtyckich. Proponowane jest także połączenie drogowe z obwodem kaliningradzkim, które tworzą Grodno-Długnica-Chworościany (Nowy Dwór) – Augustów – Gusiew - Kaliningrad.

W zakresie rozwoju infrastruktury technicznej zaleca się zbudowanie jednego systemu gazowego w regionie przygranicznym oraz współdziałanie polskiego i białoruskiego systemu energetycznego.

Współpraca z Ukrainą na płaszczyźnie planowania przestrzennego odbywa się w oparciu o Polsko-Ukraińską Komisję Gospodarki Przestrzennej, która doprowadziła do opracowania Studium zagospodarowania przestrzennego wzdłuż granicy polsko-ukraińskiej (1998). Jako główne problemy wymagające rozwiązania uznano problematykę ochrony środowiska przyrodniczego oraz usprawnienie systemu transportowego. Służyć temu będą korytarze transportowe o znaczeniu międzynarodowym:

- Drezno-Wrocław-Kraków-Przemyśl-Lwów-Kijów,
- Gdańsk-Warszawa-Lublin-Lwów-Odessa
- Warszawa-Lublin-Kowal-Kijów.

W dokumencie tym znalazła się także propozycja utworzenia polsko-ukraińskiego regionu rozwoju z włączeniem Lublina i Rzeszowa (zaludnienie 5,5 mln. osób), położonego wzdłuż granicy polsko-ukraińskiej.

6.2.3. Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego (EPRP)

W 1997 r. powstał pierwszy dokument dotyczący rozwoju przestrzennego sieci osadniczej UE. Zgodnie z tym dokumentem celami rozwoju przestrzennego UE są:

1. Rozwój policentrycznego i zrównoważonego systemu urbanizacji i wzmocnienie związków zachodzących pomiędzy terenami miejskimi i wiejskimi. Wymaga to przezwycięzenie przestarzałego dualizmu pomiędzy miastem i wsią.

2. Promocja zintegrowanych koncepcji transportu i łączności, które umożliwiają policentryczny rozwój systemu urbanizacji i które są ważnym elementem integracji miast i regionów.
3. Kształtowanie i ochrona środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego poprzez właściwe zarządzanie, dzięki czemu zachowa się i wzmocni tożsamość regionów co jest konieczne w wieku globalizacji.

Policentryczny, zrównoważony rozwój przestrzenny pozwoli uniknąć dalszej nadmiernej koncentracji potencjału gospodarczego i demograficznego na określonych obszarach. Konieczne jest promowanie zintegrowanych strategii rozwoju przestrzennego miast i związanych z nimi terenów wiejskich oraz małych miast i miasteczek a także tworzenie sieci powiązań transgranicznych i ponadkrajowych.

Zasadnicze znaczenie dla trwałego i zrównoważonego rozwoju miast mają:

- kontrola powiększania się obszarów miast,
 - przemieszanie funkcji i grup społecznych (w dużych miastach coraz większe grupy mieszkańców są zagrożone wyobcowaniem ze społeczności miejskiej),
4. Promocja właściwego zarządzania ekosystemem miejskim,
 5. Promocja lepszej dostępności komunikacyjnej w miastach i szerszego korzystania z komunikacji publicznej,

Duże znaczenie przypisuje się w tym dokumencie partnerskiej współpracy miasto-wieś. Praktycznie partnerstwo wyraża się przez współpracę i koordynację. Aby współpraca mogła przekształcić się w długotrwałe i owocne partnerstwo konieczne jest istnienie następujących warunków wstępnych:

- równoprawność i niezależność partnerów,
- dobrowolny udział w partnerstwie,
- uwzględnienie różnic w kompetencjach administracyjnych,
- wspólna odpowiedzialność i wspólne korzyści.

Współpraca pomiędzy miastami i terenami wiejskimi ma kilka wymiarów przestrzennych:

- regionalny,
- ponadregionalny,

- międzyregionalny,
- ponadkrajowy.

Najważniejszy jest wymiar regionalny pomiędzy miastami każdej wielkości a otaczającymi je terenami wiejskimi.

W omawianym dokumencie zwraca się uwagę na właściwe zarządzanie dziedzictwem krajobrazu naturalnego, kulturowego. Stwierdza się, że kulturowe dziedzictwo Europy zarówno kulturowy krajobraz terenów wiejskich jak i zabytkowe centra miast, jest wyrazem jej tożsamości i ma znaczenie ogólnoświatowe.

W celu kształtowania i ochrony dziedzictwa krajobrazu naturalnego konieczne jest stworzenie systemu terenów chronionych w całej Wspólnocie „Natura 2000”, przy czym regulacje ochronne i ograniczenia inwestycyjne nie powinny mieć negatywnego wpływu na warunki życia mieszkańców.

Szczególnie ważnym zagadnieniem staje się zarządzanie zasobami wodnymi. Stały wzrost zanieczyszczeń, nadmierne zużycie i złe zarządzanie powoduje pogarszanie się jakości zasobów wodnych.

Istnieje potrzeba ochrony i odbudowy większych obszarów podmokłych (bagiennych), które są zagrożone nadmiernym poborem wody lub odwróceniem biegu zasilających je cieków.

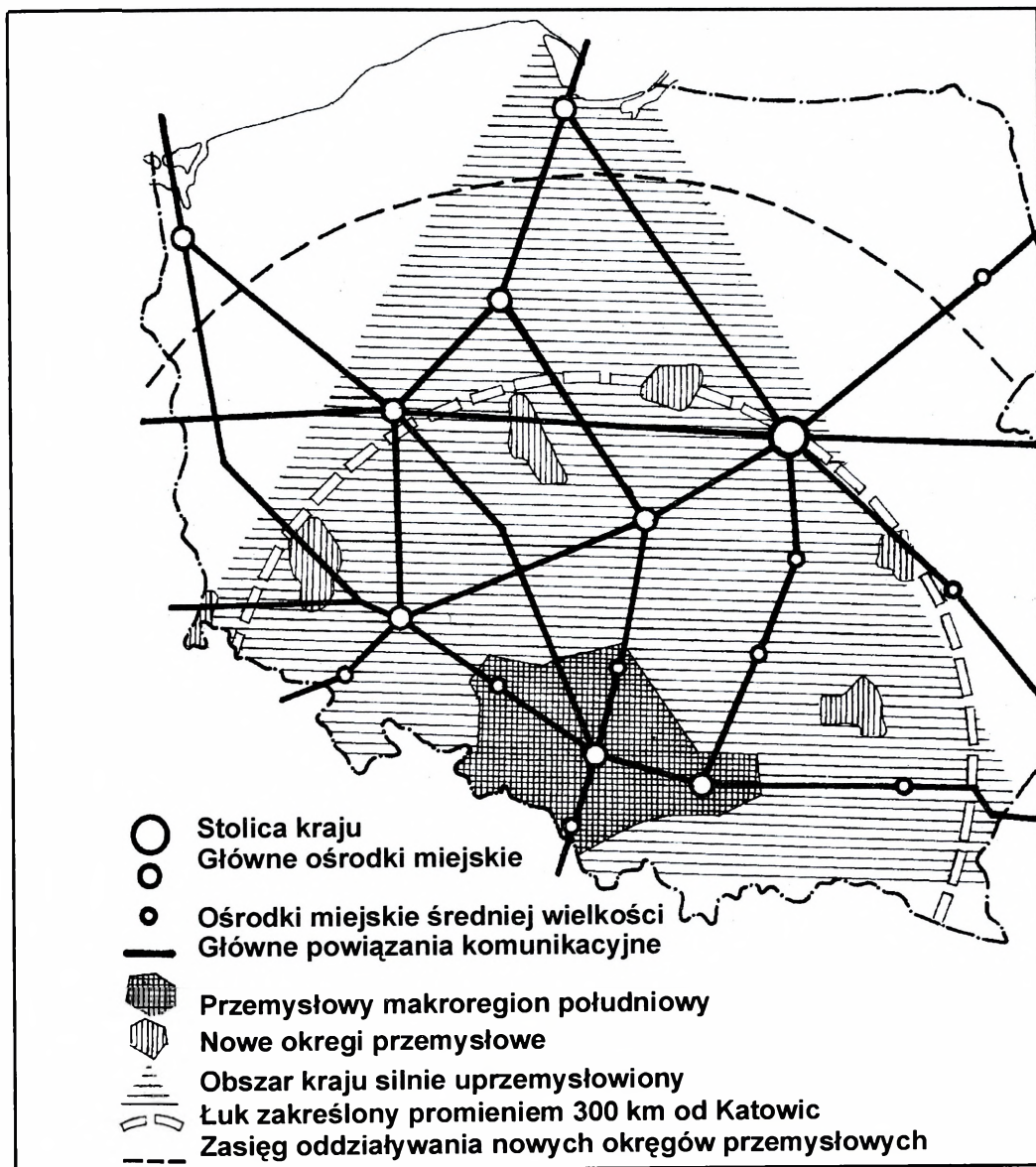
Istotnym problemem jest zachowanie krajobrazów kulturowych, wyrażających współpracę człowieka i przyrody. Istnieje więc potrzeba podnoszenia wartości krajobrazów kulturowych w ramach zintegrowanej strategii rozwoju przestrzennego.

Kreatywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym stało się koniecznością gdyż wiele miast jest zagrożonych komercyjną jednostajnością form przestrzennych, niszczących ich indywidualność i tożsamość. Potrzebne są strategie kreatywnego projektowania krajobrazu miejskiego.

W koncepcji strategii zagospodarowania przestrzennego Unii Europejskiej priorytetowego znaczenia nabiera więc zrównoważony rozwój miast, gdyż w ich dotychczasowym rozwoju ujawniły się zjawiska negatywne.

6.3. Prognozowana struktura przestrzenna Polski

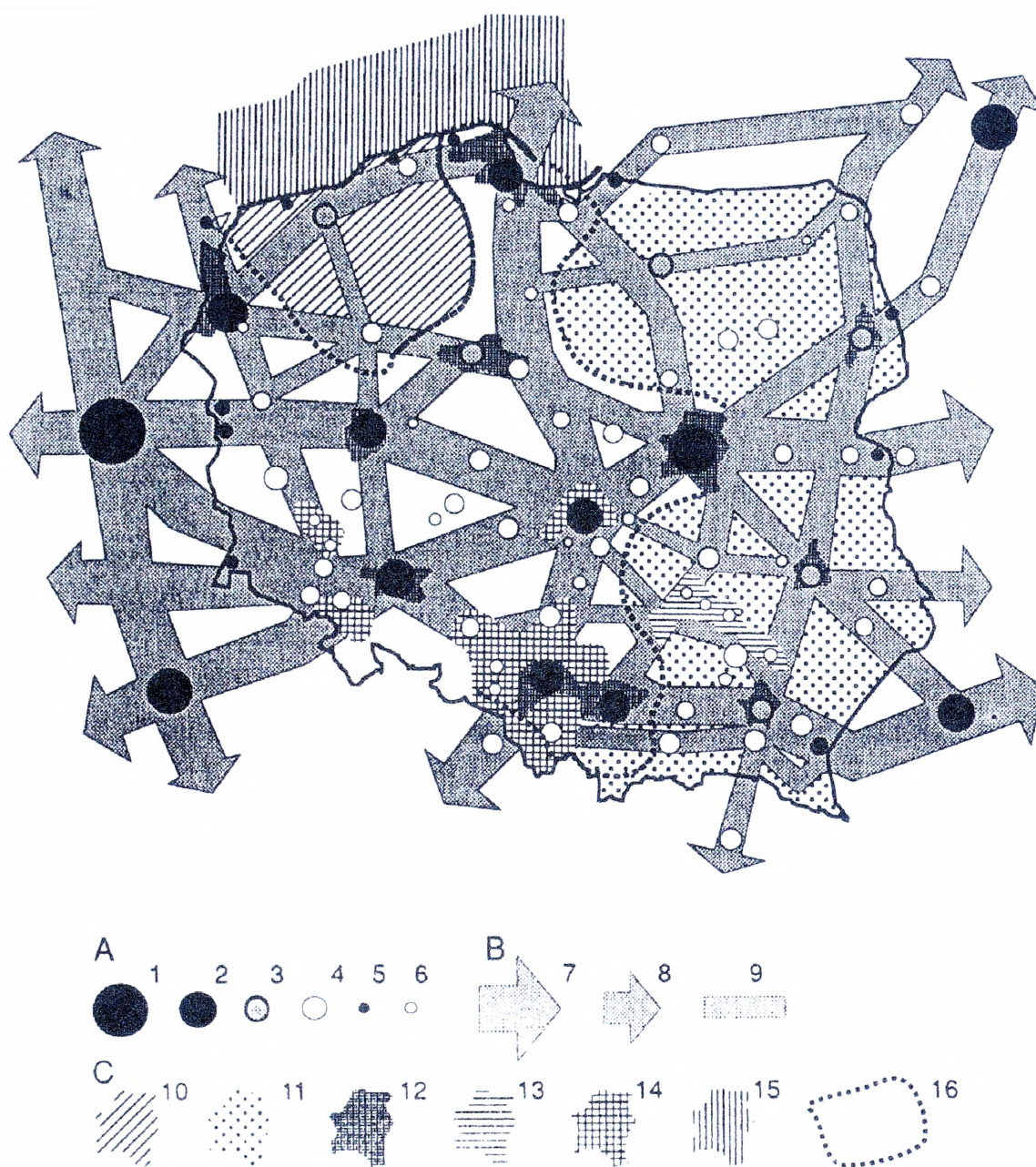
Po drugiej wojnie światowej ukształtowała się struktura przestrzenna kraju, w której głównym rdzeniem państwa skupiającym zasadniczy priorytet społeczno-gospodarczy był obszar trójkąta, którego podstawa opierała się na przedgórzu Sudetów i Karpat a wierzchołek obejmował Trójmiasto (rys. 6.10).

Rys. 6.10. Struktura przestrzenna Polski ukształtowana w okresie gospodarki scentralizowanej

Po transformacji ustrojowej na rozwój regionalny oddziaływały głównie siły rynkowe związane z restrukturyzacją gospodarki co zachwiało strukturę przestrzenną ukształtowaną w okresie gospodarki sterowanej centralnie. Z chwilą przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w kształtowaniu struktury przestrzennej kraju dużego znaczenia nabiera czynnik społeczny w postaci uspołecznienia procesu planowania (załącznik 1). Ponadto, ważną rolę odgrywa proces globalizacji.

Podjęmowane są próby generalizacji kształtującej się obecnie struktury przestrzennej kraju. Jedną z nich jest schemat J. Kołodziejskiego (rys.6.11), drugą G. Węclawowicza przedstawiony w Aktualizacji Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju (rys. 6.12).

A. Potencjalne bieguny polaryzacji - węzły efektywności konkurencji, innowacji przedsiębiorczości:

1 - metropolie stołeczne; 2 - europejskie ośrodki polaryzacji (europole);
3, 4, 5, 6 - ośrodki równoważenia rozwoju: 3 - krajowe, 4 - główne regionalne, 5 - ważniejsze transgraniczne, 6 - ważniejsze podregionalne

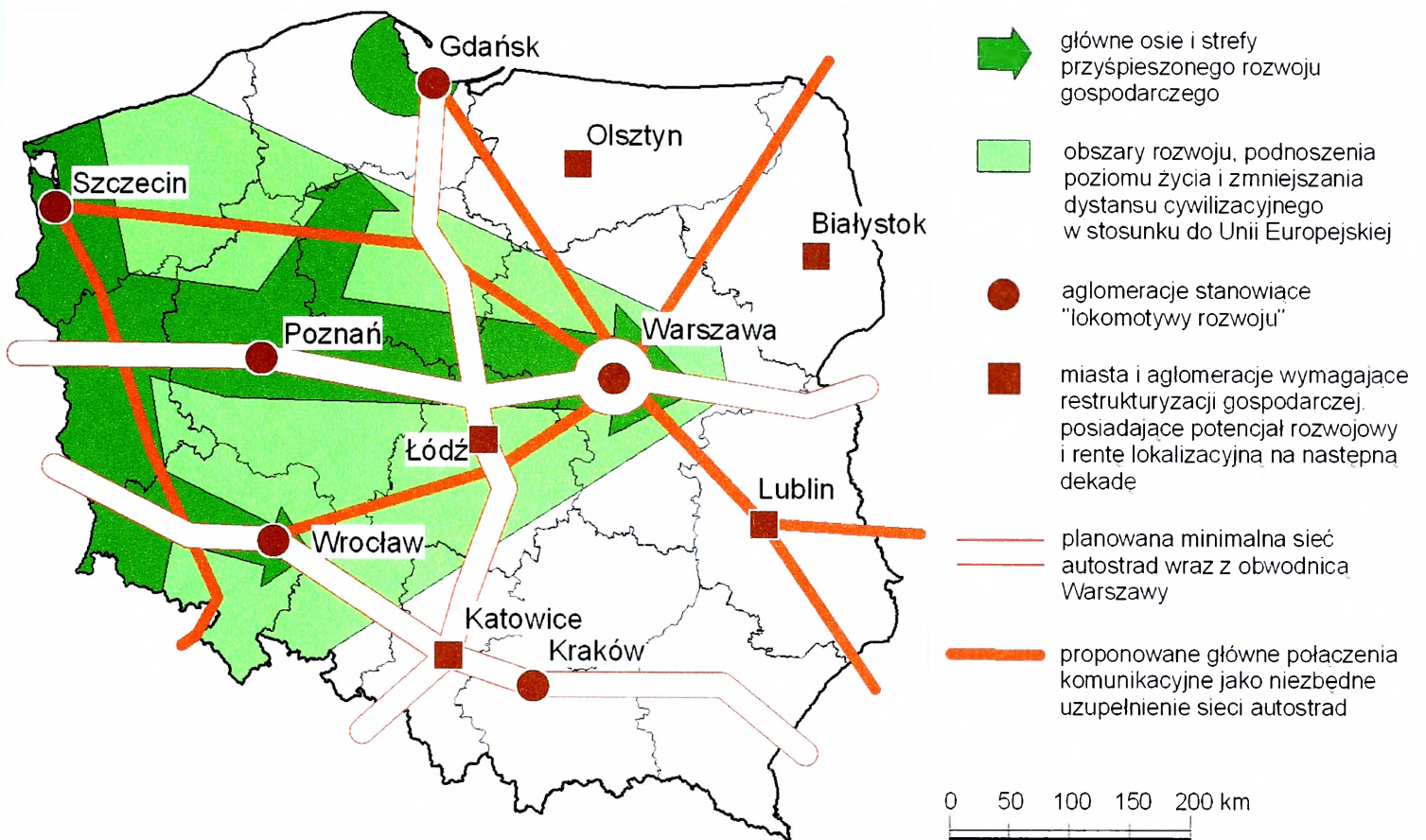
B. Potencjalne pasma przyspieszonego rozwoju kształtujące się wraz z modernizacją, rozbudową i budową systemu infrastruktury technicznej:

7, 8 - o znaczeniu europejskim,
9 - krajowym i międzyregionalnym

C. Potencjalne strefy wielofunkcyjnego ekologicznie uwarunkowanego rozwoju:

10 - strefa przelamywania recesji; 11 - sfera aktywizacji; 12, 13, 14, 15 - strefy przyspieszonych przekształceń strukturalnych; 12 - równoważenia metropolizacji, 13 - przelamywania kryzysu ukształtowanej dotychczas bazy ekonomicznej, 14 - aktywnej restrukturyzacji, 15 - zagospodarowanie zasobów polskiego obszaru morskiego, 16 - strefa przyspieszonego rozwoju stymulowanego przez procesy integracyjne Polski z Europą (Unią Europejską) i światem; strefa narastającej koncentracji (polaryzacji) potencjału cywilizacyjno-ekonomicznego konkurencyjnego w skali gospodarki europejskiej i światowej w XXI w.

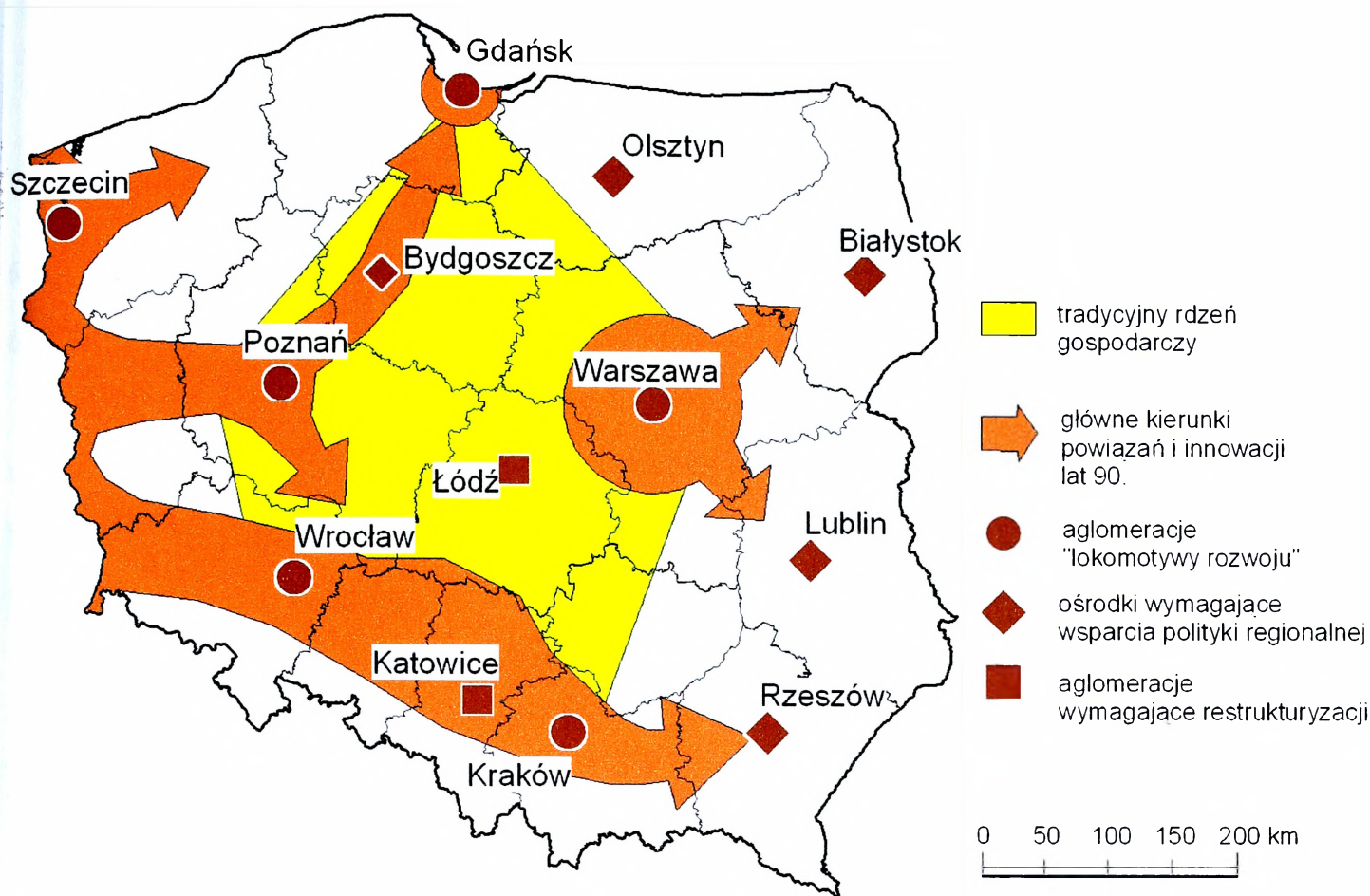
Rys. 6.11. Strukturalne uwarunkowania rozwoju regionalnego kraju

Rys. 6.12. Kształtujący się schemat struktury przestrzennej Polski w pierwszej dekadzie XXI wieku,

Źródło: Węclawowicz G., 1996, *Contemporary Poland, Space and Society*, UCL Press, London.

Po dokładnej analizie schemat ten został zmodyfikowany. Ma on kształt wachlarza, rozchodzącego się od granicy z Niemcami oraz wachlarze których zwornikami są obszar metropolitalny Poznania i obszar metropolitalny Warszawy (rys. 6.13)

Rys.6.13. Schemat przekształceń struktury przestrzennej Polski w pierwszych latach XXI wieku

Na dalszy rozwój struktury przestrzennej kraju wpływ wywierać będzie wiele czynników, z których dwa z nich jest to konkurencyjność regionów, drugim zapewnienie tranzytu dla państw sąsiednich oraz bezpieczeństwo państwa.

Konkurencyjność regionów wpływa na decyzje inwestorów dotyczące lokalizacji ich działalności. Nie ulega więc wątpliwości, że regionami atrakcyjnymi dla inwestorów są duże aglomeracje miejskie (rys.6.11) mające dobre połączenie komunikacyjne, rozwiniętą sieć telekomunikacyjną i odpowiednie otoczenie biznesowe (banki, baza rekreacyjna itp.). W tej sytuacji pogłębia się zróżnicowanie regionalne i powstają wspomniane wcześniej obszary problemowe. Należą do nich:

- obszary rolnicze o niskim poziomie rolnictwa znajdujące się głównie w województwie świętokrzyskim, lubelskim, małopolskim i podkarpackim,

- obszary ludnościowe o niekorzystnej strukturze płci i wieku (województwa: białostockie, lubelskie, łódzkie, świętokrzyskie), obszary nadmiernego i długotrwałego odpływu ludności,
- obszary ekologicznego zagrożenia (rys. 6.14.).

6.4. Granica wschodnia Polski granicą Unii Europejskiej i NATO

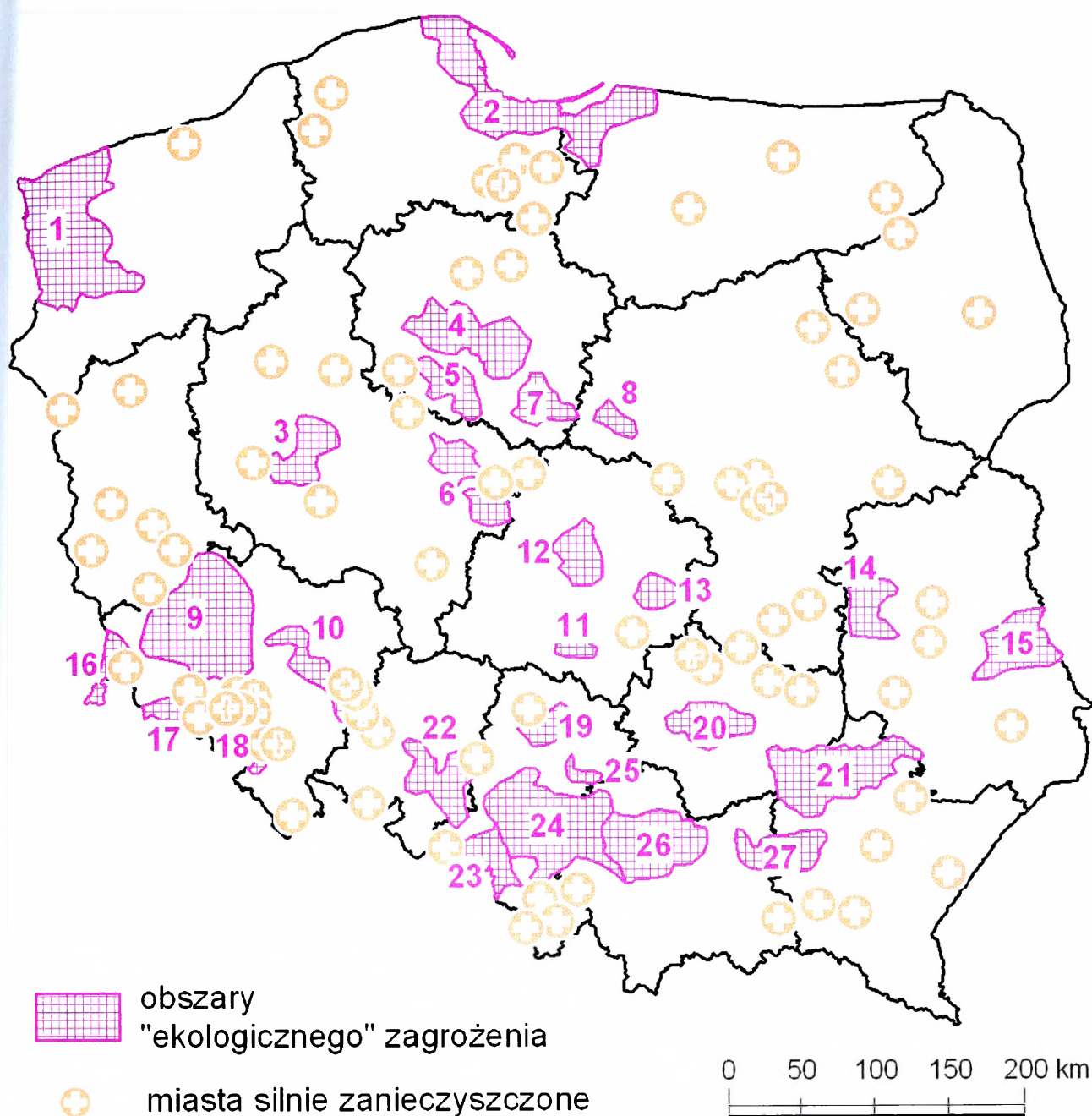
6.4.1. Konsekwencje integracji

W wyniku przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i NATO nastąpiło przesunięcie się granic tychże ugrupowań na wschód o ponad 600 km, zaś powstanie Związku Rosji i Białorusi – przesunięcie granicy zachodniej Rosji na zachód o 600 km. W konsekwencji można mówić o bezpośrednim sąsiedztwie Rosji z Polską NATO i Unią Europejską nie tylko poprzez Obwód Kaliningradzki, lecz także wzdłuż granicy polsko-białoruskiej.

Z powyższego wynikają problemy w postaci nacisku Rosji (poprzez Białoruś) dotyczące min. uzyskania bezpośredniego połączenia z Obwodem Kaliningradzkim. Już obecnie mamy do czynienia z tzw. „suwalskim węzłem geopolitycznym” gdyż żądania rosyjskie posuwają się do ustanowienia eksterytorialnego korytarza komunikacyjnego (szosa, linia kolejowa, naftociąg i gazociąg) przez obszar Suwalszczyzny. Żądania te są w sprzeczności z bezpieczeństwem funkcjonowania Via Baltica i bezpieczeństwem Polski, a także zbyt głęboką integracją w politykę zachowania walorów środowiska naturalnego tego regionu.

Przyjęcie przez Rosję polityki prounijnej, zwłaszcza jednak zbliżenie niemiecko-rosyjskie sprawia, że terytorium Polski może być bardzo ważnym obszarem tranzytowym w ich wzajemnej wymianie handlowej. Dla tych państw nie jest więc obojętna polityka międzynarodowa naszego kraju i zbliżenie z Ameryką. Świadczyć może o tym pominięcie naszego terytorium przy budowie rurociągu wiodącego z Rosji do Niemiec i poprowadzenia go przez Bałtyk. Przemawia to także o realizacji przez Niemcy swojego celu strategicznego zapewniającego im swobodę dostępu do surowców strategicznych.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało, że część granicy polskiej o długości 1,6 tys. km (polsko-rosyjskiej 210 km, polsko-białoruskiej 407 km,

Obszary ekologicznego zagrożenia i miasta silnie zanieczyszczone:

- 1 . Szczeciński; 2 . Gdański; 3 . Poznański; 4 . Bydgosko-Toruński;
 5 . Inowrocławski; 6 . Koniński; 7 . Włocławski; 8 . Płocki;
 9 . Legnicko-Głogowski; 10 . Wrocławski; 11 . Bełchatowski; 12 . Łódzki;
 13 . Tomaszowski; 14 . Puławski; 15 . Chełmski; 16 . Turoszowski;
 17 . Jeleniogórski; 18 . Wałbrzyski; 19 . Częstochowski; 20 . Kielecki;
 21 . Tarnobrzski; 22 . Opolski; 23 . Rybnicki; 24 . Górnośląski;
 25 . Myszkowsko-Zawierciański; 26 . Krakowski; 27 . Tarnowski

Rys. 6.14. Obszary ekologicznego zagrożenia
Źródło: Aktualizacja Raportu ... str. 162.

polsko-ukraińskiej 526 km i granica morska) stała się granicą zewnętrzną Wspólnoty. Jednocześnie większa część granicy polskiej bo 1, 9 tys. km (polsko-niemiecka 462 km, polsko-czeska 786 km, polsko-słowacka 534 km i polsko-litewska – 102 km) uległa, z punktu widzenia kontroli celnej, zniesieniu.

Przesunięcie się europejskich i euroatlantyckich procesów integracyjnych w kierunku wschodnim powoduje refleksję: czy wschodnia granica Polski pełnić będzie funkcję „bramy” dla stosunków Europy ze Wschodem i odwrotnie czy też stanie się dla Europy i Polski „ścianą wschodnią”. Aby stała się „bramą” niezbędne jest podejmowanie działań ukierunkowanych na pozyskanie do tego celu Rosji.

W związku z integracją Polski z UE i NATO celowe wydaje się rozwijanie współpracy transgranicznej zarówno na szczeblu państwowym jak i regionalnym. Ważną rolę w tej współpracy powinny odgrywać euroregiony.

Ważnym przedsięwzięciem jest tworzenie połączenia komunikacyjnego *Intermare*, łączącego Gdańsk z Odessą przez Warszawę, Lublin i Lwów. Nadanie temu połączeniu rangi korytarza transeuropejskiego umożliwiłoby finansowanie różnych wstępnych prac ze środków unijnych.

W ramach realizacji tego korytarza (linii kolejowej i drogi ekspresowej) mógł być realizowany rurociąg Brody-Płock-Gdańsk.

Świadomość sąsiedztwa z Ukrainą i problem włączenia jej do NATO i Unii Europejskiej zmienia w sposób istotny geopolityczną sytuację w tym regionie i poprawia bezpieczeństwo Polski, gdyż pozbawia Rosję wpływu na tradycyjnej osi ekspansji w kierunku zachodnim oraz zmienia układ stosunków w basenie Morza Czarnego. W tej sytuacji budowa i rozwój korytarza transportowego *Via Intermare* stać się powinna jednym z najważniejszych elementów współpracy transgranicznej obok korytarza komunikacyjnego Lwów-Kraków-Wrocław-Zgorzelec.

6.4.2. Ochrona granicy wschodniej Polski Straż Graniczna

Podstawowym zadaniem systemu ochrony granicy państwowej RP jest zapewnienie maksymalnie szczelnej granicy w celu uniknięcia zagrożeń przestępczością

graniczną, przy jednoczesnym zagwarantowaniu swobody ruchu granicznego i płynności odpraw celnych.

W strategii Zintegrowanego Zarządzania Granicą Państwową stworzono koncepcję systemu ochrony granicy państwowej i kontroli ruchu granicznego dostosowanego do standardów układu z Schengen. Rozmieszczenie poszczególnych elementów systemu kontroli tej granicy przedstawiono w załączniku 2.

W ramach realizacji „Programu dostosowania struktur Straży Granicznej do standardów Schengen osiągnięto pełną integrację służby ochrony zielonej granicy i kontroli ruchu granicznego zarówno w ujęciu prawnym jak i techniczno-organizacyjnym.

Do najczęstszych przestępstw na granicy wschodniej i północnej można zaliczyć:

- nielegalną migrację do RP obywateli państw Afryki i Azji, pragnących przedostać się do krajów Europy Zachodniej,
- zorganizowane formy nielegalnej migracji zarówno w przejściach granicznych, jak i na granicy „zielonej”,
- napływ do RP grup przestępczych z krajów w NP. (rozboje, napady, haracze, zabójstwa itp.),
- przemyt towarów,
- korumpowanie funkcjonariuszy służb granicznych RP przez grupy przestępcze o międzynarodowym składzie.

Wnioski

Ze względu na historyczne związki Polski z Ukrainą kraj nasz ma szansę stać się pomostem między państwami byłego ZSRR w drodze do budowy wspólnej Europy.

Rosja, kraj większy od Unii, powinna być postrzegana jako państwo o dużych perspektywach i jako partner UE. Członkostwo Polski w UE sprawia, że jesteśmy nie tylko jednym z krajów między jedną a drugą potęgą, lecz także elementem wspólnego organizmu państw.

Podstawowym wyzwaniem dla przyszłej polityki zagospodarowania przestrzennego Polski w zintegrowanej Europie będzie narastanie zróżnicowań poziomu rozwoju gospodarczego pomiędzy regionami. W związku z tym dużą uwagę przywiązuje się do Funduszy Strukturalnych mających łagodzić społeczno-gospodarcze nierówności pomiędzy różnymi regionami.

Największe zapóźnienie gospodarcze wykazują obszary wiejskie. Według EPRP wieś powinna być integrowana z miastem tworząc jednolitą strukturę regionalną o zróżnicowanych funkcjach, ale wspólnym rynku pracy, sieci komunikacyjnej itp.

Potrzebna jest jasna strategia (np. w nowej koncepcji zagospodarowania przestrzennego kraju) dla polskich miast, a zwłaszcza dla obszarów metropolitalnych uzyskania wyższej pozycji, niż wynika to z aktualnych powiązań i trendów gospodarczych. Należy się spodziewać w najbliższym dziesięcioleciu dynamicznego narastania problemów wewnątrzmijskich związanych z różnicowaniem społecznym, przebudową miast, rewitalizacją oraz ekspansją przestrzenną w postaci suburbanizacji.

Integracja gospodarcza rozszerzonej Unii Europejskiej nie jest możliwa bez radykalnego usprawnienia powiązań transportowych i sieci powiązań infrastrukturalnych. Niedostateczna dostępność komunikacyjna na obszarze Unii Europejskiej w przypadku polskiej przestrzeni stanowi jedną z podstawowych barier wykorzystania przez gospodarkę polską integracji w pełnej skali. Należy wypracować koncepcję odpowiadającą polskim interesom i wprowadzić ją w zmodyfikowaną, nową koncepcję zagospodarowania przestrzennego. Istotne jest uwzględnienie wymagań bezpieczeństwa i obronności w koncepcji zagospodarowania przestrzennego kraju.

ZAKOŃCZENIE

Na początku XXI w., próbując opisywać i interpretować współczesne zjawiska społeczne i gospodarcze w Polsce w ich wymiarze przestrzennym, musimy posługiwać się źródłami o różnej skali analiz przestrzennych, różnym poziomie uogólnień, z czym wiążą się istotne kontrowersje terminologiczne. Mówiąc o przestrzeni w badaniach geograficznych, na potrzeby podjętej pracy przyjęto pojęcie „polskiej przestrzeni”, użyte po raz pierwszy przez A. Piskozuba. Po pierwsze, polska przestrzeń jest to terytorium podległe pod względem polityczno-administracyjnym państwu polskiemu. Po drugie, polska przestrzeń jest terytorium zamieszkałym przez ludność polską pod względem etnicznym. Po trzecie, jest to terytorium ukształtowane przez polską kulturę. Po czwarte, stanowi terytorium, na którym Polska ma określone interesy geopolityczne i gospodarcze. W tym rozumieniu (pojęcie to można by nazwać przestrzenią polskich interesów) Polska jest zainteresowana najbardziej wydarzeniami głównie w krajach sąsiednich, a następnie na kontynencie Europejskim, dalej na Bliskim Wschodzie i w końcu w pozostałych częściach świata. Nie jest obojętna dla polskiej przestrzeni np. pozycja i dynamika rozwoju Berlina lub sytuacja w obwodzie kaliningradzkim, planowane przebiegi autostrad transeuropejskich, gazociągów.

Podstawowe cele polityki bezpieczeństwa naszego państwa są niezmiennie związane z ochroną suwerenności i niezawisłości Rzeczypospolitej, utrzymaniem nienaruszalności granic i integralności terytorialnej kraju. Polityka państwa służy zapewnieniu bezpieczeństwa obywateli Polski, praw człowieka i podstawowych wolności oraz demokratycznego porządku w kraju, stworzeniu niezakłóconych warunków do cywilizacyjnego i gospodarczego rozwoju Polski oraz wzrostu dobrobytu jej obywateli, ochronie dziedzictwa narodowego i tożsamości narodowej, realizacji zobowiązań sojuszniczych, a także obronie i promowaniu interesów państwa polskiego. Zadaniem polityki i systemu obronnego państwa jest przeciwdziałanie polityczno-militarnym zagrożeniom ale nie tylko tym, gama powinności ulega znacznemu rozszerzeniu na sferę pozamilitarną.

Niniejsza praca poprzez interdyscyplinarne podejście do badań niektórych problemów oraz na metodologicznym gruncie geografii bezpieczeństwa, której podwaliny zastały określone w etapie pierwszym, pozwoliła na dokonanie analizy i

diagnozy komponentów istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa i obronności Polski, a tym samym realizację głównego celu pracy.

Problemy badawcze, których rozwiązania podjęto się w niniejszej pracy dotyczyły odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie uwarunkowania zewnętrzne - natury geopolitycznej, wpływały i będą wpływały w przyszłości na bezpieczeństwo Polski, szczególnie w jego polityczno- militarnym wymiarze ?
2. W jakim zakresie uwarunkowania fizycznogeograficzne naszego terytorium wpływają na bezpieczeństwo ekologiczne oraz jaki jest stan środowiska przyrodniczego i jego zagrożenia ?
3. Jakie czynniki społeczne, szczególnie strukturalno-demograficzne stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, w tym jego obronności, jakie jest ich zróżnicowanie przestrzenne oraz na ile obniżają potencjał obronny Polski ?
4. Jaki jest stan bezpieczeństwa ekonomicznego kraju, w tym szczególnie bezpieczeństwa energetycznego oraz jakie występują na tym polu zagrożenia, a także szanse i wyzwania ?
5. Jakie systemy infrastrukturalne wpływają na poziom bezpieczeństwa kraju, szczególnie w czasie zagrożenia oraz wojny oraz jakie jest ich zróżnicowanie przestrzenne, poziom rozwoju i dostosowania do wymogów UE i NATO.
6. Na ile w problematyce planowania i zagospodarowania przestrzennego kraju uwzględnione są wymagania bezpieczeństwa i obronności oraz jakie występują tu zagrożenia ?

Rozwiązanie pierwszego problemu badawczego zawarte jest w rozdziale pierwszym, szczególnie w pkt. 1.1. oraz 1.3. W rozdziale tym dokonano analizy koncepcji geopolitycznych i geostrategicznych, które dotyczyły polskiej przestrzeni i miały wpływ na bezpieczeństwo Polski.

Obecnie istota zmian w naszym środowisku bezpieczeństwa polega na przesuwaniu się punktu ciężkości z zagrożeń klasycznych (inwazja zbrojna), których znaczenie się zmniejsza, na zagrożenia nietypowe, których źródłem stają się także trudne do zidentyfikowania podmioty pozapaństwowe. Współczesne koncepcje geopolityczne niektórych państw stanowią również zagrożenie dla Polski. Zagrożenia te mogą

dotyczyć bezpieczeństwa naszych obywateli, obiektów oraz służb istotnych dla sprawnego funkcjonowania państwa, a także dotyczyć naruszenia żywotnych interesów Polski oraz integralności i suwerenności, szczególnie w wymiarze politycznym i ekonomicznym.

Przedmiotem starań w naszym państwie pozostaje zarówno zapobieganie degradacji środowiska naturalnego, zwłaszcza na terytorium Polski oraz w naszym najbliższym otoczeniu, a także przeciwdziałanie katastrofom ekologicznym, które mogą nastąpić z winy człowieka, w tym zapobieganie awariom technicznym, szczególnie w zakładach chemicznych, katastrofom transportowym z niebezpiecznymi materiałami, wielkim zanieczyszczeniom atmosfery i wody, skażeniom wód powierzchniowych i gleby przez odpady radioaktywne, zanieczyszczeniom powietrza przez związki metali ciężkich, siarki i dwutlenku węgla. Jak jednak wynika z pracy w dalszym ciągu szereg problemów bezpieczeństwa ekologicznego pozostaje nierozwiązanych a stan środowiska nadal jest niezadowolający. Problematyka ta zawarta jest w rozdziale drugim, w którym udzielono odpowiedzi na drugi problem w pkt. 2.2. i 2.3. Innym poważnym wyzwaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego kraju, w tym dywersyfikacja zaopatrzenia w nośniki energii, zwłaszcza ropę naftową i gaz ziemny. Musimy w naszej polityce bezpieczeństwa brać pod uwagę fakt, iż światowy wzrost zapotrzebowania oraz cen na ropę i gaz wymaga dbania o bezpieczeństwo regionów wydobywania i tras tranzytu surowców strategicznych do Polski. Bezpieczeństwo energetyczne Polski wymaga między innymi prowadzenia takiej polityki importu nośników energii, która zmniejszy strukturalne uzależnienie zewnętrzne naszego kraju, umożliwi dywersyfikację struktury i kierunków importu, zagwarantuje rzetelność dostaw oraz korzystne ceny i klauzule zawieranych kontraktów. W celu zagwarantowania bezpieczeństwa ekologicznego Polska kontynuuje działania na rzecz ochrony środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju, tak aby zachowywać równowagę przyrodniczą oraz trwałość podstawowych procesów przyrodniczych w biosystemie.

Wyzwania w dziedzinie bezpieczeństwa dyktują potrzebę podejścia całościowego. Zacierają się bowiem różnice między zewnętrznymi i wewnętrznymi aspektami bezpieczeństwa. Rośnie znaczenie czynnika międzynarodowego i rola

współdziałania międzynarodowego, w tym zwłaszcza w układzie sojuszniczym. Zwiększa się wpływ czynników pozawojskowych, w tym: społecznych, ekonomicznych i ekologicznych.

W ramach przygotowań obronnych organy administracji publicznej, siły zbrojne i określone przedsiębiorcy uczestniczą w procesie planowania obronnego obejmującego planowanie operacyjne i programowanie obronne. Procesy te wymagają zasobów finansowych, osobowych i rzeczowych. Występuje tu cały szereg zagrożeń związanych z wieloma dysproporcjami w rozmieszczeniu przestrzennym zasobów osobowych, potencjału ludnościowego, jego strukturze i wiele innych. W tym zakresie odpowiedzi na kolejny problem badawczy udzielono w rozdziale trzecim, szczególnie w pkt. 3.2., 3.3. i 3.4.

Skuteczność polityki i strategii bezpieczeństwa wymaga dbałości o solidność zaplecza społeczno-gospodarczego. Zdrowa gospodarka jest we współczesnych warunkach jedną z podstawowych rękojmi bezpieczeństwa państwa. Rola państwa w tym zakresie polega w szczególności na zapewnianiu materialnych podstaw realizacji zadań obronnych, w tym na tworzeniu i utrzymywaniu rezerw państwowych, gospodarczych i mobilizacyjnych, zagwarantowaniu zaopatrzenia w żywność, dostaw energii i surowców energetycznych, utrzymywaniu infrastruktury obronnej, zwłaszcza odpowiedniej bazy przemysłowo-obronnej, tym zagadnieniom poświęcono rozdział trzeci i czwarty. Tu też znajdują się odpowiedzi na czwarty problem badawczy (pkt.3.5. i pkt. 4.1. – 4.16.).

Istotnymi elementami gospodarczej sfery bezpieczeństwa państwa są również obrót towarami i usługami o znaczeniu strategicznym, kierunek rozwoju przemysłu obronnego oraz bezpieczeństwa energetycznego, a także zapewnienie bezpieczeństwa technologicznego.

Działania na rzecz utrzymania właściwego stanu polskiej infrastruktury są jednym z warunków zapewnienia odpowiedniego potencjału obronnego i bezpieczeństwa kraju, zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego. W nadchodzących latach konieczne jest zwiększenie wysiłku państwa na rzecz modernizacji infrastruktury transportowej, w tym budowy autostrad i dróg ekspresowych, zrównoważonego rozwoju transportu kolejowego, budowy lotnisk i lądowisk oraz

systemu nawigacyjnego, zmiany w strukturze i wielkości przeładunków żeglugi morskiej i śródlądowej oraz lądowo-morskich łańcuchów transportowych i logistycznych. Powyższe kwestie stanowią odpowiedź na piąty problem badawczy i zawarte zostały w pkt. 5.2.-5.4.

Uwzględnianie zadań obronnych w planowaniu i realizacji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, stanowi istotny czynnik podnoszenia poziomu bezpieczeństwa państwa, m.in. poprzez łagodzenie konfliktów przestrzennych, zapobieganie wielu zagrożeniom, dzięki wszechstronnemu poznaniu środowiska, racjonalnemu planowaniu rozmieszczenia inwestycji zagrażających ludności i środowisku przyrodniczemu, a także uwzględnianiu innych wymagań systemu obronności i bezpieczeństwa państwa. Stan i zagrożenia w tym zakresie przedstawiono w rozdziale szóstym. Tu też zawarto odpowiedź na ostatni problem badawczy, której syntezą są wnioski zawarte w końcu rozdziału szóstego.

Podstawowe znaczenie dla polityki regionalnej w wymiarze geopolitycznym ma zmiana roli granic Polski. W 1998 roku geograf francuski, M. Barbier, przekonywał, że granice przestają być przedmiotem obrony, ale stają się ciągiem otwartych drzwi. W przypadku Polski oznacza to jednak znaczną asymetryczność naszych granic. Granica na zachodzie z Unią Europejską praktycznie przestanie istnieć. Granica na wschodzie pozostanie w dalszym ciągu relatywnie otwarta, ale niewątpliwie stanie się granicą silniej kontrolowaną. Granicy tej nie będzie można przekraczać dowolnie, ale tylko przez „otwieranie i zamykanie drzwi”. Rozwój głównych korytarzy transportowo-infrastrukturalnych, które mogą stać się osiami rozwoju gospodarczego i społecznego, stanowi jedyną szansą spełniania przez Polskę funkcji pomostowej lub łącznikowej, a nie strefy buforowej albo bariery pomiędzy Wschodem a Zachodem. To jednak powoduje cały szereg problemów i zagrożeń z którymi muszą się zmierzyć obecne i przyszłe pokolenia.

.....
Niniejsza praca będzie kontynuowana w trzecim etapie, który stanowić będzie syntezę badań z graficzną prezentacją numeryczną w postaci map cyfrowych głównych problemów związanych z bezpieczeństwem Polski. Wyniki pracy będą wykorzystane w działalności dydaktycznej AON, a również będą stanowić materiał do działalności sił zbrojnych, w tym w ramach HNS i współpracy cywilno-wojskowej.

KONCEPCJA POLITYKI PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU
ELEMENTY STABILIZUJĄCE
(W UJĘCIU SCHEMATYCZNYM)

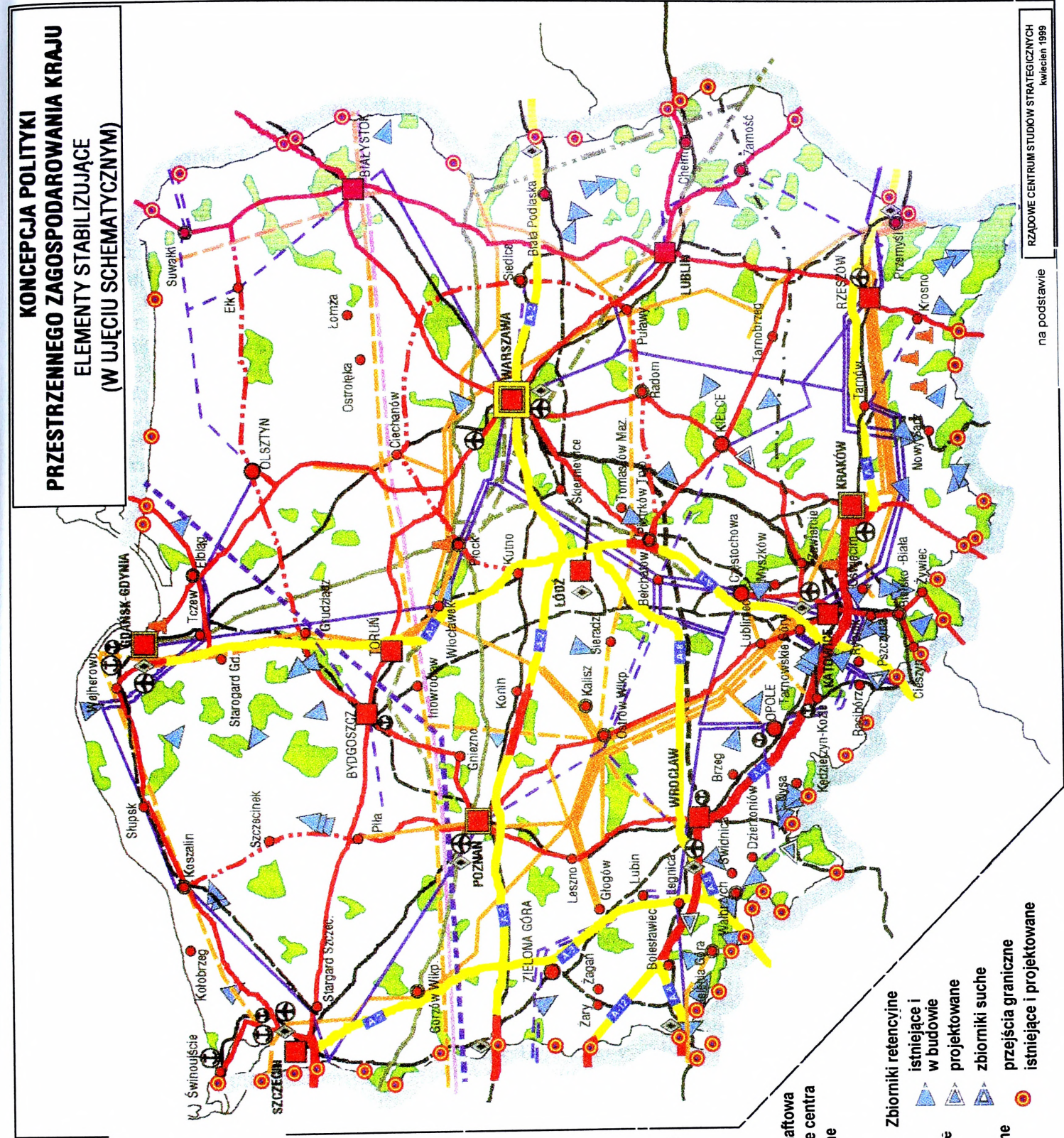
- metropolia stołeczna
- miasta o znaczeniu europejskim
- miasta o potencjalnym znaczeniu europejskim
- krajobowe ośrodki równoważenia rozwoju
- ponadregionalne ośrodki równoważenia rozwoju
- regionalne ośrodki równoważenia rozwoju
- parki narodowe i krajobrazowe

- Autostrady**
- istniejące i w budowie
 - projektowane
- Drogi ekspresowe**
- istniejące i projektowane
 - potencjalne drogi główne ruchu przyspieszonego

- Linie kolejowe AGC i AGTC - wariant do 2015 docelowa prędkość**
- do 250 km/h
 - do 160 km/h
 - do 120 km/h
 - LHS - linia hutniczo - siarkowa
- Linie energetyczne - wariant do 2020**
- Projektowany most prądu stałego
 - Linia 750 kV
 - Linia 400 kV istniejąca
 - Linia 400 kV projektowana

- Gazociągi powyżej śr. 400 mm**
- istniejące
 - projektowane
- Gazociąg Rosja - Europa Zach.**
- istniejący
 - w budowie
- Główne porty**
- morskie
 - rzeczne
- Rurociągi**
- ropociąg
 - produktów naftowych
 - planowany ropociąg z M. Kaspijskiego

- Zbiorniki retencyjne**
- istniejące i w budowie
 - projektowane
 - zbiorniki suche
 - przejścia graniczne
 - istniejące i projektowane

na podstawie RZĄDOWE CENTRUM STUDIÓW STRATEGICZNYCH
kwiecień 1999

Przejścia graniczne Polski

Lotnicze

Oddział SG	Kod	GPK SG	Przejścia graniczne		Rodzaj ruchu granicznego	województwo-powiat-gmina lokalizacja przejścia / strażnicy	Bramka
			1	2			
Karpacki	902	Kraków - Balice	L 902	Kraków-Balice	O, T	Krakowski	1M-4k
			L 920	Kielce-Masłów	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Kielce	
	906	Katowice - Pyzowice	L 906	Katowice-Pyzowice	O, T	bedziński	UKO1M-4k, UKO1M-3k
Sudecki	905	Wrocław - Strachowice	L 905	Wrocław-Strachowice	O, T	Powiat miejski Wrocław	3M-2k, 2UKO1M-2k
	903	Poznań-Lawica	L 903	Poznań-Lawica	O, T	Powiat miejski Poznań	UKO1M-4k, 3UKO1M-2k
Lubuski	904	Gdańsk - Rębiechowo	L 904	Gdańsk-Rębiechowo	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Powiat miejski Bydgoszcz	
			L 907	Rzeszów-Jasionka	O, T	Powiat miejski Gdańsk	1M-4k, 1M-2k, UKO1M-2k
Bieszczadzki	907	Rzeszów - Jasionka	L 907	Rzeszów-Jasionka	O, T	Trzebowicko	1M-2k, 2UKO1M-4k
			L 909	Mielec	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Mielec	
Warm.-Maz.	901	Warszawa - Okęcie	L 901	Warszawa-Okęcie	O, T	Warszawski	UKO1M-2k, 1M-1k, 3M-2k, 1M-4k, 3M-3k
			L 921	Łódź-Lublinek	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Powiat miejski Łódź	UKO1M-4k, UKO1M-2k
Nadbużański	020	Bezdedy	L 923	Warszawa-Bablice	O g. 6 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Warszawski	
	130	Terespol	L 917	Szymany k. Szczyrna	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	szczycieński	
Łużycki	150	Dorohusk	L 918	Biała Podlaska	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Powiat miejski B. Podlaska	
			L 910	Świdnik	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Świdnik	
Lubuski	540	Jakuszyce	L 915	Jelenia Góra	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Powiat miejski Jelenia Góra	
			L 924	Lubin	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Lubin	
Pomorski	645	Gubinek	L 922	Zielona Góra-Przylep	O	Zielona Góra	
	803	Szczecin - Port	L 912	Zielona Góra-Babimost	O g. 7 ⁰⁰ -20 ⁰⁰	Babimost	
			L 908	Szczecin - Goleniów	O, T	Goleniowski	UKO1M-4k, 2UKO1M-2k

Morski odcinek granicy państwowej RP (395,31 km)

Oddział SG	GPK SG, Strażnica kod	Przejścia graniczne i mijalca przekraczania granicy, rodzaj, kod	Odcinki wybrzeża chronione przez strażnice SG	Rodzaj ruchu granicznego	województwo-powiat-gmina lokalizacja przejścia / strażnicy		Bramki	
					zachodniopomorskie	pomorskie		
POMORSKI (154,48 km)	803	Szczecin - Port		O, T, MRG	Powiat miejski Szczecin			
	725	Trzebież	838-892 (21,90 km)	O, T, MRG	Police			
				O, MRG	Nowe Warpno			
MORSKI (554,48 km)	730	Świnoujście	893-923 (9,97 km)	O, T, MRG	Powiat miejski Świnoujście		UKO1M-4k, 1M-2k, 2M-3k, 1M-4k	
	740	Międzyzdroje	19,00 km		kamieński	Międzyzdroje		
	742	Rewal	38,00 km		grzyficki	Rewal		
	745	Kołobrzeg	5	1	Dziwnów	kamieński	Dziwnów	
			6	2	Mrzeżyno	grzyficki	Trzebiałów	
	748	Darłowo	7	3	Kołobrzeg	kołobrzeski	Kołobrzeg	1M-2k
			8	4	Darłowo	śląwieński	Darłowo	
	750	Ustka	46,00 km		O, T	Ustka		
	755	Łeba	9	5	Ustka	śląpski	Ustka	
			10	6	Łeba	łęborski	Łeba	
	760	Władysławowo	11	7	Władysławowo		Władysławowo	1M-2k
			12	8	Jastarnia	pucki	Jastarnia	
	814	Gdynia	13	9	Hel		Hel	2M-4k
			14	10	Gdynia	Powiat miejski Gdynia		1M-2k, 2UKO1M-2k, PM 5000-10, PM 5000-13
	765	Gdańsk	15	11	Gdańsk - Nowy Port			
			16	12	Gdańsk - Port Północny			
	735	Krynica Morska	17	13	Gdańsk - Górki Zachodnie			
18			14					
817	Ełbiąg	18	15	Ełbiąg	nowodworski	Sztutowo		
		19	16	Frombork	elbląski	Ełbiąg		
			2439 - 2435 (48,00 km)		braniewski	Frombork		

Odcinek granicy z Federacją Rosyjską (232,04 km)

Oddział SG	GPK SG, Strażnica kod	Przejścia graniczne i miejsca przekraczania granicy, rodzaj, kod		Znaki graniczne	Rodzaj ruchu granicznego	województwo-powiat-gmina lokalizacja przejścia / strażnicy		Miejsce odpraw					
		Przejście	Strażnica			województwo-powiat-gmina lokalizacja przejścia / strażnicy	Bramka						
WARMIŃSKO-MAZURSKI (198,40 km)	001	1 K 101	Braniewo	2410	O, T	braniewski	Braniewo	1M-2k 1M-4k					
			2 D 102	Gronowo - Mamonowo	2408				O, T (RP-FR do 8 I mc)				
	005	3 D 103	Bezledy - Bagrationowsk	2304	2305-2272 (22,08 km)	T	bartoszycki	Górowo II	1M-2k				
										4 K 104	Głomno - Bagrationowsk	2289	O, T (międzynarodowy do 8 I no)
										5 K 105	Skandawa - Żeleznodoroznyj	2216	T (z wyjątkiem KF wwozonych do Polski)
	020	4 K 104	Głomno - Bagrationowsk	2289	2225-2176 (22,85 km)	T	bartoszycki	Bartoszyce	RP/FR RP/FR				
										025	Sępól	2272-2225 (22,08 km)	RP/FR
	030	4 K 104	Głomno - Bagrationowsk	2289	2225-2176 (22,85 km)	T	bartoszycki	Bartoszyce	1M-1k, 1M-2k RP/FR				
										045	Węgorzewo	2176-2119 (24,94 km)	RP/FR
	050	6 D 106	Goldap - Gusiew	2071	2093-2031 (17,59 km)	O, T	olecko-goldapski	Goldap	1M-2k RP/FR				
060										Dubeninki	2031-1987 (19,90 km)	Dubeninki	

Odcinek granicy z Republiką Białoruś (418,25 km)

Oddział SG	GPK SG, Strażnica kod	Przejścia graniczne i miejsca przekraczania granicy, rodzaj, kod		Znaki graniczne	Rodzaj ruchu granicznego	województwo-powiat-gmina lokalizacja przejścia / strażnicy		Miejsce odpraw	
		Przejście	Strażnica			województwo-powiat-gmina lokalizacja przejścia / strażnicy	Bramka		
PODLASKI (349,94 km)	083	1 K 302	Plaska	1789-1748 (19,23 km)	O, T	augustowski	Plaska	RP/FR RP/FR	
			085	Lipsk					1746-1716 (16,13 km)
	090	2 D 303	Nowy Dwór	1689	1718-1695 (19,64 km)	O, T	sokółski	Nowy Dwór	1M-2k RP/FR
	97	3 D 304	Szudziałowo	1665	1660-1634 (15,34 km)	O, T	szudziałowski	Szudziałowo	RP/FR
	105	4 K 305	Bobrowniki	1591	1604-1578 (23,11 km)	T	białostocki	Gródek	1M-2k RP/FR
	108	5 K 307	Siemianówka	1541	1542-1503 (21,9 km)	T	hejnowski	Naręka	1M-2k RP/FR
	113	6 K 309	Dubicze Cerkiewne	1398	1458-1425 (15,93 km)	O, T	hejnowski	Dubicze Cerkiewne	1M-2k RP/FR
	120	7 D 310	Mielnik	1398	1386-1346 (18,49 km)	O dla ob. RP i RB (bez autobusów)	siemiatycki	Mielnik	1M-2k RB
NADBUZAŃSKI (468,59 km)	8 D 311	Kukuruki - Kodowicz	1277	1303-1245 (43,37 km)	T	białski	Terespol	1M-1k 1M-4k RP/FR	
									9 K 312
	130	10 D 313	Kodeń	1260	1245-1211 (26,08 km)	O, T	białski	Kodeń	1M-1k RP/FR
133									
135	11 D 314	Sławatycze - Domaczewo	1188	1176-1147 (22,29 km)	O (bez autobusów), T (samochody do 3,5 t mcj z wyjątkiem towarów objętych procedurą TIR)	włodawski	Hanna	1M-1k RP	
									137
140		Włodawa							

Odcinek granicy z Ukrainą (535,18 km)

Oddział SG	GPK SG, Strażnica kod		Przełęcz graniczne i miejsca przekraczania granicy, rodzaj, kod		Przełęcz	Znaki graniczne	Rodzaj ruchu granicznego	województwo-powiat/gmina lokalizacja przejścia / strażnicy		Bramka	Miejsce odpraw	
	125-1041 (98,70 km)	1041-1010 (32,28 km)	1	2				1010-988 (7 km)	wojewódzki			gminny
NADBUŻAŃSKI (468,59 km)	145	Zbereże				1125-1041 (98,70 km)			Wola Uhruska			
	147	Wola Uhruska				1041-1010 (32,28 km)						
	150	Dorohusk	D 401	Dorohusk - Jagodzin	989	1010-988 (7 km)	O, T		Dorohusk	1M-1k, 1M-2k	RPU	
			K 402	Dorohusk - Jagodzin	989		O, T					RPU
	153	Skryhiczyn				988-931 (28,93 km)			Dubienka			
	154	Horodło				931-882 (25,57 km)			Horodło	1M-2k	RPU	
	155	Hrubieszów	3 D 403	Zosin - Usług	900	882-853 (28,28 km)	O		Hrubieszów	1M-1k	RPU	
			K 404	Hrubieszów - Włodzimierz Wobytcki	872		O, T					RPU
	158	Kryłów				853-820 (28,77 km)			Mircze			
	160	Dołhobyczów				820-744 (18,88 km)			Dołhobyczów			
	165	Łaszczów				744-677 (28,10 km)			Łaszczów			
	170	Hrebenne	5 D 406	Hrebenne - Rawa Ruska	850	677-638 (22,54 km)	O, T		Lużyca	1M-2k	RPU	
			K 407	Hrebenne - Rawa Ruska	648		O		Królewska	1M-2k	RPU	
	175	Horyniec				638-599 (17,80 km)			Horyniec			
	180	Lubaczów				599-569 (18,12 km)			Lubaczów			
	185	Korczoza	7 K 411	Wierchleń - Rawa Ruska	833	569-545 (14,47 km)	T		Horyniec	1M-1k	RPU	
			D 408	Korczoza - Krakowiec	647		O, T		Radymno	1M-2k	RPU	
	187	Kalników				645-620 (14,32 km)			Slubno			
190	Medyka	9 K 409	Przemyski - Mociścisła	811	620-498 (14,26 km)	O, T		Przemyski	1M-2k, UKO1M-2k	RPU		
		D 410	Medyka - Szepiń	810		O, T		Medyka	1M-2k, PM-5000-10 3UKO1M-2k	RPU		
195	Hermanowice				498-475 (11,07 km)						RPU	
198	Huwilki				475-446 (14,07 km)							
198	Wojtkowa				446-414 (13,24 km)							
200	Krościenko	11 D 413	Krościenko - Smolnica	411	414-378 (18,37 km)	O (so. mikrobusy), T (mc do 3,5T)			Frederopol			
		K 414	Krościenko - Chyrów	411		O (RP I U)						
205	Czarna Góra				378-351 (14,58 km)				Ustrzyki Dolne		RPU	
207	Stuposiany				351-222 (89,96 km)				Czarna		RPU	
208	Ustrzyki Górne				222-211 (32,38 km)				Lułowiska			
BIESZCZADZKI (372,98 km)												

BIBLIOGRAFIA

1. *Aktualizacja Raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju*, Redakcja G. Węclawowicz. Wyd. IG i PZ PAN, Warszawa 2002.
2. *Atlas Polski, Tom 1, Przyroda – Społeczeństwo - Gospodarka*, Praca zbiorowa pod red. R. Mydela, Wyd. Fogra Oficyna Wydawnicza., Kraków 2001.
3. *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, PAN IGiPZ, PPWK, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1993-1999.
4. Barbag J., *Geografia polityczna*. Wyd. Ossolineum, Warszawa 1987.
5. Bohdanowicz J., Dziecielski M., *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Wyd. Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1998.
6. Byczkowski J., *Mniejszości narodowe w Europie*, Wyd. Opole 1976.
7. Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, Wyd. Bertelsmann Media, sp. z o.o. dla klubu „Świat Książki“, Warszawa 1998.
8. Collins J.M., *Military Geography*, National Defense University Press, Washington, Dc, 1998.
9. Domański R., *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 2000.
10. *Geografia gospodarcza Polski*, Praca zbiorowa pod red. I. Fierli, wyd. piąte zmienione, Wyd. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
11. *Geografia gospodarcza świata*, Praca zbiorowa pod redakcją I. Fierli, Wyd. PWE, Warszawa 1998.
12. *Geografia ekonomiczna Rosji*, Praca zbiorowa pod redakcją Mariańskiego, Wyd. PWE, Warszawa.
13. *Geography and War Strategy*, Praca zbiorowa, Nowy Jork.
14. Głabicka K., Grewiński M., *Europejska polityka regionalna*, Wyd. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2003.
15. Jean C., *Geopolityka*, Wyd. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 2003.
16. Kisiel-Łowczyk A.B., *Bałtycka integracja regionalna*, Wyd. PWE, Warszawa 2000.
17. Kuciński K., *Geografia ekonomiczna*, Wyd. SGH, Warszawa 1994.
18. Lach Z., Łaszczuk A., Skrzyp J., *Geografia bezpieczeństwa państw regionu środkowoeuropejskiego*, Wyd. Zarząd Geografii Wojskowej, Warszawa 2001.
19. *Leksykon państw świata*, Praca zbiorowa, Wyd. Dortmund, Warszawa 1993.
20. Leszczycki S., *Mapa regionów ekonomicznych świata*, Wyd. Warszawa 1980.
21. Lijewski T., *Geografia transportu*, Wyd. II zaktual., Wyd. PWN, Warszawa 1986.
22. *Ludność, stan i struktura demograficzno-społeczna*, Wyd. GUS, Warszawa 2003.

23. Moczulski L., *Geopolityka*, Wyd. Bellona, Warszawa 1999.
24. *Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Główny Geodeta Kraju, Warszawa-Wrocław 1991.
25. Otok S., *Geografia polityczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
26. Pietrzyk J., *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wyd. PWN, Warszawa 2000.
27. Piskozub A., *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, Wyd. Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1987.
28. *Popularna encyklopedia powszechna. Atlas Polski, Tom 2, Województwa*, Praca zbiorowa, Wyd. Fogra Oficyna Wydawnicza., Kraków 2003; Świat Książki, Warszawa 2003.
29. *Portrety polskich regionów*, Praca zbiorowa, Wyd. GUS, Warszawa 2003.
30. *Regionalne aspekty turystyki*, Praca zbiorowa pod redakcją G. Gołobrzieskiego. Wyd. PWN, Warszawa – Poznań 1999.
31. *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym*, Praca zbiorowa pod redakcją naukową A. Mync, R. Szlachta, Wyd. Rolewski, Warszawa 1999.
32. *Stan środowiska w Polsce*, Raport Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska, Warszawa 2002.
33. *Tablice geograficzne*, Praca zbiorowa pod redakcją W. Mizerskiego i J. Żukowskiego, Wyd. Adamantan, Warszawa 1998.
34. *Transport*, Praca zbiorowa pod red. W. Rydzkowskiego i K. Wojewódzkiej-Król, wyd. drugie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
35. Wendt J., *Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej*, Wyd. PAN – IG i PZ, Warszawa 1999.
36. Werner P., *Geograficzne uwarunkowania rozwoju infrastruktury społeczeństwa informacyjnego w Polsce*, Wyd. Uniwersytet Warszawski WGiSR, Warszawa 2003.
37. Węclawowicz G., *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
38. Wieloński A., *Geografia przemysłu*, Wyd. PWN, Warszawa 2000.
39. *World Population Prospects. The 1994 Revision*. New York 1995.
40. *Wyznania religijne*, Praca zbiorowa pod redakcją L. Adamczuka i G. Gudaszewskiego, Wyd. GUS, Warszawa 2003.
41. Żebrowski A., *Geostrategia – ewolucja i współczesne znaczenie terminu*, Wyd. AON, Warszawa 2002.

Spis rysunków

	strona	
1.1.	Mitteleuropa Neumana z 1915 r.	11
1.2.	Współczesna Mitteleuropa	11
1.3.	Strefy wpływów według Haushofera	12
1.4.	Podział świata na strefy wpływów Niemiec i Japonii	13
1.5.	Zachodnia granica Polski antycypowana na mapie K. Haushofera z 1933 r.	13
1.6.	Heartland – koncepcja Mackindera z 1919 r.	15
1.7.	Model świata Spykmana	18
1.8.	Układ geostrategiczny świata według A. Seversky'ego	19
1.9.	Świat widziany przez Cohena	21
1.10.	Euroazjatycka szachownica	22
1.11.	Bliski i Środkowy Wschód jako wielki obszar geostrategiczny	24
1.12.	Koncepcja geostrategiczna według Chaczaturowa	27
1.13.	Stara i nowa oś geostrategiczna	33
2.1.	Poziom uszkodzenia lasów na podstawie oceny defoliacji na stałych powierzchniach obserwacyjnych w 2000 r.	41
2.2.	Emisja gazowych zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych ogółem w powiatach na 1 km ²	42
2.3.	Emisja pyłowych zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych ogółem w powiatach na 1 km ² w 2000 r.	42
2.4.	Zanieczyszczenia gleb metalami ciężkimi	43
2.5.	Zasoby wodne powierzchniowe (rzeki i jeziora) naturalne i sztuczne	45
2.6.	Klasyfikacja jakości wód powierzchniowych w 2002 r. a) na podstawie parametrów obligatoryjnych; b) na podstawie kryterium fizykochemicznego i bakteriologicznego	46
2.7.	Klasyfikacja jakości wód podziemnych w 2002 r.	47
2.8.	Promieniowanie jonizujące	48
2.9.	Odpady wytworzone (z wyłączeniem odpadów komunalnych w powiatach na 1km ²)	49
2.10.	Struktura parków narodowych według kategorii ochronności	50
2.11.	Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni powiatów w 2000 r.	51
2.12.	Epicentra trzęsień ziemi w Polsce na tle Europy w latach 1975-1995	54
2.13.	Zbiorniki wodne oraz zagrożenie obszaru kraju katastrofalnymi zatopieniami	55
2.14.	Duże ujęcia wód podziemnych i ich strefy alimentacyjne	58
2.15.	Ogólna ocena jakości wód podziemnych według badań wykonanych w 1997 r.	59
2.16.	Złoża surowców mineralnych	63
3.1.	Podział administracyjny Polski z lat 1921-1938	70
3.2.	Podział administracyjny Polski z 1939 r.	71
3.3.	Podział administracyjny Polski z 1 lipca 1946 r.	72
3.4.	Podział administracyjny Polski z lat 1950-1975 na 17 województw	73
3.5.	Podział administracyjny kraju na 49 województw	74
3.6.	Podział administracyjny Polski na województwa i powiaty z 1998 r.	76
3.7.	Podział administracyjny Polski na tle podziału fizyczno-geograficznego	79
3.8.	a),b) Podział obszaru Polski na mezoregiony	80,81
3.9.	Oddziały Straży Granicznej	87
3.10.	Okręgowe Urzędy Górnicze	88

3.11.	Okręgowe Urzędy Miar	88
3.12.	Archidiecezje i diecezje kościoła rzymskokatolickiego	95
3.13.	Kościół polsko-katolicki	96
3.14.	Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny	98
3.15.	Parafie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego	99
3.16.	Parafie kościoła ewangelicko-reformowanego	100
3.17.	Okręgi kościoła ewangelicko-metodystycznego	101
3.18.	Okręgi Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP	101
3.19.	Diecezje Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego	102
3.20.	Gęstość zaludnienia w gminach w 2000 r. oraz w województwach w 2002 r.	106
3.21.	Piramidy wieku ludności w latach 1988 oraz 2002 (stan w dniu spisu)	109
3.22.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego, prawnego w 2002 r.	111
3.23.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego faktycznego w 2002 r.	113
3.24.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia (w %)	116
3.25.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia i miejsca zamieszkania	116
3.26.	Ludność w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem co najmniej średnim według województw	117
3.27.	Wykształcenie ludności w wieku 13 lat i więcej w 2002 r.	118
3.28.	Częstość występowania niepełnosprawności według województw w 2002 r. (liczba osób niepełnosprawnych na 1000 mieszkańców w danym województwie)	121
3.29.	Miejscowości w Polsce, którym nadano prawa miejskie w latach 1990-2000.	128
3.30.	Aglomeracje w Polsce	130
3.31.	Miejska sieć osadnicza w 2001 r.	131
3.32.	„Twarde” i „miękkie” czynniki lokalizacji	134
3.33.	Wartość brutto środków trwałych w przemyśle	134
3.34.	Nakłady inwestycyjne w przemyśle	135
3.35.	Udział indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni poniżej 5 ha w gminach	138
3.36.	Udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej w gminach w 2000 r.	138
3.37.	Udział lasów i gruntów leśnych w powierzchni ogólnej w gminach 2000 r.	139
4.1.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa dolnośląskiego	142
4.2.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa kujawsko-pomorskiego	145
4.3.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa lubelskiego	148
4.4.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa lubuskiego	150
4.5.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa łódzkiego	153
4.6.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa małopolskiego	156
4.7.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa mazowieckiego	160
4.8.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa opolskiego	163
4.9.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa podkarpackiego	166
4.10.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa podlaskiego	168

4.11.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa pomorskiego	172
4.12.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa śląskiego	175
4.13.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa świętokrzyskiego	178
4.14.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa warmińsko-mazurskiego	180
4.15.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa wielkopolskiego	183
4.16.	Podział fizyczno-geograficzny i administracyjny województwa zachodniopomorskiego	186
5.1.	Liczba samochodów osobowych na 1000 mieszkańców w województwach w 2000 r.	190
5.2.	Obroty polskiego handlu zagranicznego według głównych korytarzy transportowych	191
5.3.	Gęstość sieci drogowej wg gmin w 2000 r.	194
5.4.	Korytarze transportowe przebiegające przez Polskę	195
5.5.	Główne przejścia graniczne o dopuszczalnym nacisku osi do 1000 kN	197
5.6.	Planowana sieć autostrad	198
5.7.	Priorytetowe połączenia drogowe Polski w Europie	199
5.8.	Siec kolejowa	200
5.9.	Przewozy kombinowane	201
5.10.	Korytarze ogólnoeuropejskiej sieci kolejowej	202
5.11.	Siec gazociągów i ropociągów	203
5.12.	Drogi dostaw gazu do Polski	204
5.13.	Projektowany rurociąg Brody-Płock-Gdańsk	205
5.14.	Transport wodny śródlądowy	206
5.15.	Projekt kanału lateralnego środkowej Odry	207
5.16.	Połączenie drogowe Białorusi i Ukrainy z portami morskimi	209
5.17.	Gęstość wodociągowej sieci rozdzielczej w gminach w 2000 r.	211
5.18.	Udział indywidualnych gospodarstw rolnych z wodociągiem sieciowym lub zagrodowym w gminach w 1996 r.	212
5.19.	Gęstość czynnej sieci kanalizacyjnej w gminach w 2000 r.	212
5.20.	Udział indywidualnych gospodarstw rolnych z siecią kanalizacyjną lub szambem w gminach w 1996 r.	213
5.21.	Ścieki oczyszczane w gminach w 2000 r.	213
5.22.	Udział gospodarstw wiejskich z siecią gazową w 1996 r.	214
5.23.	Główne szlaki komunikacji lądowej w Europie Środkowej	217
5.24.	Rozmieszczenie przestrzenne sieci elektroenergetycznych	219
5.25.	Rozmieszczenie i efektywna moc promieniowania	221
5.26.	Węzły i trakty sieci komputerowych w Polsce	222
5.27.	Zadania realizowane w ramach NSIP	224
5.28.	Poligony na tle sieci ekologicznej EKONET-Polska	225
6.1.	PKB brutto <i>per capita</i> w Unii Europejskiej rozszerzonej do 27 krajów, wg regionów	229
6.2.	Zróznicowanie regionalne Polski wg różnych podziałów administracyjno-statystycznych	231
6.3.	Koncentracja procesów transformacji w Polsce i otoczeniu	233
6.4.	Powiaty zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym w styczniu 2001 r.	234

6.5.	Ludność w wieku poprodukcyjnym w procentach ludności ogółem w gminach w 2000 r.	235
6.6.	Propozycja nowej struktury powiązań infrastrukturalnych (autostradowych)	238
6.7.	Euroregiony na granicach Polski	241
6.8.	Państwa Regionu Morza Bałtyckiego	244
6.9.	Ruch promów towarowych między krajami RMB w 1997 r.	246
6.10.	Struktura przestrzenna Polski ukształtowana w okresie gospodarki scentralizowanej	251
6.11.	Strukturalne uwarunkowania rozwoju regionalnego kraju	252
6.12.	Kształtujący się schemat struktury przestrzennej Polski w pierwszej dekadzie XXI wieku	253
6.13.	Schemat przekształceń struktury przestrzennej Polski w pierwszych latach XXI wieku	254
6.14.	Obszary ekologicznego zagrożenia	256

Spis tabel

	strona	
1.	Porównanie finansowego obrotu i PKB	28
2.1.	Użytkowanie ziemi w 2000 r.	52
3.1.	Powierzchnia województw II Rzeczypospolitej	70
3.2.	Podstawowe dane o województwach i powiatach Polski	75
3.3.	Wybrane podziały resortowe Polski z okresu międzywojennego	84
3.4.	Podziały specjalne na poziomie ponad wojewódzkim	86
3.5.	Jednostki terytorialne podziału specjalnego Administracji zespolonej	89
3.6.	Jednostki terytorialne podziału specjalnego Administracji nie zespolonej	91
3.7.	Wykaz diecezji kościoła rzymskokatolickiego	94
3.8.	Diecezje i dekanaty oraz parafie kościoła greckokatolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego	95
3.9.	Parafie kościoła polsko-katolickiego w poszczególnych województwach	96
3.10.	Podstawowe dane o autokefalicznym kościele prawosławnym	97
3.11.	Ludność województw według płci	105
3.12.	Przyrosty/ubytki ludności według województw w latach 1988-2002	107
3.13.	Stan i struktura ludności według wieku	108
3.14.	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym	110
3.15.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego, prawnego i płci w 2002 r.	111
3.16.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego prawnego i faktycznego oraz płci w 2002 r.	114
3.17.	Ludność w wieku 15 lat i więcej według płci i poziomu wykształcenia	115
3.18.	Osoby niepełnosprawne	120
3.19.	Osoby niepełnosprawne według płci i grup wieku w 2002 r.	120
3.20.	Ludność w 2002 r. według kraju urodzenia	123
3.21.	Ludność w 2002 r. według obywatelstwa	124
3.22.	Czynniki wpływające na decyzję przedsiębiorstwa o umiędzynarodowieniu procesu produkcji (wersja uproszczona)	135
5.1.	Rodzaje transportu	189
5.2.	Motoryzacja i ruch drogowy w Polsce w latach 1995-2000	189
5.3.	Łączne potrzeby inwestycyjne Polski w transporcie wg UE	190
5.4.	Wysokość nakładów i źródła finansowania inwestycji drogowych i utrzymania dróg krajowych (w mln zł)	193
5.5.	Sieć kolejowa i drogową Polski w 2000 r. według województw	194
5.6.	Długość linii elektroenergetycznych oraz liczba stacji transformatorowych	218
6.1.	Zróźnicowanie regionalne w Polsce	230
6.2.	Polski handel zagraniczny w 2000 r. według województw	232
6.3.	Dostępność unijnych funduszy strukturalnych	236
6.4.	Euroregiony na granicach Polski	240
6.5.	Bariery i szanse współpracy w obszarach przygranicznych	241
6.6.	Główne cele współpracy na granicach Polski	243
6.7.	Obszar i ludność RMB w 1997 r.	244

